

नेपाल कानून पत्रिका

भाग - ५८

२०७३ भदौ

अङ्क - ५

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२५०७४२, ४२६२३९७, ४२६२३९८, ४२६२८०१, ४२५८१२२ Ext.२५१२ (सम्पादन), २५११ (छापाखाना), २१३१ (बिक्री)

फ्याक्स: ४२६२८७८, पो.ब.नं. २०४३८

Email: info@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

ने
का
प

२
०
७
३

भ
दौ

अ
ङ्क

५

प्रकाशन, सञ्चार तथा सम्पादन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय, सर्वोच्च अदालत	- अध्यक्ष
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
नायब महान्यायाधिवक्ता श्री राजेन्द्र सुवेदी, प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	- सदस्य
अधिवक्ता श्री खम्बबहादुर खाती, महासचिव, नेपाल बार एसोसिएसन	- सदस्य
अधिवक्ता श्री शैलेन्द्र दाहाल, अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसन	- सदस्य
सहरजिस्ट्रार श्री नहकुल सुवेदी, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य सचिव

सम्पादक : श्री गजेन्द्रबहादुर सिंह

प्रकाशन, सञ्चार तथा सम्पादन शाखामा कार्यरत
कर्मचारीहरू

शाखा अधिकृत श्री राजन बास्तोला
शाखा अधिकृत श्री मिनबहादुर कुँवर
ना.सु.श्री लक्ष्मण वि.क.
ना.सु.श्री रमादेवी न्यौपाने
ना.सु.श्री विनोदकुमार यादव
सि.कं.श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री कृष्णबहादुर श्रेष्ठ
कार्यालय सहयोगी श्री प्रेमलाल महर्जन

भाषाविद् : उपप्रा. श्री रामचन्द्र फुयाल

बिक्री शाखामा कार्यरत कर्मचारी
डि.श्री नरबहादुर खत्री

मुद्रण शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

सुपरभाइजर श्री कान्छा श्रेष्ठ
मुद्रण अधिकृत श्री आनन्दप्रकाश नेपाल
सिनियर बुकबाइन्डर श्री तेजराम महर्जन
सिनियर हेल्पर श्री तुलसीनारायण महर्जन
सिनियर प्रेसम्यान श्री नरेन्द्रमुनि बज्राचार्य
सिनियर प्रेसम्यान श्री योगप्रसाद पोखरेल
सिनियर मेकानिक्स श्री निर्मल बयलकोटी
बुकबाइन्डर श्री यमनारायण भडेल
बुकबाइन्डर श्री मीरा वाग्ले
कम्पोजिटर श्री प्रमिलाकुमारी लामिछाने
प्रेसम्यान श्री केशवबहादुर सिटौला
बुकबाइन्डर श्री अच्युतप्रसाद सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री मोति चौधरी

प्रकाशित सङ्ख्या : २००० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७२... .. , नि.नं. ... , पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : नेकाप २०७३, भदौ, नि.नं.९५९०, पृष्ठ ८०७

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन २०७३ ... .. १ वा २, पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७३, भदौ - १, पृष्ठ १

नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन
अब हाम्रो वेभसाइटमा उपलब्ध छन्

ठेगाना

www.supremecourt.gov.np

- यो वेभसाइट खोलेपछि बायाँतर्फ नेपाल कानून पत्रिका तथा त्यसको तल सर्वोच्च अदालत बुलेटिनमा क्लिक गर्नुहोस् ।
- २०६५ साल वैशाखदेखिका यी पत्रिकामा समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र हाल निःशुल्क डाउनलोड गर्न सकिनेछ

नेपाल कानून आयोगको वेभसाइटमा संविधानसमेत हालसम्म प्रकाशित अधिकांश ऐन र नियमावलीहरू नेपाली तथा अङ्ग्रेजीमा र १९१० सालको मुलुकी ऐन, न्याय विकासिनी एवम् विभिन्न ऐतिहासिक दस्तावेजहरू निःशुल्क पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

ठेगाना

www.lawcommission.gov.np

मूल्य रु.३०।-

मुद्रक : सर्वोच्च अदालत छापाखाना

विषय सूची

क्र. स.	नि.नं./ इजलास / विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
१.	९५९० पूर्ण मोही नामसारी	रमेशकाजी यंगोल श्रेष्ठ विरुद्ध आशामाया व्यञ्जनकारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> वस्तुतः कुनै व्यक्तिको एकभन्दा बढी नाम हुन सक्ने तथा गाउँ घरमा बोलाउने नाम र कार्यालयको आधिकारिक नाम फरक हुन सक्ने हुन्छ । त्यस्तै एकै ठाउँमा एउटै नाम भएका एकभन्दा बढी व्यक्तिहरू हुन सक्ने हुँदा कसैको नाममात्र मिलेको आधारमा हकै नपुग्ने कुरामा हक कायम हुन सक्ने वा कुनै व्यक्तिको एकभन्दा बढी नाम भई कुनै एउटा नामबाट व्यवहार गरी आएको अवस्थामा विना आधार सो व्यक्ति आधिकारिक व्यक्ति होइन भनी भन्न मिल्दैन । त्यस्तो अवस्थामा आधिकारिक व्यक्ति यही हो भन्ने कुरा अन्य प्रमाणबाट एकिन हुन नसकेको अवस्थामा हस्ताक्षर वा ल्याप्चे छापको जाँच गरी विशेषज्ञले दिएको राय प्रतिवेदनका आधारमा निष्कर्षमा पुग्न मिल्ने । 	८०७
२.	९५९१ पूर्ण उत्प्रेषण	अरविन्द मजुम्दार विरुद्ध नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय	<ul style="list-style-type: none"> जमानी सम्झौताअनुसारको दायित्व कुन समयमा र कहिले प्रारम्भ हुने भन्ने कुरा मुख्य करारका सर्तहरू र जमानीसम्बन्धी करारका सर्तहरूमा भर पर्ने कुरा हो । जमानीकर्ताको दायित्व जहिले पनि दोस्रो (Secondary) हुन्छ । मूल ऋणी वा दायित्व पूरा गर्ने मूल पक्ष (Principal Debtor) ले आफ्नो दायित्व पूरा नगरेको अवस्थामा मात्र जमानीकर्ताको दायित्व सुरु हुन्छ । मूल पक्षको दायित्व नै सुरु नभएको अवस्थामा जमानीकर्ताको दायित्व सुरु हुनै सक्दैन । बहुमत मध्यस्थको निर्णयमा Guarantee Agreement को दफा १ लाई अन्य दफाको सापेक्षतामा नहेरी त्यसलाई निरपेक्ष (Absolute) प्रावधानका रूपमा व्याख्या गरेको अवस्था छ । सम्झौताका कुनै पनि प्रावधानलाई अन्य 	८१५

			प्रावधानको परिपालनामा आश्रित नरहेको भनी एकाङ्गीरूपमा व्याख्या गर्दा Guarantee Agreement को समग्रतालाई बेवास्ता हुन जाने ।	
३.	१५९२ पूर्ण अंश चलन	महावीर साहुसमेत विरुद्ध झवरीदेवी साहु	<ul style="list-style-type: none"> कुनै सम्पत्ति बन्डा हुने अथवा नहुने भन्ने प्रश्नको निर्णय मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १८ नं. र यस अदालतबाट तत्सम्बन्धमा भएको फैसलाहरूबाट प्रतिपादित सिद्धान्तको सेरोफेरोमा रही गर्नुपर्ने । 	८३३
४.	१५९३ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	प्रवेशराम भण्डारीसमेत विरुद्ध सङ्घीय मामिला, संविधानसभा, संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> निवेदकहरू मनोनयन हुँदाको अवस्थामा बढीमा ४ वर्षको अवधिको लागि मात्र नियुक्ति भएको देखिएकाले नियुक्ति गर्ने निकायले जुनसुकै समयमा निजहरूको सेवा लिन इन्कार गर्न सक्ने भन्ने नै देखिन्छ । बढीमा भनी वा अवधि नतोकी नियुक्ति वा मनोनयन गरेकोमा नियुक्तिकर्ताबाट चाहेको समयमा नियुक्त वा मनोनित पदाधिकारीलाई पदबाट अवकाश दिन सक्ने भन्ने नै देखिने । 	८५०
५.	१५९४ संयुक्त परमादेश / प्रतिषेध	भीमप्रकाश रोक्का मगर विरुद्ध वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरण, बबरमहल, काठमाडौं	<ul style="list-style-type: none"> रितपूर्वक म्याद तामेल नभई एकतर्फी फैसला भएको अवस्थामा अ.बं. २०८ नं. बमोजिम फैसला भएको छ महिनाभित्र थाहा पाएको मितिले ३५ दिनभित्र प्रतिवाद दिन ल्याएकोमा लिई कारवाही गर्नुपर्ने देखियो । त्यसरी एकतर्फी फैसला भएकोमा फैसला भएको छ महिनाको म्याद नघाई थाहा पाएको मितिलाई म्याद कायम गरी कसैले प्रतिवाद दिन ल्याउँछ भने त्यस्तो निवेदनबाट कारवाही हुन नसक्ने देखियो । उक्त कानूनी व्यवस्थाले तोकेको म्यादमा यी निवेदकले उजुरी गरेका छन् वा छैनन् भन्नेतर्फ हेर्दा वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणबाट मिति २०६९।१२।२० मा फैसला भएकोमा मिति २०७०।१०।२४ मा मात्र निवेदकले उजुरी गरेको हुँदा उक्त उजुरी निवेदन अ.बं. २०८ नं. ले निर्दिष्ट गरेको म्यादभित्रको नभएबाट उजुरी दरपीठ हुने भनी उक्त न्यायाधिकरणबाट मिति 	८५५

			२०७०।१।२१ मा भएको आदेशमा अ.बं. २०८ नं. को कानूनी त्रुटि रहेको भन्न मिल्ने देखिन नआउने ।	
६.	९५९५ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	कृष्णबहादुर बस्नेत विरुद्ध राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालय, रामशाहपथ, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ इच्छाइएको व्यक्तिमा श्रीमान् वा श्रीमतीको नाम उल्लेख गरिनु भनेको सेवा निवृत्त कर्मचारीको मृत्यु भएपछि इच्छाइएको व्यक्तिले सामाजिक सुरक्षाबापतको सुविधा लिन पाउनु हो । जब कि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक कर्मचारी विनियमावली, २०६१ को विनियम ५९(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले सेवा निवृत्त भएपछि विवाह गरेमा त्यस्तो सुविधा नपाउने गरी सीमा तोकिएको पाइने । 	८६१
७.	९५९६ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	मोहनकुमार उपाध्याय विरुद्ध आन्तरिक राजस्व कार्यालय, काठमाडौं क्षेत्र नं. १ बबरमहलसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ कानूनले स्पष्टरूपमा कुनै निकाय वा अधिकारीले गरेको निर्णय वा निर्णय पर्चा उपर अर्को कुनै निकायमा पुनरावेदन लाग्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ भने कानूनले गरेको व्यवस्थालाई अदालतले सोहीबमोजिम अनुशरण गर्नुपर्ने । 	८६५
८.	९५९७ संयुक्त उत्प्रेषण / प्रतिषेध	विवेक राणा विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ पशु संरक्षण र संवर्द्धन एवम् सडकमा छाडा छोडिएका गाई, गोरू, बाच्छा, बाच्छी, साँढेलगायतका चौपायाहरूको निश्चित चरणक्षेत्र, वासस्थानसमेतको व्यवस्थापन सम्बन्धमा व्यवस्थित कानूनी व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने टड्कारो आवश्यकता देखिएकाले मुलुकी ऐन चौपायाको महलको कानूनी व्यवस्था, स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ९ को उपदफा (११) र (१२) को व्यवस्था, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ९६(१) को खण्ड (ज) को उपखण्ड (२) र उपखण्ड (१५) को व्यवस्था एवम् निकासी पैठारी (नियन्त्रण) ऐन, २०१३ को दफा ३(१)(घ) को व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने । 	८७०

९.	९५९८ संयुक्त अपहरण गरी बन्धक बनाएको	नेपाल सरकार विरुद्ध मुन्सी भन्ने सहाबुद्दीन शेष	<ul style="list-style-type: none"> ■ अपहरणको वारदातमा दुई वा सोभन्दा बढि व्यक्तिको संलग्नता रहेको निर्विवाद पुष्टि भएको अवस्थामा मात्र मुलुकी ऐन, अपहरण तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको ७ नं. आकर्षित हुने हुन्छ। अपहरणको कसुरमा दुई जना वा सोभन्दा बढी समूह भई घटित भएमा कसुरको गम्भीरता र घनत्व बढन जान्छ र त्यस्तो भएमा कानूनले थप सजायको व्यवस्था गरेको देखिन्छ। तर, त्यस्तो थप सजाय गर्नु पूर्व दुई जना वा सोभन्दा बढी व्यक्तिको अपहरण कार्यमा संलग्नता थियो भनी वादी पक्षले प्रमाणित गर्न सक्नुपर्ने। 	८८३
१०.	९५९९ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	मुनकीदेवी साह सुडी विरुद्ध पुनरावेदन अदालत, जनकपुरसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ अ.बं.१७ नं. को व्यवस्था कार्यविधिसम्बन्धी विषय हो। कार्यविधि कानूनअन्तर्गतको कानूनी व्यवस्थाले कसैको हक अधिकारमा असर पर्ने गरी मूलभूत विषयमा कुनै आदेश गर्न मिल्दैन। पुनरावेदन सुन्ने अदालतबाट अ.बं.१७ नं. को रोहमा आदेश हुँदा पछि मातहतको अदालतले गर्नुपर्ने निर्णयलाई असर पर्ने गरी गर्नु हुँदैन। आदेश गर्नु अघि सो आदेशको स्पष्ट र प्रत्यक्ष प्रभाव मातहतको अदालतमा रहेको विवादको विषयमा पर्छ, पर्दैन भनी माथिल्लो अदालतले सदैव गम्भीर भई विचार गर्नुपर्ने। 	८८९
११.	९६०० संयुक्त आगलागी	लक्ष्मीप्रसाद खत्रीसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ सुकेको खरबारीमा सलाईको काँटी फाल्दा खरबारीमा आगो लाग्न सक्छ र त्यसबाट नजिकका घरमा आगो लाग्न सक्छ भन्ने कुरा सामान्य विवेक भएको मानिसलाई थाहा हुन सक्ने विषय हो। यसरी सामान्य विवेकसम्म नराखी आफूले गर्न लागेको कार्यबाट अर्काको हानी नोक्सानी हुन्छ भन्ने जानीबुझी त्यस्तो कार्य गर्ने र त्यसबाट नोक्सानी हुन गएमा प्रतिवादीले लापरबाही गरेको मानिने। 	८९६

१२.	९६०१ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	टंकहरि दाहाल विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> निवेदकले उठाएका बाँचन पाउने अधिकारसहितका मौलिक अधिकारको संरक्षण, विपत व्यवस्थापनसमेतका व्यवस्थापकीय कुराहरूका सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपालको संविधान, २०६३ ले मौलिक मानवअधिकारको प्रत्याभूति गर्दै ती अधिकारको सार्थक कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी राज्यलाई सुम्पेको छ । प्रकृतिक प्रकोपलगायत अन्य कुनैपनि कारणमा व्यक्तिको मौलिक हक अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धन गर्नुपर्ने दायित्वबाट राज्य विमुख हुन सक्दैन । नागरिकको संरक्षकको हैसियतले आफ्नो स्रोत साधनको समुचित परिचालन गरी आफूले लिएको जिम्मेवारीबाट कुनै पनि बहानामा राज्यले पछि हट्न नमिल्ने । 	९०७
१३.	९६०२ संयुक्त संरक्षित क्षेत्रभित्र संरक्षित हिउँ चितुवा मारी छाला निकासी ओसारपसार गरी घरमा राखेको	नेपाल सरकार विरुद्ध कुलमान घले गुरुङसमेत	<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) मा वन्यजन्तु मार्ने कार्य र वन्यजन्तुको आखेटो पहार राख्नेसम्मको निषिद्ध कार्यलाई पनि एकै दफामा राखे पनि सो कार्यलाई कसुरको मात्रानुसार विचार गरी सजाय गर्न अधिकतम र न्यूनतम सजायको व्यवस्था गरी न्यायकर्तालाई स्वविवेकीय सजाय निर्धारण गर्न सक्ने गरी कानूनी प्रावधान विधायिकाले निश्चित गरेको देखिन्छ । यसरी विधायिकाले दण्ड निर्धारण गर्न विस्तारित प्रावधान राखे पनि तजबिजी अधिकारको प्रयोग आत्मगत वा स्वेच्छाचारीरूपमा गर्न मिल्दैन । त्यस्तो दण्डको निर्धारण न्यायकर्ताले समन्याय (equity), शुद्ध अन्तःस्करण (good conscience), प्राकृतिक न्याय (natural justice) का आधारमा कसुरको मात्रा वा गाम्भीर्यता, घटनाक्रम र कानूनले तोकेको 	९३५

			परिधिसमेतलाई तुलानात्मकरूपमा अनुपातिक र उचित सन्तुलन (proportional & proper balance) भएको छ छैन ख्याल गरी न्यायिकरूपमा सम्पादन हुनुपर्ने।	
१४.	९६०३ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	किसुनदास कथवनिया विरुद्ध रामपति साह कलवारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> जायजात र पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनमा अस्वाभाविक फरक पर्न गएको अवस्था देखिएकोसमेतका आधारमा सर्लाही जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट मिति २०६७।८।१५ मा भएको पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन रितपूर्वकको नदेखिएको हुँदा सो मूल्याङ्कनलाई सदर कायम गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६८।३।१६ को आदेश बेरीतको देखिएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने। 	९४७
१५.	९६०४ संयुक्त परमादेश / उत्प्रेषण	जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पस सञ्चालक समितिसमेत विरुद्ध माधवप्रसाद घिमिरे	<ul style="list-style-type: none"> निवेदकले करकाप र जोरजुलुमपूर्ण तरिकाले बाध्यतामा राजीनामा दिएको, स्वेच्छाले राजीनामा नदिएको, सहप्राध्यापकको राजीनामा स्वीकृत गर्ने कार्य कानूनसम्मत नदेखिएको, रोजगारीसम्बन्धी नागरिक स्वतन्त्रताको हनन् भएकोसमेत देखिँदा निजलाई सहप्राध्यापक पदबाट बञ्चित गर्ने कार्य नियमसंगत भएको देखिएन भने SMS सम्बन्धी २ जनाको निजी मामिलामा सचेत नगराई वा सफाइको मौकासमेत नदिई पद र रोजगारी नै हरण गर्ने कार्य मनासिब मान्न नसकिने। 	९५०
१६.	९६०५ संयुक्त परमादेश	बमप्रसाद गिरीसमेत विरुद्ध गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, डिल्लीबजार काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ताम्रपत्र आदिको सम्मान गरेर सम्पत्ति आदिको हिसाबकिताब र व्यवस्थापन भने गुठी संस्थानले अवश्य गर्न सक्छ। तर सनातनबाट चली आएको परम्पराअनुसार हलेसी महादेवको नित्य पूजाआजा सञ्चालन 	९५८

			गर्न महन्त मनोहर गिरीका शिष्य प्रशिष्य र सन्तानमध्ये यी रिट निवेदकहरूलाई परम्परागत पूजाआजा गर्नबाट हलेसी महादेव व्यवस्थापन समितिले रोक्नु न्यायोचित नदेखिने ।	
१७ .	९६०६ संयुक्त उत्प्रेषण / प्रतिषेध	शत्रूघन कुमार नेपालसमेत विरुद्ध श्रृजना नेपाल	<ul style="list-style-type: none"> ■ प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त (Principle of Natural justice) प्रत्येक नागरिकको मौलिक तथा नैसर्गिक हकसमेत भएको र हाम्रो न्याय प्रणालीले यसलाई प्राथमिक र मूलभूत सिद्धान्तको रूपमा अंगिकार गरी न्याय निरूपणको सन्दर्भमा सर्वाधिक महत्त्व दिई आएको छ । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तबमोजिम जसको विरुद्ध निर्णय गरिन्छ सो व्यक्तिलाई बुझ्ने, के कुन गल्ती कसुर अपराध गरेको छ सो कुरा निजले प्रस्टरूपमा जानकारी पाउने र निजले पनि आफ्नो विरुद्धका कुराहरू राख्न पाउनु पर्ने हुन्छ । सुनुवाईको लागि उचित अवसर तथा मौका नदिई गरेको निर्णयले न्यायिक प्रक्रियामा वैधानिकता प्राप्त गर्न नसक्ने । 	९७३
१८ .	९६०७ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	कृष्णप्रसाद तिमिल्सिनासमेत विरुद्ध अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, टङ्गाल, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ व्यक्तिगत जग्गादर्ताको विषयमा विपक्षी मालपोत कार्यालयले आफ्नो जग्गादर्ताको अधिकार प्रयोग गर्दा सबुद प्रमाण, साबिक दर्ता, स्थलगत सर्जमिन, नापी आदी गरी जग्गा दर्ता गर्न मिल्ने नमिल्ने भन्ने आफ्नो अर्धन्यायिक अधिकार प्रयोग गरी निर्णयमा पुगनुपर्नेमा त्यसो नगरी प्रस्तुत मुद्दामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५/७/२८ को निर्देशन र सोको आधारमा गरेको विपक्षी मालपोत कार्यालयले जग्गाको दर्ता व्यक्तिका नाममा नगरी नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्ने गरी मिति २०६५/८/१८ मा निर्णय गरी दर्ता स्वेस्ता 	९८९

			तयार गरी नेपाल सरकारको नाममा प्रमाणपुर्जासमेत तयारगरी स्थानीय जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा पठाएको कार्य कानून र विधीगत प्रक्रियाअन्तर्गत रही भए गरेको नदेखिने।	
१९.	९६०८ संयुक्त बैंकिङ कसुर	नेपाल सरकार विरुद्ध रुबी जोशीसमेत	<ul style="list-style-type: none"> अभियोजक पक्षबाट अभियोजन लगाइएको बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को कानूनी व्यवस्था र प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यगत अवस्थामा तारतम्यता रहेको देखिँदैन। बैंकिङ कसुर जस्तो गम्भीर प्रकृतिको कसुर स्थापित हुन सोबमोजिमको कार्यकारण घटित भएको कुरा वस्तुनिष्ठरूपमा वादी पक्षले प्रमाणित गर्नुपर्ने हुन्छ। तर नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशिका र बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६४ को बर्खिलाप गरे भएको कार्यहरू बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ अनुरूपको कार्य मान्न सकिने अवस्था भएन। जुन कानून उल्लङ्घन गरेको हो, सोबमोजिम सजायको मागदाबी प्रस्तुत गर्नुपर्नेमा असम्बद्ध कानूनको समुच्चा दफाहरू विपरीतको कसुर भनी अस्पष्ट र असान्दर्भिक दाबी लिएको पाइयो। दाबी लिएका कानूनी दफाहरू के कसरी उल्लङ्घन गरिए भन्ने तथ्य पनि स्पष्टरूपमा प्रमाणित गर्न सकेको छैन। साथै प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ अनुसार पनि कसुर प्रमाणित गर्ने भार वादीको हुने हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा अभियोग लगाइएको कसुर वादीबाट वस्तुपरक एवं विश्वासिलो ढङ्गले प्रमाणित गर्न सकेको नदेखिने। 	९९९

यी सारसङ्क्षेप ने.का.प. प्रयोगकर्ताको सुविधाका लागि मात्र हुन्, उद्धरण गर्नका लागि होइनन्।

– सम्पादक

निर्णय नं. १५९०

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७२।१०।१४।५

मुद्दा : मोही नामसारी

०६८-DF-०००८

पुनरावेदक / वादी : ललितपुर जिल्ला, ललितपुर
उपमहानगरपालिका वडा नं.९ च्यासल
बस्ने त्र्युमै व्यञ्जनकारको अधिकृत वारेस
काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला धुलिखेल नगरपालिका
वडा नं.३ बस्ने रमेशकाजी यंगोल श्रेष्ठ
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : ललितपुर जिल्ला, ललितपुर
उपमहानगरपालिका वडा नं.९ च्यासल बस्ने
मोहनमाया व्यञ्जनकार मरी मु.स.गर्ने ऐ.ऐ बस्ने
आशामाया व्यञ्जनकारसमेत

०६८-DF-०००९

पुनरावेदक / प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा.
वडा नं.३४ बस्ने गोपाललाल अमात्यसमेत
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : ललितपुर जिल्ला, ललितपुर
उपमहानगरपालिका वडा नं.९ बस्ने त्र्युमै
व्यञ्जनकार

- मुद्दामा रहेको विवादित विषयसँग सम्बद्ध प्रमाण बुझ्ने क्रममा विशेषज्ञबाट जाँच भई प्राप्त हुन आएको रायलाई प्रमाणमा

लिन मिल्ने वा नमिल्नेसम्बन्धमा विवेचना गरी प्रमाणमा लिन नमिल्ने भए आधार कारणसहित सो रायलाई खण्डन गरी मिसिल संलग्न अन्य तथ्यपूर्ण प्रमाणको आधारमा मात्र निष्कर्षमा पुग्न पर्ने।

(प्रकरण नं.४)

- दाबीको जग्गाको नापीका बखत तयार भएको फिल्डबुकमा मोही जनिएको व्यक्तिको ल्याप्चे छापसमेत लागेको अवस्था देखिएको, मोही महलमा उल्लिखित व्यक्ति आफू भएको भनी एकै नाम गरेका दुई व्यक्तिले दाबी गरेको, मिसिल संलग्न प्रमाणबाट उक्त व्यक्ति यही हो भनी वस्तुगतरूपमा एकिन हुन नसकेको अवस्थामा विशेषज्ञले जाँच गरी दिएको राय प्रतिवेदन प्रस्तुत मुद्दामा निर्णायक प्रमाण हुन सक्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन। दुई भिन्नाभिन्नै व्यक्तिको ल्याप्चे छापमा तात्त्विक र आधारभूतरूपमा भिन्नता हुने भएकोले कुनै लिखतमा परेको ल्याप्चेछाप दुईमध्ये जसको ल्याप्चेसँग भिड्छ सोही व्यक्ति नै उक्त लिखतको ल्याप्चे छापकर्ता व्यक्ति हो भनी मान्नु पर्ने।

(प्रकरण नं.५)

- वस्तुतः कुनै व्यक्तिको एकभन्दा बढी नाम हुन सक्ने तथा गाउँ घरमा बोलाउने नाम र कार्यालयको आधिकारिक नाम फरक हुन सक्ने हुन्छ। त्यस्तै एकै ठाउँमा एउटै नाम भएका एकभन्दा बढी व्यक्तिहरू हुन सक्ने हुँदा कसैको नाममात्र मिलेको आधारमा हकै नपुग्ने कुरामा हक कायम हुन सक्ने वा कुनै व्यक्तिको एकभन्दा बढी नाम भई कुनै एउटा नामबाट व्यवहार गरी

आएको अवस्थामा विना आधार सो व्यक्ति आधिकारिक व्यक्ति होइन भनी भन्ने मिल्दैन । त्यस्तो अवस्थामा आधिकारिक व्यक्ति यही हो भन्ने कुरा अन्य प्रमाणबाट एकिन हुन नसकेको अवस्थामा हस्ताक्षर वा ल्याप्चे छापको जाँच गरी विशेषज्ञले दिएको राय प्रतिवेदनका आधारमा निष्कर्षमा पुग्न मिल्ने ।

(प्रकरण नं.८)

वादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता रमेशकाजी श्रेष्ठ
प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू
हरिहर दाहाल, पदमराज काफ्ले र विद्वान्
अधिवक्ता राम राउत र बसन्त गौतम

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(७)

सुरू फैसला गर्ने :

भूमिसुधार अधिकारी श्री बेंदनाथ चौधरी
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री दुर्गाप्रसाद उप्रेती
मा.न्या.श्री जगदीश शर्मा पौडेल

संयुक्त इजलासमा फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री रामकुमार प्रसाद शाह
मा.न्या.श्री तर्कराज भट्ट

फैसला

न्या.देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ : यस अदालत संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूबीच मतैक्य हुन नसकी मिति २०६८।४।२७ मा रायबझी फैसला भई सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम पूर्ण इजलासको दायरीमा दर्ता भई

पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:-

काठमाडौं जिल्ला, साबिक नयाँ बानेश्वर वडा नं.६(ख) कि.नं.१३३ को क्षेत्रफल ०-९-२ नयाँ नापीबाट कायम काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.१०(ण) कि.नं.१५६ को क्षेत्रफल ०-९-३-२ जग्गाको मोही मेरो आमा मोहनमाया भन्ने बम्हुनी व्यञ्जनकार भई जोत आबाद गरी जग्गाधनी अर्जुनलाल अमात्यलाई कुत बुझाई आएकोमा अर्जुनलालको मृत्युपश्चात छोरा सुरेशलालसमेतलाई कुत बुझाई आएकोमा आमाको मिति २०५१।६।२ मा स्वर्गवास भई उक्त जग्गा मैले नै जोतकमोद गरी जग्गाधनीहरूलाई कुतबाली बुझाउँदै आएको, उक्त जग्गाको बाली बुझाउँदा मेरा नाममा बाली बुझाएको भरपाई दिनुस भन्दा नामसारी भएपछि दिउँला भनी भरपाई नदिई बाली बुझ्दै आएको र २०६० सालको बाली धरौटीसमेत राखेकी हुँदा आमाको हकखाने हकदार म निवेदिका भएकीले मेरो नाममा उक्त जग्गाको मोही नामसारी गरी भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ बमोजिम जग्गाधनी तथा मोहीसमेतलाई बाँडफाँड गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको तयुमै व्यञ्जनकारको निवेदन माग दाबी ।

तयुमै व्यञ्जनकार विवाहित हुन् । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ बमोजिम मोही नामसारी गरी लिन पाउने हकदार होइनन् । मोही नामसारी गरी पाउने कानूनबमोजिमको हकदार नै नभएको व्यक्तिको नाममा मोही नामसारी हुन सक्ने । निवेदन मागदाबी खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सुरेशलाल अमात्यसमेतको लिखित प्रतिक्रिया ।

निवेदिका तयुमैका नाममा मोही नामसारी हुने होइन । मोही नै मरिसकेको भन्ने कारण देखाई मोही नामसारी माग गर्ने विपक्षीको निवेदन झुट्टा हो । निज कानूनबमोजिमको नाताभिन्नकी पनि नभएकी, विवाहित भएकी र दाबी नै हचुवा हुँदा निवेदन खारेज

गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मोहनमायाको लिखित प्रतिक्रिया ।

प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २८ अनुसार वादीले आफू मोहनमायाको हकदार हुँ भन्ने प्रमाणसमेत पेस गर्न नसकेको र आजै मोहनमाया व्यञ्जनकारको लगाउ मिसिल नं.१५४ बाट निज मोहनमाया व्यञ्जनकारले मोहियानी हकको प्रमाणपत्र पाउने गरी निर्णय भइसकेको हुँदा यसमा केही गरिरहन परेन । वादी दाबी खारेज हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंको मिति २०६१।९।६ को फैसला ।

जग्गाधनीहरूबाट हाम्रो वास्तविक मोही मेरो स्व. आमा मोहनमाया भन्ने बम्हुनी व्यञ्जनकार हुन भनी लिखित प्रतिउत्तर दिएको अवस्थामा सुरुले मोहनमाया व्यञ्जनकार नामको उनाउ व्यक्तिलाई मोही प्रमाणपत्र पाउने ठहर्‍याई म पुनरावेदकको नाममा मोही नामसारी नहुने गरी वादी दाबी खारेज गरेको सुरुको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी मागदाबीबमोजिम मोही नामसारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी तयुमै व्यञ्जनकारको अधिकृत वारेस रमेशकाजी श्रेष्ठको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

कबुलियत र फिल्डबुकमा लागेको मोहीको ल्याप्चे सहिष्ठापसँग हाल मोही हुँ भनी आएका मोहनमाया व्यञ्जनकारको ल्याप्चे सहिष्ठाप एक आपसमा जाँच गराउनु पर्नेमा त्यस्तो कुनै पनि प्रमाण नबुझी भूमिसुधार कार्यालयले विपक्षी मोहनमाया व्यञ्जनकारको नाममा मोही प्रमाणपत्र दिने गरी गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सुरेशलाल अमात्यसमेतको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा यसै लगाउको दे.पु.नं. १२१८/२९१४, १३६८/३०९४ को मोही प्रमाणपत्र मुद्दामा विपक्षीलाई

झिकाउने आदेश भएको र प्रस्तुत मुद्दा उक्त मुद्दासँग अन्तरप्रभावी भएकोले प्रस्तुत मुद्दामा पनि छलफलको निमित्त अ.बं.२०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६२।७।३ को आदेश ।

विपक्षीको पुनरावेदन हकद्वया विहीन हुँदा खारेज गरी भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंको फैसला कायम राखी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मोहनमायाको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको लिखित प्रतिवाद । प्र. मोहनमाया व्यञ्जनकार प्रस्तुत मुद्दाको मोही हुन् भन्ने देखिएको र विपक्षीहरूले सो तथ्यको विश्वसनीय सबुद प्रमाणबाट खण्डन गर्न सकेको अवस्था नदेखिँदा मोहनमायाको नाममा प्रस्तुत मुद्दाको जग्गाको मोहियानी हकको स्थायी प्रमाणपत्र दिने ठहर्‍याई मिति २०६१।९।६ मा भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंबाट भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६३।६।३० मा भएको फैसला ।

दाबी नै नभएको कुरामा अदालतले निर्णय दिन मिल्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दाबी मोही नामसारी गरी जग्गा बाँडफाँडको भएकोले मोही हकको स्थायी प्रमाण दिने ठहर्‍याएको फैसला मिलेको छैन । अतः वादी दाबीभन्दा बाहिर गई भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौंले गरेको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) को त्रुटि देखिँदा मुद्दा दोहोर्याई हेरी सो फैसला उल्टी गरी मोही नामसारी गरी जग्गा बाँडफाँड गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी तयुमै व्यञ्जनकारको यस अदालतमा परेको निवेदनपत्र ।

यसमा सम्बद्ध कुराको मात्र प्रमाण बुझ्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा बम्हुनी व्यञ्जनकार र मोहनमाया व्यञ्जनकारको ल्याप्चे सहिष्ठाप परीक्षण गरी विशेषज्ञको बकपत्रसमेत भइसकेको अवस्थामा

त्यसतर्फ प्रवेश नगरी लेखा तथा रेखा विशेषज्ञको व्यक्त गरेको राय सम्बद्ध प्रमाण नरहेको भनी गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।६।३० को फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ को गम्भीर कानूनी त्रुटि विद्यमान देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने व्यहोराको यस अदालतबाट मिति २०६५।११।२१ मा भएको आदेश।

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) मा मोहीले कमाई आएको जग्गामा मोहीसम्बन्धी निजको हक निजका एकासगोलका पति, पत्नी, छोरी, आमा, बाबु, धर्मपुत्र, छोरा बुहारी, नाति, नातिनी बुहारी वा दाजु भाइहरूमध्ये जग्गाधनीले पत्याएको व्यक्तिलाई प्राप्त हुनेछ भनी स्पष्टसँग उल्लेख छ। दर्तावाला मोही मोहनमायाको नातासम्बन्धी केही नभएको मोहियानी प्रमाणपत्र माग गर्ने मोही मोहनमाया व्यञ्जनकार उनाउ व्यक्ति भएको र मोही मोहनमाया व्यञ्जनकारको छोरी तुयुमै व्यञ्जनकार विवाहित भई छोरासमेत भइसकेको अवस्थामा भूमिसुधारसम्बन्धी ऐनको बर्खिलाप उनाउ व्यक्ति मोहनमाया व्यञ्जनकारलाई मोही नामसारी प्रमाणपत्र दिने कार्य बदरभागी भएकोले निजका नाममा मोही नामसारी हुन नसक्ने भएकोले मुद्दा दोहोर्याई हेरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सुरेशलाल अमात्यसमेतको यस अदालतमा परेको निवेदनपत्र।

यसमा यसै लगाउको निवेदक वादी तुयुमै व्यञ्जनकारको अधिकृत वारेश रमेशकाजी यंगोल श्रेष्ठ विरुद्ध मोहनमाया व्यञ्जनकारसमेत भएको संवत् २०६३ सालको दो.नि.नं.११३८ को मोही नामसारी मुद्दामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) को आधारमा मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको र प्रस्तुत मुद्दा उक्त मुद्दासँग अन्तरप्रभावी भई पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।६।३० गतेको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१

को दफा ३ को गम्भीर कानूनी त्रुटि विद्यमान देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) को आधारमा प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने व्यहोराको यस अदालतबाट भएको मिति २०६५।११।२१ को आदेश।

वादी तुयुमैकी आमा बमनी भन्ने मोहनमायाको ल्याप्चेसँग फिल्डबुकको मोही महलमा लागेको सहिष्ठापसँग मिलेको र जीवित प्रतिवादी मोहनमाया व्यञ्जनकारसँग नमिलेको देखिएकोले बमनी भन्ने मोहनमाया नै उक्त कि.नं.१५६ को मोही भनी ल्याप्चे लगाउने व्यक्ति हो भन्ने देखिन आएकोले निजलाई मोही ठहर गर्नुपर्नेमा नठहर्याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको देखिएन। साथै निज मोहीकी छोरी यी वादी तुयुमै अविवाहित रहेको भन्ने निजले २०४४ सालमा लिएको नागरिकताबाट देखिँदा तथा निज विवाहित हो भन्ने अन्य कुनै तथ्यपूर्ण विवादरहित र निश्चयात्मक प्रमाण विपक्षी जग्गाधनीहरूले पेस गर्न सकेको नभई सो कुराको मौलिक जिकिरसम्म लिएकोले तथ्यपूर्ण प्रमाण र आधार विना जग्गाधनीको सो जिकिर मान्न मिल्ने देखिँदैन। आफ्नो जिकिरलाई तथ्यपूर्ण एवं निश्चयात्मक प्रमाणबाट समर्थित गराउन नसकेको अवस्थामा निज वादी तुयुमै विवाहित रहेको भनी ठहराउन मिल्ने हुँदैन। यस्तो अवस्थामा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) बमोजिम मोही देखिएको निज बम्हुनी भन्ने मोहनमायाको मोहियानी हक निजको छोरी यी तुयुमै व्यञ्जनकारको नाममा नामसारी हुनेसमेत ठहर्याउनु पर्नेमा सो नगरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला उल्टी भई तुयुमै व्यञ्जनकारको नाममा मोही नामसारी हुने ठहर्छ भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाहको राय।

विशेषज्ञले दिएको राय प्रमाणमा ग्रहण गर्न राय प्रस्ट, तर्कसंगत र तथ्यसम्मत हुनुपर्दछ। विशेषज्ञले दिएको राय आफैँमा अस्पष्ट र विवादस्पद देखिएको

अवस्थामा प्रमाणमा ग्रहण गर्न मिल्ने हुँदैन । बम्हुनी भन्ने त्र्युमै व्यञ्जनकारकी आमा प्रस्तुत मुद्दाको विवादित जग्गाको मोही हुन भन्ने कुरा कुनै तथ्ययुक्त प्रमाणबाट देखिन पुष्टि हुन नआएको र मोहनमाया ज्यापू, व्यञ्जनकार, विन्दुकार भन्ने व्यक्ति एउटै हुन भन्ने नरपालिकाको सिफारिससमेतबाट समर्थन हुन आएको तथा मोहनमाया मोही भएको ४ नं. अस्थायी जोताह निस्सा, फिल्डबुक उत्तरसमेतबाट पुष्टि भइरहेको देखिएको र दाबीको कि.नं. १५६ को जग्गाको मोहनमाया व्यञ्जनकारले मोही हकको प्रमाणपत्र पाउने ठहराएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला सदर हुने ठहरी पुनरावेदक त्र्युमै व्यञ्जनकार विपक्षी सुरेशलाल अमात्यसमेतसँगको ०६५-CI-०५७१ र ०५६९ समेतको मोही प्रमाणपत्र पाउँ भन्ने मुद्दामा आज यसै इजलासबाट फैसला भएको र प्रस्तुत मुद्दा पनि सोही मुद्दासँग अन्तरप्रभावी हुँदा सो मुद्दामा उल्लिखित आधार र कारणसमेतबाट प्रस्तुत मुद्दामा पनि त्र्युमै व्यञ्जनकारको नाममा मोही नामसारी गरिपाउँ भन्ने वादी दाबी पुन नसक्ने ठहराएको सुरु भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौँको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्टको छुट्टै राय ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदिका वादी त्र्युमै व्यञ्जनकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री रमेशकाजी श्रेष्ठले दाबीको कि.नं. १५६ को जग्गाको मोही पुनरावेदिकाकी आमा मोहनमाया भन्ने बम्हुनी व्यञ्जनकार हुन् । सो कुरा फिल्डबुकमा लागेको ल्याप्चे र पुनरावेदिकाकी आमाको नागरिकतामा लागेको ल्याप्चे छाप जाँच गरी विशेषज्ञले दिएको राय प्रतिवेदनसमेतले प्रस्ट गरेको छ । यी पुनरावेदिका त्र्युमै निज मोही मोहनमायाको हक खाने अविवाहित छोरी भएकीले निजका नाममा मोही नामसारी हुने गरी

माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाहले व्यक्त गर्नुभएको राय मनासिब हुँदा सोही राय सदर कायम हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो । प्रत्यर्थी मोहनमाया व्यञ्जनकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री हरिहर दाहाल, श्री पदमराज काफ्ले र विद्वान् अधिवक्ता श्री राम राउतको दाबीको जग्गाको फिल्डबुकको जोताहा महलमा मोहनमाया ज्यापू भन्ने उल्लेख भएको, उक्त मोहनमाया ज्यापू भन्ने व्यक्ति र प्रत्यर्थी मोहनमाया व्यञ्जनकार भन्ने व्यक्ति एकै भएको भनी काठमाडौँ महानगरपालिकाले सिफारिससमेत गरिदिएको हुँदा प्रत्यर्थी मोहनमाया व्यञ्जनकार दाबीको जग्गाको मोही हुन् भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ । विशेषज्ञले दिएको राय विरोधाभाष पूर्ण रहेको हुँदा त्यस्तो रायलाई प्रमाणमा ग्रहण गर्न मिल्दैन । दाबीको जग्गा मोही र जग्गा धनीबीच बाँडफाँड भई बिक्रीसमेत भइसकेको अवस्था हुँदा माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्टले व्यक्त गर्नुभएको राय सदर हुनुपर्दछ भनी र पुनरावेदक गोपाललाल अमात्यसमेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री बसन्त गौतमले पुनरावेदिका वादी त्र्युमै व्यञ्जनकारको विवाह भइसकेको हुँदा निजले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ बमोजिम मोही नामसारी गरी लिन पाउने हकदार होइनन् । प्रत्यर्थी प्रतिवादी मोहनमाया व्यञ्जनकार दाबीको जग्गाको मोही नभएकोले पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला उल्टी हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

यसमा अर्जुनलाल अमात्यका नाम दर्ताका साबिक बानेश्वर ६(ख) को कि.नं. ११३ हालको काठमाडौँ जिल्ला, काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. १०(ण) कि.नं. १५६ को ०-९-३-२ जग्गाको मोही मेरी आमा मोहनमाया भन्ने बम्हुनी व्यञ्जनकार भएकोमा जग्गाधनी अर्जुनलालको परलोकपश्चात हाल उक्त जग्गा निजका छोरा गोपाललाल र सुरेशलालसमेतका नाममा रहेको, आमा मोहनमायाको मिति २०५१।६।२ मा मृत्युपश्चात म निवेदिकाले मोहीको हैसियतले कमाई

आएको हुँदा निजको हकदार म निवेदिकाको नाममा उक्त जग्गाको मोही नामसारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको दाबी रहेको देखिन्छ । दाबीको जग्गाको विपक्षीकी आमा मोही नभई म मोहनमाया व्यञ्जनकार मोही भएको, वादी तयुमै व्यञ्जनकारको विवाहसमेत भइसकेको हुँदा निजका नाममा मोही नामसारी हुने होइन भन्नेसमेतको मोहनमाया व्यञ्जनकारको र वादी तयुमैको विवाह भइसकेकोले निज कानूनबमोजिमको हकदार नभएकोले निजका नाममा मोही नामसारी गर्न मिल्दैन भन्नेसमेतको जग्गाधनी सुरेशलाल अमात्यसमेतको लिखित प्रतिक्रिया भएको प्रस्तुत मुद्दामा मोही नामसारी गरिपाउँ भन्ने वादी दाबी खारेज हुने ठहर्याएको सुरु भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय सदर हुने ठहर्याई पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट फैसला भएको देखिन्छ । उक्त फैसला उपर मुद्दा दोहोर्याई हेरिपाउँ भनी वादी तयुमै व्यञ्जनकार र जग्गाधनी सुरेशलाल अमात्यसमेतको निवेदन परी यस अदालतबाट मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई संयुक्त इजलाससमक्ष पेस हुँदा माननीय न्यायाधीशहरूबीच मतैक्य नभई माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाहले वादी दाबी खारेज हुने ठहर्याएको सुरु भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला उल्टी गरी वादी दाबीबमोजिम वादी तयुमै व्यञ्जनकारका नाममा मोही नामसारी हुने गरी राय व्यक्त गर्नुभएको र माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्टले मोही नामसारी गरिपाउँ भन्ने वादी दाबी खारेज हुने ठहर्याएको सुरु भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला सदर हुने गरी छुट्टै राय व्यक्त गर्नु भई सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम पूर्ण इजलासको दायरीमा दर्ता भई निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको देखियो ।

उपर्युक्तबमोजिम विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस सुनी

पुनरावेदनसहितका मिसिल कागजात अध्ययन गरी उल्लिखित तथ्य भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला उल्टी गरी दाबीको जग्गाको मोहियानी हक पुनरावेदक वादी तयुमै व्यञ्जनकारका नाममा नामसारी हुने गरी माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाहले व्यक्त गर्नुभएको राय र दाबीको जग्गाको मोही नामसारी गरिपाउँ भन्ने वादी तयुमै व्यञ्जनकारको दाबी खारेज हुने ठहर्याएको सुरु भूमिसुधार कार्यालयको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला सदर हुने गरी माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्टले व्यक्त गर्नु रायमध्ये कुन राय कायम हुने हो भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, सम्बद्ध मिसिल कागजातहरूको अध्ययनबाट दाबीको साबिक कि.नं. ११३ हालको कि.नं. १५६ को जग्गाको हालका जग्गाधनी साबिक जग्गाधनी अर्जुनलालका छोराहरू गोपाललाल र सुरेशलाल अमात्य रहेको कुरामा विवाद देखिँदैन । उक्त साबिक कि.नं. ११३ जग्गाको मिसिल संलग्न फिल्डबुकको प्रतिलिपि हेर्दा जोताहाको महलमा मोहनमाया ज्यापू भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । त्यस्तै जोताहाको अस्थायी निस्सा तथा जग्गाधनी प्रमाण पुर्जामा समेत मोही मोहनमाया ज्यापूको नाम उल्लेख भएको देखिन्छ । यी पुनरावेदक वादी तयुमैले जोताहाको महलमा उल्लिखित मोहनमाया ज्यापू आफ्नी आमा मोहनमाया भन्ने बम्हुनी व्यञ्जनकार भएकी, निजको मृत्यु भइसकेकोले निजको हक खाने आफू अविवाहित छोरी हुँदा दाबीको जग्गाको मोहियानी हक आफ्ना नाममा नामसारी गरिपाउँ भनी दाबी लिएको र लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता मोहनमायाले जोताहाको महलमा उल्लिखित मोहनमाया ज्यापू भन्ने व्यक्ति आफू भएकोले वादीका नाममा मोही नामसारी हुने होइन भनी जिकिर लिएको देखिएकोले उक्त जग्गाको मोही यी पुनरावेदिका वादी तयुमै व्यञ्जनकारकी आमा

मोहनमाया भन्ने बम्हुनी व्यञ्जनकार हुन् वा लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता मोहनमाया हुन् भन्ने नै प्रस्तुत मुद्दाको मुख्य विवादित विषय रहेको देखिन आयो ।

३. मिसिल संलग्न साबिक कि.नं. ११३ को जग्गाको फिल्डबुकको जोताहा महलमा मोहीमाया ज्यापू भन्ने उल्लेख भई निजको ल्याप्चे छापसमेत लागेको देखिन्छ । हालका जग्गाधनीहरू गोपाललाल, सुरेशलालले यी पुनरावेदिका त्रयुमैकी आमा दाबीको जग्गाको मोही होइनन् भनी प्रस्तरूपमा भन्न नसकी वादी त्रयुमै विवाहित भएकीले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ बमोजिम निजका नाममा मोही नामसारी गर्न मिल्दैन भन्नेसम्मको जिकिर लिई लिखित प्रतिक्रिया व्यक्त गरेको देखिन्छ । दाबीको उक्त जग्गाको २ नं. अनुसूची मोहनमायाको नाममा प्रकाशित भई जोताहाको ४ नं. अस्थायी निस्सा पनि मोहनमायाकै नाममा तयार भएको अवस्था देखिएको छ ।

४. यसप्रकार दाबीको जग्गाको मोही आफ्नी आमा मोहनमाया भन्ने बम्हुनी हुन् भन्ने वादी र उक्त जग्गाको मोही आफू भएको भनी प्रत्यर्थी मोहनमायाले जिकिर लिएको सन्दर्भमा वास्तविक मोही पहिचान गर्ने प्रयोजनका लागि पुनरावेदन अदालत, पाटनले उक्त जग्गाको फिल्डबुक र २ नं. अनुसूचीमा लागेको ल्याप्चे छाप वादीकी आमा बम्हुनी भन्ने मोहनमायाको ल्याप्चे छापसँग भिड्छ वा प्रत्यर्थी मोहनमायाको ल्याप्चे छापसँग भिड्छ, रेखा विशेषज्ञबाट जाँच गराउनु भनी लगाउको मोही प्रमाणपत्र मुद्दामा भएका आदेशानुसार विशेषज्ञबाट ल्याप्चे छाप जाँच गरी राय प्रतिवेदन प्राप्त भई जाँच गर्ने विशेषज्ञको बकपत्रसमेत भएको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालतले फैसला गर्दा उपर्युक्तबमोजिम ल्याप्चेछाप जाँच गरी विशेषज्ञले दिएको राय प्रतिवेदनलाई बेवास्ता गरी सो राय प्रतिवेदन प्रमाणमा लाग्ने नलाग्ने भन्ने सम्बन्धमा कुनै विवेचना नै नगरी केवल त्रयुमैकी आमाको नाम मोही महलका उल्लिखित नामसँग नमिलेको भन्ने एक मात्र आधारमा

पुनरावेदिका वादी त्रयुमैका नाममा मोही नामसारी नहुने भनी निष्कर्षमा पुगेको देखिन्छ । मुद्दामा रहेको विवादित विषयसँग सम्बद्ध प्रमाण बुझ्ने क्रममा विशेषज्ञबाट जाँच भई प्राप्त हुन आएको रायलाई प्रमाणमा लिन मिल्ने वा नमिल्ने सम्बन्धमा विवेचना गरी प्रमाणमा लिन नमिल्ने भए आधार कारणसहित सो रायलाई खण्डन गरी मिसिल संलग्न अन्य तथ्यपूर्ण प्रमाणको आधारमा मात्र निष्कर्षमा पुग्नु पर्ने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दा पर्नु अगावै सरकारी निकायबाट आधिकारिक रूपमा तयार भएको फिल्डबुक, २ नं. अनुसूची जस्ता कागजमा लागेको ल्याप्चे छापसँग मोही दाबी गर्ने व्यक्तिहरूको ल्याप्चे छाप जाँच गरी दिएको विशेषज्ञको रायलाई कुनै वस्तुगत आधार कारणसमेत उल्लेख नगरी प्रमाणको रूपमा ग्रहण नगरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा कानूनसङ्गत रहेको देखिन आएन ।

५. यसरी दाबीको जग्गाको नापीका बखत तयार भएको फिल्डबुकमा मोही जनिएको व्यक्तिको ल्याप्चे छापसमेत लागेको अवस्था देखिएको, मोही महलमा उल्लिखित व्यक्ति आफू भएको भनी एकै नाम गरेका दुई व्यक्तिले दाबी गरेको, मिसिल संलग्न प्रमाणबाट उक्त व्यक्ति यही हो भनी वस्तुगतरूपमा एकिन हुन नसकेको अवस्थामा विशेषज्ञले जाँच गरी दिएको राय प्रतिवेदन प्रस्तुत मुद्दामा निर्णायक प्रमाण हुन सक्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । दुई भिन्ना भिन्नै व्यक्तिको ल्याप्चे छापमा तात्त्विक र आधारभूतरूपमा भिन्नता हुने भएकोले कुनै लिखतमा परेको ल्याप्चेछाप दुईमध्ये जसको ल्याप्चेसँग भिड्छ सोही व्यक्तिले उक्त लिखतको ल्याप्चे छापकर्ता व्यक्ति हो भनी मान्नु पर्ने हुन्छ । यस अर्थमा दाबीको जग्गाको फिल्डबुकमा मोही जनिएको व्यक्तिको ल्याप्चे छापसँग पुनरावेदिका वादी त्रयुमैकी आमा बम्हुनी भन्ने मोहनमाया र प्रत्यर्थी मोहनमायामध्ये जसको ल्याप्चे छाप मिल्छ सो व्यक्ति नै सो जग्गाको मोही हो भनी अदालतले मान्नु पर्ने हुन्छ ।

ल्याप्चे छाप जाँच गरी विशेषज्ञले राय प्रतिवेदन दिएको तथा विशेषज्ञले अदालतमा उपस्थित भई बकपत्रसमेत गरेको अवस्थामा त्यस्तो रायलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(७) बमोजिम प्रमाणमा लिनुपर्ने हुन्छ।

६. मिसिल संलग्न विशेषज्ञको राय प्रतिवेदन हेर्दा, फिल्डबुकको जोताहाको महलमा लागेको ल्याप्चे छाप पुनरावेदिका वादी त्र्युमैकी आमा बम्हुनी भन्ने मोहनमायाको नागरिकताको प्रमाणपत्रमा लागेको ल्याप्चे छाप तथा प्रत्यर्थी मोहनमायाको ल्याप्चे छापसँग जाँच गरिएकोमा फिल्डबुकको उक्त ल्याप्चे छाप र त्र्युमैकी आमाको नागरिकताको ल्याप्चे छाप तुलना गर्दा समानताका विन्दुहरू पाईएको र ती दुवै ल्याप्चेहरू चक्र आकारका रहेको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ भने प्रत्यर्थी मोहनमायाको औंठाछाप फिल्डबुकको ल्याप्चे छापसँग मिल्दैन भनी स्पष्टरूपमा राय व्यक्त भएको देखिन्छ। उक्त राय व्यक्त गर्ने विशेषज्ञको बकपत्र भएको र प्रत्यर्थी मोहनमायाका तर्फबाट जिरहसमेत गरेको देखिएकोमा प्रत्यर्थीले उक्त रायलाई वस्तुगत आधारमा अन्यथा हो भनी पुष्टि गर्न सकेको नदेखिँदा विशेषज्ञको उक्त राय प्रस्तुत मुद्दामा प्रमाणमा लिन मिल्ने नै देखियो।

७. यसका अतिरिक्त प्रत्यर्थी मोहनमाया व्यञ्जनकारले फिल्डबुकको जोताहाको महलमा उल्लिखित व्यक्ति आफू भएको भनी जिकिर लिए पनि दाबीको जग्गाको प्रकाशित २ नं. अनुसूची पुनरावेदिका वादी त्र्युमैका साथमा रहेको भनी निजका कानून व्यवसायीले बहसको क्रममा उक्त अनुसूचीको सक्कल प्रति इजलाससमक्ष प्रस्तुत गर्नुभएकोमा उक्त सक्कल अनुसूची पुनरावेदिकाका साथमा कसरी रहन गएको हो प्रत्यर्थी तथा निजतर्फका विद्वान् कानून व्यवसायीले सोको युक्तिसंगत आधार कारण प्रस्तुत गर्न सकेको देखिएन। प्रत्यर्थी मोहनमायाले काठमाडौं महानगरपालिका १० नं. वडा कार्यालयले मोहनमाया ज्यापू मोहनमाया विन्दुकार र मोहनमाया

व्यञ्जनकार भन्ने एकै व्यक्ति भन्ने बुझिएको भनी गरिदिएको सिफारिसपत्रबाहेक निज दाबीको जग्गाको मोही भनी स्पष्टरूपमा देखिने वस्तुगत आधार प्रमाण प्रस्तुत गर्न सकेको देखिँदैन। यी पुनरावेदिका विवाहित हुँदा निजका नाममा मोही नामसारी हुन सक्दैन भनी जग्गाधनीले दाबी लिए पनि मिसिल संलग्न निज त्र्युमैले मिति २०४४।१२।१ मा लिएको नागरिकताको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपिको पतिको महल खाली रहेको देखिन्छ भने निज विवाहित रहेको कुरा जग्गाधनीले प्रमाणद्वारा पुष्टि गर्न सकेकोसमेत नदेखिँदा निज त्र्युमैको विवाह भइसकेको भनी मान्न मिल्ने। त्यस्तै प्रत्यर्थी मोहनमायाका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले दाबीको जग्गा बाँडफाँड भई बिक्रीसमेत भइसकेको भनी बहसको क्रममा जिकिर लिए पनि मुद्दा चल्दा चल्दैको अवस्थामा मोही नै नभएका व्यक्ति र जग्गा धनीबीच जग्गा बाँडफाँड गरेको कार्यले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न सक्ने पनि हुँदैन।

८. वस्तुतः कुनै व्यक्तिको एकभन्दा बढी नाम हुन सक्ने तथा गाउँ घरमा बोलाउने नाम र कार्यालयको आधिकारिक नाम फरक हुन सक्ने हुन्छ। त्यस्तै एकै ठाउँमा एउटै नाम भएका एकभन्दा बढी व्यक्तिहरू हुन सक्ने हुँदा कसैको नाम मात्र मिल्नेको आधारमा हकै नपुग्ने कुरामा हक कायम हुन सक्ने वा कुनै व्यक्तिको एकभन्दा बढी नाम भई कुनै एउटा नामबाट व्यवहार गरी आएको अवस्थामा विना आधार सो व्यक्ति आधिकारिक व्यक्ति होइन भनी भन्न मिल्दैन। त्यस्तो अवस्थामा आधिकारिक व्यक्ति यही हो भन्ने कुरा अन्य प्रमाणबाट एकिन हुन नसकेको अवस्थामा हस्ताक्षर वा ल्याप्चे छापको जाँच गरी विशेषज्ञले दिएको राय प्रतिवेदनका आधारमा निष्कर्षमा पुग्न मिल्ने हुँदा पुनरावेदिका वादी त्र्युमैकी आमा बम्हुनी भन्ने मोहनमायाको ल्याप्चे छापसँग दाबीको जग्गाको फिल्डबुकको जोताहाको महलमा लागेको ल्याप्चे छाप मिल्नेको र प्रत्यर्थी मोहनमाया

व्यञ्जनकारको औंठाछापसँग मिलेको नदेखिएको तथा निज प्रत्यर्थीले आफू दाबीको जग्गाको मोही भएको कुरा प्रमाणद्वारा पुष्टि गर्न नसकेको अवस्थामा निज प्रत्यर्थी दाबीको जग्गाको मोही देखिएको भनी मोही नामसारी गरिपाउँ भन्ने वादीको दाबी खारेज हुने ठहर्याएको सुरु भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला सदर हुने गरी यस अदालत संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्टले व्यक्त गर्नुभएको रायसँग सहमत हुन सकिएन।

९. अतः माथि विवेचित आधार कारणबाट यी पुनरावेदिका वादी त्र्युमैकी आमा मोहनमाया भन्ने बम्हुनी व्यञ्जनकार दाबीको कि.नं. १५६ जग्गाको मोही भएको कुरा पुष्टि हुन आएको देखिँदा उक्त जग्गाको मोही हक नामसारी गरिपाउँ भन्ने वादी दाबी खारेज हुने ठहर्याएको सुरु भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंको मिति २०६१।९।६ को निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।६।३० को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी गरी यी पुनरावेदिका वादी त्र्युमै व्यञ्जनकारका नाममा दाबीको उक्त कि.नं. १५६ को जग्गाको मोहीहक नामसारी हुने गरी यस अदालत संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाहले व्यक्त गर्नुभएको राय मनासिब देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

१. माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम वादी दाबी खारेज हुने ठहर्याएको सुरु भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला उल्टी भई वादी दाबीको साबिक कि.नं. ११३ हालको कि.नं. १५६ को जग्गाको मोहीहक यी पुनरावेदिका वादी त्र्युमै व्यञ्जनकारका नाममा नामसारी हुने ठहरेकाले उक्त जग्गाको मोही हक यी

पुनरावेदिका वादीका नाममा नामसारी गरी मोही प्रमाण पत्रसमेत बनाई दिनु भनी सुरु भूमिसुधार कार्यालयमा लेखी पठाइदिनु।

२. प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल बुझाइदिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

स.प्र.न्या.कल्याण श्रेष्ठ

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय

इजलास अधिकृतः सन्तोषप्रसाद पराजुली
इति संवत् २०७२ साल माघ १४ गते रोज ५ शुभम्।

निर्णय नं. १५९१

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
आदेश मिति : २०७२।१२।१८।५

०७०-NF-००२३

विषय : उत्प्रेषण

पुनरावलोकन निवेदनकर्ता / विपक्षी : भारतीय कानूनबमोजिम स्थापित १/ए वन्सिस्टार्ट रो कलकत्ता ७००००१ पश्चिम बंगाल भारतमा रजिष्टर्ड कार्यालय भई हाल ललितपुर जिल्ला, ललितपुर उपमहानगरपालिका, वडा नं. ३

मा अवस्थित रहेको दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्शन कम्पनीको तर्फबाट अख्तियार प्राप्त अरविन्द मजुन्दार विरुद्ध

प्रत्यर्थी / निवेदक : नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय

- करार भनेको सम्बन्धित पक्षले आफूहरूबीच लागू हुने गरी स्वतन्त्र सहमतिमा गरेको कानूनबमोजिमको सम्झौता हो । त्यसैले करारका सर्तहरू सम्बन्धित पक्षका लागि बन्धनकारी हुन्छन् र तिनीहरूको पालना गर्नु करारका पक्षहरूको कानूनी दायित्व बन्दछ । करार कानून सम्बन्धित करारका पक्षहरूलाई लागू हुने दायित्वसम्बन्धी कानून हो । करारबमोजिम पूरा गर्नुपर्ने दायित्व कुनै एक पक्षले पूरा नगरेको अवस्थामा अर्को पक्षले पूरा गर्नुपर्ने दायित्वबाट छुटकारा पाउन सक्दछ । आफैँ दायित्व पूरा गर्न नसक्ने पक्षले अर्को पक्षलाई दायित्व पूरा गर्न बाध्य गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- सारभूतरूपमा कार्य सम्पन्न भएको मान्नका लागि जुन काम वा उद्देश्यका लागि करार भएको हो सो काम वा उद्देश्य पूरा हुने किसिमबाट कार्य भएको हुनुपर्दछ । यस्तो उद्देश्य प्राप्त नभएको अवस्थामा सारभूतरूपमा काम सम्पन्न भएको मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.७)

- करारमा नै कार्य सम्पन्नता प्रमाणित गर्ने अधिकार भएको निश्चित अधिकारी र प्रक्रियासमेत तोकेको अवस्थामा त्यसबाहेकको प्रक्रिया अवलम्बन गरी

पेस भएको निर्णय (Minutes) लाई कार्य सम्पन्नताको आधार बनाउन करारको भावना प्रतिकूल हुने ।

(प्रकरण नं.८)

- करारमा नै कार्य सम्पन्नताको प्रमाणपत्र जारी गर्ने जिम्मेवारी कसैलाई तोकेको अवस्थामा त्यस्तो आधिकारिक व्यक्तिले कार्य सम्पन्नताको प्रमाणपत्र जारी नगरी अन्य कुनै व्यक्तिले कुनै बैठकमा भाग लिई निर्णयमा दस्तखत गरेको भन्ने मात्र आधारमा त्यसैलाई कार्य सम्पन्नताको आधार बनाउनु करारको भावना र मान्यताको प्रतिकूल हुने ।

(प्रकरण नं.९)

- तेस्रो पक्षबाट काम लगाउने वा नलगाउने भन्ने कुरा ठेक्कादाताको स्वविवेकमा भर पर्ने निजको अधिकारको कुरा हो । ठेक्कादाता नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट कम्पनीले सो अधिकार प्रयोग नगरेको कारण करारबमोजिमको कार्य सम्पन्न भइसकेको अर्थ गर्न नमिल्ने हुन्छ । यसबाट करारबमोजिमको कार्यसम्पन्न भइसकेको भनी यस अदालत पूर्ण इजलासबाट पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान गर्दा लिएको आधारसँग सहमत हुन नसकिने ।

(प्रकरण नं.१०)

- कुनै पनि सम्झौताको व्याख्या सम्पूर्ण सम्झौताका आधारमा गर्नुपर्ने हुन्छ । कुनै एउटा दफा वा कुनै एउटा अंशलाई मात्र आधार मानेर व्याख्या गर्दा छुट्टै परिणाम निस्कन सक्ने ।

(प्रकरण नं.१२)

- जमानी सम्झौताअनुसारको दायित्व कुन समयमा र कहिले प्रारम्भ हुने भन्ने कुरा

मुख्य करारका सर्तहरू र जमानीसम्बन्धी करारका सर्तहरूमा भर पर्ने कुरा हो । जमानीकर्ताको दायित्व जहिले पनि दोस्रो (Secondary) हुन्छ । मूल ऋणी वा दायित्व पूरा गर्ने मूल पक्ष (Principal Debtor) ले आफ्नो दायित्व पूरा नगरेको अवस्थामा मात्र जमानीकर्ताको दायित्व सुरु हुन्छ । मूल पक्षको दायित्व नै सुरु नभएको अवस्थामा जमानीकर्ताको दायित्व सुरु हुनै सक्दैन । बहुमत मध्यस्थको निर्णयमा Guarantee Agreement को दफा १ लाई अन्य दफाको सापेक्षतामा नहेरी त्यसलाई निरपेक्ष (Absolute) प्रावधानका रूपमा व्याख्या गरेको अवस्था छ । सम्झौताका कुनै पनि प्रावधानलाई अन्य प्रावधानको परिपालनामा आश्रित नरहेको भनी एकाङ्गीरूपमा व्याख्या गर्दा Guarantee Agreement को समग्रतालाई बेवास्ता हुन जाने ।

(प्रकरण नं. १३)

- सम्झौता सर्तरहित हो वा सर्तयुक्त हो भन्ने कुरा जमानत सम्झौताको समग्र व्यवस्थाहरूको आधारमा निर्णय गरिन्छ । जमानतसम्बन्धी करार भनेकै कुनै व्यक्तिले आफूले पूरा गर्नुपर्ने दायित्व पूरा नगरेमा त्यस्तो दायित्व तेस्रो पक्षले पूरा गर्ने गरी भएको करार हो । यस आधारमा हेर्दा पनि कुनै दुई पक्षबीच भएको करारले सिर्जना गरेको दायित्व कुनै व्यक्तिले पूरा नगरेको अवस्थामा त्यस्तो दायित्व म पूरा गर्नेछु भनी पहिलो करारका कुनै पक्ष र अर्कै तेस्रो पक्षका बीचमा भएको करार नै जमानतसम्बन्धी करार हुने हुँदा जमानतसम्बन्धी करारलाई

सबै अवस्थामा सर्तरहित मान्न सकिँदैन र प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित जमानत सम्झौतालाई सर्तरहित भनी मान्न सकिने अवस्था नहुने ।

(प्रकरण नं. १४)

पुनरावलोकन निवेदनकर्ता / विपक्षीका तर्फबाट :
विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू महादेवप्रसाद यादव, नारायण बल्लभ पन्त, शम्भु थापा तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू कृष्णराज पाण्डे र प्रविन खरेल

प्रत्यर्थी / निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताहरू किरण पौडेल, संजिवराज रेग्मी, कृष्णजिवी घिमिरे तथा विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू बद्रिबहादुर कार्की, सुशीलकुमार पन्त, बाबुराम कुँवर

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा २१ को उपदफा (२) को खण्ड (च)

संयुक्त इजलासमा फैसला गर्ने :

स.प्र.न्या.श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ

मा.न्या.श्री प्रेम शर्मा

आदेश

न्या.सुशीला कार्की : यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६७।३।२३ को आदेशमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) बमोजिम पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान भई यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार रहेको छ :-

तत्कालीन कम्पनी ऐन, २०२१ अन्तर्गत संस्थापित नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट कम्पनी प्रा.

लि. (यसपछि “ठेक्का दिने कम्पनी” मात्र भनिने) ले दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीसँग खरिदुंगादेखि लामोसाँघुसम्मको १०.५ कि. मि. लामो १५० टीपीएच (TPH) क्षमताको मोनोकेवल रोपवे निर्माण गर्नका लागि १४ जनवरी, १९८३ मा ठेक्का सम्झौता सम्पन्न गरेको थियो।

प्रत्यर्थीले सम्पन्न ठेक्का सम्झौता र अन्य तत्सम्बन्धी लिखतहरूबाट र्न् की प्रोजेक्टको रूपमा रोपवे पूर्ण तयार गरी ठेक्का दिने कम्पनीलाई जिम्मा लगाउनु पर्ने दायित्व रहेको तथा र्न् की प्रोजेक्टको प्रचलित मान्यताबमोजिम आयोजनाको सर्वेक्षण, एलाइनमेन्ट, डिजाइन, सोको सप्लाई तथा ढुवानी, सिभिल कन्स्ट्रक्सन, स्ट्रक्चरल फ्याब्रिकेशन, इरेक्शन, कमिशन, जडान गर्ने, आयोजनासँग सम्बन्धित आईपर्ने सम्पूर्ण विद्युत् मेकानिकल उपकरण सेफ्टी गियर उपलब्ध गराउने, आयोजना हस्तान्तरण हुन अघिसम्म बीमा गर्ने, आयोजना हस्तान्तरण भएको मितिले १२ महिनासम्म डिफेक्टका विरुद्ध परफरमेन्स ग्यारेन्टी र डिफेक्ट पार्टपुर्जा निःशुल्क उपलब्ध गराउनेसमेतका दायित्वहरू ठेकेदारमा रहेको भन्ने निजहरूबीच सम्पन्न सम्झौताका सर्तहरूले स्पष्ट गरेको देखिन्छ।

उपर्युक्त आयोजनाको कार्यबापत ठेक मूल्य अमेरिकी डलर ४०,१८,५७७।६० रहेको थियो र निर्माण सम्झौताबमोजिम मनसाय पत्र (Letter of Intent) जारी गरिएको मिति (मे २४, १९८२) बाट २५ महिनाभित्र ठेकेदारले आयोजनाको निर्माण कार्य सम्पन्न गर्नुपर्ने भन्ने अनिवार्य सर्तसमेत रहेको थियो। ठेक्का दिने कम्पनी र ठेक्का लिने प्रत्यर्थीबीच उक्त आयोजनाको सम्बन्धमा सम्पन्न ठेक्का सम्झौताको अधीनमा रही ठेक रकममध्ये अमेरिकी डलर २५, ८३, ६४६।६० को धन जमानी दिने गरी निवेदक नेपाल सरकार र ठेकेदार कम्पनीबीच १६ सेप्टेम्बर, १९८३ मा धन जमानी सम्झौतासमेत

सम्पन्न भएको थियो।

निवेदक नेपाल सरकार र ठेकेदार कम्पनीबीच सम्पन्न जमानी सम्झौताको दफा ५ मा ठेकेदार र ठेक्का दिने कम्पनीबीच सम्पन्न निर्माण सम्झौताद्वारा निर्धारित सर्तबमोजिम, निर्धारित समयवधिभित्र र निर्माण सम्झौताको सर्तबमोजिम पूरा भएका कामको नेपाल सरकारले धन जमानी उपलब्ध गराउने भन्ने व्यहोरा प्रस्ट उल्लेख गरिएको छ। त्यसै गरी सो जमानी सम्झौताको दफा ७ मा प्रस्तुत सम्झौताबमोजिम उत्पन्न कुनै पनि मतभिन्नता वा विवाद सो सम्झौताका पक्षहरूले आपसमा मैत्रीपूर्ण तरीकाबाट समाधान गर्नुपर्ने र त्यसरी विवादको समाधान हुन नसकेमा मात्र सो विवाद मध्यस्थलाई सुम्पने भन्नेसमेत सर्त रहेकोमा मैत्रीपूर्ण तबरबाट समाधान गर्ने प्रयास नै नभई मध्यस्थताद्वारा सुनुवाई गरिएको हुँदा सो सुनुवाई र निर्णय अपरिपक्व हुनुका साथै मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा २१(२)(छ) तथा जमानी सम्झौताको दफा ७ समेतको विपरीत छ।

मध्यस्थ ट्रिबुनलले आफ्नो ठहरमा एकातर्फ मैत्रीपूर्ण समाधानलाई पूर्वसर्त नमानेको तर अर्कोतर्फसो पूरा भइसकेको पर्याप्त प्रमाण भएको भनी आफ्नो ठहरलाई आफैँद्वारा खण्डन गरिएको छ। मैत्रीपूर्ण तवरले प्रस्तुत विवाद समाधान गर्ने सम्बन्धमा निवेदक र ठेकेदार कम्पनीबीच औपचारिकरूपले कुनै लिखतसमेत आदान प्रदान भएको छैन। तसर्थ प्रस्तुत सम्झौताको सम्बन्धमा मध्यस्थताद्वारा क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्ने अवस्था नै नभई प्रत्यर्थीबाट भएको निर्णय त्रुटिपूर्ण भई निवेदक एम. जि. चतुर्वेदी विरुद्ध श्री ५ को सरकार भएको मुद्दामा प्रतिपादित नजीर सिद्धान्तको समेत विपरीत रहेको छ।

मध्यस्थता ऐन, २०३८ ले निर्दिष्ट गरेको व्यवस्थाविपरीत निर्णय कार्यान्वयनको सुरक्षण आवश्यक नठानिनु र निजले कार्यान्वयन गर्दैन भन्ने प्रमाण नभएको भन्नुको अर्थ मध्यस्थताले सुनुवाई

हुनुपूर्व नै ठेकेदारको दाबीअनुरूप हुने वा ठेकेदारको विरुद्धमा निर्णय दिनु नपर्ने पूर्वाग्रह राखेर मध्यस्थताले सुनुवाई गरेको स्पष्ट हुन्छ । के कस्तो कानून र आधारमा मध्यस्थले ठेकेदार कम्पनीका विरुद्धमा निर्णय हुँदासमेत कार्यान्वयन हुने प्रमाण भेटेको हो, सो निर्णयको कुनै कथन र व्याख्याबाट स्पष्ट हुँदैन । यस्तो प्रकारको स्थितिमा कर्पोरासिओ सलभाडोरेना दे काल्जादो (Corporation Salvadorena de caldazo) वि. फुटवेयर कर्पोरेशन अफ फ्लोरिडा (Foolware Corporation of Florida) को विवादमा एल.सलभाडोरमा भएको मध्यस्थताको निर्णय सो मुलुक उक्त न्यूयोर्क महासन्धिको पक्ष नभएकोले संयुक्त राज्य अमेरिकामा कार्यान्वयन नहुने भनी मियामीको संघीय अदालतले गरेको आदेशसमेत यस विवादमा सान्दर्भिक रहन्छ । अतः मध्यस्थताको निर्णय पूर्णतः पूर्वाग्रहमा आधारित भएको स्पष्ट छ ।

मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा ११(१) बमोजिम सम्झौतामा नै मध्यस्थ हुने व्यक्तिको नाम उल्लेख भएकोमा विवाद खडा भएको मितिले र विवाद खडा भएपछि मध्यस्थ नियुक्त भएकोमा त्यसरी नियुक्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र दाबी पेस गर्नुपर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था छ । फेब्रुअरी ३०, १९९६ मा मुख्य मध्यस्थ नियुक्त गरिएपछि मध्यस्थको नियुक्ति गर्ने कार्य पूर्णरूपमा पूरा भएको थियो । जहाँसम्म १२ जुन १९९६ को पत्रको प्रश्न छ, सो पत्र श्री च्यू काठमाडौं रहँदाका विषयका लजिष्टिक विषयमा सीमित छ । सोहीबमोजिम मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा ११(१) तथा मध्यस्थतासम्बन्धी UNCITRAL RULE को नियम १.२ तथा १८.१ बमोजिम फेब्रुअरी ३०, १९९६ को मितिबाट दाबीपत्र मध्यस्थतासमक्ष पेस गर्नुपर्नेमा प्रत्यर्थीले अगष्ट २१, १९९६ मा मात्र दाबीपत्र पेस गरेको हुनाले मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा ११(६) बमोजिम मध्यस्थताको नियुक्ति स्वतः बदर हुनुपर्नेमा सो नभई मध्यस्थताले बदरनियतपूर्ण

र कलुषित भावनाले प्रत्यर्थी नं. ३ को पक्षमा निर्णय दिनुपर्ने नै कुराबाट अभिप्रेरित भई विवादको विषयमा प्रवेश गरी गरेको निर्णय मध्यस्थता ऐन, २०३८ विपरीत हुनाले सो बदरभागी छ ।

नेपाल सरकार तथा प्रत्यर्थीबीच सम्पन्न जमानी सम्झौता कुनै स्वतन्त्र र छुट्टै करार नभई ठेक्का दिने कम्पनी र ठेकेदारबीच सम्पन्न निर्माण सम्झौताको सहायक वा पूरक सम्झौताको रूपमा गरिएको हो । जमानी सम्झौताको दफा ५ मा स्पष्टरूपले सो सम्झौताअन्तर्गत नेपाल सरकारले दिएको जमानी ठेकेदारले निर्माण सम्झौताको सर्तबमोजिम र सम्झौताको म्यादभित्र पूरा गरेको कार्यको मूल्यमा मात्र लागू हुने गरी सर्त तोकिएको छ । म्यादभित्र निर्माण कार्य सम्पन्न नभएको सम्झौताको सर्त प्रतिकूल कार्य भएकोमा नेपाल सरकारबाट दिइएको जमानीको दायित्व प्रारम्भ हुन सक्नेन । ठेकेदारले के कति कार्यहरू निर्माण सम्झौताबमोजिम पूरा गरेको छ, सोको लेखाजोखा नभई जमानी सम्झौताका प्रावधान आकृष्ट हुनै सक्दैन । जमानी सम्झौतालाई स्वतन्त्र र छुट्टै अस्तित्व भएको करार ठानी जमानी बस्ने निवेदकलाई पहिलो र बिना सर्तको जवाफदेही ठानी भएका निर्णय फैसलाहरू जमानी सम्झौताको सर्त नं. ५ तथा मुलुकी ऐन, जमानी गर्नेको महलको ६ नं. समेतको प्रतिकूल रहेको छ ।

जुन आधारमा ठेक्का दिने कम्पनीले प्रत्यर्थीका विरुद्ध पेस गरेको दाबी हदम्यादभित्र नभएको भनी खारेज गर्ने मध्यस्थताले निवेदक विरुद्ध हदम्यादभित्र प्रत्यर्थीले दाबी पेस गर्‍यो वा गरेन भन्नेतर्फध्यान दिइएको छैन । यसबाट समेत मध्यस्थताको उक्त निर्णय पक्षपातपूर्ण, कलुषित र पूर्वाग्रहप्रेरित रहेको र सो निर्णयलाई समर्थन गरेबाट प्रत्यर्थी नं. १ को फैसलासमेत सर्वथा कानूनविपरीत भई त्रुटिपूर्ण रहेको छ ।

विपक्षी ठेकेदारका तर्फबाट मध्यस्थतासमक्ष

पेस भएको दाबी अधिकार प्राप्त व्यक्तिबाट नभएको हुँदा मुलुकी ऐन, अ.बं. ८२ नं. बमोजिम खारेज हुनुपर्ने भनी निवेदकले प्रत्यर्थीको हैसियतबाट लिइएको पहिलो र प्रमुख जिकिरका सम्बन्धमा मध्यस्थताबाट ध्यान नदिई अधिकृत व्यक्तिबाटै दाबी पेस भएको भनी न्यायिक मान्यताप्रतिकूल व्याख्या गरिएको छ। कमन ल प्रणालीमा कार्यविधि कानूनलाई सारवान कानून सरह पालना गर्ने र हदम्याद, क्षेत्राधिकार, हकदैया र कार्यविधि कानूनको नियमित प्रक्रियालाई उचित ढंगबाट पालना नभएमा दाबी स्वीकार हुन सक्दैन। अतः अनधिकृत तवरले पेस भएको र स्वीकार गर्न नै नहुने दाबीपत्रलाई स्वीकार गरी त्यस्को विषयमा प्रवेश गरी दिइएको मध्यस्थताको निर्णय सर्वथा बदरभागी रहेको छ।

प्रत्यर्थी नं. ३ ले रोपवे निर्माण गर्ने कार्य सम्पन्न नगरी अधुरो छाडेकोमा विवाद छैन। यस्तो अधुरो काममा सुरक्षणबापतको रकम निवेदकले भुक्तानी गर्नुपर्ने भन्ने प्रश्न नै आउँदैन। ठेक्का दिने कम्पनीबाट नखटाइएका अनाधिकृत व्यक्तिबाट लिएको पत्रको आधारमा Turn Key Project को निर्माण सम्पन्न भएको भनी मान्ने निर्णय कानून एवं न्यायको मान्य सिद्धान्तसमेतको विपरीत भई सर्वथा बदरभागी रहेको छ।

अतएव: माथि उल्लिखित कानून तथ्य प्रमाणहरूबाट प्रत्यर्थीहरूको सम्पूर्ण काम कारवाही निर्णय तथा फैसलाबाट निवेदकको मध्यस्थता ऐन, २०३८ लगायत अन्य प्रचलित नेपाल कानूनद्वारा प्रत्याभूत कानूनी हकमा आघात पर्न गएकोले प्रत्यर्थीबाट मिति २०५९।१।९ मा भएको निर्णय फैसला तथा ३ सेप्टेम्बर, १९९७ (तदनुसार २०५४।५।१८) मा भएको निर्णयसमेतका फैसलाहरू नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८ को उपधारा (२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी उक्त निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी

प्रत्यर्थीहरूको नाउँमा परमादेशलगायत उपयुक्त आज्ञा, आदेश वा पूर्जा जारी गरी पूर्ण न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयका तर्फबाट ऐ.का सचिव भानुप्रसाद आचार्यले दायर गर्नुभएको रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अबधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०५९।८।२७ को आदेश।

मध्यस्थतासम्बन्धी ट्राईबुनल काठमाडौंको मिति २०५४।५।१८ को फैसलाउपर यस अदालतमा कानूनबमोजिम निवेदन परी यस अदालतबाट मिति २०५९।१।९ मा नेपाल सरकारको निवेदन खारेज हुने ठहरी फैसला भएको देखिन्छ। यसरी कानूनबमोजिम फैसला भएको अवस्थामा निवेदकको मागबमोजिम नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(२) अन्तर्गत उत्प्रेषणको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन। निवेदन दाबी खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) बमोजिम उपचारसहितको मौलिक तथा सम्बैधानिक हक र उपचार रहितको कानूनी हकको प्रचलनमा राज्यका संयन्त्रहरूले दखल, हनन, बाधा अबरोध उत्पन्न गरेमा मात्र रिट क्षेत्र आकर्षित हुन्छ। मध्यस्थ ट्राईबुनल पक्ष स्वयंको इच्छाले सृष्टि गरेको संरचना तथा निकाय हो। यस्तो ट्राईबुनल स्थायी संरचना होइन। यसरी मुद्दाका पक्षहरू आफूले सृष्टि गरेको संरचना तथा निकाय राज्यले सृष्टि गरेको निकाय तथा संरचनाभित्र नपर्ने निर्विवाद छ। आफैले उपचारको लागि निकाय खडा गर्ने अनि त्यसबाट

प्राप्त भएको परिणामबाट कानूनी हक तथा मौलिक एवं संवैधानिक हक अपहरण भयो भन्ने अवस्था आउन नसक्ने हुँदा प्रारम्भतः रिट क्षेत्र आकर्षित हुन सक्दैन । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७, २३ र ८८(२) मा व्यवस्थित रहेको मौलिक हक राज्यले नागरिक वा व्यक्तिको लागि निश्चित गरेको हो । उक्त धाराले व्यवस्थित गरेको मौलिक हक राज्यको हकमा आकर्षित हुने होइन । निवेदक स्वयंले इच्छाएको मध्यस्थ ट्राइबुनलसमक्ष निवेदकले प्रतिदाबी पेस गरेकोमा विवाद छैन । त्यस्तो मध्यस्थले आफ्नो अनुकूल निर्णय गरेको अवस्थामा मान्ने तर आफ्नो प्रतिकूल निर्णय भएको अवस्थामा नमान्ने भन्ने हुन सक्दैन । त्यस्तो निवेदन Doctrine of Appropriate & Reprobate को सिद्धान्तका आधारमा पनि खारेज भागी छ ।

मध्यस्थ ट्राइबुनलले निर्णय गरेपछि निवेदक पुनरावेदन अदालत, पाटनमा गएको र पुनरावेदन अदालत, पाटनले समेत निर्णय गरेकोमा विवाद छैन । पुनरावेदन अदालतको फैसलापश्चात् ९ महिनाभन्दा पनि बढी अवधि व्यतीत भएपछि मात्र प्रस्तुत निवेदन पर्न आएको छ । मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा २२ ले निर्णय भएको मितिले ६० दिनभित्र निर्णय कार्यान्वयन गर्नु गराउनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । निर्णय भएको मितिले ६० दिनभित्रमा नै निर्णय नै कार्यान्वयन गर्नुपर्ने भएकोले पुनरावेदन अदालतको निर्णयमा चित्त नबुझेको अवस्थामा ६० दिनभित्र नै प्रभावकारी उपचारको मार्ग सम्बन्धित पक्षले अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । उक्त ६० दिनको समय व्यतीत भइसकेपछि रिट निवेदन दायर गरेमा अनुचित विलम्बको सिद्धान्त आकर्षित हुन्छ । निवेदकले विवादको विषयको स्रोतको रूपमा १४ जनवरी १९८३ को सम्झौताको लिखतलाई उल्लेख गर्नुभएको छ । उक्त सम्झौता दुवै पक्षहरूको बीचमा सम्पन्न भएको करार हो । रिट निवेदनमा उठाइएको सम्पूर्ण विषयवस्तु

करारीय विषयवस्तु रहेको र करारीय विषय तथा विवादमा रिट क्षेत्र प्रयोग तथा आकर्षित नहुने निर्विवाद छ ।

त्यसैगरी रोपवेको पूर्णतया तयारी भएको र सञ्चालनमा समेत आएको कुरामा विवाद छैन । रोपवेको तयारी सञ्चालनको विषय टेण्डरसम्बन्धी लिखत, ग्यारेन्टीसम्बन्धी लिखत, तेस्रो मुलुकको सामानको आयात, निर्णय पुस्तिकाको अभिलेख, अभिलेखमा भएका सहीहरू, रोपवेको क्षमतामा विवाद आएको, धन जमानी लिनुपर्ने वा नपर्ने भन्ने करारीय तथ्यसम्बन्धी विषयहरूको निरूपण सबुद प्रमाणको मूल्याङ्कनबाट मात्र हुन सक्ने हुँदा त्यस्तो प्रमाणको मूल्याङ्कन गरिनु पर्ने विषयमा रिट क्षेत्र आकर्षित हुन सक्दैन । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि. र दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीबीच १४ जनवरी १९८३ मा दोलखा जिल्लाको लामोसाँघुदेखि खरीढुंगासम्म १५० प्रति टन घन्टा (TPH) ओसारपसार गर्ने क्षमता भएको १०.५ कि. मि. लम्बाइको मोनोकेवल रोपवे निर्माण गर्नका लागि भएको ठेक्का सम्झौता Turnkey सम्झौता हो भन्ने तथ्य स्थापित हुन आयो । त्यस्तो Turnkey सम्झौतामा सम्झौताअनुसारको कार्य पूर्णरूपमा सम्पन्न गर्ने दायित्व ठेकेदार कम्पनीमा निहित रहनेमा कार्यसम्पन्न भएको तथ्य स्थापित हुन आउँछ आउँदैन भन्ने सम्बन्धमा प्रमाण तथा वस्तुस्थितिको अध्ययन, अवलोकन, मूल्याङ्कन तथा विश्लेषणसमेत गरी निर्णयमा पुग्नु पर्नेमा सो नगरी बहुमत मध्यस्थद्वारा कार्य सम्पन्न भएको निष्कर्षमा पुगी सोही निष्कर्षलाई निर्णयाधार बनाई नेपाल सरकार र दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीबीच १६ सेप्टेम्बर १९८३

मा सम्पन्न जमानी सम्झौताअन्तर्गतको नेपाल सरकारको दायित्वलाई निरपेक्ष दायित्वका रूपमा व्याख्या गरी नेपाल सरकारले दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीलाई दाबीबमोजिम भुक्तानी दिनुपर्ने भनी गरिएको मध्यस्थ निर्णय सम्झौताको सर्तविपरीत देखिन आयो । मध्यस्थको उक्त निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको निर्णयमा समेत सम्झौताका सर्त तथा आधारभूत सैद्धान्तिक प्रश्नमा विवेचना भएको पाइएन । तत्कालीन मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा २१ को उपदफा (२) को खण्ड (च) मा निर्णय सम्झौतामा उल्लिखित कुनै सर्तको विपरीत भएमा त्यसलाई मध्यस्थको निर्णय बदर गर्न सकिने आधार मानिएको परिप्रेक्ष्यमा मध्यस्थद्वारा मिति २०५४।५।१८ मा भएको उक्त निर्णय र सोउपर पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०५९।१।१९ मा भएको निर्णयसमेत उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुरूप नदेखाएकोले उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुन्छ ।

उपर्युक्तानुसारको बहससमेत सुनेपश्चात् प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यगत अवस्थाको सिंहावलोकन गर्नु उपयुक्त देखिन्छ । प्रस्तुत विवादको विषयमा गठित मध्यस्थ ट्रिबुनलप्रति विवादको एक पक्ष अर्थात् निवेदक नेपाल सरकारका तर्फबाट अविश्वास व्यक्त भएको अवस्था हुँदा नयाँ मध्यस्थद्वारा विवाद समाधान गरिनु वाञ्छनीय हुन आउँछ । तसर्थ प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण तथ्यगत प्रश्नहरू र सम्बद्ध कानूनी प्रश्नहरूमा समेत विचार गरी मध्यस्थ ट्रिबुनलसमक्ष प्रस्तुत भएका दाबीहरूको सम्बन्धमा निर्णय गर्न गराउन दाबीकर्ताले चाहेमा अरु मध्यस्थद्वारा निर्णय गर्नका लागि विवादका पक्षहरूबीच भएको करार / सम्झौताका सर्तहरूमा निर्धारित प्रक्रियाअनुसार मध्यस्थ नियुक्तिको कारवाही प्रारम्भ गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत, पाटनका नाउँमा परमादेशसमेत जारी हुने ठहर्छ भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६७।३।२३ को आदेश ।

प्रस्तुत रिट निवेदन नेपाल सरकारले नागरिक सरह मौलिक हक हनन् भएको भनी दायर गरेको अवस्था छ । सिद्धान्ततः राज्यको मौलिक र कानूनी हक हुँदैन । राज्यले नागरिक वा व्यक्ति सरह संवैधानिक तथा कानूनी हकको प्रचलनका लागि उपचारको मार्ग अवलम्बन गर्न सक्दैन । करारका पक्षहरूले आफ्नो करारिय दायित्व र पारस्परिक दायित्वहरू पूरा गरेका छन वा छैनन भन्ने परीक्षण गर्नु महत्त्वपूर्ण हुन्छ । निवेदकले करारिय दायित्व पूरा गरेको तर्फ विवेचना नगरी Turn key हो वा होइन भनी प्राविधिक कारण देखाइ गरिएको फैसला अन्यायपूर्ण छ । विपक्षीले स्थिर विद्युत् आपूर्ति, एथेष्ट सामग्री, मानव स्रोतको व्यवस्था नगरेको कारण भार परीक्षण हुन नसकेको अवस्थामा भार परीक्षण नगरेको भनी निर्माण कम्पनीलाई दोषारोपण गर्न मिल्दैन । प्रस्तुत विवाद १६ सेप्टेम्बर १९८३ मा नेपाल सरकार र निर्माण कम्पनी दामोदर रोपवेजबीच भएको जमानी सम्झौतासँग सम्बन्धित छ । पक्षहरूबीच सम्पन्न भएको सम्झौताबाट सृजित हक र दायित्वको सम्बन्धमा असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत आदेश गर्न मिल्दैन । यससम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतले धेरै नजिर सिद्धान्त प्रतिपादन गरिसकेको छ । त्यस्तै असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गतको रिट निवेदनमा प्रमाणको मूल्याङ्कन गर्न मिल्दैन तर संयुक्त इजलासले करारमा दुइ पक्षबीच भएका पत्राचारका व्यहोरालाई विवेचना र मूल्याङ्कन गरी गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको छ । सम्झौतामा Completion Certificate Engineer In Charge ले जारी गर्ने भन्ने व्यवस्था भएकोमा सोबमोजिमको सर्तिपिकेट जारी नभएको आधारबाट कार्य सम्पन्न नभएको भन्ने निष्कर्षमा पुग्न मिल्दैन । सम्झौताका पक्षहरूका बीचमा सन् १९८९/५/३१, सन् १९८९।१२।१८ र सन् १९९१/४/१५ मा भएको बैठकका माइन्यूटमा उल्लिखित व्यहोराबाट कार्य सम्पन्न भएको तथ्य निर्विवादरूपमा पुष्टि भएको छ ।

सम्झौतामा उल्लेख भएको Engineer In

Charge को नियुक्ति नगरेको कारणबाट कार्य सम्पन्न नभएको भन्ने निष्कर्षमा पुगी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको छ । जमानी सम्झौताबमोजिम निर्माण कम्पनीले सामग्री तथा सेवाहरू नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइटलाई उपलब्ध गराएको छ । जमानी पत्रमा नेपाल सरकारले अमेरिकी डलर २५,८३,६४६।६० भन्दा अधिक नहुने गरी समयमा नै भुक्तानी दिने र सो अपरिवर्तनीय हुने भन्ने उल्लेख छ । सम्झौताबमोजिम सेवा र सामग्री आपूर्ति गरेकोमा सोको भुक्तानी नपाउनु अन्यायपूर्ण रहेको छ । नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि. र निवेदक कम्पनीबीच १४ जनवरी १९८३ मा सम्पन्न भएको रोपवे निर्माणसम्बन्धी सम्झौता र नेपाल सरकार र निर्माण कम्पनीबीच १६ सेप्टेम्बर १९८३ मा भएको जमानी सम्झौता पृथक र स्वतन्त्र सम्झौता हुन् । यसबाट केवल रोपवे निर्माणसँग सम्बन्धित रहेको भन्ने कारणबाट अन्तर प्रभावी रहेकोले भुक्तानी पाउन नसक्ने अर्थ गरी भएको फैसला तथ्यभन्दा विपरीत र मनोगत भई बदरभागी छ । सम्झौताको तेस्रो संशोधनले भुक्तानी सोधन उधारो विधिअन्तर्गत ९० प्रतिशत सामग्री चलान गरेपश्चात र १० प्रतिशत रकमको भुक्तानी सामग्री परियोजना स्थलमा पुगेको ७ दिनभित्र गर्ने व्यवस्था छ । यसरी स्वतन्त्र करारलाई अन्तर प्रभावी भनी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । अदालतबाट भएको निर्णयलाई अन्य निकाय वा अदालतबाट मुद्दा मामिलामा भएका फैसलाहरूको समकक्षमा राखी निरूपण गर्दा मध्यस्थसम्बन्धी अवधारणा तथा मध्यस्थता ऐनको व्यवस्था पूर्णरूपबाट समाप्त हुने हुन्छ । मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा २१ मा वर्णित खास र विशेष अवस्थाहरू विद्यमान रहे नरहेको सम्बन्धमा मात्र पुनरावेदन अदालतले निर्णय गर्न मिल्ने भएपछि पुनरावेदन अदालतको निर्णयको विषयमा परेको निवेदनबाट पुनरावेदकिय अधिकार क्षेत्रमा जस्तो असिमित विषयमा निरूपण गर्न नमिल्नेमा मध्यस्थता ऐनको दफा २१ लाई नै शुन्य

पार्ने गरी भएको फैसला ने.का.प. २०५९, अंक ५/६, पृष्ठ २५८, निर्णय नं. ७०८९ समेतको विपरीत भई बदरभागी छ । तसर्थ संयुक्त इजलासको आदेशमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) को अवस्था विद्यमान भएकोले प्रस्तुत मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको दामोदर रोपवेज एण्ड कन्सट्रक्सन कम्पनीको तर्फबाट अख्तियार प्राप्त अरविन्द मजुन्दारको निवेदनपत्र ।

यसमा यिनै पक्ष विपक्ष भएको यसै लगाउको ०६८-RV-००२२ को मुद्दामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) को खण्ड (ख) बमोजिम पुनरावलोकनको अनुमति प्रदान गरिएको र प्रस्तुत मुद्दा उक्त मुद्दासँग अन्तरप्रभावी देखिँदा सोही आधारमा प्रस्तुत मुद्दामा समेत न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) को खण्ड (ख) बमोजिम पुनरावलोकनको अनुमति प्रदान गरिदिएको छ । विपक्षी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०/११/२९ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सुचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको निवेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरियो । दामोदर रोपवेज एण्ड कन्सट्रक्सन कम्पनीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री महादेवप्रसाद यादव, श्री नारायण बल्लभ पन्त, श्री शम्भु थापा तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री कृष्णराज पाण्डे र श्री प्रविन खरेलले प्रस्तुत रिट निवेदन नेपाल सरकारले नागरिक सरह मौलिक हक हनन् भएको भनी दायर गरेको अवस्था छ । सिद्धान्ततः राज्यको मौलिक र कानूनी हक हुँदैन । राज्यले नागरिक वा व्यक्ति सरह संवैधानिक तथा कानूनी हकको प्रचलनका लागि सर्वोच्च अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत उपचारको मार्ग अवलम्बन गर्न सक्दैन । करारबाट सिर्जित विवादको विषयमा यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोग हुन सक्दैन । रिट क्षेत्रबाट तथ्यगत प्रश्नहरूको

विवेचना तथा प्रमाणको मूल्याङ्कन गरिँदैन। प्रस्तुत विवाद १६ सेप्टेम्बर १९८३ मा नेपाल सरकार र निर्माण कम्पनीबीच भएको जमानी सम्झौतासँग सम्बन्धित छ। असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गतको रिट निवेदनमा प्रमाणको मूल्याङ्कन गर्न मिल्दैन तर संयुक्त इजलासले करारका दुई पक्षबीच भएका पत्राचारका व्यहोरालाई विवेचना र मूल्याङ्कन गरी गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको छ। सम्झौतामा Completion Certificate Engineer In Charge ले जारी गर्ने भन्ने व्यवस्था भएकोमा सोबमोजिमको सर्टिफिकेट जारी नभएको आधारबाट कार्य सम्पन्न नभएको भन्ने निष्कर्षमा पुग्न मिल्दैन। रोपवे निर्माणसम्बन्धी सम्झौताअनुसार नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइटले निर्धारित किस्ता र व्याजको रकम नतिर्नासाथ जमानी सम्झौताअनुसार सो दायित्व नेपाल सरकारमा सार्ने निश्चित भएकाले नेपाल सरकारले दायित्व वहन गर्ने कुरालाई इन्कार गर्न मिल्दैन। नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि. र निवेदक कम्पनीबीच १४ जनवरी १९८३ मा सम्पन्न भएको रोपवे निर्माणसम्बन्धी सम्झौता र नेपाल सरकार र निर्माण कम्पनीबीच १६ सेप्टेम्बर १९८३ मा भएको जमानी सम्झौता पृथक र स्वतन्त्र सम्झौता हुन्। यसरी स्वतन्त्र करारलाई अन्तर प्रभावी भनी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। तसर्थ मध्यस्थद्वारा मिति २०५४।५।१८ मा भएको निर्णय एवं पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०५९।१।१९ मा भएको निर्णय कानूनसम्मत रहँदारहँदै बदर हुने ठहर गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६७।३।२३ को आदेश त्रुटिपूर्ण भएकोले उक्त आदेश बदर हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

विपक्षी नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताहरू श्री किरण पौडेल, श्री संजिवराज रेग्मी, श्री कृष्णजिवी घिमिरे तथा विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री बद्रिबहादुर कार्की, श्री सुशीलकुमार पन्त, श्री बाबुराम कुँवरले

नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट र दामोदर रोपवेजबीच रोपवे निर्माणका लागि भएको सम्झौता प्राथमिक सम्झौता भएकाले सो सम्झौताअनुसारको कार्य सम्पन्न भएपछि मात्र जमानी सम्झौता क्रियाशील हुने हो। रोपवे निर्माण गरी हस्तान्तरण भएको भन्ने कुरा पुष्टि नहुँदासम्म जमानी सम्झौताअनुसार नेपाल सरकारको दायित्व सिर्जना हुन सक्दैन। सम्झौताको व्याख्या गर्दा समग्र सम्झौतालाई अध्ययन गर्नुपर्नेमा जमानी सम्झौताको दफा १ लाई मात्र आधार बनाएर गरिएको मध्यस्थको निर्णय सम्झौताका अन्य सर्तहरूको विपरीत रहेको छ। सम्झौताअनुसारको कार्य पूर्णरूपमा सम्पन्न गर्ने दायित्व ठेकेदार कम्पनीमा निहित रहने हुन्छ। कार्यसम्पन्न भएको तथ्य स्थापित हुन आउँछ आउँदैन भन्ने सम्बन्धमा प्रमाण तथा वस्तुस्थितिको अध्ययन, अवलोकन, मूल्याङ्कन तथा विश्लेषणसमेत गरी निर्णयमा पुग्न पर्ने हुन्छ। तर बहुमत मध्यस्थद्वारा मनोगतरूपमा कार्य सम्पन्न भएको निष्कर्षमा पुगी जमानी सम्झौताअन्तर्गतको नेपाल सरकारको दायित्वलाई निरपेक्ष दायित्वका रूपमा व्याख्या गरी नेपाल सरकारले भुक्तानी दिनुपर्ने भनी गरिएको मध्यस्थ निर्णय एवं पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश सम्झौताको सर्तविपरीत हुनुको साथै कानून प्रतिकूल छ। तसर्थ मध्यस्थद्वारा मिति २०५४।५।१८ मा भएको निर्णय एवं पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०५९।१।१९ मा भएको निर्णय बदर हुने ठहर गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६७।३।२३ को आदेश कानूनसम्मत हुँदा उक्त आदेश सदर हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

प्रस्तुत विवादमा नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयले दायर गरेको रिट निवेदनपत्रमा नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट र दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीबीच १४ जनवरी, १९८३ मा सम्पन्न रोपवे निर्माणसम्बन्धी सम्झौता Turn key सम्झौताका रूपमा रहेको र सो सम्झौताका

आधारमा नेपाल सरकार र ठेकेदार कम्पनीबीच १६ सेप्टेम्बर १९८३ मा जमानी सम्झौता भएको हो । मूल सम्झौताका रूपमा रहेको रोपवे निर्माणसम्बन्धी सम्झौताअनुसारको कार्य सम्पन्न नभएको अवस्थामा जमानी सम्झौताअनुसारको दायित्व सिर्जना नहुनेमा मध्यस्थ ट्रिबुनलद्वारा कार्य सम्पन्न भएको भनी जमानीकर्ता नेपाल सरकारले भुक्तानी गर्नुपर्ने गरी मिति २०५४।५।१८ मा निर्णय गरेको र सो निर्णयलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०५९।१।९ को निर्णयसमेत त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिपाउँ भनी मागदाबी लिएको देखिन्छ । विपक्षी दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीका तर्फबाट पेस गरिएको लिखित जवाफमा सम्झौताबमोजिम रोपवेको निर्माणसम्बन्धी कार्य सम्पन्न भइसकेको, जमानी सम्झौता आफैँमा स्वतन्त्र सम्झौता भएको र सो सम्झौताको पहिलो सर्तले भुक्तानीसम्बन्धी दायित्व नेपाल सरकारमा रहने स्पष्ट व्यवस्था गरेको हुँदा सोही आधारमा भएको मध्यस्थ निर्णय र पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश कानूनसम्मत भएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी माग गरेको पाइन्छ ।

यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मध्यस्थ ट्रिबुनलद्वारा मिति २०५४।५।१८ मा भएको निर्णय र सो निर्णयलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०५९।१।९ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरी विवादसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण तथ्यगत प्रश्नहरू र सम्बद्ध कानूनी प्रश्नहरूमा समेत विचार गरी तत्कालीन मध्यस्थ ट्रिबुनलसमक्ष प्रस्तुत भएका दाबीहरूको सम्बन्धमा निर्णय गर्न गराउन दाबीकर्ताले चाहेमा अरु मध्यस्थद्वारा निर्णय गर्नका लागि मध्यस्थ नियुक्तिको कारवाही प्रारम्भ गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत, पाटनका नाममा परमादेश जारी हुने ठहर गरेकोमा दामोदर रोपवेज कन्स्ट्रक्सन कम्पनीले पुनरावलोकनको लागि निवेदन गरी लगाउको ०७०-NF-००२५ को मुद्दामा रोपवेजको निर्माणसम्बन्धी

कार्य सम्पादन भइसकेको भन्नेसमेत आधारमा यस अदालत पूर्ण इजलासबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) को खण्ड (ख) बमोजिम पुनरावलोकनको अनुमति प्रदान भएको र प्रस्तुत मुद्दामा समेत सोही आधारमा पुनरावलोकन निस्सा प्रदान भएको हुँदा यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०६७।३।२३ को आदेश कानूनसम्मत भए नभएको विचार गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

प्रस्तुत विवादमा निवेदक नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि. र दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनी (ठेकेदार कम्पनी) बीच १४ जनवरी १९८३ मा दोलखा जिल्लाको लामोसाँघुदेखि खरीढुंगासम्म १५० प्रति टन घन्टा (TPH) ओसारपसार गर्ने क्षमता भएको १०.५ कि. मि. लम्बाइको मोनोकेवल रोपवे निर्माण गर्नका लागि ठेक्का सम्झौता भएको देखिन्छ। उक्त सम्झौतामा रोपवेको Supply of design, Drawings and Equipment and Erection and Commissioning भन्नेसमेतको व्यहोरा उल्लेख भएको र सोसमेतको कार्यका लागि अमेरिकी डलर ४०,१८,५७७।६० ठेक मूल्य कायम गरिएको पाइन्छ। सोमध्ये अमेरिकी डलर २५,८३,६४६।६० बराबरको सामान र सेवा Supplier's credit मा Supply गर्नेसमेतको व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ। मनसाय पत्र (Letter of Intent) जारी गरिएको मितिले २५ महिनाभित्र ठेकेदार कम्पनीले उक्त रोपवे निर्माण सम्पन्न गरी सक्नुपर्नेसमेतको सर्त सम्झौतामा रहेको पाइन्छ। योजना सम्पन्न गर्नुपर्ने निर्धारित अवधिभित्र turnkey basis मा निर्माण कार्य सम्पन्न गर्नुपर्ने भन्ने व्यहोरासमेत सम्झौताको Article 5 मा उल्लेख भएको देखिन्छ। रोपवे निर्माण सम्बन्धमा Supplier ले Supply गर्ने अमेरिकी डलर २५,८३,६४६।६० बराबरको सामान र सेवाबाटको भुक्तानीका सम्बन्धमा नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइटबाट अनुरोध भएअनुसार सम्झौताको सर्तका अधीनमा (Set

forth in the contract) रही नेपाल सरकार जमानी बस्ने गरी नेपाल सरकार र ठेकेदार कम्पनीबीच १६ सेप्टेम्बर, १९८३ मा जमानत सम्झौता (Guarantee Agreement) समेत भएको पाइन्छ। सो सम्झौताले भुक्तानीको प्रत्याभूति (guarantee Irrevocably the due and punctual payment) प्रदान गरेको रसो जमानी सम्झौताबमोजिम १२ अक्टोबर, १९८५ मा ठेकेदार कम्पनीका पक्षमा जमानतपत्र जारी गरिएको देखिन्छ। त्यस्तै नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट र ठेकेदार कम्पनीबीच २५ जुलाई, १९८९ मा Ropeway Operation and Maintenance Contract सम्पन्न भएको देखिन्छ।

सम्झौताका पक्षहरूबीच कुनै किसिमको विवाद उत्पन्न भएमा पारस्परिक सहमतिका आधारमा समाधान गर्नुपर्ने, त्यसरी सहमति हुन नसकेमा मध्यस्थसमक्ष पेस गरिने भन्ने सम्झौतामा सर्त रहेको पाइन्छ। सम्झौतामा मध्यस्थ समक्ष विवाद पुगेको अवस्थामा UNCITRAL Rules अनुसार कारवाही गरिने र त्यसमा नेपाली कानून Applicable हुने भन्नेसमेतको सर्त रहेको देखिन्छ। जमानतको रकम भुक्तानी सम्बन्धमा दामोदर रोपवेजका तर्फबाट मध्यस्थ ट्रिबुनलसमक्ष दाबी प्रस्तुत गरिएको र सोही विवादमा नेपाल सरकारका तर्फबाट प्रतिदाबी प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ। उक्त जमानत भुक्तानीसम्बन्धी विवादमा जमानी सर्तरहित भएको र दाबीकर्ताले २ किस्ताभन्दा बढी भुक्तानी पाउन बाँकी रहेको अवस्था भएको, दाबीकर्ताले करार पूरा गरेको हुनुपर्ने भन्ने प्रतिवादीहरूको भनाइसँग सहमत हुन सकिने आधार नभएको भन्नेसमेतका आधारमा प्रतिवादीले दाबीकर्तालाई जमानतअन्तर्गतको साँवा र सोको करारीय व्याजसमेत भुक्तानी गर्नुपर्ने भनी बहुमत मध्यस्थद्वारा निर्णय गरेको पाइयो। सो निर्णयमा एकजना मध्यस्थद्वारा आपूर्तिकर्ताले सम्झौताका अवस्थाहरू पूरा नगरेसम्म भुक्तानी प्राप्त गर्ने अधिकार

नराख्ने भन्नेसमेतको असहमतिपूर्ण नोट प्रस्तुत गरेको देखिन्छ। उल्लिखित निर्णयउपर पुनरावेदन अदालत, पाटनमा नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयबाट दायर भएको निवेदनमा जमानतसम्बन्धी विवादमा बहुमत मध्यस्थको मिति २०५४।५।१८ को निर्णय मनासिब हुँदा सदर हुने भनी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०५९।१।१९ मा फैसला भएको देखिन्छ।

प्रस्तुत विवादमा बहुमत मध्यस्थको मिति २०५४।५।१८ को निर्णय एवं पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०५९।१।१९ मा भएको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको भनी नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयको तर्फबाट यस अदालतमा प्रस्तुत रिट दायर भएको पाइन्छ। यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मध्यस्थको मिति २०५४।५।१८ को निर्णय र पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०५९।१।१९ मा भएको फैसला उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी सम्झौताका सर्तहरूमा निर्धारित प्रक्रियाअनुसार मध्यस्थ नियुक्तिको कारबाही प्रारम्भ गर्न पुनरावेदन अदालत, पाटनका नाउँमा परमादेशसमेत जारी गरेको मिति २०६७।३।२३ को आदेशमा पूर्ण इजलासबाट पुनरावलोकनको अनुमति प्रदान गर्दा भएको आदेशको परिप्रेक्ष्यमा विचार गरी निम्न प्रश्नहरूका सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिएको छ:-

१. नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि. र दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीबीच १४ जनवरी १९८३ मा भएको सम्झौताअनुसार रोपवे निर्माणसम्बन्धी कार्य सम्पन्नताको अवस्था विवादसँग सम्बद्ध तथ्य र प्रमाणबाट पुष्टि भएको छ वा छैन ?
२. नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि. र दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीबीच १४ जनवरी १९८३ मा सम्पन्न रोपवे निर्माणसम्बन्धी सम्झौता र दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनी र नेपाल सरकारबीच १६ सेप्टेम्बर,

- १९८३ मा सम्पन्न जमानी सम्झौता एक आपसमा अन्तरसम्बन्धित छन् वा छैनन् ? उक्त जमानी सम्झौताअनुसार जमानीकर्ता नेपाल सरकारको दायित्व सर्त रहितको निरपेक्ष हो वा होइन ?
३. मध्यस्थ ट्रिब्युनलबाट मिति २०५४।५।१८ मा भएको निर्णय र पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको मिति २०५९।१।१९ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनका नाममा परमादेश जारी गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६७।३।२३ को आदेश कानूनसम्मत छ वा छैन ?

२. निरूपण गर्नुपर्ने पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि. र दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीबीच १४ जनवरी १९८३ मा सम्पन्न सम्झौताअनुसार रोपवे निर्माणसम्बन्धी कार्य नै सम्पन्न नभएको भन्ने नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयको दाबी रहेको छ । उक्त दाबीलाई दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीले इन्कार गरी रोपवे निर्माणसम्बन्धी कार्य सम्पन्न भएको भनी जिकिर लिएको पाइन्छ । कुनै पनि योजनाको कार्य सम्पन्नता मापनको आधारहरूमध्ये योजना Turnkey Project हो होइन भन्नेसमेत हुने हुँदा प्रस्तुत विवादमा पनि कार्य सम्पन्नतासम्बन्धी विषयमा विचार गर्नुपूर्व उक्त आयोजना Turnkey Project हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा समेत विचार गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

३. योजनाको डिजाइनदेखि निर्माणसम्मको सम्पूर्ण जिम्मेवारी Contractor मा रहने परियोजनालाई Turnkey परियोजना मानिन्छ । प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित सम्झौताका लिखतहरू स्वयंले पनि Turn-key Project को परिभाषा प्रस्तुत गरेका छन् । Acceptance of Tender मा Complete turn-key handing over of operating ropeway system भनिएको छ भने सोही लिखतको Clause

2.1.7 मा रहेको Performance Guarantee Tests सम्बन्धी व्यवस्था पनि Turnkey Project कै अवधारणाअनुरूप देखिन्छ । त्यसैगरी नेपाल सरकार र दामोदर रोपवेजबीच सम्पन्न Gurantee Agreement को प्रस्तावनामा समेत The supply of design, drawings and equipment and erection and commissioning of a ... monocable ropeway भन्ने उल्लेख भएको छ । सोही सम्झौताको Article 5 मा पनि the supplier shall complete the ropeway on turnkey basis within the time limit and condition as stipulated in the contract भन्ने उल्लेख गरिएको पाइन्छ । त्यसैगरी Operation and Maintenance of Ropeway को Clause 1 मा Scope of work मा Turnkey contract basis as per Acceptance of Tender भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको देखिन्छ । यसबाट नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि. र ठेकेदार कम्पनीबीच १४ जनवरी १९८३ मा दोलखा जिल्लाको लामोसाँघुदेखि खरीढुंगासम्म १५० प्रति टन घन्टा (TPH) ओसारपसार गर्ने क्षमता भएको १०.५ कि.मि. लम्बाइको मोनोकेवल रोपवे निर्माण गर्नेसम्बन्धी ठेक्का सम्झौता र सोसँग सम्बद्ध सबै लिखतहरूले त्यसलाई Turnkey Project कै रूपमा चित्रण गरेका हुँदा रोपवे निर्माणसम्बन्धी विवादित ठेक्का सम्झौता Turnkey Basis मा सम्पन्न हुने परियोजना भएको देखियो ।

४. अब रोपवे निर्माण सम्बन्धमा सम्झौताबमोजिम कार्य सम्पन्न भए नभएको सम्बन्धमा विचार गर्दा करार भनेको सम्बन्धित पक्षले आफूहरूबीच लागू हुने गरी स्वतन्त्र सहमतिमा गरेको कानूनबमोजिमको सम्झौता हो । त्यसैले करारका सर्तहरू सम्बन्धित पक्षका लागि बन्धनकारी हुन्छन् र तिनीहरूको पालना गर्नु करारका पक्षहरूको कानूनी दायित्व बन्दछ । करार कानून सम्बन्धित करारका पक्षहरूलाई लागूहुने दायित्वसम्बन्धी कानून हो ।

करारबमोजिम पूरा गर्नुपर्ने दायित्व कुनै एक पक्षले पूरा नगरेको अवस्थामा अर्को पक्षले पूरा गर्नुपर्ने दायित्वबाट छुटकारा पाउन सक्दछ । आफैँ दायित्व पूरा गर्न नसक्ने पक्षले अर्को पक्षलाई दायित्व पूरा गर्न बाध्य गर्न सक्दैन । प्रस्तुत विवादमा निर्माण कम्पनी दामोदर रोपवेजले करारबमोजिमको कार्य सम्पन्न भइसकेकाले रकम भुक्तानी गर्ने दायित्व अर्को पक्षमा बाँकी रहेको भन्ने जिकिर रहेको छ भने अर्थ मन्त्रालयसमेतले करारबमोजिम कार्य सम्पन्न गर्नुपर्ने पक्षले नै कार्य सम्पन्न गरिनसकेको हुँदा आफूले दायित्व वहन गर्नुपर्ने अवस्था नै सिर्जना नभएको भनी जिकिर लिइएको अवस्था छ । यस अदालत पूर्ण इजलासबाट पुनरावलोकनको अनुमति प्रदान गर्दासमेत रोपवे निर्माण कार्य सम्पन्न भएको भनी आधार लिइएको हुँदा कार्य सम्पन्नता वा असम्पन्नताको विषय प्रस्तुत विवादमा महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

५. करारका पक्षहरूबीचमा सम्पन्न भएका करारीय व्यवस्थाहरूलाई हेर्दा सर्वप्रथम Acceptance of Tender को Clause 2.1.7 मा Performance Guarantee Tests सम्बन्धमा गरिएको व्यवस्थाअन्तर्गत Performance guarantee tests shall be continued operation of the ropeway for a total period of 120 hrs. on a consecutive day - about 10 hrs. running on each day (running for 4 days and break of one day for rest and maintenances) भनिएको छ । तर त्यस्तो Test गरिएको भनी दामोदर रोपवेजका तर्फबाट दाबी गर्न नसकी ठेक्का दाता नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट नै परीक्षणप्रति उदासीन रहेको भनी तर्क प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । यदि निर्माण सम्पन्न भइसकेको भए नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि. ले Performance Guarantee Tests नै नगरी निर्माण सम्पन्न भइसकेको रोपवे आफ्नो जिम्मामा लिई सञ्चालनमा नल्याउनु पर्ने कुनै वस्तुनिष्ठ आधार

र कारण देखिँदैन । आयोजनामा नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट कम्पनी स्वयंका तर्फबाट रोपवेकै लागि भा.रू. १,०८,७१,०००।- मूल्य बराबरका सामानहरू कम्पनी आफैँले आयात गरेको भन्ने तथ्य ठेकेदार कम्पनीका तर्फबाट समेत उजागर गरिएको सम्बन्धित फाइलबाट देखिन्छ । त्यति ठूलो लगानी भइसकेको र रोपवेको निर्माणपछि थुप्रै सम्भावनाहरूको ढोका खुल्ने अवस्थालाई बेवास्ता गरी सम्पन्न भइसकेको निर्माण परियोजनालाई आफ्नो जिम्मामा लिने प्रक्रियाबाट नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट कम्पनी विमूख भएको भन्ने भनाइ विश्वासप्रद देखिँदैन ।

६. ठेकेदार कम्पनीका तर्फबाट नेपाल सरकारद्वारा जमानतप्रतिको प्रतिबद्धता व्यक्त गरिएको भनिएको सेप्टेम्बर ८, १९९३ को पत्रले पनि कार्यसम्पन्न भएको कुरालाई किटानीसाथ उल्लेख गर्न सकेको पाइँदैन । उक्त पत्रमा उल्लेख भएको Contract is a turn-key contract and your responsibility is also to assure that the equipment's supplied are of required standard, erected properly and are functioning well. Your letter of 15th June does not mention when the ropeway was completed and came into operation neither it says about performance Test and when it was handed over to NOMPL. भन्ने व्यहोरालाई ठेकेदार कम्पनीकातर्फबाट पनि खण्डन गरिएको मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट देखिन्छ । करारमा गरिएको संशोधनअनुसार ३० सेप्टेम्बर, १९८९ मा कार्य सम्पन्न भइसक्नु पर्ने भन्ने कुरालाई ठेकेदार कम्पनीले पनि स्वीकार गरेको देखिन्छ । सो कुरा Operation and Maintenance Contract बाट नै स्पष्ट हुन्छ । तर त्यसरी निश्चित गरिएको अबधिभन्दा करिब ४ वर्ष पछि अर्थात् ८ सेप्टेम्बर, १९९३ सम्म पनि कार्य सम्पन्न भएको भन्ने तथ्य स्थापित गर्न ठेकेदार

कम्पनी असमर्थ भएको पाइन्छ । कार्य सम्पन्नताको सन्दर्भमा ठेकेदार कम्पनीका तर्फबाट उद्धृत (२५ जुलाई, १९८९ मा नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइटद्वारा प्रेषित) गरिएको Operation and Maintenance Contract लाई हेर्दा त्यसको Clause 9 मा समेत Since the ropeway has not been completed strictly in terms of various conditions of contract envisaged in Acceptance of Tender ... it is understood that the project in entirety in terms of contract, and handed over. भन्ने उल्लेख छ । सोही Clause को अन्त्यमा परियोजना हस्तान्तरणको मिति समेत किटान गरी Handing over shall be organized at the earliest but not later than 30th Sept. 1989 भनिएको पाइन्छ ।

७. मध्यस्थसमक्ष नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि. वादी र दामोदर रोपवेज प्रतिवादी भएको विवादमा मध्यस्थको निर्णय हेर्दा बुँदा नं. ५.२ मा कार्य सम्पादनको जाँच वा रोपवेको परीक्षण गरिएको थिएन भनी प्रतिवादीले स्वीकार गरेको कुरा उल्लेख भएको पाइन्छ । साथै बुँदा नं. ५.३ मा पनि कामहरू सारभूतरूपमा सम्पन्न गरिएका थिए भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको छ । सारभूतरूपमा कार्य सम्पन्न भएको मान्नका लागि जुन काम वा उद्देश्यका लागि करार भएको होसो काम वा उद्देश्य पूरा हुने किसिमबाट कार्य भएको हुनुपर्दछ । यस्तो उद्देश्य प्राप्त नभएको अवस्थामा सारभूतरूपमा काम सम्पन्न भएको मान्न सकिँदैन । प्रस्तुत विवादमा ठेकेदार कम्पनीले उपर्युक्तबमोजिम काम सम्पन्न गरेको कुरा प्रमाणित गर्न नसकेको अवस्थालाई बहुमत मध्यस्थको निर्णयमा विवेचना नगरी केबल सारभूतरूपमा करार सम्पन्न भएको भनी अनुमानका आधारमा निष्कर्षमा पुगेको देखिन्छ ।

८. विवादित रोपवे निर्माण सम्बन्धमा

General Condition of Contract को Clause 19(2) ले कार्य सम्पन्नताको प्रमाणीकरण गर्ने जिम्मेवारी प्रमुख इन्जिनियर (Engineer In Charge) लाई दिएको देखिन्छ । सो Clause मा Notice in writing shall be sent by the Contractor to the engineer-in-charge when the erection and commissioning of equipment and accessories in the group as a whole is completed. भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यसैगरी Clause 20 मा engineer-in-charge shall pass each section of the erection and commissioning works and such checks shall in no way exonerate the contractor from any of the guarantees for proper function of the equipment and accessories supplied, erected and commissioned as a whole. भन्ने उल्लेख छ । त्यसरी करारमा नै कार्य सम्पन्नता प्रमाणित गर्ने अधिकार भएको निश्चित अधिकारी र प्रक्रियासमेत तोकेको अवस्थामा त्यसबाहेकको प्रक्रिया अवलम्बन गरी पेस भएको निर्णय (Minutes) लाई कार्य सम्पन्नताको आधार बनाउन करारको भावना प्रतिकूल हुन्छ ।

९. मध्यस्थ निर्णयमा ३१ मे १९८९ को बैठकको निर्णय (Minutes) लाई कार्य सम्पन्नताको प्रमाणपत्रको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त बैठकमा भएको Minutes को बुँदा नं. १ मा After completion of Ropeway erection work and ... DRCC successfully transported twelve numbers load buckets from Kharidhunga to Lamosangu on 29th May, 1989 भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको छ । सोही Minutes को बुँदा नं. २ मा Further Ropeway load trial could not be carried out as the crushing plant and conveyor feeding to picking conveyor

of Ropeway was not ready. भनिएको छ । यी दुवै बुँदाको अध्ययन गर्दा तिनीहरू एक आपसमा विरोधाभाषयुक्त देखिन्छन भने करारमा निर्धारण गरिएको Performance Test सम्बन्धी प्रक्रियाले पूर्णता पाएको भन्ने वस्तुनिष्ठ आधार पनि देखिन्छ । सो Minute मा नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइटका तर्फबाट दस्तखत गर्ने PM Dixit लाई कार्य सम्पन्नताको प्रमाणीकरण गर्ने अधिकारीका रूपमा सो कम्पनीले नियुक्त गरेको देखिँदैन र निज स्वयंले पनि आफूलाई सो हैसियतमा प्रस्तुत गरेका छैनन् । निजले मार्च १४, १९९७ मा मध्यस्थसमक्ष पेस गरेको Affidavit of Mr. P.M. Dixit on behalf of M/S Nepal Orind Magnesite (P) Ltd (NOMPL) शीर्षकको आधिकारिक पत्रमा सो Minutes लाई Completion Certificate का रूपमा जारी नगरिएको, त्यसले १२ वटा Loaded Buckets रोपवेमार्फत् ओसारपसार गरिएको भन्ने मात्र देखाएको र आफू Completion Certificate जारी गर्ने अधिकारी नभएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । सो तथ्यका सम्बन्धमा मध्यस्थहरूको निर्णयमा विवेचना भएको देखिँदैन । करारमा नै कार्य सम्पन्नताको प्रमाणपत्र जारी गर्ने जिम्मेवारी कसैलाई तोकेको अवस्थामा त्यस्तो आधिकारिक व्यक्तिले कार्य सम्पन्नताको प्रमाणपत्र जारी नगरी अन्य कुनै व्यक्तिले कुनै बैठकमा भाग लिई निर्णयमा दस्तखत गरेको भन्ने मात्र आधारमा त्यसैलाई कार्य सम्पन्नताको आधार बनाउनु करारको भावना र मान्यताको प्रतिकूल हुने हुन्छ ।

१०. मध्यस्थको निर्णयमा सम्भार करार गरी आचरणबाट कार्य सम्पन्न भएको कुरालाई स्वीकार गरेको भनी सम्भार करारलाई नै कार्य सम्पन्नताको मुख्य आधार बनाइएको छ । मध्यस्थ निर्णयमा सम्भार करारको Clause 9 मा रहेको Handing over shall be organized at the earliest but not later than 30th sept 1989 भन्ने व्यहोरालाई उचित

विवेचना गरिएको अवस्था देखिँदैन । करारअनुसारको कार्य सम्पन्न गरी ३० सेप्टेम्बर, १९८९ भन्दा अघि नै हस्तान्तरण गरिसक्नु पर्ने गरी गरिएको सर्तयुक्त सम्भार करारलाई कार्य सम्पन्नताको एकमात्र आधार बनाउनु आफैँमा आत्मगत हुन जान्छ । त्यसैगरी बहुमत मध्यस्थद्वारा आफ्नो निर्णयको बुँदा नं. २ मा प्रस्तुत गरिएको ठहरअन्तर्गतको उपबुँदा नं. २.१ को अन्त्यमा कुनै काम कुरा अपूर्ण रहेको थियो भनी अनुमान गर्दा नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइटले दाबीकर्ताहरूको जोखिम र खर्चमा तेस्रो पक्षहरूबाट रोपवे सम्पन्न गराई पाउने अधिकार राख्दथ्यो । ओरिण्ड म्याग्नेसाइटले कदापि सो उपायसमेत अवलम्बन गरेन भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । तेस्रो पक्षबाट काम लगाउने वा नलगाउने भन्ने कुरा ठेक्कादाताको स्वविवेकमा भर पर्ने निजको अधिकारको कुरा हो । ठेक्कादाता नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट कम्पनीले सो अधिकार प्रयोग नगरेको कारण करारबमोजिमको कार्य सम्पन्न भइसकेको अर्थ गर्न नमिल्ने हुन्छ । यसबाट करारबमोजिमको कार्यसम्पन्न भइसकेको भनी यस अदालत पूर्ण इजलासबाट पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान गर्दा लिएको आधारसँग सहमत हुन सकिएन ।

११. निरूपण गर्नुपर्ने दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि. र दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीबीच १४ जनवरी १९८३ मा रोपवे निर्माणसम्बन्धी ठेक्का सम्झौता भएको देखिन्छ । रोपवे निर्माण सम्बन्धमा Supplier ले Supply गर्ने अमेरिकी डलर २५,८३,६४६।६० बराबरको सामान र सेवाबापतको भुक्तानीका सम्बन्धमा सम्झौताको सर्तका अधीनमा रही नेपाल सरकार जमानी बस्ने गरी नेपाल सरकार र ठेकेदार कम्पनी दामोदर रोपवेजबीच १६ सेप्टेम्बर, १९८३ मा जमानत सम्झौता (Gurantee Agreement) समेत भएको पाइन्छ । प्रस्तुत विवादमा मुख्य सम्झौताका सर्तहरू सम्पन्न भए नभएको विषय

नै विवादित रहेको अवस्थामा जमानी सम्झौताको विषयभित्र प्रवेश गर्नु परिपक्व मानिँदैन तथापि करारको विषयमा सम्बन्धित करारको लिखतका सर्तहरू महत्त्वपूर्ण मानिने हुँदा प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित Guarantee Agreement का सर्तहरूलाई पनि हेर्नुपर्ने हुन्छ ।

१२. उल्लिखित जमानी सम्झौताको दफा १ मा नेपाल सरकार नियमित भुक्तानीको प्रत्याभूतिका लागि अमेरिकी डलर २५,८३,६४६।६० बराबरको जमानी बसेको सन्दर्भ उल्लेख गर्दै दुई किस्तासम्म भुक्तानी बाँकी रहेको अवस्थामा माग गर्न सकिने सर्त राखिएको छ भने दफा २ मा त्यसरी भुक्तानी गर्ने कुरालाई जमानतका रूपमा मात्र नराखी प्राथमिक दायित्वका रूपमा राखिएको पाइन्छ । यिनै दुई दफालाई आधार बनाएर ठेकेदार कम्पनीका तर्फबाट दाबी प्रस्तुत गरिएको र बहुमत मध्यस्थद्वारा समेत तिनै सर्तलाई आधार बनाएर जमानतबमोजिमको रकम भुक्तानी गर्नुपर्ने भनी निर्णय दिएको देखिन्छ । सोही जमानतसम्झौताको दफा ४ ले ठेकेदार कम्पनीको दायित्वका रूपमा सम्झौताबमोजिमको निर्माण कार्यको प्रगति विवरण प्रत्येक ३ महिनामा पेस गर्नुपर्ने र त्यसमा परिमाण र लागतसमेत उल्लेख हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । त्यस्तै दफा ५ ले निर्धारित समय र सर्तबमोजिम सम्पन्न भएको कार्यको हकमा मात्र नेपाल सरकारको दायित्व रहने गरी दफा १ र २ लाई सर्तयुक्त र दफा ५ सँग सापेक्ष बनाएको देखिन्छ । सो Guarantee Agreement को Article 5 मा "HMG/N shall guarantee only the amount equivalent to the value of those works completed by the supplier within the time limit and condition as stipulated in the contract." भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । यस आधारमा हेर्दा Guarantee Agreement को

दफा १ र २ लाई निरपेक्षरूपमा व्याख्या गर्न सकिने अवस्था नभई दफा ५ को सर्तयुक्त प्रावधानलाई समेत हेर्नुपर्ने हुन्छ । कुनै पनि सम्झौताको व्याख्या सम्पूर्ण सम्झौताका आधारमा गर्नुपर्ने हुन्छ । कुनै एउटा दफा वा कुनै एउटा अंशलाई मात्र आधार मानेर व्याख्या गर्दा छुट्टै परिणाम निस्कन सक्छ ।

१३. प्रस्तुत विवादमा बहुमत मध्यस्थको निर्णयलाई हेर्दा जमानी सम्झौतालाई सर्तरहित जमानतका रूपमा प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । जमानी सम्झौताअनुसारको दायित्व कुन समयमा र कहिले प्रारम्भ हुने भन्ने कुरा मुख्य करारका सर्तहरू र जमानीसम्बन्धी करारका सर्तहरूमा भर पर्ने कुरा हो । जमानीकर्ताको दायित्व जहिले पनि दोस्रो (Secondary) हुन्छ । मूल ऋणी वा दायित्व पूरा गर्ने मूल पक्ष (Principal Debtor) ले आफ्नो दायित्व पूरा नगरेको अवस्थामा मात्र जमानीकर्ताको दायित्व सुरु हुन्छ । मूल पक्षको दायित्व नै सुरु नभएको अवस्थामा जमानीकर्ताको दायित्व सुरु हुनै सक्दैन । बहुमत मध्यस्थको निर्णयमा Guarantee Agreement को दफा १ लाई अन्य दफाको सापेक्षतामा नहेरी त्यसलाई निरपेक्ष (Absolute) प्रावधानका रूपमा व्याख्या गरेको अवस्था छ । सम्झौताका कुनै पनि प्रावधानलाई अन्य प्रावधानको परिपालनामा आश्रित नरहेको भनी एकाङ्गीरूपमा व्याख्या गर्दा Guarantee Agreement को समग्रतालाई बेवास्ता हुनजाने हुन्छ ।

१४. सम्झौता सर्तरहित हो वा सर्तयुक्त हो भन्ने कुरा जमानत सम्झौताको समग्र व्यवस्थाहरूको आधारमा निर्णय गरिन्छ । जमानतसम्बन्धी करार भनेकै कुनै व्यक्तिले आफूले पूरा गर्नुपर्ने दायित्व पूरा नगरेमा त्यस्तो दायित्व तेस्रो पक्षले पूरा गर्ने गरी भएको करार हो । यस आधारमा हेर्दा पनि कुनै दुई पक्षबीच भएको करारले सिर्जना गरेको दायित्व कुनै व्यक्तिले पूरा नगरेको अवस्थामा त्यस्तो दायित्व म पूरा गर्नेछु

भनी पहिलो करारका कुनै पक्ष र अर्कै तेस्रो पक्षका बीचमा भएको करार नै जमानतसम्बन्धी करार हुने हुँदा जमानतसम्बन्धी करारलाई सबै अवस्थामा सर्तरहित मान्न सकिँदैन र प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित जमानत सम्झौतालाई सर्तरहित भनी मान्न सकिने अवस्था भएन।

१५. प्रस्तुत विवादमा नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट र दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीबीच १४ जनवरी १९८३ मा सम्पन्न रोपवे निर्माणसम्बन्धी सम्झौताको कार्यान्वयनको सिलसिलामा ठेकेदार कम्पनीका तर्फबाट Supply गरिने सामान र उपलब्ध गराइने सेवाबापतको भुक्तानी नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइटका तर्फबाट नभएमा त्यस्तो भुक्तानीको प्रत्याभूतिका लागि नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय जमानतमा बसेको अवस्था देखिँदा जमानत सम्झौता स्वाभाविकरूपमा रोपवे निर्माणसम्बन्धी सम्झौतासँग अन्तरप्रभावी रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ। त्यसैगरी जमानत सम्झौतामा पनि विभिन्न दफाहरू रहेको र त्यसले दुवै पक्षका दायित्वलाई स्पष्ट गरेको अवस्थामा कुनै एउटा दफा वा कुनै एउटा सर्तलाई निरपेक्ष ढंगले अलग गरेर हेर्न मिल्ने अवस्था रहँदैन। सम्झौताका सर्तहरू एक आपसमा सम्बन्धित र सापेक्ष रहन्छन्। यो करारीय विधिशास्त्रको सामान्य सिद्धान्त नै हो।

१६. सरकारद्वारा ठेकेदार कम्पनीलाई लेखिएको सेप्टेम्बर ८, १९९३ को पत्रलाई जमानतप्रतिको प्रतिबद्धता भन्ने ठेकेदार कम्पनीको दृष्टिकोण रहेको सन्दर्भमा हेर्दा, सो पत्रमा पनि स्पष्टरूपमा कार्यसम्पन्न भएको तथ्य स्थापित हुनुपर्ने कुरामा जोड दिँदै भनिएको छ : It will be better if you first settle your case with NOMPL and come to us along with them for amicable solution of the problem related to

guarantee. त्यसैगरी सोही पत्रमा ठेकेदार कम्पनी र नेपाल सरकारका बीचमा कुनै विवाद नरहेको र नेपाल सरकार जमानतीकर्ताको हैसियतबाट जिम्मेवारी निर्वाह गर्न तयार रहेको भन्ने स्पष्ट गर्दै त्यसअघि ठेकेदार कम्पनीका तर्फबाट आफ्नो दायित्व पूरा हुनुपर्ने कुरामा जोड दिइएको देखिन्छ। सो पत्रका सम्बन्धमा ठेकेदार कम्पनीबाट आधिकारिकरूपमा खण्डन गर्न नसकिएको र त्यसलाई अन्यथा भन्न पनि नसकिएको अवस्थामा मध्यस्थद्वारा दाबीकर्ताको दाबीलाई मात्र आधार बनाएर निर्णय गर्न सकिने अवस्था रहँदैन। मध्यस्थताबाट मुख्य विवादको रूपमा रहेको रोपवे निर्माणसम्बन्धी सम्झौता र त्यसका सर्तानुरूप सम्झौताका पक्षहरूद्वारा दायित्व वहन गरिए नगरिएको भन्ने तथ्यको आधार प्रमाणसहित निरूपण हुन सकेको देखिएन।

१७. अब निरूपण गर्नुपर्ने तेस्रो तथा अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि गरिएको विश्लेषणसमेतका आधारमा नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि. र दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीबीच १४ जनवरी १९८३ मा दोलखा जिल्लाको लामोसाँघुदेखि खरीढुंगासम्म १५० प्रति टन घन्टा (TPH) ओसारपसार गर्ने क्षमता भएको १०.५ कि. मि. लम्बाइको मोनोकेवल रोपवे निर्माण गर्नका लागि भएको ठेक्का सम्झौता Turnkey सम्झौता भएको देखियो। त्यस्तो Turnkey सम्झौतामा सम्झौताअनुसारको कार्य पूर्णरूपमा सम्पन्न गर्ने दायित्व ठेकेदार कम्पनीमा निहित रहनेमा कार्यसम्पन्न भएको तथ्य स्थापित हुन आउँछ आउँदैन भन्ने सम्बन्धमा प्रमाण तथा वस्तुस्थितिको अध्ययन, अवलोकन, मूल्याङ्कन तथा विश्लेषणसमेत गरी निर्णयमा पुग्नुपर्नेमा सो नगरी बहुमत मध्यस्थद्वारा कार्य सम्पन्न भएको निष्कर्षमा पुगी सोही निष्कर्षलाई निर्णयाधार बनाई नेपाल सरकार र दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीबीच १६ सेप्टेम्बर

१९८३ मा सम्पन्न जमानी सम्झौताअन्तर्गतको नेपाल सरकारको दायित्वलाई निरपेक्ष दायित्वका रूपमा व्याख्या गरी नेपाल सरकारले दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीलाई दाबीबमोजिम भुक्तानी दिनुपर्ने भनी गरिएको मध्यस्थ निर्णय सम्झौताको सर्तविपरीत देखिन आयो । तत्काल बहाल रहेको मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा २१ को उपदफा (२) को खण्ड (च) मा निर्णय सम्झौतामा उल्लिखित कुनै सर्तको विपरीत भएमा त्यसलाई मध्यस्थको निर्णय बदर गर्न सकिने आधार मानिएको परिप्रेक्ष्यमा मध्यस्थद्वारा मिति २०५४।५।१८ मा भएको निर्णय र सोउपर पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०५९।१।१९ मा भएको निर्णयसमेत उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुरूप नदेखिएकोले उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासको आदेश कानूनसम्मत देखियो ।

१८. तसर्थ, प्रस्तुत विवादको विषयमा गठित मध्यस्थ ट्रिबुनलप्रति विवादको एक पक्ष नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयका तर्फबाट अविश्वास व्यक्त भएको अवस्था हुँदा नयाँ मध्यस्थद्वारा विवाद समाधान गरिनु वाञ्छनीय भएकोले प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण तथ्यगत प्रश्नहरू र सम्बद्ध कानूनी प्रश्नहरूमा समेत विचार गरी तत्कालीन मध्यस्थ ट्रिबुनलसमक्ष प्रस्तुत दाबीहरूको सम्बन्धमा निर्णय गर्न गराउन दाबीकर्ताले चाहेमा अरु मध्यस्थद्वारा निर्णय गर्नका लागि विवादका पक्षहरूबीच भएको करार / सम्झौताका सर्तहरूमा निर्धारित प्रक्रियाअनुसार मध्यस्थ नियुक्तिको कारबाही प्रारम्भ गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत, पाटनका नाउँमा परमादेशसमेत जारी हुने ठहर गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६७।३।२३ को आदेश मिलेको देखिँदा उक्त आदेश सदर हुने ठहर्छ । दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीको जिकिर पुग्न सक्दैन । फैसलाको जनाउ महान्यायधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई प्रस्तुत मुद्दाको

दायरीतर्फको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौ ।

न्या.दीपकराज जोशी

न्या.जगदीश शर्मा पौडेल

इजलास अधिकृत : सन्तोष पराजुली

इति संवत् २०७२ साल चैत १८ गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. १५९२

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७२।१।१६।५

०६८-NF-०००३

मुद्दा:- अंश चलन

पुनरावेदक / वादी : सुनसरी जिल्ला, नरसिंह गा.वि.स.

वडा नं. ७ बस्ने महावीर साहुसमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : सुनसरी जिल्ला, नरसिंह गा.वि.स.

वडा नं. ७ बस्ने सरजुग साहु मरी मु.स. गर्ने

ऐ.ऐ. बस्ने झवरीदेवी साहु

- कुनै सम्पत्ति बन्डा हुने अथवा नहुने भन्ने प्रश्नको निर्णय मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको

महलको १८ नं. र यस अदालतबाट तत्सम्बन्धमा भएको फैसलाहरूबाट प्रतिपादित सिद्धान्तको सेरोफेरोमा रही गर्नुपर्ने।

- गंगाप्रसाद र सुकुमेर कुमारीको परिवारको मूल पुरुष प्रतिवादी सरयुग रहेकाले सो परिवारका कुनै सदस्यको नाममा रहेको सम्पत्ति अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म सगोलको मानिने।
- सो सम्पत्तिबाट सरयुगका अंशियार वादीहरूको अंश नपुग्ने भन्नका लागि प्रतिवादी कायम गरिएका गंगाप्रसाद र सुकुमेर आफ्नो पिता ससुरा प्रतिवादी सरयुग साहुसँग कानूनबमोजिमको लिखतबाट अंश लिई वा मानु छुट्टिई भिन्न बसेको वा उल्लिखित सम्पत्ति दान बकस भई निजहरूले पाएको वा निजहरूलाई भएको राजीनामा लिखतमा उल्लिखित जग्गाहरू निजहरूले एकलौटी खान पाउने र अरू अंशियारको हक नपुग्ने जस्तो कुनै व्यहोरा रहेको वा आफूहरूले रोजगार नोकरी गरी वा मूर्तिकार, गीतकार, संगीतकार, कलाकार, चित्रकार वा कुनै पेसाकर्मी आदि भई निजी आर्जन गरेको प्रमाण देखिनु आवश्यक हुने।
- गंगाप्रसादले उक्त जग्गाहरू आफ्नो ज्ञान सीपबाट निजी तवरबाट आर्जन गरेको भन्ने जिकिर लिन नसकी बाबुले आफ्ना नाममा खरिद गरिदिएको भनेको देखिन्छ भने प्रतिवादी सुकुमेर कुमारीको राजीनामामा बाबुले थैली तिरी निजका नाममा खरिद गरी दिएको दाइजोको जग्गा भन्नेलगायतका कुनै पनि कुरा उल्लेख भएको देखिँदैन। ती जग्गाहरू आफ्नो

विवाह हुनुपूर्व खरिद गरेको भन्ने निजको जिकिर पनि नरहेको र राजीनामाको तीन पुस्तेमा निजको पति रामप्रसाद साहु भन्ने उल्लेख भएको देखिँदा उल्लिखित जग्गाहरू पिता पुर्खाको पुर्ख्यौली सम्पत्तिबाट बढेबढाएको धनबाट प्रतिवादी गंगाप्रसाद र सुकुमेरको नाममा खरिद भएको प्रमाणित हुन आउने।

- पुर्ख्यौली सम्पत्तिबाट खरिद भएको जग्गामा प्रतिवादीभन्दा माथिल्लो पुस्ताका निजको परिवारको मूल पुरुष प्रतिवादी सरयुग र प्रतिवादी सरयुगका अंशियार वादीहरूको अंश भाग लाग्ने र त्यसपछि प्रतिवादी सरयुगको भागबाट प्रतिवादी गंगाप्रसादसमेतका समकालीन अंशियारको भाग लाग्ने र गंगाप्रसादको भागबाट मात्र प्रतिवादी सुकुमेरको अंश लाग्ने अवस्था रहने।

(प्रकरण नं. ८)

- मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १८ नं. समेतको सही व्याख्या गरेकोले तिनसँग असहमति जनाउनु पर्ने अवस्था देखिएन। प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यसँग ती नजिर मिले भिडेको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दामा मिति २०५८।५।१३ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सो मितिभन्दा अगावै प्रतिवादीका छोरा तथा बुहारीका नाममा निजहरूका पिता तथा ससुराले थैली तिरी खरिद गरेको जग्गाहरू बन्डा नलाग्ने ठहर्याएको यस अदालतको संयुक्त इजलासको फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा केही उल्टी हुने।

(प्रकरण नं. १३)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
हरिहर दाहाल
प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
तुलसीराम निरौला
अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०५७, अङ्क १०/११,
नि.नं.६९५६

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १८ नं.

सुरु तहमा फैसला गर्ने:-

जि.न्या. श्री पुरुषोत्तम भण्डारी

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री बोधरीराज पाण्डे

मा.न्या. श्री कृष्णप्रसाद बस्याल

यस अदालतको संयुक्त इजलासमा फैसला गर्ने:-

मा.न्या. श्री रामकुमार प्रसाद शाह

मा.न्या. श्री प्रेम शर्मा

फैसला

न्या.गोविन्दकुमार उपाध्याय : यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६६।७।११ मा भएको फैसला न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) बमोजिम पुनरावलोकन हुँदा हेर्ने निस्सा प्रदान भई दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:

बाबु झपटु र आमा दाइजी देवी साहुको ३ भाइ छोरामा जेतो म फिरादी महावीर साहु, माहिलो विपक्षी र कान्छो म विन्देश्वरी साहु हौं । आमाबाबुको पहिले नै मृत्यु भइसकेको हुँदा घरको मुख्य दामकाम गर्ने विपक्षी हुनुभएको, सगोलको पैतृक सम्पत्तिसमेत विपक्षीहरूकै जिम्मामा राखी सगोलबाटै खेतीपाती गरी बराबर बाँडी भोगी खाई आएका थियौं । हामीहरूबीच अंशबन्डा भएको छैन । परिवार बढ्न गई सगोलमा

बसी व्यवहार गर्न मनमुटाव भई बाबुको नामको जग्गा नामसारी गरौं तथा विपक्षीहरूका नाममा भएको पैतृक तथा सगोलको आर्जनको सम्पत्तिसमेत बाँडफाँड गरी अंशबन्डा गरौं भनी विपक्षीहरूलाई भन्दा हाम्रो नामको जग्गासमेतबाट तिमीहरूलाई अंशबन्डा गर्न हाम्रो मन्जुर छैन बाबुको नामको जग्गासमेत हामी नामसारी गर्न दिँदैनौं भनी अंशबन्डा गर्न इन्कार गरी बालीसमेत दिँदैनौं भनी अन्यायपूर्ण कुरा गरेकोले फिराद गरेका छौं । विपक्षी घरको मुख्य दामकाम गर्ने व्यक्ति भएको र पैतृक तथा सगोलको आर्जनको सम्पत्ति विपक्षीहरूकै जिम्मामा भएको हुँदा विपक्षीहरूबाट सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी लिई सम्पूर्ण सम्पत्तिलाई ३ भाग लगाई २ भाग हामीलाई दिलाई चलनसमेत चलाई पाउँ भन्ने फिरादपत्र ।

बाबु स्व. झपटु साह नाम दर्ताको नामसारी हुन बाँकी जग्गा म सरजुग साहु छुट्टिई भिन्न भएपछि बाबुआमा जीवित रहेसम्म बाबुआमासमेतका विपक्षीहरूले र बाबुआमाको मृत्युपछि यी विपक्षीहरूले खाई भोगी आएका छन् । म एकासगोलमै भएको र मुख्य भई व्यवहार गरेको भन्ने दाबी झुठ्ठा हो । बाबु झपटु साह जीवित छँदै २०१८ सालमा यी वादीहरू र बाबु आमासमेतबाट मेरो भागमा पर्ने चल सम्पत्ति बन्डा छुट्याई मेरो भाग लिई मानु छुट्टिई भिन्न बसेको, साहुको पुँजीबाट धान तोरी, पाटासमेतको काँटा व्यापार गरी आएको रूपैयाँबाट २०२० सालमा बरही झाँगडबाट टप्पुको ५-१०-८ जग्गा राजीनामा गरी लिई परिवारसमेत भिन्न बसी निर्वाह गरेको छु । बाबु झपटु साहुको नाम दर्ताको पैतृक अचल जग्गाबाट मात्र मैले बन्डा छुट्याई लिन बाँकी छ । मैले निजी तवरबाट खरिद गरी लिएको राजीनामा लिखत र सो लिखतमा उल्लिखित वतनको साथै भूमिसुधार लागू भएपछि २०२२ सालमा आ-आफ्ना हक दर्ता भोगका जग्गाको बाबु झपटु साहुले र म सरजुग साहुले अलगअलग ७ नं. फाँटवारी भरेबाट समेत म २०१८ सालदेखि छुट्टिई

भिन्न भई बसेको देखिन्छ । हाम्रो बाबुकाै पालादेखि भारत अररिया जिल्लाअन्तर्गत अचल जग्गा भएकोले सो ठाउँको जग्गा पहिले नै बन्डा गरी मेरो हक जति म सरजुग साहुबाट विपक्षी महावीर साहुले आफ्नो पत्नी जागेश्वरी देवी साहुका नाममा राजीनामा गराई लिएका छन् । यदि अंशबन्डा नभएको र सगोलमै बसेको भए बन्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति अंशियारबीच राजीनामा गराई लिनपर्ने अवस्था हुँदैनथ्यो । फिराद पर्नुअगाडि नै हामी छुट्टिई भिन्न भइसकेपछि आ-आफ्नो निजी आर्जनको यो जिल्ला र भारतमा समेत आफ्ना नाममा छुट्टै दर्ता भएकै छन् । हाम्रो बन्डा गर्नुपर्ने सगोलको पैतृक पिता स्व. झपटु साहुको नाउ दर्ताको जग्गाबाट मैले बन्डा लिन बाँकी रहेको छ । आयस्ता सबै तपाईंहरूले खानुभएको छ, मलाई मर्का पर्यो, सो बाबु नामको जग्गा नामसारी गरी अंशबन्डा गरौं भन्दा इन्कार गरी मैले छुट्टिएपछि किनेको जग्गासमेत बन्डा गर्नुपर्छ भनेकाले विवाद भएको थियो । मेरो निजी आर्जनको सम्पत्तिसमेत बन्डा गरी खान सकिन्छ कि भनी झुठ्ठा मुद्दा गरेको हुँदा फुर्सद दिलाई पाउँ भन्ने प्रतिवादी सरजुग साहुको प्रतिउत्तर ।

प्रतिवादी सरयुग साहु २०५८।१०।२७ गते कालगतिले मृत्यु भई निजको श्रीमती झवरी देवी साहुले २०५८।११।२७ मा प्रस्तुत मुद्दा सकार गरेको देखिएको ।

वादी प्रतिवादीबीच अंशबन्डा भएको छैन । सरजुग साहुले घरको मुख्य भई काम गर्छन् । वादीलाई अंश दिएका छैनन्, सबै सम्पत्ति पैतृक सम्पत्तिबाट आर्जन गरेका हुन् । छुट्टीएर बसेका छैनन् । वादीलाई अंश दिनु पर्ने हो भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी बसिर मियाको बकपत्र ।

सरयुग साहु २०१८ कार्तिक १५ गतेदेखि छुट्टै बसेका हुन् । सरजुग साहुको नामको सम्पत्ति बन्डा हुने होइन । बाबुको सम्पत्तिबाट अंश पाउने हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी डोमी उरावको

बकपत्र ।

मेरा पिता सरजुग छुट्टिई भिन्न भइसकेपछि प्रतिउत्तरमा लेखिएबमोजिम आफ्नो निजी आर्जन गरे जति जग्गा सरजुग साहुका नाउमा साबिक दर्ता भई सोबमोजिम भूमिसुधार लागू हुँदा ७ नं. फाँटवारी पिताले नै दाखेल गर्नुभएको र सर्भे नापीमा बाबुकाै नाममा नापी दर्ता भई हामी प्रतिवादीहरूको भोगचलनमा रहेको छ । बाजेकाै नाममा नापी भई निजका नाममा हालसम्म दर्ता कायम रहेको छ भन्ने प्रतिवादीका वारेस रामप्रसाद साहले गरेको कागज ।

बाबु झपटु साहको ७ नं. फाँटवारीमा उल्लेख भएका जग्गा हजुरबुबा रामचरण साहु तेलीका नामको पैतृक सम्पत्तिबाट आएको हो । सरजुग साहुको फाँटवारीमा उल्लेख भएको जग्गा सगोलको आर्जनबाट खरिद गरी सरजुगकाै नाममा दर्ता गरिएको हो र सर्भे नापीमा पिताका नामको जग्गा पिताकाै नाममा र विपक्षी नामको जग्गा विपक्षीकाै नाममा हाल कायम रहेको छ भन्ने वादी वा.स. विन्देश्वरी साहुले गरेको कागज ।

यसमा प्रतिवादीले पेस गरेको ७ नं. फाँटवारीको सक्कल सम्बन्धित भूमिसुधार कार्यालयबाट झिकाई उक्त ७ नं. फाँटवारीमा उल्लिखित जग्गाहरू को कसले के कुन व्यहोराबाट के कसका नाममा के कति जग्गा नापीमा दर्ता गराएका छन् सो अ.बं. १३३ नं. बमोजिम दुवै पक्षबाट खुलाउन लगाउनु । साथै विगतका वर्षहरूमा भएको निर्वाचनको मतदाता नामावली वादी प्रतिवादी बसेको गा.वि.स. बाट झिकाउनु भन्ने मिति २०५९।१।१८ को आदेशानुसार वादी प्रतिवादीहरूका नाउँको मतदाता नामावलीसमेत गाउँ विकास समितिबाट प्राप्त भएको ।

अचल सम्पत्ति बन्डा हुन बाँकी नै रहेको अवस्थामा फिराद परेको मितिलाई मानु छुट्टिएको मिति कायम गरी सोको अधिल्लो दिनसम्मको वादी प्रतिवादी जिम्माको बन्डा गर्नुपर्ने सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी लिई पेस भएको फाँटवारी आपसमा सुनाई

नपुग कोर्ट फी वादीबाट दाखिल गर्न लगाई अचल सम्पत्ति जग्गाको दर्ता बुझी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने २०५९।५।२ को आदेशानुसार वादी प्रतिवादीबाट दुवै पक्षबाट तायदाती फाँटवारी पेस भई मिसिल संलग्न रहेको ।

एकलौटी खानका लागि तायदाती फाँटवारीमा नदेखाई लुकाई राखेका पैतृक घरहरू फाँटवारीमा समावेश गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी झवरी देवी साहको मिति २०५९।७।१७ को निवेदन मिसिल सामेल रहेको ।

वादी प्रतिवादीबाहेकका अन्य व्यक्तिका नाममा जग्गा दर्ता रहेको देखिँदा निजहरूलाई अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझी पेस गर्नु र प्रतिवादीले मिति २०५९।७।१७ मा पेस गरेको पैतृक घरसम्बन्धी निवेदन वादीलाई अ.बं. १३९ नं. बमोजिम सुनाई कागज गराउनु । साथै गंगाप्रसाद साहका नामको ईनरूवा ९ हाल न.पा. २ को कि.नं. २०२ को दर्ता स्रेस्ता उतार मालपोत कार्यालयबाट झिकाउनु भन्ने २०५९।१।१९४ को आदेश ।

प्रतिवादीले निवेदनमा उल्लेख गरेका घरहरू प्रस्तुत मुद्दा परे पछि बनाएका हुँदा र बन्डा गर्नु नपर्ने हुँदा तायदाती फाँटवारीमा नदेखाएको हो भनी वादीले २०५९।१२।१ मा गरेको कागज ।

तायदातीमा उल्लिखित जग्गाको दर्ता स्रेस्ताउतार प्राप्त भई मिसिल सामेल रहेको र प्रतिवादीको तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित जग्गाको राजीनामा प्रतिलिपिसमेत प्राप्त भएको ।

मेरा नाउँमा दर्ता कायम रहेको जिल्ला सुनसरी, नरसिंह गाउँ विकास समिति, वडा नं. ८ कि.नं. २७ को ०-२-७ जग्गा सगोलको आर्जनको हुँदा बन्डा लाग्ने हो भन्ने शिवनारायण साहु तेलीले २०५९।१२।२३ मा अ.बं १३९ नं. बमोजिम गरेको बयान ।

म नाबालक हुँदै २०४३ सालमा मेरा पिताले

सालिग्राम रौनियारबाट बसन्तपुर ९क कि.नं. १६६ को ०-३-० जग्गा खरिद गरी मेरा नाममा राखी दिनुभएको जग्गा बाबु सरजुगको निजी आर्जनको हो र हाल इनरूवा न.पा. बडा नं. २ कि.नं. २०२ को ०-१-० जग्गा मेरा पिता सरजुगले भारत बास्मतियाअन्तर्गतको अंश भागको जग्गा विपक्षीमध्ये महावीरकी पत्नी जागेश्वरी देवीलाई राजीनामा गरी सो रूपैयाँले खरिद गरी दिनुभएको मेरा बाबुको निजी आर्जनको हुँदा सोबाट वादीहरूले अंश पाउने होइन भनी अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका गंगाप्रसाद साहुले गरेको बयान । मेरा नाउँमा दर्ता रहेको भोक्राहा गाउँ विकास समिति कि.नं. २१३ को १-०-० जग्गा र ऐ. कि.नं. २१४ को ०-६-६ जग्गा मेरा बाबु मोही नारायण साहुले आफ्नो रूपैयाँबाट खरिद गरी मेरा नाउँमा राखिदिनुभएको मेरो आफ्नो दाइजोको जग्गा हुँदा वादी प्रतिवादी कसैको अंश हक लाग्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएकी सुकमेर कुमारी साहुले गरेको बयान ।

यसमा अ.बं. १३९ नं. बमोजिमको म्यादमा हाजिर भई बयान गर्नेमध्येका गंगाप्रसाद साहुले तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित आफ्नो नामको जग्गा बाबु सरजुग साहुले अंश पाएको जग्गा बेची खरिद गरेको र नीजि आर्जनको जग्गा हो वादीको अंश लाग्ने होइन भनी बयान गरेको र सुकुमेर कुमारी साहुले उक्त जग्गा मेरो दाइजोको हुँदा एकलौटी हकको जग्गा हो बन्डा गर्नुपर्ने होइन भनी बयान गरेको देखिँदा निजहरूलाई कारणी सरह तारेखमा राख्नु भन्नेसमेतको मिति २०५९।१२।२४ को आदेशानुसार निज गंगाप्रसाद साहु र सुकमेर कुमारी साहु कारणी सरह तारेखमा रहेका ।

यसमा प्रतिवादीले फाँटवारीमा नदेखाएको ट्रेक्टर र मोटर साइकल बन्डा छुट्याई पाउँ भनी वादीले दिएको निवेदन व्यहोरा प्रतिवादीलाई सुनाई निस्सा मिसिल सामेल राख्नु भन्ने मिति २०६०।३।८

को आदेश।

मेरा बाबु सरजुग साहुले २०२० सालमा खरिद गरेको ५-१२-१५ जग्गा र मेरी श्रीमती सुकमेर कुमारीका नामदर्तासमेतको जग्गा कृषि विकास बैङ्कमा धितो राखी श्रीमती सुकमेर कुमारीका नामबाट ट्रेक्टर खरिद गरी लिएकाले बन्डा गर्नुपर्ने होइन साथै मेरो भाइ गंगाप्रसाद साहुको विवाहमा दहेज दिएको मोटरसाइकल निजको एकासगोलको दाजु म रामप्रसाद साहुको नाउँमा खरिद गरी दिएकाले बन्डा गर्नु नपर्ने हुँदा तायदातीमा नदेखाएको हो भनी प्र.वा. रामप्रसाद साहुले उक्त निवेदन सुनी गरेको कागज।

वादी प्रतिवादीका बाबु झपटुका नाममा नामसारी भइआएको सोहीअनुसार बाबु झपटुले ७ नं. फाँटवारी भरेको जग्गा पैतृक देखिएको, प्रतिवादी सरयुगले २०२० सालमा राजीनामा गराउँदा निज मानु छुट्टिई बेगल बसेको नदेखिँदा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६ अनुसार समेत सगोलको सम्पत्ति रहेको अनुमान गर्नुपर्ने हुँदा सो जग्गा सगोलको देखिन्छ। त्यसपछि प्रतिवादी आफ्नो बाबुबाट मानु बेगल गरी अलग बसेको कुरा छुट्टै भरेको ७ नं. फाँटवारीबाट र निर्वाचन प्रयोजनको लागि प्रकाशित नामावलीमा वादीहरूको घर नं. १५८ र प्रतिवादीको घर नं. १११ रहेबाट र प्रतिवादीबाट वादी महावीरकी पत्नीको नाउँमा भारतको जग्गाको हक हस्तान्तरण भएको लिखत र गा.वि.स.को सिफारिससमेतबाट स्पष्ट हुन्छ। प्रतिवादी जेठो नभई महावीर जेठो व्यक्ति भएकोले प्रतिवादीले सगोलको सम्पत्तिबाट जग्गा खरिद गरी बढे बढाएको मान्न मिलेन। यस अवस्थामा निजले तथा निजका छोरा स्वास्नी बुहारीले निजीरूपबाट खरिद गरेको सम्पत्ति निजहरूको निजी सम्पत्ति देखिँदा ऋणका हकमा साहुको दाबी परेका बखत ठहरेबमोजिम हुने नै हुँदा पैतृक जग्गा र प्रतिवादीले पेस गरेको तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित जग्गा सम्पत्तिमध्ये २०२१ सालमा मानो छुट्टिनुभन्दा अगाडि २०२०

सालमा प्रतिवादी सरजुग साहुका नाममा खरिद भएको जग्गाबाट सम्म ३ भागको २ भाग बन्डा पाउने देखिन्छ। सोबाहेक सरजुग साह र निजका परिवारका अन्य सदस्यहरूको नाउँमा रहेको सम्पत्ति अलग भई छुट्टै व्यवहार गरेपछि आर्जन गरेको सम्पत्ति देखिँदा अरुमा बन्डा लाग्न सक्तैन भन्ने व्यहोराको सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०६०।३।३० को फैसला।

फिराद परेको २०५८।५।१४ को मितिको अधिल्लो दिनलाई मानु छुट्टिएको मिति कायम गरेको सुरु जिल्ला अदालतको मिति २०५९।५।२ को आदेश यथावत् छँदै प्रतिवादी २०२१ सालदेखि छुट्टै बसेको भनी भएको फैसला अन्तिम आदेशविपरीत छ। ने.का.प. २०४९ अंक १ नि.नं. ४४६१ को मुद्दामा मानु छुट्टिएको पारित लिखत हुनुपर्छ भनी सिद्धान्त प्रतिपादित छ। प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) को अनुमान सो ऐनको दफा २९ बमोजिम अन्यथा गर्ने दायित्व प्रतिवादीबाट पूरा हुन सकेको छैन। ने.का.प. २०३२ को पृष्ठ ८९ मा प्रकाशित नि.नं. ९००, ऐ. २०५१ पृष्ठ ९१२ मा प्रकाशित नि.नं. ५००९, ऐ. २०५५ अंक ६ मा प्रकाशित नि.नं. ६५५३, ऐ. २०५३ अंक ५ नि.नं. ६१९४ र ऐ. अंक ६ नि.नं. ६२०८ को नजिरले पनि सगोलको धनमाल बन्डा गर्नु सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको छ। प्रतिवादी गंगा प्रसादले सुरु अदालतमा बयान गर्दा निजका नाम दर्ताको कि.नं. १६६ र २०२ को जग्गा बाबुले खरिद गरी दिएको बाबुको निजी आर्जनको सम्पत्ति हो भनी जिकिर लिएको, तथा सुकुमेर कुमारीको नाम दर्ताको कि.नं. २१३,२१४ को जग्गा बाबु मोही नारायणले खरिद गरी मेरा नाममा राखिदिएको भन्ने जिकिर लिएकि छन तर त्यसको प्रमाण पेस गर्न सकेको छैन। त्यस्तै २०२० सालमा खरिद भएको जग्गासमेत धितो राखी सुकुमेर कुमारीका नाममा खरिद भएको ट्रेक्टर तथा रामप्रसादका नाममा दर्ता भएको मोटरसाइकलसमेत

बन्डा लगाएको छैन । शिव नारायण साहको नाममा २०३५।१।२१ मा खरिद भएको जग्गा बन्डा लाग्ने ठहर गर्दै विपक्षी झवरी देवीका नाम दर्ताको कि.नं. १४६ र २१० समेतका विपक्षीको तायदातीमा उल्लिखित सम्पूर्ण सम्पत्ति बन्डा लाग्ने ठहर गर्नुपर्नेमा सो नगरी हामीलाई हराएको हदसम्मको सुरु फैसला बदर गरी हाम्रो जिकिर अनुरूप न्याय पाउँ भन्ने व्यहोराको वादी महावीर साहुसमेतको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

मेरो पतिले २०१८ सालमा भिन्न भई छुट्टै व्यवहार गरी छुट्टै बसी आफ्नो निजी ज्ञानसीप प्रयासबाट आर्जन गरी कमाई गरी २०२० सालमा खरिद गरेको जग्गा हुँदा अन्य अंशियारलाई अंश दिनु नपर्ने सम्पत्ति बन्डा लाग्छ भन्नेसम्मको सुरु फैसला बदर गरी इन्साफ गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको झवरी देवीको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

वादी र प्रतिवादीसमेतको पुनरावेदन परेको देखिँदा दुवै पक्षलाई एक अर्काको पुनरावेदन परेको जानकारी दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६१।३।३ को आदेश ।

७ नं. फाँटवारी, भोग बिक्री व्यवहारसमेतबाट प्रतिवादीहरू मिति २०५८।५।१३ मा मात्र छुट्टिएको भन्न नमिल्ने भई २०२१ सालमा नै प्रतिवादी सरजुग भिन्न भएको देखिन आएपछि २०२१ साललाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरेको सुरु फैसला मिलेकै देखियो । तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित जग्गा सम्पत्तिमध्ये २०२१ सालको मानो छुट्टिनुभन्दा अगाडि २०२० सालमा सरजुग साहुका नाममा खरिद भएको जग्गाबाट सम्म तीन भागको दुई भाग बन्डा लाग्ने र सोबाहेक सरजुग साहु र निजका परिवारका अन्य सदस्यहरूका नाउँमा रहेको सम्पत्ति अलग भइसकेपछि आर्जन गरेको देखिँदा अरूमा

बन्डा लाग्न नसक्ने ठहर्याएको सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेतको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६१।८।१३ को फैसला ।

वादी प्रतिवादीबीच मुख नमिलेको अवस्थामा फिराद परेको अघिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गर्नुपर्ने अवस्थामा एकपटक मिति २०५८।५।१३ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सकेपछि सोविपरीत २०२१ साललाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गर्न मिल्दैन । प्रतिउत्तरमा पैतृक सम्पत्ति बन्डा गर्न बाँकी छ भनी जिकिर लिएको अवस्था छ । २०१८ सालमा छुट्टिई भिन्न भएको कुनै प्रमाण प्रतिवादीबाट पेस भएको छैन । यस्तो अवस्थामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६ (क) बमोजिम उक्त सम्पत्ति संगोलको सम्पत्ति मान्नु पर्ने हुन्छ । मानो छुट्टिएको लिखत रजिस्ट्रेसन पारित नभएको अवस्थामा प्रतिवादी तथा निजका स्वास्नी छोरा बुहारी नाम दर्ताको सम्पत्तिबाट हामीले अंश नपाउने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला अंशबन्डाको महलको २, १८ र ३२ नं. तथा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(क) र (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेरी उक्त फैसला बदर गरी इन्साफ पाउँ भन्ने व्यहोराको वादीको यस अदालतमा परेको निवेदनपत्र ।

हामी वादी प्रतिवादीका पिता एवं ससुरा झपटु साहुकै जीवनकालमा मिति २०१८।७।१५ मा वादीहरू विन्देश्वरी साहु र महावीर साहुबाट सरजुग साहु छुट्टिई भिन्न भई बसेको अवस्थामा व्यापारबाट आर्जित रूपैयाँबाट २०२० सालमा बरही झाँगडबाट टप्पुको ५-१०-८ जग्गा राजीनामा गरी परिवार पाल्दै आएको तथ्य २०२१ सालमा भरेको ७ नं. फाँटवारीबाट पुष्टि हुन्छ । बाबु बाजेकै पालादेखि भारत अररिया जिल्लाअन्तर्गतको अचल जग्गा पहिलेनै बन्डा गरी आफ्नो हक जति सरजुग साहुबाट विपक्षी

महावीर साहुले आफ्नी पत्नी जागेश्वरी देवी साहुका नाममा राजीनामा गराई लिएको पाइन्छ। मानो नछुट्टिई सगोलमा बसेको भए अंशियारबीच राजीनामा गराई सम्पत्ति लिनु दिनुपर्ने अवस्था हुँदैनथ्यो। ने.का.प. २०४८ पृष्ठ ६३३ नि.नं. ४३८८ मा अंशियार अंशियारबीच सुक्रीबिक्री भएको देखिँदा अंश पाउँ भन्ने कथनसँग सहमत हुन नसकिने भन्ने नजिरसँग सो फैसला बाझियो। मानो छुट्टिएपछि २०२० सालमा खरिद गरेको सम्पत्ति पैतृक सम्पत्तिबाट नै बढे बढाएको हो भनी वादीले पुष्टि गर्न सकेको पाइँदैन। ने.का.प. २०४६ नि.नं. ४०१४ मा पूर्ण इजलासबाट प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत फैसला भयो। वादी प्रतिवादीको घर नं. क्रमशः १५८ र १११ भई अलग अलग बसी व्यवहार गरेको यस्तोमा ने.का.प. २०४५ नि.नं. ३६०२ मा प्रतिपादित सिद्धान्तअनुसार अंशबन्डा गर्न मिल्दैन। उपर्युक्त प्रमाणहरू एवं सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित विभिन्न कानूनी सिद्धान्तसमेतको आधारमा २०२० सालमा सरजुग साहुले आफ्नो निजी आर्जनबाट खरिद गरेको अचल सम्पत्तिबाट समेत ३ भागको २ भाग वादीले अंश भाग पाउने गरी भएको सुरु फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को (क) र (ख) बमोजिम दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरी प्रतिउत्तर जिकिर एवं पुनरावेदन जिकिरबमोजिम इन्साफ पाउँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादीको यस अदालतमा परेको निवेदनपत्र।

यसमा फिराद परेको दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गर्ने भन्ने सिद्धान्त कायम भएको ने.का.प. २०५३, अंक ८, नि.नं. ६२५२, पृष्ठ ६६६ मा ७ नं. फाराम बेग्ला बेग्लै भदैंमा अंश भइसकेको भन्न नमिल्ने भनी सिद्धान्त कायम भइरहेकोमा मानो छुट्टिएको मितिसम्बन्धमा मुख नमिलेको र प्रमाण नभएको अवस्था देखिँदा फिराद परेको अघिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी तायदाती माग गरेपश्चात्

२०२० सालमा मानो छुट्टिएको भन्ने अर्थ गरी सुरुबाट भएको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला प्रमाणको मूल्याङ्कनमा गम्भीर त्रुटि भई सर्वोच्च अदालतबाट ने.का.प.२०५०, अक.१, नि.नं.४६७९ को मुद्दामा कायम भएको नजिरसमेतको विपरीत भई अ.वं. १८४क नं., प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४, अंशबन्डाको ३० नं. को त्रुटि देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा १ को खण्ड (क) र (ख) को आधारमा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्नेसमेतको यस अदालतको मिति २०६३।३।२ को आदेश।

विपक्षी वादीसँगको अंशदर्ता मुद्दामा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई विचाराधीन रहेकै अवस्थामा सो मुद्दामा मेरो पति तथा श्रीमतीको नाममा दर्ता भएको क्रमशः जिल्ला सुनसरी नरसिंह गाउँ विकास समिति, वडा नं. ७ को कि.नं. ९ को ५-१२-१५ तथा ऐ.भोक्राहा गाउँ विकास समितिको कि.नं.२१३ को १-०-० र ऐ. कि.नं. २१४ को ०-६-६ जग्गा कृषि विकास बैङ्क शाखा कार्यालयलौकही, सुनसरीले मिति २०६४।१।३ मा लिलाम गर्न लागेकोले उक्त लिलाम रोक्का गरिपाउँ भन्नेसमेतको झवरी देवी साहुको मिति २०६३।१२।२२ को निवेदन।

यसमा अन्तरकालीन आदेशका निम्ति परेको निवेदन पेस नगरी मुद्दा नै पेस गरेको देखिएकोले निवेदनसमेत पेसीमा चढाई पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६३।१२।२३ को आदेश।

प्रस्तुत मुद्दामा कृषि विकास बैङ्क संलग्न रहेको वा पक्ष रहेको भन्ने नदेखिएको अवस्थामा पक्ष नै नभएको कार्यालयबाट डाँक लिलाम गर्न लागेको विषयमा प्रस्तुत निवेदनबाट अन्तरकालीन आदेश जारी गरी डाँक लिलाम रोक्न पर्ने अवस्था नहुँदा मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नु परेन कानूनबमोजिम गर्नु भन्नेसमेतको यस अदालतको मिति २०६३।१२।२५ को आदेश।

यसमा तायदाती माग गर्दा फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी माग गरिएकोमा फैसला गर्दा २०२१ साललाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी निर्णय गरेको देखियो । यी निवेदक प्रतिवादीले २०१८ सालमा नै मानो छुट्टिएको जिकिर लिएको अवस्थामा पुनरावेदन अदालतको फैसला विरोधाभाषपूर्ण देखिएको र लगाउको दे.पु. नं. ९०४९ को मुद्दामा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भइरहेको स्थितिबाट समेत प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालतको फैसलामा अ.बं.१८४क नं. तथा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को व्याख्यात्मक त्रुटि देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ । लगाउको दे.पु.नं ९०४९ को मुद्दासमेत साथै राखी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।१।१८ को आदेश ।

यी वादी प्रतिवादीको पुस्तेवारी र नाता सम्बन्धमा कुनै विवाद नभई निजहरूको मुख मिलेको छ । वादीहरूले अंशबन्डा नै नभएकोले आफूले पाउनु पर्ने अंश भाग दिलाई पाउँ भनी मुख्य दाबी लिएको देखिन्छ भने प्रतिवादीले २०१८ सालमा नै छुट्टिई भिन्न भई बसेकाले अंश दिनु पर्ने होइन भनी जिकिर लिएको देखिन आउँछ । कानूनबमोजिम निजहरूबीच बन्डापत्र भएको वा मानो छुट्टिएको लिखत पारित भएको नदेखिनुका साथै सोसम्बन्धी घरसारमा कुनै लिखत भएको भन्नेसमेत निजहरूले जिकिर लिन सकेको छैन । बन्डा भएको वा मानो छुट्टिएको मितिका सम्बन्धमा वादी प्रतिवादीबीच मुख नमिली विवाद सिर्जना भएको अवस्थामा फिराद परेको दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गर्नुपर्ने भन्ने निर्धारित र निश्चित व्यवस्थाका सम्बन्धमा विवाद गरिरहनु पर्नेसमेत देखिँदैन । सुरु जिल्ला अदालतले तायदाती फाँटवारी मान्ने गरी आदेश गर्दा सोही मार्गदर्शित प्रावधान अवलम्बन गरी फिराद परेको दिन अर्थात् मिति २०५८।५।१३ लाई

मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सो को अधिल्लो दिनसम्मको बन्डा गर्नुपर्ने चल अचल सम्पत्तिको वादी प्रतिवादीबाट तायदाती फाँटवारी माग गरेको पनि पाइन्छ र उक्त मितिका सम्बन्धमा दुवै पक्षले चित्त बुझाई सो आदेश भई बसेको देखिएको अवस्थामा कुनै तथ्यपूर्ण र वस्तुनिष्ठ आधार कारणसमेत उल्लेख नै नगरी पछि फैसला गर्दा अदालतले सो लाई परिवर्तन गरी २०२१ साललाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरेको युक्तिसङ्गत र तथ्यपरक नभई आधारहिनसमेत देखिन आउँछ ।

प्रतिवादी सरयुग साहु र निजका बाबु स्व. झपटु साहुले २०२१ साल पछि मात्र भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को प्रयोजनको निमित्त ७ नं. फाँटवारीको लगत अलग-अलग भरेको देखिन्छ र सोही ७ नं. फारामलाई आधार मानी मानो छुट्टिएको मिति कायम गरेको छ। तर कुनै अंशियार वा निजका बाबु छोराले ७ नं. फाँटवारी अलग-अलग भरेपनि अन्य प्रयोजनका लागि भरेको उक्त फाँटवारीलाई निजहरू छुट्टि भिन्न भई अंशबन्डासमेत भएको भनी अकाट्य प्रमाणको लिखतको रूपमा स्वीकार गर्न मिल्ने हुँदैन । अंशियारहरूबीच पारित बन्डापत्र वा व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टिएको देखिने अन्य आधारभूत र निश्चयात्मक प्रमाणको अभावमा यस्तो ७ नं. फाँटवारी अंशबन्डाको प्रयोजनका लागि प्रमाण हुन सक्दैन । यस अदालतबाट सहजराम पासीसमेत विरुद्ध खबुनी पासीसमेत भएको (ने.का.प. २०५३, नि.नं. ६२५२, पृष्ठ ६६६, अंक ८) अंश मुद्दामा तत्सम्बन्धमा सिद्धान्तसमेत प्रतिपादित भइसकेको अवस्थामा ७ नं. फाँटवारीलाई सदासर्वदा अंशबन्डाको अकाट्य प्रमाणको रूपमा ग्रहण गरी २०२१ साललाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरेको निर्णय स्थापित न्यायिक परिपाटी तथा मान्यताविपरीत रहेको देखिन्छ ।

जहाँसम्म सुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसलामा निर्वाचन आयोगद्वारा २०५१ मा प्रकाशित

मतदाता नामावलीमा वादी प्रतिवादीहरूको घर नम्बर, निजहरूको नाउँ फरक फरक स्थानमा रहेको देखाइएकोलाई वादी प्रतिवादी छुट्टि भिन्न भई बसेको भनी आधार लिएको छ । सोसम्बन्धमा विचार गर्दा कुनै निर्वाचनमा मतदाताको नामावली तयार गर्दा मतदाता हुन उमेर, योग्यता, बासस्थान तथा घर सङ्केत नम्बर उल्लेख गरिनुपर्ने भन्ने निर्वाचन नियमावलीको आवश्यकताबमोजिम संकलित भएको तथ्य र व्यहोरालाई निर्वाचनको प्रयोजनका लागि मात्र उपयोग हुनुपर्ने हुँदा सोही निर्वाचन प्रयोजनको लागि मात्र सो घर नं. र वडा नं. समेत पृथक भएको मान्नु पर्ने हुन्छ । मतदाता नामावलीमा अलग-अलग ठाउँमा बसोबास रहेको वा छुट्टाछुट्टै नाम उल्लेख हुँदा सो नामावली अंशियारहरूबीच अंशबन्डा भइसकेको भनी अकाट्य प्रमाणको स्वरूप ग्रहण गर्न सकिने हुँदैन । पारित भएको मानो छुट्टिएको लिखत वा अन्य यस्तै प्रकारको विवाद हुन नसक्ने लिखत वा कानूनी कारवाहीद्वारा छुट्टिएको देखिने निर्विवाद तथ्यको अभावमा ७ नं. फाराम भरेको वा मतदाता नामावलीमा पृथक-पृथक घर बसोबास भएको जस्ता कुरालाई मानो छुट्टिएको मिति निर्धारण गर्ने अकाट्य प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न सकिने हुँदैन । यसरी वादी प्रतिवादी छुट्टि भिन्न बसेको भन्ने बन्डापत्र वा व्यवहार प्रमाण जस्ता वस्तुनिष्ठ सबुत प्रमाणसमेत नभएको अवस्थामा वादीहरूले अंशबन्डा प्राप्त गरी वा मानो छुट्टिई पृथकरूपमा बसी आफ्नो खति उपति आ-आफ्नो गरी बसेका छन् भनी मान्न मिल्ने हुँदैन । अन्यथा प्रमाणित गर्ने प्रतिवादीको दायित्व भएकोमा सो दायित्व प्रतिवादीले पूरा गरेको नदेखिँदा वादी प्रतिवादी अंशियार भएको तथ्यमा समेत विवाद नभएको अवस्थामा फिराद परेको दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गर्नुपर्ने र सो को अधिल्लो दिनसम्मको सगोलको सम्पत्तिबाट वादीले प्रतिवादीबाट अंश भाग पाउने देखिन्छ ।

जहाँसम्म भारत अररिया जिल्लामा रहेको

अचल सम्पत्ति जति वादी महावीर साहुले आफ्नी पत्नी जागेश्वरी देवी साहुका नाउँमा सरयुग साहुका नामबाट राजीनामा पास गराई हक हस्तान्तरण गरी लिएको अवस्थामा मानो छुट्टिएको होइन भनी भन्न न्यायोचित नहुने भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फका कानून व्यवसायीको जिकिर छ । सोतर्फ हेर्दा उक्त हक हस्तान्तरण गर्ने कार्य नेपाल सरहद बाहिर भएको तथा सो सम्बन्धी कुनै प्रमाणिक लिखतका आधारभूत प्रमाणसमेत पुनरावेदकबाट प्रस्तुत हुन नसकेको अवस्थामा निश्चयात्मक, वस्तुनिष्ठ एवं तथ्यपूर्ण लिखत प्रमाणको अभावमा विद्वान कानून व्यवसायीको उक्त बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

अब तायदातीमा उल्लिखित सम्पत्ति जग्गामध्ये जिल्ला सुनसरी बसन्तपुर गाउँ विकास समिति वडा नं. ९(ख) कि.नं. १४६ को ४-३-१२१/२ जग्गा आफ्नो पेवा रकमबाट खरिद गरेको भनी सरयुग साहको पत्नी झवरी देवी साहुले जिकिर लिएपनि त्यस्तो सम्पत्तिलाई पेवा भन्दैमा सो स्थापित हुने नभई उक्त जग्गा पेवा रकमबाट खरिद गरेको वस्तुनिष्ठ प्रमाण प्रतिवादीहरूबाट पेस हुन सकेको छैन । पेवा भन्नाले स्त्री अंशधनको ४ नं. बमोजिम लोग्ने वा लोग्नेपट्टिका अंशियारले सबै अंशियारको मन्जुरीको लिखत गरी दिएको र लोग्नेपट्टिका अरू नातेदार वा इष्टमित्रले दिएको चल अचल र सोबाट बढे बढाएको सम्पत्ति पेवा ठहर्छ भन्ने व्यवस्थाबमोजिम यी प्रतिवादी झवरी देवीले लोग्नेपट्टिका कुन अंशियार वा नातेदारबाट सो सम्पत्ति प्राप्त गरेको हो सो कुरा भन्न र तत्सम्बन्धी लिखत भए सोसमेत पेस गर्न सकेको पाइँदैन । उक्त कि.नं. १४६ को लिखतमा सो कुरा उल्लेख हुनुपर्नेमा सो को अभाव देखिँदा सो सम्पत्ति पेवाबाट पाएको देखिने अवस्थाको अभावमा सो सम्पत्तिमा समेत बन्डा नलाग्ने भन्ने जिकिर मनासिव एवं कानून अनुकूल देखिएन ।

अतः उपर्युक्त विवेचित आधार प्रमाणसमेतबाट यी वादी प्रतिवादीहरू २०२१ सालमा मानो छुट्टिएको

भन्ने देखिने अवस्था तथ्यपरकरूपमा पुष्ट्याई नभएको अवस्थामा अधि फिराद परेको दिनलाई मानो छुट्टिएको भनी कायम गरी पछि २०२१ साललाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी फैसला गर्नुपर्ने कानूनबमोजिम र युक्तिसंगत अवस्था र कारण नदेखिँदा सो मितिपश्चात आर्जन गरेको सम्पत्ति बन्डा नलाग्ने भनी सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला तथा सो लाई सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६१।८।१३ को फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण देखिएकोले उक्त फैसलाहरू केहि उल्टी भई फिराद परेको दिन अर्थात् मिति २०५८।५।१३ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सोको अधिल्लो दिनसम्मको बन्डा गर्नुपर्ने तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित प्रतिवादीका अन्य परिवारका नाममा रहेकोबाहेकका सम्पत्तिलाई ३ भाग लगाई सो ३ भागको २ भाग वादीहरूले अंश पाउने ठहर्छ भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६६।७।११ मा भएको फैसला ।

सम्मानित अदालतको संयुक्त इजलासबाट फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी फैसला भएपनि उक्त फैसलामा अन्तिम हरफमा प्रतिवादीका अन्य परिवारका नाममा रहेकाबाहेकका सम्पत्तिलाई मात्र बन्डा गर्ने भनी उल्लेख गरिएको वाक्यांश उक्त फैसलाको मर्म र भावनाविपरीत छ । सम्मानित अदालतबाट २०२१ साललाई मानो छुट्टिएको मान्ने कि फिराद परेको दिनलाई मान्ने भन्ने प्रश्नको बारेमा व्याख्या गरी फिराद परेको मिति २०५८।५।१३ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरेपश्चात प्रतिवादी र निजका परिवारको नाममा रहेका अन्यथा प्रमाणित हुन नसकेका जुनसुकै सम्पत्ति स्वतः बन्डा लाग्नुपर्ने स्पष्ट छ । फिराद परेको दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिसकेको अवस्थामा के कति कारणबाट प्रतिवादीका अन्य परिवारको सम्पत्ति बन्डा नलाग्ने हो सो कुरा उल्लेखनै नगरी भएको फैसला

ने.का.प. २०४१ अंक ९ पृष्ठ ७६२ मा प्रतिपादित सिद्धान्त विपरीत छ । विपक्षीले मिति २०५९।७।१२ मा पेस गरेको तायदातीमा उल्लेख भएको विपक्षीको बुहारी सुकुमेर कुमारीका नामको जिल्ला सुनसरी भोक्राहा गा.वि.स. वडा नं. ४(छ) कि.नं. २१३ को १-०-० जग्गा मिति २०४५।१०।२१ र ऐ. कि.नं. २१४ को ०-६-६ जग्गा मिति २०४६।२।३२ मा राजीनामाबाट आएको देखिन्छ । त्यस्तै विपक्षीका कान्छा छोरा गंगाप्रसादका नामको जिल्ला सुनसरी इनरूवा न.पा. वडा नं. २ को कि.नं. २०२ को ०-१-० जग्गा मिति २०४६।३।१ मा र ऐ. बसन्तपुर गा.वि.स. वडा नं. ९(क) कि.नं. १६६ को ०-३-० जग्गा मिति २०४३।४।२४ मा राजीनामाबाट आएको देखिन्छ । उक्त जग्गाहरू फिराद परेको मितिभन्दा अगावै पैतृक सम्पत्ति र सोबाट बढे बढाएको सम्पत्तिबाट खरिद गरी लिएको सम्पत्ति रहेको कुरा प्रमाणित भइरहेको छ । उक्त सम्पत्ति निजी आर्जनको भनी विपक्षीहरूले जिकिर लिन पनि नसकेको अवस्थामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) बमोजिम अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म उल्लिखित सम्पत्तिमा हाम्रो पनि अंश हक लाग्ने स्पष्ट हुँदाहुँदै बिना कुनै आधार एवं कारण विपक्षीका परिवारको सम्पत्तिबाहेक गरी भएको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को उक्त दफा ६(क), अंशबन्डाको १८ नं. तथा ने.का.प. २०५२ अंक २ नि.नं. ५०४७ पृष्ठ ११४, ने.का.प. २०५७ अंक १०/११ नि.नं. ६९५६ पृष्ठ ७९३ र ने.का.प. २०५३ अंक ११ नि.नं. ६२९३ पृष्ठ ८०४ मा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत छ । अतः विपक्षीका छोरा तथा बुहारीका नामका उल्लिखित जग्गा हामीलाई बन्डा नलगाई ति सम्पत्तिहरूलाई बाहेक गरी सम्मानित अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) बमोजिम पुनरावलोकन गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीहरूको यस अदालतमा पर्न आएको निवेदन ।

यसमा २०५८।५।१३ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिए पनि प्रतिवादीका छोरा गंगाप्रसाद साहुको नाममा जिल्ला सुनसरी इनरूवा ९(क) हाल सुनसरी न.पा. वडा नं. २ कि.नं. २०२ को जग्गा मिति २०४६।३।१ मा, ऐ. बसन्तपुर गा.वि.स. वडा नं. ९(क) कि.नं. १६६ को जग्गा मिति २०४३।४।२४ मा र प्रतिवादीका छोरा तथा बुहारी सुकुमेर कुमारीको नाममा ऐ. भोक्राहा गा.वि.स. वडा नं. ४(छ) कि.नं. २१३ को जग्गा मिति २०४५।१०।२१ र कि.नं. २१४ को जग्गा मिति २०४६।२।३२ मा राजीनामाको लिखतबाट खरिद गरी लिएका जग्गाहरू बन्डा गरिएको पाइएन । निजका छोरा बुहारीलाई जिल्ला अदालतले अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझी कारणी सरह मानी फैसला भएको र फिराद परेको अधिल्लो मिति अर्थात् २०५८।५।१३ लाई मानो छुट्टिएको मिति स्वीकार गरेपछि सो मितिपूर्व नै राजीनामाबाट आर्जन भई प्रतिवादीका सगोलका छोरा बुहारीका नाममा रहेका उक्त सम्पत्तिहरू बन्डा नहुने ठहर गरी यस अदालतबाट मिति २०६६।७।११ मा भएको फैसलामा ने.का.प. २०४१, अंक २, नि.नं. १८९३, पृष्ठ ९३ र ने.का.प. २०५७, अंक १०/११, नि.नं. ६९५६, पृष्ठ ७९३ मा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त प्रतिकूल देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) अनुरूप पुनरावलोकन गर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६८।४।८ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहालले प्रस्तुत मुद्दामा मानो छुट्टिएको मिति फिराद परेको मिति २०५८।५।१३ कायम भएको यस अदालतको संयुक्त इजलासको फैसलालाई प्रतिवादीले स्वीकार गरिबसेको अवस्थामा सो मितिसम्मको सगोलको सम्पत्ति बन्डा गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रतिवादी सरयुगको छोरा तथा बुहारीको

नाममा रहेका जग्गाहरू निजहरूको निजी आर्जन समेतको बन्डा नलाग्ने सम्पत्ति भएको कुनै प्रमाण गुज्रन आएको छैन । यस अवस्थामा परिवारभित्रका जो सुकैको नाममा राखे राखिएको सम्पत्ति बन्डा नगरेको संयुक्त इजलासको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले सो हदसम्म उक्त फैसला उल्टी गरी निजहरूको नाममा दर्ता रहेको जग्गासमेत बन्डा गरिपाउँ भनी र प्रत्यर्थी प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री तुलसीराम निरौलाले वादीहरूको अंशियार भनेको प्रतिवादी सरयुग मात्र भएका र प्रतिवादीहरू गंगाप्रसाद र सुकुमेर वादीहरूका अंशियार नरहेकाले निजहरूको सम्पत्तिमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) को अनुमान आकर्षित हुँदैन । यसमा संयुक्त इजलासले न्यायसम्मत फैसला गरेकोले उक्त फैसला सदर गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

यसमा झपटुका तीन छोरा वादी महावीर जेठो, प्रतिवादी माहिलो र वादी विन्देश्वरी कान्छो छोरा भई वादी प्रतिवादी दाजुभाइ नाताका देखिन्छन् । आफूहरूले ३ भागको २ भाग अंश पाउनुपर्ने भन्ने वादीहरूको जिकिर रहेको छ भने बाबु झपटु साह जीवित छँदै २०१८ सालमा यी वादीहरू र बाबु आमासमेतबाट मेरो भागमा पर्ने सम्पत्ति बन्डा छुट्याई मानु छुट्टिई भिन्न बसी साहुको पुँजीबाट धान तोरी, पाटासमेतको काँटा व्यापार गरी आएको रूपैयाँबाट २०२० सालमा बरही झाँगडबाट टप्पुको ५-१०-८ जग्गा राजीनामा गराएको र बाबु झपटु साहुको नाम दर्ताको पैतृक अचल जग्गाबाट मात्र मैले बन्डा छुट्याई लिन बाँकी छ । भूमिसुधार लागू भएपछि २०२२ सालमा आ-आफ्ना हक दर्ता भोगका जग्गाको बाबु झपटु साहुले र म सरजुग साहुले अलगअलग ७ नं. फाँटवारी भरेको तथा बाबुकै पालादेखि भारत अररिया जिल्लाको जग्गा पहिले नै बन्डा गरी आफ्नो जग्गा वादी महावीर साहुले निजको पत्नी जागेश्वरी देवी साहुका नाममा राजीनामा गराई लिएका छन् । निजी आर्जनको

सम्पत्तिसमेत बन्डा गरी खान सकिन्छ कि भनी झुठ्ठा मुद्दा गरेको हुँदा फुर्सद दिलाई पाउँ भन्ने प्रतिवादीको प्रतिवाद जिकिर पाइन्छ ।

पैतृक जग्गा र २०२१ सालमा मानो छुट्टिनुभन्दा अगाडि २०२० सालमा प्रतिवादी सरजुग साहुका नाममा खरिद भएको जग्गाबाट सम्म ३ भागको २ भाग बन्डा पाउने देखिन्छ । सोबाहेक सरजुग साह र निजका परिवारका अन्य सदस्यहरूको नाउँमा रहेको सम्पत्ति अलग भई छुट्टै व्यवहार गरेपछि आर्जन गरेको सम्पत्ति देखिँदा बन्डा लाग्न सक्ने भनी सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०६०।३।३० को फैसला । त्यसमा चित्त नबुझाई प्रतिवादी गंगा प्रसादको नाममा दर्ता रहेको कि.नं. १६६ र २०२ को जग्गा, सुकुमेर कुमारीको नाम दर्ताको कि. नं. २१३ र २१४ को जग्गा, २०२० सालमा खरिद भएको जग्गासमेत धितो राखि सुकुमेर कुमारीका नाममा खरिद भएको ट्रेक्टर तथा रामप्रसादका नाममा दर्ता भएको मोटरसाइकल र प्रतिवादी झबरी देवीका नाम दर्ताको कि.नं. १४६ र २१० समेत बन्डा गरिपाउँ भनी वादीहरूले र २०२० सालमा खरिद गरेको जग्गा पनि बन्डा गरेको मिलेन भनी प्रतिवादीले पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा पुनरावेदन गरेकोमा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरले दुवै पक्षको पुनरावेदन जिकिर पुन नसक्ने ठहर्याई सुरु फैसला सदर गरेको देखिन्छ ।

उक्त फैसलालाई वादी प्रतिवादी दुवैले चुनौती गरी यस अदालतमा मुद्दा दोहोर्याई हेरिपाउँ भनी निवेदन दिएको र दुवैको निवेदनमा निस्सा प्रदान भएको अवस्था छ ।

त्यसमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट फैसला हुँदा:-

क) कानूनबमोजिम वादी प्रतिवादीबीच बन्डापत्र भएको वा मानो छुट्टिएको लिखत पारित भएको वा सोसम्बन्धी घरसारमा कुनै लिखत भएको नदेखिएको । बन्डा भएको वा मानो छुट्टिएको

मितिका सम्बन्धमा वादी प्रतिवादीबीच मुख नमिली विवाद सिर्जना भएको अवस्थामा फिराद परेको दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गर्नुपर्ने भन्ने निर्धारित र निश्चित व्यवस्थाका सम्बन्धमा विवाद गरिरहनु पर्ने देखिँदैन । सुरु जिल्ला अदालतले सोहीबमोजिम फिराद परेको दिन अर्थात् मिति २०५८।५।१३ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरेको र उक्त मितिका सम्बन्धमा दुवै पक्षले चित्त बुझाई बसेको अवस्थामा कुनै तथ्यपूर्ण र वस्तुनिष्ठ आधार कारणसमेत उल्लेख नै नगरी पछि फैसला गर्दा सोलाई परिवर्तन गरी २०२१ साललाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरेको युक्तिसङ्गत र तथ्यपरक नभई आधारहीनसमेत देखिन आउँछ ।

ख) प्रतिवादी सरयुग साहु र निजका बाबु झपटु साहुले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को प्रयोजनको निमित्त ७ नं. फाँटवारीको लगत अलगअलग भरेको देखिन्छ । अंशियारहरूबीच पारित बन्डापत्र वा व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टिएको देखिने अन्य आधारभूत र निश्चयात्मक प्रमाणको अभावमा अन्य प्रयोजनका लागि भरेको यस्तो ७ नं. फाँटवारी अंशबन्डाको प्रयोजनका लागि प्रमाण हुन सक्दैन । तत्सम्बन्धमा यस अदालतबाट ने.का.प. २०५३ अंक ८ मा प्रकाशित नि.नं. ६२५२ को अंश मुद्दामा सिद्धान्तसमेत प्रतिपादित भइसकेको देखिन्छ ।

ग) त्यसैगरी निर्वाचन आयोगद्वारा २०५१ मा प्रकाशित मतदाता नामावलीमा वादी प्रतिवादीहरूको घर नम्बर, निजहरूको नाउँ फरक फरक स्थानमा रहेको देखाएकोलाई वादी प्रतिवादी छुट्टिई भिन्न भई बसेको भनी सुरु र पुनरावेदन अदालतको फैसलाले आधार लिएको हकमा निर्वाचन नियमावलीको आवश्यकताबमोजिम संकलित भएको तथ्य र व्यहोरालाई निर्वाचनको प्रयोजनका लागि मात्र उपयोग हुनुपर्ने हुँदा सोही निर्वाचन

- प्रयोजनको लागि मात्र सो घर नं. र वडा नं. समेत पृथक भएको मान्नुपर्ने हुन्छ। पारित भएको, मानो छुट्टिएको लिखत वा अन्य यस्तै प्रकारको विवाद हुन नसक्ने लिखत वा कानूनी कारवाहीद्वारा छुट्टिएको देखिने निर्विवाद तथ्यको अभावमा ७ नं. फाराम भरेको वा मतदाता नामावलीमा पृथक-पृथक घर बसोबास भएको जस्ता कुरालाई मानो छुट्टिएको मिति निर्धारण गर्ने अकाट्य प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न सकिने र अंशियारहरूले अंश प्राप्त गरी वा मानो छुट्टिई पृथकरूपमा बसी आफ्नो खति उपति आ-आफ्नो गरी बसेका छन् भनी मान्न मिल्ने हुँदैन। अतः फिराद परेको दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गर्नुपर्ने र सोको अधिल्लो दिनसम्मको सगोलको सम्पत्तिबाट वादीले प्रतिवादीबाट अंश भाग पाउने देखिन्छ।
- घ) भारत अररिया जिल्लामा रहेको अचल सम्पत्ति जति वादी महावीर साहुले आफ्नी पत्नी जागेश्वरी देवी साहुका नाउँमा सरयुग साहुका नामबाट राजीनामा पास गराई हक हस्तान्तरण गरी लिएको अवस्थामा मानो छुट्टिएको होइन भनी भन्न न्यायोचित नहुने भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फका कानून व्यवसायीको जिकिर छ। सोतर्फ हेर्दा उक्त हक हस्तान्तरण गर्ने कार्य नेपाल सरहदबाहिर भएको तथा सोसम्बन्धी कुनै प्रामाणिक लिखतका आधारभूत प्रमाणसमेत पुनरावेदकबाट प्रस्तुत हुन नसकेको अवस्थामा निश्चयात्मक, वस्तुनिष्ठ एवं तथ्यपूर्ण लिखत प्रमाणको अभावमा विद्वान् कानून व्यवसायीको उक्त बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन।
- ड) कि.नं. १४६ को ४-३-१२१/२ जग्गा आफ्नो पेवा रकमबाट खरिद गरेको भनी सरयुग साहुको पत्नी झबरी देवी साहुले जिकिर लिएपनि स्त्री अंशधनको ४ नं. बमोजिम लोग्ने वा लोग्नेपट्टिका अंशियारले सबै अंशियारको मन्जुरीको लिखत गरी दिएको र लोग्नेपट्टिका अरू नातेदार वा इष्टमित्रले दिएको चल अचल र सोबाट बढे बढाएको सम्पत्ति पेवा ठहर्छ भन्ने व्यवस्थाबमोजिम यी प्रतिवादी झवरी देवीले लोग्नेपट्टिका कुन अंशियार वा नातेदारबाट सो सम्पत्ति प्राप्त गरेको हो सो कुरा भन्न र तत्सम्बन्धी लिखत भए सोसमेत पेस गर्न सकेको पाइँदैन। उक्त कि.नं. १४६ को लिखतमा पनि सोको अभाव देखिँदा सो सम्पत्ति बन्डा नलाग्ने भन्ने जिकिर मनासिब देखिएन।
- च) अतः जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला तथा सोलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६१।८।१३ को फैसला केही उल्टी भई फिराद परेको दिन अर्थात् मिति २०५८।५।१३ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सोको अधिल्लो दिनसम्मको बन्डा गर्नुपर्ने तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित प्रतिवादीका अन्य परिवारका नाममा रहेकोबाहेकका सम्पत्तिलाई ३ भाग लगाई सो ३ भागको २ भाग वादीहरूले अंश पाउने ठहर्छ।
२. संयुक्त इजलासबाट फिराद परेको मिति २०५८।५।१३ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरेको अवस्थामा के कति कारणबाट सो मितिभन्दा पहिले प्रतिवादीका अन्य परिवारको नाममा रहेको जग्गाहरू बन्डा नलाग्ने हो सो कुरा उल्लेख नै नगरी भएको फैसला ने.का.प. २०४१ अंक ९ पृष्ठ ७६२ मा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत छ। प्रतिवादीको बुहारी सुकुमेर कुमारीका नामको कि.नं. २१३ को १-०-० जग्गा मिति २०४५।१०।२१ र ऐ. कि.नं. २१४ को ०-६-६ जग्गा मिति २०४६।२।३२ मा र कान्छा छोरा गंगाप्रसादका नामको कि.नं. २०२ को ०-१-० जग्गा मिति २०४६।३।१ मा र कि.नं. १६६ को ०-३-० जग्गा मिति २०४३।४।२४ मा फिराद परेको मितिभन्दा अगावै पैतृक सम्पत्ति र सोबाट बढे

बढाएको सम्पत्तिबाट राजीनामा भएको कुरा प्रमाणित छ । उक्त सम्पत्ति निजी आर्जनको भनी विपक्षीहरूले जिकिर लिन नसकेको अवस्थामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) बमोजिम अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म त्यसलाई बाहेक गरेको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को उक्त दफा ६(क), अंशबन्डाको १८ नं. तथा ने.का.प. २०५२ अंक २ नि.नं. ५०४७ पृष्ठ ११४, ने.का.प. २०५७ अंक १०/११ नि.नं. ६९५६ पृष्ठ ७९३ र ने.का.प. २०५३ अंक ११ नि.नं. ६२९३ पृष्ठ ८०४ मा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत रहेकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) बमोजिम पुनरावलोकन गरी न्याय पाउँ भनी वादीहरूले निवेदन दिएको पाइन्छ ।

३. यसमा २०५८।५।१३ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिए पनि प्रतिवादीका छोरा गंगाप्रसाद साहुको नामको कि.नं. २०२ को जग्गा मिति २०४६।३।१ मा, कि.नं. १६६ को जग्गा मिति २०४३।४।२४ मा र बुहारी सुकुमेर कुमारीको नाममा कि.नं. २१३ को जग्गा मिति २०४५।१०।२१ र कि.नं. २१४ को जग्गा मिति २०४६।२।३२ मा राजीनामाको लिखतबाट खरिद गरी लिएका जग्गाहरू बन्डा गरिएको पाइएन । निजका छोरा बुहारीलाई जिल्ला अदालतले अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझी कारणीसरह मानी फैसला भएको र फिराद परेको अधिल्लो मिति अर्थात् २०५८।५।१३ लाई मानो छुट्टिएको मिति स्वीकार गरेपछि सो मितिपूर्व नै राजीनामाबाट आर्जन भई प्रतिवादीका सगोलका छोरा बुहारीका नाममा रहेका उक्त सम्पत्तिहरू बन्डा नहुने ठहर गरी यस अदालतबाट मिति २०६६।७।११ मा भएको फैसलामा ने.का.प. २०४१, अंक २, नि.नं. १८९३, पृष्ठ ९३ र ने.का.प. २०५७, अंक १०/११, नि.नं. ६९५६, पृष्ठ ७९३ मा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त प्रतिकूल देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) अनुरूप पुनरावलोकन गर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने

यस अदालतको पूर्ण इजलासको आदेश देखिन्छ ।

४. यस अदालतको संयुक्त इजलासको फैसलामा फिराद परेको दिन अर्थात् २०५८।५।१३ मानु छुट्टिएको मिति कायम हुने भन्ने कुरा व्यक्त भई सो मितिसम्मको सगोलको श्री सम्पत्ति बन्डा गर्नुपर्ने भनी भएको फैसलालाई प्रतिवादीले स्वीकार गरी बसेको हुँदा यस मुद्दामा निर्णय गर्नुपर्ने प्रश्न भनेको सो मितिसम्ममा प्रतिवादीको छोरा गंगाप्रसाद र बुहारी सुकुमेरका नाममा रहेको उल्लिखित जग्गाहरू बन्डा हुने नहुने भन्ने नै देखिन्छ ।

५. गंगाप्रसादका नामको कि.नं. २०२ को जग्गा मिति २०४६।३।१ मा र कि.नं. १६६ को जग्गा मिति २०४३।४।२४ मा तथा सुकुमेर कुमारीका नामको कि.नं. २१३ को जग्गा मिति २०४५।१०।२१ मा र कि.नं. २१४ को जग्गा मिति २०४६।२।३२ मा राजीनामामार्फत निजहरूका नाममा आएको देखिन्छ ।

६. दर्तावाला गंगाप्रसादले सुरु जिल्ला अदालतमा बयान गर्दा कि.नं. १६६ को जग्गा पिताले शालिग्राम रौनियारबाट खरिद गरी मेरा नाममा राखिदिनुभएको हुँदा उक्त जग्गा बाबु सरजुग साहुको निजी आर्जनको जग्गा हो, कि.नं. २०२ को जग्गा पिताले भारत बासमतियामा रहेको जग्गा बिक्री गरी आएको रूपैयाँमध्येबाट मेरा नाममा खरिद गरी दिनुभएको बाबुको निजी आर्जनको जग्गा हो भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

७. त्यस्तै सुकुमेर कुमारीले सुरु जिल्ला अदालतमा बयान गर्दा कि.नं. २१३ र २१४ को जग्गा दाता दुखन साहु तेलीबाट आफ्ना बाबु मोहीनारायणले आफ्नो रूपैयाँबाट खरिद गरी मलाई दाइजो दिएको मेरो मात्र एकलौटी हकको दाइजोको जग्गा हुँदा वादी प्रतिवादी कसैको हक लाग्ने होइन भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिन्छ । उक्त जग्गाहरूमध्ये कि.नं. २१३ मिति २०४५।१०।२१ मा र कि.नं. २१४ मिति २०४६।२।३२ मा दुखन साहु तेलीबाट थैली राखी

राजीनामाको माध्यमबाट निजका नाममा आएको मिसिल संलग्न राजीनामाको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ।

८. कुनै सम्पत्ति बन्डा हुने अथवा नहुने भन्ने प्रश्नको निर्णय मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १८ नं. र यस अदालतबाट तत्सम्बन्धमा भएको फैसलाहरूबाट प्रतिपादित सिद्धान्तको सेरोफेरोमा रही गर्नुपर्ने हुन्छ। गंगाप्रसाद र सुकुमेर कुमारीको परिवारको मूल पुरुष प्रतिवादी सरयुग रहेकाले सो परिवारका कुनै सदस्यको नाममा रहेको सम्पत्ति अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म सगोलको मानिने हुन्छ। सो सम्पत्तिबाट सरयुगका अंशियार वादीहरूको अंश नपुग्ने भन्नाका लागि प्रतिवादी कायम गरिएका गंगाप्रसाद र सुकुमेर आफ्नो पिता ससुरा प्रतिवादी सरयुग साहुसँग कानूनबमोजिमको लिखतबाट अंश लिई वा मानु छुट्टिई भिन्न बसेको वा उल्लिखित सम्पत्ति दान बकस भई निजहरूले पाएको वा निजहरूलाई भएको राजीनामा लिखतमा उल्लिखित जग्गाहरू निजहरूले एकलौटी खान पाउने र अरू अंशियारको हक नपुग्ने जस्तो कुनै व्यहोरा रहेको वा आफूहरूले रोजगार नोकरी गरी वा मूर्तिकार, गीतकार, संगीतकार, कलाकार, चित्रकार वा कुनै पेसाकर्मी आदि भई निजी आर्जन गरेको प्रमाण देखिनु आवश्यक हुन्छ। तर त्यस्तो कुनै पनि प्रमाण निजहरूले गुजार्न सकेको देखिँदैन। गंगाप्रसादले उक्त जग्गाहरू आफ्नो ज्ञान सीपबाट निजी तवरबाट आर्जन गरेको भन्ने जिकिर लिन नसकी बाबुले आफ्ना नाममा खरिद गरिदिएको भनेको देखिन्छ भने प्रतिवादी सुकुमेर कुमारीको राजीनामामा बाबुले थैली तिरी निजका नाममा खरिद गरी दिएको दाइजोको जग्गा भन्नेलगायतका कुनै पनि कुरा उल्लेख भएको देखिँदैन। ती जग्गाहरू आफ्नो विवाह हुनुपूर्व खरिद गरेको भन्ने निजको जिकिर पनि नरहेको र राजीनामाको तीन पुस्तेमा निजको पति रामप्रसाद साहु भन्ने उल्लेख भएको देखिँदा उल्लिखित जग्गाहरू पिता पुर्खाको पुर्ख्यौली सम्पत्तिबाट बढेबढाएको धनबाट प्रतिवादी

गंगाप्रसाद र सुकुमेरको नाममा खरिद भएको प्रमाणित हुन आउँछ। पुर्ख्यौली सम्पत्तिबाट खरिद भएको जग्गामा प्रतिवादी गंगाप्रसादभन्दा माथिल्लो पुस्ताका निजको परिवारको मूल पुरुष प्रतिवादी सरयुग र प्रतिवादी सरयुगका अंशियार वादीहरूको अंश भाग लाग्ने र त्यसपछि प्रतिवादी सरयुगको भागबाट प्रतिवादी गंगाप्रसादसमेतका समकालीन अंशियारको भाग लाग्ने र गंगाप्रसादको भागबाट मात्र प्रतिवादी सुकुमेरको अंश लाग्ने अवस्था रहन्छ।

९. पुनरावलोकनको निस्साले आधार लिएको ने.का.प. २०४१, अंक २, नि.नं. १८९३ को देवकुमारी पाण्डेको अंश मुद्दामा यस अदालतको ७ सदस्यीय पूर्ण इजलासको फैसलामा प्र.प्रयागराजले लाजिम्पाट तथा खिचापोखरीको घर जग्गा आफ्नो श्रीमती शंखकुमारीको दाइजो पेवाबाट खरिद गरी बनाएको जिकिर लिएको पाइन्छ। लाजिम्पाट तथा खिचापोखरीको जग्गा शंखकुमारीको नाउँबाट खरिद हुँदा राजीनामामा दाइजो पेवाबाट आर्जन भएको भन्ने नदेखिएको सिर्फ लाजिम्पाटको जग्गा शंखकुमारीले छोराहरूलाई दिएको बकसपत्रमा मात्र आफूले दाइजो दान दक्षिणा पाई त्यसबाट बढे बढाएको भन्नेसम्म उल्लेख गरेको पाइन्छ। आफूले प्राप्त गर्दाको स्थितिमा उल्लेख गर्न नसकेको कुरा आफूले आफ्ना छोराहरूलाई बकसपत्र दिँदा उल्लेख गरेको कारणले मानो छुट्टिएको मितिभन्दा अगाडि शंखकुमारीको नाममा दर्ता भएको घर जग्गा शंखकुमारीको आफू खुसी गर्न पाउने सम्पत्ति हो भन्ने नमिल्ने हुँदा तायदातीमा समावेश गरी बन्डा हुनु पर्ने नै देखिन्छ।

१०. खिचापोखरीको घर जग्गा बन्डा हुनुपर्ने हो होइन भन्ने तर्फ हेर्दा वादीले खिचापोखरीको घरको सम्बन्धमा प्रयागराजको नाउँमा दर्ता भनी देखिएको नमिलेको भन्ने कारणबाट उक्त घर जग्गा बन्डा गर्न नमिल्ने भनी ०३७।१।५ को फुल बेञ्चले बहुमतबाट निर्णय गरेको देखिन्छ। वादीको फाँटवारी नमिलेकै

स्थितमा पनि प्रतिवादीको लेखाइबाट पनि विवादको खिचापोखरीको घर जग्गा मानो छुट्टिनुभन्दा पहिलेको देखिएमा जुनसुकै अंशियारको नाममा भए पनि बन्डा गर्नु नै देखिन्छ । यस स्थितिमा उक्त घर जग्गा बन्डा नहुने ठहराएको फुल बेञ्चको उक्त निर्णय मिलेको देखिएन ।

११. प्र.प्रयागराज तथा प्र.मिनराजले १६ सालमा अंशियारमध्येकै एकअर्काका छोरा तथा स्वास्नीसमेतलाई गरी दिएको बकसपत्रका जग्गाहरू बन्डा गर्न हुने वा नहुने भन्ने सम्बन्धमा ०३०।९।५ को फुल बेञ्चले बहुमतबाट उक्त जग्गाहरू बन्डा गर्न नमिल्ने भन्ने ठहर गरेको पाइन्छ । उक्त बकसपत्रका जग्गाहरू बकसपत्रदाताको निजी आर्जनको सम्पत्ति नभई पैतृक सम्पत्तिहरू देखिन आएका छन् । उक्त सम्पत्तिहरू प्रतिवादी अंशियारबाहेकका गैरव्यक्तिहरूलाई बिक्री बकसपत्र गरी दिएको नभई अंशियारहरूकै छोरा तथा स्वास्नीलाई दिएको देखिन्छ । मानो छुट्टिएको मितिभन्दा अधिको सगोलको पैतृक सम्पत्ति बन्डा नहुने भन्न मिलेन । लक्ष्मणराजसमेतले यी वादी देवकुमारीउपर दिएको तायदाती बदर मुद्दामा म.क्षे.अ.को ०३२।१।२ को निर्णयउपर बक्स भएका हुकुम प्रमांगीबमोजिम इन्साफ जाँच हुँदा निज लक्ष्मणराजसमेतले प्रयागराजबाट बकस पाएको भनेको जग्गाहरूको तायदाती बदर नहुने आज यसै बेञ्चबाट निर्णय भएकोसमेतबाट उक्त बकसपत्रका जग्गाहरू समेत वादीले ५ भागको १ भाग अंश पाउने ठहर्छ भनी पुख्र्यौली सम्पत्ति वा सोबाट बढे बढाएको सम्पत्ति जुनसुकै अंशियार वा अंशियारको परिवारका सदस्यका नाममा दर्ता रहेको भएपनि सो सम्पत्ति अंशियारहरूका बीचमा बन्डा लाग्ने भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको पाइन्छ ।

१२. त्यसैगरी ने.का.प. २०५७, अंक १०/११, नि.नं. ६९५६ को इन्ताज अलि मनिहार वि. सहिर अलि मनिहारसमेत भएको नि.नं. ६९५६

को अंश मुद्दामा “राजीनामा लिखत पास भएको जग्गा खरिद गरेको भन्नेसम्मको आधारमा सगोलमा रहेको अवस्थामा निजीतवरबाट आर्जन गरेको भन्ने तथ्य प्रमाणको अभावमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) बमोजिम त्यस्तो सम्पत्ति सगोलकै सम्पत्तिबाट बढे बढाएको सम्पत्ति मान्नु पर्ने हुँदा निजी आर्जनको बन्डा नलाग्ने सम्पत्तिसमेत बन्डा गर्ने गरेको पुनरावेदनको फैसला त्रुटिपूर्ण भएको भन्न मिल्ने देखिएन” भनी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट फैसलाभएको देखिन्छ ।

१३. ती नजिरले मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १८ नं. समेतको सही व्याख्या गरेकोले तिनसँग असहमति जनाउनु पर्ने अवस्था देखिएन । प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यसँग ती नजिर मिले भिडेको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दामा मिति २०५८।५।१३ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सो मितिभन्दा अगावै प्रतिवादीका छोरा तथा बुहारीका नाममा निजहरूका पिता तथा ससुराले थैली तिरी खरिद गरेको जग्गाहरू बन्डा नलाग्ने ठहर्याएको यस अदालतको संयुक्त इजलासको फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा केही उल्टी भई उक्त कि.नं. १६६, २०२, २१३ र २१४ का जग्गाबाट समेत यी पुनरावेदक वादीहरूले ३ भागको २ भाग अंश पाउने ठहर्छ । अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

१. माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिमको यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादीका छोरा गंगाप्रसाद साहु नामदर्ताको सुनसरी जिल्ला, इनरूवा न.पा. वडा नं. २ कि.नं. २०२, ऐ. बसन्तपुर गा.वि.स. वडा नं. ९(क) कि.नं. १६६ तथा बुहारी सुकुमेर कुमारी साहु नामदर्ताको सुनसरी जिल्ला, भोक्राहा गा.वि.स. वडा नं. ४(छ) को कि.नं. २१३ र २१४ जग्गाबाट समेत वादीहरूले ३ भागको २ भाग अंश

पाउने ठहरेकाले कानूनबमोजिम वादीहरूलाई उक्त जग्गाबाट समेत ३ भागको २ भाग अंश छुट्याई चलनसमेत चलाई दिनु भनी सुरु जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु ।

२. वादीले प्रस्तुत मुद्दामा भरी पाउने सम्पूर्ण कोर्ट फीसम्बन्धमा यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०६६।७।११ को फैसलाको तपसिल खण्डमा उल्लेख भइसकेको देखिँदा सोसम्बन्धमा केही गरिरहनु परेन ।
३. प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

न्या.जगदीश शर्मा पौडेल

इजलास अधिकृत: सन्तोषप्रसाद पराजुली

इति संवत् २०७२ साल फागुन ६ गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. १५९३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीयप्रधानन्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
आदेश मिति : २०७२।१२।१२
०६८-WO-००६३

मुद्दा : उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका
वडा नं. ८ बस्ने प्रवेशराम भण्डारीसमेत
विरुद्ध

विपक्षी : माननीय मन्त्री, सङ्घीय मामिला,
संविधानसभा, संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति
मन्त्रालय सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- निवेदकहरू मनोनयन हुँदाको अवस्थामा बढीमा ४ वर्षको अवधिको लागि मात्र नियुक्ति भएको देखिएकाले नियुक्ति गर्ने निकायले जुनसुकै समयमा निजहरूको सेवा लिन इन्कार गर्न सक्ने भन्ने नै देखिन्छ । बढीमा भनी वा अवधि नतोकी नियुक्ति वा मनोनयन गरेकोमा नियुक्तिकर्ताबाट चाहेको समयमा नियुक्त वा मनोनित पदाधिकारीलाई पदबाट अवकाश दिन सक्ने भन्ने नै देखिने ।

(प्रकरण नं. ६)

- निवेदकहरूले उक्त सदस्यको पदमा मनोनयन हुँदाका बखत ऐनले निर्धारण गरेको चार वर्षको पदावधि किटान नभई बढीमा चार वर्षको लागि भनी राखिएको सर्तयुक्त पदावधिलाई मनोनयन पाउँदाका

**बखत स्वीकार गरिसकेपछि अहिले आएर
विवाद गर्नुलाई सान्दर्भिक मान्न नसकिने ।**
(प्रकरण नं.७)

निवेदकका तर्फबाट :

विपक्षीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- पशुपति क्षेत्र विकास कोष ऐन, २०५० को दफा ८.६

आदेश

स.प्र.न्या.कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७(२) बमोजिम यसै अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य यसप्रकार छ :

हामी निवेदकहरूमध्येका प्रवेशराम भण्डारी, शीला पन्त र सुनिलकुमार वंशललाई नेपाल सरकार (मा.मन्त्रीस्तर) को मिति २०६६/८/८ को निर्णयानुसार तथा सुलोचन डंगोल र उमेशकुमार कुइकेललाई मिति २०६७/१/२७ को निर्णयानुसार पशुपति क्षेत्र विकास कोष ऐन, २०५० बमोजिम पशुपति क्षेत्र विकास कोष सञ्चालक परिषद्को सदस्य पदमा बढीमा ४ वर्षको लागि मनोनयन गरेपश्चात हामी निवेदकहरूले निष्ठा र इमानदारीसाथ आफ्नो पदीय दायित्व निर्वाह गरी आएका थियौं । परिषद्को अध्यक्षले पशुपति क्षेत्र विकास कोष ऐनको दफा ८.३ को हवाला दिई मिति २०६८/०४/११ को पत्रानुसार सोही मितिबाट लागू हुने गरी हामीहरूलाई विना आधार कारण स्वेच्छाचारी ढङ्गले परिषद्को सदस्य पदबाट अवकाश गरेका र उक्त पदहरूमा विपक्षीमध्येका नन्दकिशोर घिराइया, मुकेश चालिसे, कृष्णप्रसाद आचार्य, मन्जुकुमार सिंह मल्ल र रामप्रसाद दाहाललाई गैरकानूनी तवरले मनोनयन गरेका रहेछन् । परिषद्को सदस्य पदमा

मनोनयन भएको मितिले ४ वर्षसम्म उक्त पदमा बहाल रहन पाउनेमा हामी रिट निवेदकहरूले कोषको उद्देश्यअनुरूपको कुनै कार्य नगरेको हो त्यसको कुनै आधार कारण नखुलाई केवल कोषको सदस्य सचिवको कार्यहरू रोक्ने प्रयत्न नगरेको भन्ने बदनियतपूर्ण बहाना उल्लेख गरी हामीलाई प्रतिवाद गर्ने मौकासमेत नदिई गैरकानूनीरूपमा हामीलाई अवकाश दिइएको कार्य संविधान एवं कानूनविपरीत रहेको छ । यसरी हामी रिट निवेदकहरूलाई परिषद्को सदस्य पदबाट अवकाश दिने गरेको विपक्षीको कामकारवाहीले हाम्रो नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३(१) एवं पशुपति क्षेत्र विकास कोष ऐन, २०५० को दफा ८.६ द्वारा प्रदत्त हकमा आघात पुर्याएको हुँदा संविधानको धारा ३२, १०७ (२) अन्तर्गत यो निवेदन गर्न आएका छौं । अतः पशुपति क्षेत्र विकास कोषको सदस्य पदबाट हामीलाई अवकाश दिने भनिएको विपक्षी परिषद्का अध्यक्षको मिति २०६८/४/११ को पत्र, उक्त अवकाशसँग सम्बन्धित कामकारवाही एवं विपक्षीले कुनै निर्णय गरेको भए सो निर्णय तथा सोको आधारमा विपक्षी नं.४, ५, ६, ७, ८ लाई परिषद्को सदस्य पदमा गैरकानूनीरूपमा मनोनयन गरेको सम्पूर्ण कामकारवाहीहरूसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी हामी निवेदकहरूलाई सदस्यको पदमा मनोनयन गरिएको मितिबाट पशुपति क्षेत्र विकास कोष, सञ्चालक परिषद्को सदस्यको पदमा ४ वर्षसम्म साबिकबमोजिम नै कार्यरत रहन दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलागायत उपयुक्त आदेश वा पुर्जो जारी गरिपाउँ । साथै प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म हामी रिट निवेदकहरूलाई अवकाश दिने भनिएको पत्र कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु तथा पशुपति क्षेत्र विकास कोष सञ्चालक परिषद्को सदस्य पदमा रिट निवेदकहरूलाई साबिकबमोजिम नै यथावत् कार्यरत रहन दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत

व्यहोराको प्रवेशराम भण्डारीसमेत जना ५ को संयुक्त रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षी नं. १ र २ लाई र आफैं वा आफ्ना प्रतिनिधिद्वारा लिखित जवाफ सहित उपस्थित हुनु भनी विपक्षी नं. ३, ४, ५, ६, ७ र ८ लाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु । साथै कानूनद्वारा निर्दिष्ट पदावधि सकिन नपाउँदै पूर्व जानकारी तथा सुनुवाईको मौका विना अवकाश दिइएको कार्य कानून र न्यायसम्मत नदेखिँदा यो निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म विपक्षीहरूमध्ये नन्दकिशोर घिराइया, मुकेश चालिसे, कृष्णप्रसाद आचार्य, मन्जुकुमार सिंह र रामप्रसाद दाहाललाई मनोनित गर्ने र यी रिट निवेदकहरूलाई अवकाश दिने सम्बन्धमा विपक्षी नं. १ को मिति २०६८/४/११ को पत्र तथा सोसम्बन्धी अन्य कुनै निर्णय गरेको भए सोसमेतलाई कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु र निवेदकहरूलाई पूर्ववत कामकाज गर्न दिनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरी दिएको छ । यसको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६८/४/१६ को आदेश ।

पशुपति क्षेत्र विकास कोषका सदस्य विपक्षी निवेदकहरूलाई पदावधि समाप्त हुनुअगावै हटाउने क्रियाकलापमा यस मन्त्रालयको संस्थागत संलग्नता रहेको छैन र सोसम्बन्धमा यस मन्त्रालयबाट कुनै प्रशासनिक निर्णयसमेत नभएकाले विपक्षीहरूको औचित्यहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको संघीय मामिला, संविधानसभा, संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रालय र ऐ. मन्त्रालयका

सचिवको तर्फबाटसमेत ऐ. का सचिव प्रमोदकुमार कार्कीको लिखित जवाफ ।

कोषका सदस्य सचिव सुशिल नाहाटाले विभिन्न अनियमित, गलत काम गरेको र त्यस्ता कार्यहरू रोक्ने प्रयत्नसमेत गरेको नदेखिएकाले त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई कोषको सदस्य पदमा निरन्तरता दिँदा कोषको कार्यहरूमा असर पर्ने देखी रिट निवेदकहरूलाई अवकाश दिइएको हो । कोषको ऐनमा व्यवस्थित कार्यहरू गर्न, गलत कामकारवाहीलाई निरन्तरता दिन उपयुक्त नदेखिई निजहरूलाई मनोनयन गर्ने अधिकारीको हैसियतबाट भएका कामकारवाहीहरू कानूनअनुरूप हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सङ्घीय मामिला, संविधानसभा, संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रालय र आफ्नो हकमासमेत ऐ. का मन्त्री एवं पशुपति क्षेत्र विकास कोष सञ्चालक परिषद्का अध्यक्ष खगेन्द्रप्रसाद प्रसाईको लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदकहरूलाई पशुपति क्षेत्र विकास कोषको सदस्यमा बढीमा ४ वर्षको लागि नियुक्त गरिएको हुँदा ४ वर्षभित्र जहिले पनि हटाउन सक्ने हुन्छ । निवेदकहरूको कार्यकालमा पशुपति क्षेत्र विकास कोषमा विभिन्न आर्थिक अनियमितता भएको जनगुनासो आएको र पशुपति क्षेत्र विकास कोषको उद्देश्यअनुरूपको कार्य गर्न असफल भएको हुँदा विपक्षी निवेदकहरूलाई हटाइएको हो । सोही परिवेशलाई मध्यनजर राखी लिखित जवाफवाला मसमेतलाई कोषमा नयाँ सञ्चालक सदस्य नियुक्ति गरेको हो । म पशुपति क्षेत्र विकास कोषको हरेक क्रियाकलापसँग जानकार भएको स्थानीय व्यक्ति भएकाले पशुपति क्षेत्र विकास कोष सञ्चालक परिषद्को सदस्यमा नियुक्त गरेको हो । परिषद्को आवश्यकता र औचित्यको आधारमा परिषद्को अध्यक्षले गरेको रितपूर्वकको नियुक्तिलाई अन्यथा गर्नु पर्ने होइन । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मन्जुकुमार सिंह

मल्लको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा मिसिल संलग्न तथ्य तथा प्रमाणहरूको अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्नेहो होइन भन्नेसम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकहरूमध्ये प्रवेशराम भण्डारी, शीला पन्त र सुनिलकुमार वंशललाई नेपाल सरकार (मा. मन्त्रीस्तर) को मिति २०६६/८/८ को निर्णयानुसार र सुलोचन डंगोल र उमेशकुमार कुइकेललाई मिति २०६७/१/२७ को निर्णयानुसार पशुपति क्षेत्र विकास कोष ऐन, २०५० बमोजिम पशुपति क्षेत्र विकास कोष सञ्चालक परिषद्को सदस्यमा बढीमा ४ वर्षको लागि मनोनयन गरेकामा उक्त ४ वर्षको अवधि पूरा नहुँदै परिषद्का अध्यक्षले मिति २०६८/४/११ को पत्रानुसार सोही मितिबाट लागू हुने गरी कुनै आधार कारण नखुलाई सफाइ पेस गर्ने मौकासमेत नदिई उक्त परिषद्को सदस्यबाट हटाएको कार्यले निवेदकहरूको संविधान प्रदत्त मौलिक हकमा आघात परेकाले पशुपति क्षेत्र विकास कोषको सदस्य पदबाट निवेदकहरूलाई अवकाश दिने भनिएको विपक्षी परिषद्का अध्यक्षको मिति २०६८/४/११ को पत्र, उक्त अवकाशसँग सम्बन्धित कामकारवाही एवं विपक्षीले कुनै निर्णय गरेको भए सो निर्णय तथा सोको आधारमा विपक्षी नं. ४, ५, ६, ७, ८ लाई परिषद्को सदस्य पदमा गैरकानूनीरूपमा मनोनयन गरेको सम्पूर्ण कामकारवाहीहरूसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकहरूलाई सदस्यको पदमा मनोनयन गरिएको मितिबाट पशुपति क्षेत्र विकास कोष, सञ्चालक परिषद्को सदस्यको पदमा ४ वर्षसम्म साविकबमोजिम नै कार्यरत रहन दिनु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाममा परमादेशलगायत उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य रिट निवेदन देखियो ।

३. पशुपति क्षेत्र विकास कोषका सदस्य रहेका

विपक्षी निवेदकहरूलाई पदावधि समाप्त हुनुअगावै हटाउने क्रियाकलापमा मन्त्रालयको संस्थागत संलग्नता नरहेको र सोसम्बन्धमा मन्त्रालयबाट कुनै प्रशासनिक निर्णयसमेत नभएको भन्ने प्रत्यर्थी संघीय मामिला, संविधानसभा, संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रालयको एवं कोषका सदस्य सचिव सुशिल नाहाटाले गरेका विभिन्न अनियमित र गलत कार्यहरू रोक्ने प्रयत्न नगरेकाले त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई कोषको सदस्य पदमा निरन्तरता दिँदा कोषको कार्यहरूमा असर पर्ने देखी रिट निवेदकहरूलाई मनोनयन गर्ने अधिकारीको हैसियतबाट निजहरूलाई अवकाश दिइएको कार्य कानूनअनुरूप रहेको भन्ने सङ्घीय मामिला, संविधानसभा, संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रालय र आफ्नो हकमा समेत ऐ. का मन्त्री एवं पशुपति क्षेत्र विकास कोष सञ्चालक परिषद्का अध्यक्ष खगेन्द्रप्रसाद प्रसाईको लिखित जवाफ परेको देखिन्छ ।

४. रिट हामी निवेदकहरूमध्येका प्रवेशराम भण्डारी, शीला पन्त र सुनिलकुमार वंशललाई नेपाल सरकार (मा.मन्त्रीस्तर) को मिति २०६६/८/८ को निर्णयानुसार र सुलोचन डंगोल र उमेशकुमार कुइकेललाई मिति २०६७/१/२७ को निर्णयानुसार पशुपति क्षेत्र विकास कोष सञ्चालक परिषद्को सदस्य पदमा ऐ. को दफा ८.६ बमोजिम बढीमा ४ वर्षको लागि मनोनयन गरिएको र पशुपति क्षेत्र विकास कोष सञ्चालक परिषद्का अध्यक्षबाट मिति २०६८/४/११ देखि लागू हुने गरी निजहरूलाई सो पदबाट अवकाश दिएको भन्ने मिसिल संलग्न निवेदकहरूको मनोनयनपत्र एवं अवकाशपत्रको छायाँकपिबाट देखिन्छ ।

५. सदस्यहरूको नियुक्ति र सेवा अवधिका सम्बन्धमा पशुपति क्षेत्र विकास कोष ऐन, २०५० को दफा ८.२.११ माकोषको सञ्चालक परिषद्को सदस्यमा कोषका अध्यक्षबाट संस्कृतिविज्ञ र धार्मिक पर्यटनविज्ञमध्येबाट बढीमा सातजना व्यक्ति मनोनित

गर्ने भन्ने व्यवस्था भएको र ऐ. ऐनको दफा ८.६ मा मनोनित सदस्यहरूको पदावधि चार वर्षको हुने भन्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ।

६. ऐनमा पदावधि किटान गरिएकोमा नियुक्तिकर्ताले नियुक्ति गर्दा बढीमा भन्ने शब्द राखी नियुक्ति प्रदान गरेको भन्नेमा विवाद देखिएन। जहाँसम्म बढीमा ४ वर्षको लागि मनोनयन गरिएकोमा तोकिएको समयावधि समाप्त नहुँदै अवकाश दिएको हुँदा अध्यक्षको उक्त कार्य संविधान तथा कानूनविपरीतको छ भन्ने प्रश्नको सन्दर्भमा हेर्दा निवेदकहरू मनोनयन हुँदाको अवस्थामा बढीमा ४ वर्षको अवधिको लागि मात्र नियुक्ति भएकोदेखिएकाले नियुक्ति गर्ने निकायले जुनसुकै समयमा निजहरूको सेवा लिन इन्कार गर्न सक्ने भन्ने नै देखिन्छ। बढीमा भनी वा अवधि नतोकी नियुक्ति वा मनोनयन गरेकोमा नियुक्तिकर्ताबाट चाहेको समयमा नियुक्त वा मनोनित पदाधिकारीलाई पदबाट अवकाश दिन सक्ने भन्ने नै देखिन्छ।

७. पशुपति क्षेत्र विकास कोष ऐन, २०५० दफा ८.६ मा मनोनित सदस्यहरूको पदावधि ४ वर्षको हुने भन्ने व्यवस्था भएको तर निवेदकहरूको मनोनयन पत्रमा बढीमा ४ वर्षको भनी पदावधि उल्लेख भएको देखिन्छ। ऐनमा मनोनित सदस्यहरूको पदावधि ४ वर्षको हुने भनी किटान भए पनि मनोनयन गर्दाका बखत बढीमा ४ वर्ष भनी मनोनयनपत्रमा खुलाइएको अवधिलाई सो मनोनयनकै अवस्थामा अस्वीकार गरी बढीमा भन्ने शब्द नराखी मनोनयन हुनुपर्ने भनी निवेदकहरू कसैले पनि कहीं कतै उजुर गरेको भन्ने निवेदन व्यहोरामा खुलाउन सकेको पाइँदैन। निवेदकहरूले उक्त सदस्यको पदमा मनोनयन हुँदाका बखत ऐनले निर्धारण गरेको चार वर्षको पदावधि किटान नभई बढीमा चार वर्षको लागि भनी राखिएको सर्तयुक्त पदावधिलाई मनोनयन पाउँदाका बखत स्वीकार गरिसकेपछि अहिले आएर विवाद गर्नुलाई सान्दर्भिक मान्न सकिन्छ।

८. अतः माथि विवेचित आधार कारण तथा निवेदकहरूमध्ये केहीलाई २०६६।८।८ को निर्णयले र केहीलाई २०६७।१।२७ को निर्णयले बढीमा ४ वर्षको लागि मनोनयन गरिएको भन्ने निजहरूलाई दिइएको मिसिल संलग्न मनोनयन पत्रको छायाँप्रतिबाट देखिएको अवस्थामा निजहरूको ४ वर्षको अवधि हालसम्म कायम रहन सक्ने देखिएन। हाल आएर यी निवेदकहरूको पदावधिसमेत व्यतित भइसकेको देखिँदा मागबमोजिम रिट जारी गर्न निरर्थक हुने भएकाले निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। रिट खारेज हुने ठहरेकाले यस अदालतबाट मिति २०६८।४।१६ मा जारी भएको अन्तरिम आदेश स्वतः निष्कृत हुने ठहर्छ। प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुतरिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.ओमप्रकाश मिश्र

इजलास अधिकृत: इन्दिरा शर्मा

इति संवत् २०७२ साल चैत १ गते रोज २ शुभम्।

निर्णय नं. १५९४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
आदेश मिति : २०७२।१०।२८।५
०७१-WO-०१४५

मुद्दा: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : रोल्पा जिल्ला कोटगाउँ गाउँ विकास समिति
वडा नं. ६ घर भई हाल कारागार कार्यालय
डिल्लिबजारमा थुनामा रहेका भीमप्रकाश
रोक्का मगर

विरुद्ध

विपक्षी : वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरण, बबरमहल,
काठमाडौं

- रित्तपूर्वक म्याद तामेल नभई एकतर्फी फैसला भएको अवस्थामा अ.बं. २०८ नं. बमोजिम फैसला भएको छ महिनाभित्र थाहा पाएको मितिले ३५ दिनभित्र प्रतिवाद दिन ल्याएकोमा लिई कारवाही गर्नुपर्ने देखियो । त्यसरी एकतर्फी फैसला भएकोमा फैसला भएको छ महिनाको म्याद नघाई थाहा पाएको मितिलाई म्याद कायम गरी कसैले प्रतिवाद दिन ल्याउँछ भने त्यस्तो निवेदनबाट कारवाही हुन नसक्ने देखियो । उक्त कानूनी व्यवस्थाले तोकेको म्यादमा यी निवेदकले उजुरी गरेका छन् वा छैनन् भन्नेतर्फ हेर्दा वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणबाट मिति २०६९।१२।२० मा फैसला भएकोमा मिति २०७०।१०।२४

मा मात्र निवेदकले उजुरी गरेको हुँदा उक्त उजुरी निवेदन अ.बं. २०८ नं. ले निर्दिष्ट गरेको म्यादभित्रको नभएबाट उजुरी दरपीठ हुने भनी उक्त न्यायाधिकरणबाट मिति २०७०।११।२१ मा भएको आदेशमा अ.बं. २०८ नं. को कानूनी त्रुटि रहेको भन्न मिल्ने देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं. ५)

- समाह्वान इतलायनामा तामेल गर्दा रित्त पुर्याउनेसम्बन्धमा मुलुकी ऐन, अ.बं. ११० नं. मा कानूनी व्यवस्था गरिएको छ । यसरी उक्त नम्बरले व्यवस्था गरेबमोजिम रित्त नपुर्याई तामेल गरिएको म्यादलाई कायम राखी कुनै निर्णय गरिन्छ भने त्यसबाट व्यक्तिको कानूनी हक हनन् हुन जाने र त्यस्तो कानूनी हक प्राप्तिको लागि अ.बं. २०८ नं. बमोजिमको प्रक्रिया अवलम्बन गरी सोही नम्बरले निर्दिष्ट गरेको म्यादभित्र उजुरी गर्न सकिने गरी उपचारको व्यवस्थासमेत भएको देखिन आयो । अ.बं. २०८ नं. को म्यादभित्र पक्षले उजुर गरेमा कानूनी हक प्रचलन हुन सक्ने देखियो । तर उक्त म्यादभित्र पक्षले उजुर नगरी म्याद नघाई उजुरी गरेको कारणले कानूनी हक मौलिक हकमा रूपान्तरण हुने होइन । यसकारण अ.बं. को २०८ नं. को म्याद नघाई परेको उजुरीउपर कारवाही गर्न नमिल्ने भनी भएको दरपीठ आदेशबाट मौलिक हक हनन् भएको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

- वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरण, काठमाडौंबाट मिति २०६९।१२।२० मा फैसला भएकोमा मिति २०६९।२।१६ को तामेली म्याद बदर गरी मुद्दामा सामेल

गरिपाउँ भनी अ.बं. २०८ नं. बमोजिमको म्याद नघाई मिति २०७०।१०।२४ मा मात्र वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणमा निवेदन गरेको र मिति २०६९।२।१६ को तामेली म्याद र वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणको मिति २०७०।११।२१ को दरपीठ आदेश बदर गरिपाउँ भनी अ.बं. १७ नं. बमोजिम यस अदालतमा निवेदन दिई मिति २०६९।२।१६ को तामेली म्याद र वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणको मिति २०७०।११।२१ को दरपीठ आदेशउपरको वैधताको विषयमा अ.बं. १७ नं. को रोहबाट यस अदालतबाट मिति २०७१।२।२ मा परीक्षण भइसकेको देखिएकाले मागबमोजिम आदेश जारी गर्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.८)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेल

विपक्षीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अ.बं. १७ नं., २०८ नं.

आदेश

न्या.देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ:

दीपक कटुवालसमेतको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी म रिट निवेदकसमेत भएको वैदेशिक रोजगार कसुरसम्बन्धी मुद्दामा तोकिएको धरौटी बुझाउन नसकी मिति २०७०।१०।१५ देखि कारागार

कार्यालय, डिल्लिबजारमा थुनामा रहेको अवस्थामा पूर्ण गुरुडसमेतको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी मसमेत भएको वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी कसुरको मुद्दामा मलाई सजाय र जरीवाना हुने गरी वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणबाट फैसला भएको कुरा थाहा पाई उक्त फैसलाको नक्कल सारी हेर्दा उक्त मुद्दामा म निवेदकलाई ३ वर्ष ६ महिना कैद र ३ लाख रुपैयाँ जरीवाना हुने ठहर गरी फैसला भएको रहेछ । वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरण, काठमाडौँबाट मिति २०६९।१।१७ मा जारी भएको ७ दिने म्यादमा मेरो स्थायी वतन रोल्पा घर मात्र खुलाई हाल काठमाडौँ जिल्ला कपन गाउँ विकास समिति बस्ने भीमप्रकाश रोक्का मगर उल्लेख गरिएको रहेछ । मेरो नाममा जारी भएको म्यादमा स्थायी वतन नखुलाईएको र अस्थायी वतनमा पनि वडा नं. नखुलाई जारी भएको म्याद मिति २०६९।२।१६ मा काठमाडौँ जिल्ला कपन गाउँ विकास समितिको सूचना पाटीमा टाँस गरिएको रहेछ । विपक्षी न्यायाधिकरणबाट म निवेदकलाई ३ वर्ष ६ महिना कैद र ३ लाख जरीवाना गर्ने ठहर गरी सुरु म्याद गुजारी बसेकाले पुनरावेदनको म्याद दिई रहनु परेन भनी मिति २०६९।१२।२० मा फैसला भएको रहेछ । यसरी म निवेदकको स्थायी वतन नै नखुलाई अस्थायी वतनमा समेत वडा नं. नखुलाई म्याद जारी गरी मिति २०६९।२।१६ मा अ.बं. ११० नं. को बेरीतपूर्वक टाँस भएको म्यादलाई आधार मानी मलाई जरीवाना र कैद सजायसमेत गर्ने गरी भएको वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरण, काठमाडौँको फैसला स्वच्छ सुनुवाईको अधिकार, फौजदारी न्यायको सिद्धान्त तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ द्वारा प्रदत्त प्रतिरक्षा गर्न पाउने मौलिक हकको विपरीत हुँदा उपचारको अन्य वैकल्पिक व्यवस्था नभएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ (२) बमोजिम यो रिट निवेदन गर्न आएको छु । अतः वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरण, काठमाडौँबाट मिति २०६९।२।१६ मा

तामेल भएको बेरीतको म्याद उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदकलाई विपक्षी वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणमा उपस्थित भई उक्त मुद्दामा बयान गराई मुद्दामा सामेल गराई पुर्पक्षसमेत गर्न दिनु भनी विपक्षीका नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ । साथै यो निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागुन्जेलसम्म वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणको मिति २०६९।१२।२० को फैसला कार्यान्वयन नगर्नु, नगराउनु र यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षीका नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको भीमप्रकाश रोक्का मगरको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीलाई म्याद सूचना पठाई लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु । अन्तरिम आदेशको माग सम्बन्धमा दुवै पक्षको छलफल सुनी निष्कर्षमा पुग्नु उपयुक्त देखिएकाले अन्तरिम आदेश छलफलको पेसी तोकियो सोको सूचना विपक्षीलाई दिई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०७१।५।१९ को आदेश ।

राजेन्द्रप्रसाद चौधरीसमेतको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी यी निवेदकसमेत भएको वैदेशिक रोजगार कसुरसम्बन्धी मुद्दामा वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणबाट जारी भएको ७ दिने म्याद अ.बं. ११० नं. को प्रक्रिया नपुर्याई सार्वजनिक स्थानमा मिति २०६९।२।१६ मा टाँस भएको बेरीतको तामेली म्याद बदर गरी प्रतिवाद गर्ने मौका पाउँ भनी रिट निवेदकले मिति २०७०।१०।२४ मा यस न्यायाधिकरणमा निवेदन दिए उपर कारवाही हुँदा निज भीमप्रकाश रोक्का मगरको नाउँको म्याद अभियोगपत्रमा उल्लिखित वतनमा जारी भएकोमा निज म्यादवाला

र निजको घरद्वार पत्ता नलागेको भनी स्थानीय भलाद्मी दुईजना र सम्बन्धित गाउँ विकास समितिको सचिवलाई रोहवरमा राखी गाउँ विकास समिति भवनमा म्याद टाँस भएको देखिँदा संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ को दफा ७ (२) अनुसार रितपूर्वक तामेल भएको देखिएको र मुलुकी ऐन, अ.बं. २०८ नं. ले तोकेको अवधि व्यतित भएपछि प्रतिवादीको प्रस्तुत उजुरी निवेदन पर्न आएको देखिँदा म्याद बदर गरी निवेदकको मागबमोजिम प्रतिवाद गर्ने मौका प्रदान गर्न मिलेन भनी अ.बं. २०८ नं. अनुसार दरपीठ गरी यस न्यायाधिकरणबाट मिति २०७०।११।२१ मा आदेश भएको छ । सो आदेशउपर रिट निवेदकले सर्वोच्च अदालतमा अ.बं. १७ नं. बमोजिम दिएको निवेदनमा कारवाही हुँदा प्रस्तुत निवेदनसँग सम्बन्धित मुद्दा मिति २०६९।१२।२० मा फैसला भएको, सो फैसला हुनुभन्दा अगाडि कारवाहीको सिलसिलामा निवेदक प्रतिवादीको नाउँमा अभियोगपत्रमा उल्लिखित वतनमा मिति २०६९।२।१६ मा म्याद तामेल भएको, प्रतिवादी तर्फबाट अ.बं. २०८ नं. को सुविधा प्राप्त गर्न सो अ.बं. २०८ नं. ले तोकेको म्यादभित्र प्रतिवादी वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणसमक्ष गएको अवस्था नदेखिएको र वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणसमक्ष उक्त निवेदनसँग सम्बन्धित मुद्दा कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेको नभई मिति २०६९।१२।२० मा फैसला भइसकेको देखिँदा प्रस्तुत निवेदन सम्बन्धमा कारवाही गरिरहनु पर्ने औचित्यपूर्ण देखिन आएन कानूनबमोजिम गर्नु भनी सर्वोच्च अदालतबाट आदेश भएको छ ।

रिट निवेदक र संखुबुद्ध लामासमेत मिलेर इलाइट एकेडेमी ओपन स्कुल सञ्चालन गरी जाहेरलालाहरूलाई ठगी गरेको भनी अभियोग दर्ता भएको र एकै कार्यालयका कर्मचारीहरू उपर परेको जाहेरी दरखास्त र सोका आधारमा दायर भएको अभियोग अन्य प्रतिवादीहरूले जानकारी पाउने तर

यी विपक्षीले जानकारी नपाउने भन्ने युक्तिसम्मत हुँदैन। तसर्थ मिति २०६९।२।१६ मा तामेल भएको म्यादलाई बेवास्ता गरी बस्ने र पक्राउ परेपछि कैदबाट बाहिर रहने मनसाय राखी दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरण, काठमाडौंको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले वैदेशिक रोजगार कसुरसम्बन्धी मुद्दामा अभियोगपत्रमा खुलाइएको वतनमा नै म्याद जारी भएको छ। उक्त म्याद तामेल गर्दा भद्रभलाद्मी साक्षी बसी गाउँ विकास समितिका सचिव रोहवरमा रहेका छन्। कानूनको रिट पुर्याई म्याद तामेल नभएको र सो म्यादका आधारमा फैसला भएको भए मुलुकी ऐन, अ.बं. २०८ नं. बमोजिमको म्यादभित्र अदालतमा उपस्थित भई निवेदन गर्नुपर्ने हुन्छ। तर उक्त म्याद नघाई निवेदन गरेको अवस्था छ। यसरी वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणले म्याद बदर गरी अ.बं. २०८ नं. बमोजिम निवेदन लिन अस्वीकार गरी भएको दरपीठ आदेशउपर निवेदकले सर्वोच्च अदालतमा साधारण अधिकारक्षेत्रको मार्ग अवलम्बन गरी १७ नं. बमोजिम निवेदन गरेकोमा वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणको आदेश सदर भइसकेको हुँदा रिट जारी हुनुपर्ने अवस्था छैन भनी प्रस्तुत गर्नुभएको बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा मागबमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन भन्ने विषयको निरूपण गर्नुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा पूर्ण गुरुडसमेतको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी मसमेत भएको वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी कसुरमा मुद्दा दायर भई म निवेदकका नाममा वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरण,

काठमाडौंबाट मिति २०६९।१।१७ मा जारी भएको ७ दिने म्यादमा स्थायी वतन उल्लेख नगरिएको र अस्थायी वतनमासमेत गाउँ विकास समितिमात्र उल्लेख गरी वडा नं. नखुलाई मिति २०६९।२।१६ मा कपन गाउँ विकास समितिको कार्यालयको सूचना पाटीमा टाँस गरेको हुँदा उक्त म्याद अ.बं. ११० नं. को रिट नपुगेको र सोही बेरीतको म्यादलाई आधार मानी मलाई जरीवाना र कैद सजायसमेत गर्ने गरी मिति २०६९।१।२।२० मा वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरण, काठमाडौंबाट भएको फैसला स्वच्छ सुनुवाईको अधिकार र फौजदारी न्यायको सिद्धान्तसमेतको विपरीत भई संविधान प्रदत्त मौलिक हक उपभोग गर्नबाट वञ्चित गरेको हुँदा वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरण, काठमाडौंबाट मिति २०६९।२।१६ मा तामेल भएको बेरीतको म्याद उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी म रिट निवेदकलाई वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणमा उपस्थित भई उक्त मुद्दामा बयान गराई सामेल गराई मुद्दाको पूर्णक्षसमेत गर्न दिनु भनी विपक्षीका नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदनको व्यहोरा रहेको पाइन्छ।

३. विपक्षीको लिखित जवाफमा अभियोगपत्रमा खुलाइएको वतनमा रिट निवेदकका नाममा जारी भएको म्याद मिति २०६९।२।१६ मा तामेल भई मिति २०६९।१।२।२० मा फैसलासमेत भएकोमा उक्त म्याद बेरीत भएबाट बदर गरी मुद्दामा सामेल गराई पाउँ भनी निवेदकले मिति २०७०।१।०।२४ मा निवेदन दिएकोमा म्याद रितपूर्वक तामेल भएको देखिएको र मुलुकी ऐन, अ.बं. २०८ नं. को म्याद नघाई निवेदन परेको हुँदा म्याद बदर गरी प्रतिवाद गर्ने मौका प्रदान गर्न मिलेन भनी मिति २०७०।१।१।२९ मा आदेश भएको छ। सो आदेशउपर रिट निवेदकले सर्वोच्च अदालतमा अ.बं. १७ नं. बमोजिम निवेदन दिएकोमा वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणको आदेश सदर भई अन्तिम भइसकेको अवस्थामा रिटक्षेत्रमा प्रवेश गरेको मिलेको छैन भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको देखियो।

४. वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरण, काठमाडौंबाट मिति २०६९।२।१६ मा तामेल भएको म्याद बेरीतको भएबाट आफू विरुद्ध दायर भएको मुद्दामा प्रतिवाद गर्न नपाएको हुँदा उक्त म्याद बदर गरी अ.बं. २०८ नं. बमोजिम मुद्दामा प्रतिरक्षा गरिपाउँ भन्ने नै निवेदकको मुख्य माग दाबी रहेको छ । पूर्ण गुरुडसमेतको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी यी निवेदकसमेत भएको वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी कसुरको मुद्दामा निवेदकलाई ३ वर्ष ६ महिना कैद र ३ लाख रुपैयाँ जरीवाना हुने ठहरी वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरण, काठमाडौंबाट मिति २०६९।१२।२० मा फैसला भएको भन्ने देखिन आयो । वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरण, काठमाडौंबाट मिति २०६९।१२।२० मा फैसला भएकोमा मिति २०६९।२।१६ को तामेली म्याद बदर गरी मुद्दामा सामेल गरिपाउँ भनी यी निवेदकले वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणसमक्ष मिति २०७०।१०।२४ मा मात्र निवेदन गरेको हुँदा अ.बं. २०८ नं. बमोजिमको म्याद नघाई निवेदन परेको भनी निवेदन दरपीठ हुने भनी उक्त न्यायाधिकरणबाट मिति २०७०।११।२१ मा आदेश भएको देखियो । म्याद बेरीतको भएको र अ.बं. २०८ नं. बमोजिम प्रतिवाद गर्न नपाएको भन्ने निवेदकको चुनौती रहेको हुँदा उक्त अ.बं. २०८ नं. को कानूनी व्यवस्था उल्लेख हुनु सान्दर्भिक हुन आएको छ ।

२०८ नं.॥ अड्डाबाट जारी भएको समाह्वान इतलायनामाको म्याद तारेखमा प्रतिवादी नदिई म्याद गुजारी बसेका झगडियाले ऐनबमोजिम एकतर्फी प्रमाण बुझी भएका फैसलाउपर पुनरावेदन लाग्न सक्दैन । समाह्वान इतलायनामा तामेल गर्दा यसै महलको ११० नम्बरबमोजिम रित नपुर्याई तामेल गरेकोले थाहा पाउन नसकी प्रतिवादी दिन नपाई म्याद गुज्रेको भन्ने उजुरीसाथ फैसला भएको छ महिनाभित्रमा थाहा पाएको

पैतीस दिनभित्र झगडीयाले प्रतिवादी लेखी दिन ल्यायो भने पहिले मिसिल सामेल रहेको तामेली समाह्वान हेरी रितपूर्वक तामेल भएको देखिन आएन भने सोही व्यहोराको पर्चा लेखी प्रतिवादी दर्ता गरी ऐनबमोजिम बुझ्नु पर्ने प्रमाण बुझी मुद्दा फैसला गर्नुपर्छ । रित पुगी तामेल भएको देखिएमा सोही व्यहोरा खोली उजुर लाग्न सक्दैन भनी दरपीठ गरी फिर्ता दिनुपर्छ ।

५. उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाबाट रितपूर्वक म्याद तामेल नभई एकतर्फी फैसला भएको अवस्थामा अ.बं. २०८ नं. बमोजिम फैसला भएको छ महिनाभित्र थाहा पाएको मितिले ३५ दिनभित्र प्रतिवाद दिन ल्याएकोमा लिई कारवाही गर्नुपर्ने देखियो । त्यसरी एकतर्फी फैसला भएकोमा फैसला भएको छ महिनाको म्याद नघाई थाहा पाएको मितिलाई म्याद कायम गरी कसैले प्रतिवाद दिन ल्याउँछ भने त्यस्तो निवेदनबाट कारवाही हुन नसक्ने देखियो । उक्त कानूनी व्यवस्थाले तोकेको म्यादमा यी निवेदकले उजुरी गरेका छन् वा छैनन् भन्नेतर्फ हेर्दा वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणबाट मिति २०६९।१२।२० मा फैसला भएकोमा मिति २०७०।१०।२४ मा मात्र निवेदकले उजुरी गरेको हुँदा उक्त उजुरी निवेदन अ.बं. २०८ नं. ले निर्दिष्ट गरेको म्यादभित्रको नभएबाट उजुरी दरपीठ हुने भनी उक्त न्यायाधिकरणबाट मिति २०७०।११।२१ मा भएको आदेशमा अ.बं. २०८ नं. को कानूनी त्रुटि रहेको भन्न मिल्ने देखिन आएन ।

६. समाह्वान इतलायनामा तामेल गर्दा रित पुर्याउने सम्बन्धमा मुलुकी ऐन, अ.बं. ११० नं. मा कानूनी व्यवस्था गरिएको छ । यसरी उक्त नम्बरले व्यवस्था गरेबमोजिम रित नपुर्याई तामेल गरिएको म्यादलाई कायम राखी कुनै निर्णय गरिन्छ भने त्यसबाट व्यक्तिको कानूनी हक हनन् हुन जाने र त्यस्तो कानूनी

हक प्राप्तिको लागि अ.बं. २०८ नं. बमोजिमको प्रक्रिया अवलम्बन गरी सोही नम्बरले निर्दिष्ट गरेको म्यादभित्र उजुरी गर्न सकिने गरी उपचारको व्यवस्थासमेत भएको देखिन आयो। अ.बं. २०८ नं. को म्यादभित्र पक्षले उजुर गरेमा कानूनी हक प्रचलन हुन सक्ने देखियो। तर उक्त म्यादभित्र पक्षले उजुर नगरी म्याद नघाई उजुरी गरेको कारणले कानूनी हक मौलिक हकमा रूपान्तरण हुने होइन। यसकारण अ.बं. को २०८ नं. को म्याद नघाई परेको उजुरीउपर कारवाही गर्न नमिल्ने भनी भएको दरपीठ आदेशबाट मौलिक हक हनन् भएको भन्ने नमिल्ने हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) अन्तर्गत असाधारण अधिकार क्षेत्रको प्रयोग गर्न मिल्ने देखिन आएन।

७. निवेदकले यस अदालतमा प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गर्नु पूर्व मिति २०६९।२।१६ को तामेली म्याद र वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणको मिति २०७०।१।२१ को दरपीठ आदेश बदर गरिपाउँ भनी अ.बं. १७ नं. बमोजिम यस अदालतमा निवेदन गरेकोमा वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणको मिति २०७०।१।२१ को आदेश मिति २०७१।२।२ मा सदर भई उक्त आदेश अन्तिम भइसकेको भन्ने तथ्य विपक्षीको लिखित जवाफबाट देखिन आएको छ। यसरी तामेली म्याद र निवेदनउपरको दरपीठको वैधताको विषयमा अ.बं. १७ नं. को रोहमा यस अदालतबाट परीक्षण भइसकेकोमा पुनः सोही विषयका सम्बन्धमा प्रस्तुत रिट निवेदन गरेको देखिन आयो। साधारण अधिकारक्षेत्रको रोहबाट परीक्षण भई अन्तिम भइसकेको सोही विषयको हकमा पुनः असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत निवेदन पर्न आएको देखिँदा रिटको क्षेत्रबाट मूल्याङ्कन गरी आदेश गर्न मिल्ने देखिएन।

८. अतः माथि विवेचित आधार र कारणबाट वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरण, काठमाडौँबाट मिति २०६९।१।२।२० मा फैसला भएकोमा मिति

२०६९।२।१६ को तामेली म्याद बदर गरी मुद्दामा सामेल गरिपाउँ भनी अ.बं. २०८ नं. बमोजिमको म्याद नघाई मिति २०७०।१।२४ मा मात्र वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणमा निवेदन गरेको र मिति २०६९।२।१६ को तामेली म्याद र वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणको मिति २०७०।१।२१ को दरपीठ आदेश बदर गरिपाउँ भनी अ.बं. १७ नं. बमोजिम यस अदालतमा निवेदन दिई मिति २०६९।२।१६ को तामेली म्याद र वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणको मिति २०७०।१।२१ को दरपीठ आदेशउपरको वैधताको विषयमा अ.बं. १७ नं. को रोहबाट यस अदालतबाट मिति २०७१।२।२ मा परीक्षण भइसकेको देखिएकाले मागबमोजिम आदेश जारी गर्न मिलेन। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। यो आदेशको जानकारी विपक्षीलाई दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
स.प्र.न्या.कल्याण श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत : इन्दिरा शर्मा
इति संवत् २०७२ साल माघ २८ गते रोज ५ शुभम्।

निर्णय नं. १५९५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय का.मु. प्रधानन्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
फैसला मिति : २०७१।१।१०।१
०६९-CI-०८२५

मुद्दा : उत्प्रेषण / परमादेश

पुनरावेदक / निवेदक : दैलेख जिल्ला पगनाथ गा.वि.स.
को हाल ऐ. नारायण नगरपालिका वडा नं. १
दैलेख बजार बस्ने कृष्णबहादुर बस्नेत
विरुद्ध
प्रत्यर्थी / विपक्षी : राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक केन्द्रीय
कार्यालय, रामशाहपथ, काठमाडौंसमेत

- निवृत्तभरणसम्बन्धी व्यवस्था सामाजिक सुरक्षाबापत सेवा निवृत्त भएपछि निवृत्त कर्मचारीलाई दिने सुविधा हो भन्ने तथ्यमा पनि विवाद छैन । पुनरावेदक राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकबाट सेवा निवृत्त भएको देखिँदा सोही बैंकको कर्मचारी विनिमायवलीले गरेको व्यवस्था नै हेरी निर्णय गर्नुपर्ने ।
- राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक सेवा विनियमावली, २०६१ को विनियम ५९(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा तर यस विनियमबमोजिम निवृत्तिभरण पाइरहेको कर्मचारीले दोहोरो निवृत्तिभरण पाउने छैन र निवृत्त भइसकेपछि विवाह गरेमा त्यस अवस्थामा पति वा पत्नीले पाउने छैन भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ ।

- इच्छाइएको व्यक्तिमा श्रीमान् वा श्रीमतीको नाम उल्लेख गरिनु भनेको सेवा निवृत्त कर्मचारीको मृत्यु भएपछि इच्छाइएको व्यक्तिले सामाजिक सुरक्षाबापतको सुविधा लिन पाउनु हो । जब कि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक कर्मचारी विनियमावली, २०६१ को विनियम ५९(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले सेवा निवृत्त भएपछि विवाह गरेमा त्यस्तो सुविधा नपाउने गरी सीमा तोकिदिएको पाइने ।

(प्रकरण नं. ५)

पुनरावेदक / निवेदक :
प्रत्यर्थी / विपक्षी :
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

- राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावलीको विनियम ५९(३) प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश

पुनरावेदनमा फैसला गर्ने:-

माननीय न्यायाधीश श्री एकराज आचार्य
माननीय न्यायाधीश श्री रामचन्द्र यादव

आदेश

का.मु.प्र.न्या.कल्याण श्रेष्ठ : पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६९।६।१० को फैसलाउपर निवेदकको तर्फबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतमा पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:-

म निवेदक विपक्षी बैंकको पूर्व का.मु. सहलेखा अधिकृत पदबाट सेवा निवृत्त भएको कर्मचारी हुँ । मेरो जेठी श्रीमती लिलादेवी बस्नेतबाट २०५१ सालमा

एउटा छोराको जन्म भएको थियो । छोराको बस दुर्घटनामा परी मृत्यु भएपछि हामी परिवारका मानिस विक्षिप्त अवस्थामा रहेका थियौं । पछि जेठी श्रीमतीबाट छोरा छोरीको जाय जन्म नहुने भएपछि हामी श्रीमान् श्रीमतीका बीचमा भएको सल्लाहले कान्छी श्रीमतीको रूपमा मैले कमला बसन्नेतसँग दोस्रो विवाह गरी निजबाट एकजना छोराको जन्म भएको छ । त्यसपछि म, जेठी श्रीमती र कान्छी श्रीमती केही समय सँगै बस्दै आएका थियौं । कान्छी श्रीमतीबाट २०५३ सालमा छोराको जन्म भएपछि जेठी श्रीमती लिलादेवीले एककासी म र कान्छी श्रीमतीउपर अंश मुद्दा दायर गरेकाले सो मुद्दामा मेरो पेन्सनमा जेठी श्रीमतीले दाबी नगर्ने गरी बहुमूल्य सम्पत्ति र घर जग्गा जेठीले पाउने गरी मिति २०६५।१।१८ मा सुर्खेत जिल्ला अदालतमा मिलापत्र भएको थियो ।

मैले विपक्षी बैंकबाट पाउने निवृत्तभरणमा शेषपछिको इच्छाएको व्यक्तिमा जेठी श्रीमतीको नाम उल्लेख गरेको थिए । अंश मुद्दामा मिलापत्र भएपछि मैले विपक्षी बैंकमा इच्छाएको व्यक्तिमा कान्छी श्रीमती कमला बस्नेतको नाम समावेश गरी पाउन निवेदन दिए । बैंकले जेठी श्रीमतीको मन्जुरनामा दाखल गर्न भनेपछि मैले जेठी श्रीमतीले निवृत्तभरणमा दाबी नगर्ने भनी गरेको मिलापत्र पेस गरें । सोपश्चात विपक्षी बैंकले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६१ को विनियम ५९(३) मा शेषपछिको हकदार परिवर्तन गर्न नपाइने नियम बनाई सो कुराको मलाई जानकारी नदिई शेषपछिको इच्छाएको व्यक्ति परिवर्तन गर्न नपाइने कुराको जानकारी मात्र गराइयो ।

उक्त राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६१ को विनियम ५९(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको दोस्रो हरफमा सेवा निवृत्त भइसकेपछि विवाह गरेमा त्यस अवस्थामा पति वा पत्नीले पाउने छैनन भन्ने व्यवस्थाले मैले इच्छाएको व्यक्तिको स्थिति शुन्यमा रहेकोले सो विनियम ५९(३)

को व्यवस्था बदर गरी पाउन दायर गरेको ०६७-WS-०००१ को रिट निवेदनमा सर्वोच्च अदालतबाट विपक्षी बैंकले विनियम ५९(३) को व्यवस्थाको आधार नलिएको र विनियमले हकदार परिवर्तन गर्न नरोकेको भन्दै रिट खारेज भएको थियो । सोबमोजिम उक्त आदेशको प्रतिलिपि राखी पुन ईच्छयाइएको व्यक्तिको नाम परिवर्तन गर्न पुनः निवेदन दिएको थिए । तर विपक्षी बैंकबाट मैले दिएको निवेदनमा सर्वोच्च अदालतबाट यस बैंकको नाममा कुनै आदेश जारी नभएको व्यहोरा मात्र लेखी पत्र दिइयो । मलाई विपक्षी बैंकले इच्छाएको व्यक्तिको नाम परिवर्तन गर्न नपाइने भनी कुनै निर्णय गरी जानकारी दिइएको छैन । विनियमावलीमा स्पष्ट व्यवस्था छ भन्ने अनि विनियमावलीअनुसार निर्णय नगर्न मिल्दैन ।

अतः विपक्षीको काम कारवाहीले मेरो संविधान प्रदत्त स्वतन्त्रता, समानता, सम्पत्तिसम्बन्धी, न्यायसम्बन्धी मौलिक हक र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक ऐन तथा कर्मचारी सेवा विनियमावली प्रदत्त कानूनी हकमा आघात पुगेको हुँदा मेरो निवृत्तभरणमा शेषपछिको हकदार परिवर्तन गर्न नमिल्ने भनी विपक्षीबाट कुनै आन्तरिक निर्णय भएका भए सो निर्णय र सोसम्बन्धमा लेखिएका गैरकानूनी पत्र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी म निवेदकको निवृत्तभरण पाउने हकदार लिलादेवी बस्नेतको सद्दा कमला बस्नेतको नाम समावेश गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराले पुनरावेदकले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पेस गरेको निवेदन ।

विपक्षीहरूबाट १५ दिनभित्र लिखित जवाफ मगाई आएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६९।४।३० को आदेश ।

निवेदकले मिति २०३३।१।२९ मा भरेको

स्वेच्छिक नोकरी विवरण फाराममा ईच्छाएको व्यक्तिको नाम थरमा श्रीमती लिलादेवी बस्नेतको नाम उल्लेख गरेको छ । निवृत्त भरणसम्बन्धी व्यवस्था सेवा निवृत्त कर्मचारीलाई दिइने सुविधा हो । यो संविधान प्रदत्त हक होइन । विनियमावली अन्तर्गतको हक हो । बैंकले विनियमावलीको व्यवस्था समयमा समयमा परिवर्तन गर्न सक्छ । अंश मुद्दामा भएको मिलापत्रमा पेन्सनमा समेत दाबी नगर्ने उल्लेख भएको व्यहोराले प्रचलित कानूनलाई Override नगर्ने हुँदा मिलापत्रबमोजिम गर्न बैंक वाध्य छैन । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६१ को विनियम ५९(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा...र सेवा निवृत्त भइसकेपछि विवाह गरेमा त्यस अवस्थामा पति पत्नीले पाउने छैन भन्ने स्पष्ट व्यवस्था छ ।

सो कानूनी व्यवस्था बदर गरी पाउँन निवेदकले दायर गरेको ०६७-WS-०००१ को रिट निवेदन सर्वोच्च अदालतबाट संविधानसँग नबाझिएको भनी रिट खारेज भइसकेको छ । निवेदकले सेवा निवृत्त भएपछि कान्छी श्रीमती कमला बस्नेतसँग विवाह गरेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षीहरूको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६१ को विनियम ५९(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा सेवाबाट निवृत्त भइसकेपछि कुनै कर्मचारीले विवाह गरेको अवस्थामा त्यस्तो पति पत्नीले निवृत्त भरण नपाउने कुरा उल्लेख भएको छ । निवेदकले सो कानूनी व्यवस्थाउपर दिएको चुनौतीमा पनि सर्वोच्च अदालतको विशेष इजलासबाट उक्त कानूनी व्यवस्था संविधानसँग नबाझिएको भनी आदेश भई रहेको परिप्रेक्ष्य र सन्दर्भमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६१।६।१० को आदेश । उक्त आदेश त्रुटिपूर्ण छ । मैले सर्वोच्च अदालतमा

दायर गरेको ०६७-WS-०००१ को रिट निवेदनमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक कर्मचारी विनियमावली, २०६१ को विनियम ५९(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले शेषपछिको हकदार परिवर्तन गर्न कुनै रोक नलाएको भनी व्याख्या भएको र मैले पनि सोही कानूनी व्यवस्थाको आधारमा शेषपछिको इच्छाएको व्यक्ति परिवर्तन गर्न निवेदन दिएको हुँदा रिट जारी हुनु पर्नेमा खारेज गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश बदर गरी निवेदन मागबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराले पुनरावेदकले यस अदालतमा गरेको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न सक्कल कागजातहरूको अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६१।६।१० को फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदक कृष्णबहादुर बस्नेत विपक्षी बैंकको का.मु. सहलेखा अधिकृत पदबाट मिति २०४९।३।१८ मा सेवा निवृत्त भएको तथ्यमा विवाद छैन । सेवा निवृत्त भएपछि पुनरावेदकले मिति २०५२।११।१८ मा कमला बस्नेतसँग विवाह गरी श्रीमान् श्रीमतीको रूपमा बसेको देखिन्छ । त्यसै क्रममा निजको जेठी श्रीमती लिलादेवी बस्नेत अंश लिई छुट्टिई भिन्न भइसकेकी हुँदा मैले पहिले ईच्छाइएकी लिलादेवीको नाम परिवर्तन गरी वैयक्तिक नोकरी विवरण फाराममा इच्छाएको व्यक्तिको महलमा कमला बस्नेतको नाम कायम गरी पाउन विपक्षी बैंकमा निवेदन दिएको देखिन्छ । निवेदकले दिएको उक्त निवेदनमा मिति २०६७।३।२० मा बैंकले शेषपछिको हकदार कायम गर्न नमिल्ने भनी निर्णय गरेको देखिन्छ । सो निर्णयपश्चात निवेदकले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावलीको विनियम ५९(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको दोस्रो हरफमा उल्लिखित निवृत्त भइसकेपछि विवाह गरेमा त्यस

अवस्थामा पति वा पत्नीले पाउने छैन भन्ने व्यवस्था संविधानको साम्पत्तिक हकसँग बाझिएको हुँदा सो हदसम्म बढेर गरी पाउन रिट दायर गरेकोमा यस अदालतबाट उल्लिखित तथा समग्र विनियमावलीमा भएका प्रावधानहरूबाट निवृत्तभरणको प्रयोजनको लागि इच्छाएको व्यक्तिको नाम परिवर्तन गर्न नपाउने वा शेषपछिको हकदार परिवर्तन नपाउने व्यवस्था नभएकोले रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको आदेश भएपछि यी पुनरावेदकले विपक्षी बैंकमा पुन इच्छाएको व्यक्तिको नाम परिवर्तन गर्न निवेदन दिएको देखिन्छ।

३. निवेदकले त्यसरी निवेदन दिएपछि विपक्षी बैंकले सर्वोच्च अदालतबाट यस बैंकको काम कारवाहीउपर कुनै आदेश जारी नभएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी मिति २०६९।३।२५ मा दिएको पत्र निर्णय नगरी दिएको र स्पष्ट नभई घुमाउरोरूपमा आधार र कारण नखोली लेखिएको हुँदा विपक्षीबाट कुनै आन्तरिक निर्णय भएका भए सो निर्णय र हचुवाका भरमा लेखिएका पत्रहरू बढेर गरी परमादेशको आदेश जारी गरी पाउन माग गरेको देखिन्छ।

४. निवृत्तभरणसम्बन्धी व्यवस्था सामाजिक सुरक्षाबापत सेवा निवृत्त भएपछि निवृत्त कर्मचारीलाई दिने सुविधा हो भन्ने तथ्यमा पनि विवाद छैन। पुनरावेदक राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकबाट सेवा निवृत्त भएको देखिँदा सोही बैंकको कर्मचारी विनियमावलीले गरेको व्यवस्था नै हेरी निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ। राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक सेवा विनियमावली, २०६९ को विनियम ५९(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा तर यस विनियमबमोजिम निवृत्तिभरण पाइरहेको कर्मचारीले दोहोरो निवृत्तिभरण पाउने छैन र निवृत्त भइसकेपछि विवाह गरेमा त्यस अवस्थामा पति वा पत्नीले पाउने छैन भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। उक्त व्यवस्थाले आफूलाई प्रतिकूल असर पारेको भनी सो व्यवस्था बढेर गरी पाउन यस अदालतमा दायर रिट निवेदनमा

उक्त व्यवस्था संविधानसँग नबाझिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्‍याई मिति २०६८।१।२२ मा आदेश भएको देखिन्छ।

५. पुनरावेदककी जेठी श्रीमती लिलादेवी बस्नेतले दायर गरेको अंश मुद्दामा मिति २०६५।१।१९ मा पेन्सनसमेतमा दाबी नगर्ने गरी वादी दाबी छोडी मिलापत्र गरेको देखिन्छ। पुनरावेदक सेवा निवृत्त भएको समयमा दोस्रो विवाह गरेको देखिँदैन। सेवा निवृत्त भएपछि विवाह गरेमा त्यस अवस्थामा पति वा पत्नीले पाउने छैन भन्ने व्यवस्था छ। मिति २०४९।३।१९ देखि स्वेच्छिक अवकाश लिई सेवा निवृत्त भएपछि मिति २०५२।१।१९ मा विवाह गरेको देखिन्छ। इच्छाएको व्यक्तिमा श्रीमान् वा श्रीमतीको नाम उल्लेख गरिनु भनेको सेवा निवृत्त कर्मचारीको मृत्यु भएपछि इच्छाएको व्यक्तिले सामाजिक सुरक्षाबापतको सुविधा लिन पाउनु हो। जबकी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक कर्मचारी विनियमावली, २०६९ को विनियम ५९(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले सेवा निवृत्त भएपछि विवाह गरेमा त्यस्तो सुविधा नपाउने गरी सीमा तोकिदिएको देखिँदा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६९।६।१० मा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्‍याई गरेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.गोपाल पराजुली

इजलास अधिकृत : भीमबहादुर निरौला

इति संवत् २०७९ साल फागुन १० गते रोज १ शुभम्।

निर्णय नं. १५९६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय का.मु. प्रधानन्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्रीओमप्रकाश मिश्र
फैसला मिति : २०७९।१।१९।१२
०७०-CI-०९९५

मुद्दा : उत्प्रेषण / परमादेश

पुनरावेदक / निवेदक : का.जि.का.म.न.पा. वडा
नं. ३३ आनन्द भैरवमार्ग ज्ञानेश्वर स्थित
नेपाल साहित्य प्रकाशन केन्द्रका प्रोपाइटर
मोहनकुमार उपाध्याय
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / विपक्षी : आन्तरिक राजस्व कार्यालय
काठमाडौं क्षेत्र नं.१ बबरमहलसमेत

- कानूनले स्पष्टरूपमा कुनै निकाय वा अधिकारीले गरेको निर्णय वा निर्णय पर्चा उपर अर्को कुनै निकायमा पुनरावेदन लाग्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ भने कानूनले गरेको व्यवस्थालाई अदालतले सोहीबमोजिम अनुशरण गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं.४)

- रिट क्षेत्रबाट अदालत प्रवेश गर्नका लागि साधारण अधिकारक्षेत्रको मार्ग समाप्त भएको हुनुपर्दछ। साधारण अधिकारक्षेत्रको मार्ग कानूनले दिई रहेको अवस्थामा असाधारण अधिकारक्षेत्रबाट न्याय निरूपण गर्न मिल्दैन। साधारण अधिकारक्षेत्रको मार्ग नै अवलम्बन गर्नुपर्दछ। कानूनबमोजिम पुनरावेदकले प्रत्यर्थी विभागको

निर्णयउपर साधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न पाउने कानूनी हक हुँदाहुँदै असाधारण अधिकारक्षेत्रको वैकल्पिक मार्गबाट निर्णय गर्दा आयकर ऐन, २०५८ को दफा १९६ (१) मा भएको विधायिकी व्यवस्था निरुप्राभावी हुने तथ्य विदितै छ। पुनरावेदकले उठाएका प्रश्नहरूको निरूपण राजस्व न्यायाधिरणबाट पुनरावेदनको रोहमा हुन सक्ने अवस्थामा अदालतबाट हस्तक्षेप गरी बोल्नु अधिकारक्षेत्रसम्बन्धी मान्य सिद्धान्त र न्यायपालिकाले हालसम्म अवलम्बन गर्दै आएको अभ्यासको समेत प्रतिकूल हुने।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक / निवेदकका तर्फबाट :

प्रत्यर्थी / विपक्षीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- आयकर ऐन, २०५८ को दफा १९६(१)
- राजस्व न्यायाधिकरण ऐन, २०३९
- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(२)

पुनरावेदन अदालतमा फैसला गर्ने :

मा. न्यायाधीश श्री राजेन्द्रप्रसाद पराजुली

मा. न्यायाधीश श्री हरिकुमार पोखरेल

आदेश

स.का.मु.प्र.न्या.कल्याण श्रेष्ठ : पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६९।१।१८ को फैसलाउपर निवेदकको तर्फबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतमा पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार

छ :

निवेदक फर्मले विगत ३ दशकदेखि विद्यालय तहको पाठ्यपुस्तक तथा साहित्यिक पुस्तकहरूको प्रकाशन, मुद्रण, खरिद एवं बिक्रीको कारोबार गरी आएको छ। यसै क्रममा केही विद्यालयहरूले विद्यार्थीको लागि आवश्यक पाठ्यपुस्तकको माग गरेअनुसार पुस्तकको व्यवस्था गरी बिक्री गर्दै आएकाथियो। यो फर्मसँग पुस्तक बिक्री गर्ने एकाधिकार छैन। यसका ग्राहक भनेका जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र, विद्यार्थी र पुस्तक पसल नै हुन्। ग्राहकले पाठ्यपुस्तकलगायतका सामग्री माग गर्ने तर आफ्नो मुद्रण उपकरण नभएकोले अन्यत्रबाट कापी खरिद गरी वा मुद्रण गर्न अर्डर गरी ग्राहकको मागबमोजिम कापीसमेत उपलब्ध गराई आएकाछौं। यो साहित्यप्रकाशन केन्द्रको मुख्य कारोबार विद्यालय स्तरीय साहित्यिक पुस्तकहरूको बिक्री नै हो। ग्राहकको मागबमोजिम आफ्नो व्यवसायलाई वृद्धि गर्नको लागि कापीहरू उपलब्ध गराई आफ्नो व्यवसायलाई निरन्तरता दिई कानूनबमोजिम बुझाउनु पर्ने राजस्व रकम नियमितरूपमा बुझाएका छौं।

आ.व. २०६६।०६७ मा रू. ५६,५८,९३९।- को बिक्री देखाई विपक्षी आन्तरिक राजस्व कार्यालय, काठमाडौं क्षेत्र नं. १ मा आय विवरण पेस गरेकोमा सो कार्यालयले बिना आधार र कारण मिति २०६८।२।१८ मा बिक्री भन्दा बढी अर्थात् रू. २८,९३,५८९।- संशोधित बिक्री कायम गरी मिति २०६८।२।२२ मा संशोधित करको जानकारी गराएको छ। तर त्यसरी बढी रकम कायम गर्ने आधार भने देखाईएको छैन। कर निर्धारण गर्दा लिइएको आधारहरूमा जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र, लिमिटेडको रू. ३,०३,४९,५४७।-, मोर्डन इन्डियन स्कुल र सेन्ट मेरिज स्कुलको रू. १,०५,८४,८९९।- कारोबार तथा लेजरबाट प्राप्त तथ्याङ्कको जोड जम्मा गरेर करदाताले प्रमाणित गरेको रू. १,४७,७९,८३५।- करदाताले आय विवरणमा देखाएको बिक्री (घटाउने) रू.

५६,५८,९३९।- समेत जम्मा रू. ५,५६,९८,२२९।- को आय विवरण देखाई कुल नाफाको १०.९६% ले हुने रू. ५६,५८,९३९।- लाई कर योग्य आय कायम गरी २७,२९,९६६।- कर, शूल्क र व्याज माग गरिएको छ।

सो कार्यालयको संशोधित कर निर्धारणको निर्णयमा चित्त नबुझेकाले सो निर्णयमा पुनरावलोकन गरी पाउन आन्तरिक राजस्व विभागमा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११५ (१) बमोजिम प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि दिएको निवेदनमा सो विभागले दाखिला गर्न बाँकी रू. २७,२९,९९६।- को एक तिहाइ रू. ९,०७,०५५।३३ धरौट नराखेको हुँदा तथ्यमा प्रवेश गरी निर्णय गर्न नमिल्ने भनी प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन नै खारेज हुने गरी मिति २०६८।९।५ मा निर्णय गरेको रहेछ। प्रत्यर्थी विभागले आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११५(१) को निवेदन खारेज गरेबाट ऐनको दफा ७२ तथा दफा १३५ ले प्रदान गरेको अधिकार विवेकसम्मत प्रयोग भएको मान्न मिल्दैन। विभागबाट निवेदकले निवेदनमा लिइएका आधार तथा पेस भएका प्रमाणहरूको कुनै विवेचना नै नगरी निवेदन खारेज गरी विपक्षी कार्यालयबाट भएको त्रुटिपूर्ण कर निर्धारणलाई नै अनुगमन र पुनरावलोकन गर्न इन्कार गरेकोमा यस्तो कानूनविपरीतको काम कारवाही उचित ठहर्याई उपचारको मार्ग अवरूद्ध गर्ने गरी आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११५(१) र (६) को कानूनी व्यवस्थालाई सङ्कुचित गरी निर्णय गर्न मिल्दैन।

त्यसमा पनि २०६० सालको रिट नं. ३४४६ निर्णय मिति २०६२।१२।९ मा संजय सुरेका विरुद्ध अर्थ मन्त्रालयसमेत भएको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतबाट न्यायिक, अर्ध न्यायिक वा प्रशासकीय कार्य गर्ने अधिकारीले कानूनले तोकेको कार्यविधि वा प्रक्रियालाई अक्षरशः पालना गर्नुपर्ने हुन्छ। प्रक्रिया र कार्यविधि पालना नगरी भएको काम कारवाहीले कानूनी

मान्यता पाउन सक्दैन भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । आ.व. २०६६।०६७ मा निवेदक फर्मले मोर्डन इन्डियन स्कुललाई कापी र किताब बिक्री गरेको भनी कर निर्धारण गरिएको छ र कारोबार स्थलबाट बरामद गरी ल्याएको भनी लेजर बुकबाट करदाताले प्रमाणित गरेअनुरूप बढी रकमको बिक्री गरेको भनी कर निर्धारण गरेको छ । विपक्षीहरूको उक्त कार्य उल्लिखित प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत छ ।

अतः प्रत्यर्थी आन्तरिक राजस्व कार्यालयको मिति २०६८।२।१८ को निर्णय पर्चा, मिति २०६८।२।२२ मा जारी भएको संशोधित कर निर्धारणको पत्र, र प्रत्यर्थी विभागको मिति २०६८।१।५ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११५(१) बमोजिमको प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदनमा दफा ११५(६) बमोजिमको धरौटी रकम बुझाउन बाध्य नगर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराले नेपाल साहित्य प्रकाशन केन्द्रले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दिएको रिट निवेदन ।

यसमा विपक्षीहरूबाट बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ मगाउनु भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति मिति २०६९।४।२ को आदेश ।

सेन्ट मेरिज र मोर्डन इन्डियन स्कुलको पाठ्यपुस्तक बेचन इजाजत पाएको साहित्य प्रकाशन केन्द्रले अभिभावकलाई बिल नदिई बुक लिस्ट मात्र दिई राजस्व ठगेको उजुरीको आधारमा कार्यालयबाट कर परीक्षणको लागि छनोट गरी मिति २०६७।१२।२२ मा आयकर र मूल्य अभिवृद्धि कर छानबिनको क्रममा निवेदकको कारोबार स्थलबाट कब्जामा लिएका रजिस्ट्रर र लेजरलगायतका अन्य कागजातहरू विश्लेषण गरी कर परीक्षण हुँदा आयमा समावेश गर्नुपर्ने रकम आयमा समावेश नगरेको र कर कट्टी गर्न लिन नमिल्ने रकम दाबी लिएको देखिएकोले

आयकर ऐन, २०५८ ले तोकेको प्रक्रिया पूरा गरी मिति २०६८।२।१८ मा रु. १,४७,७१,८३५।- करयोग्य आय कायम गरी रु.५६,५८,९३९।- कर, शुल्क र व्याजसमेत माग गरी मिति २०६८।२।२२ मा संशोधित कर निर्धारण गरिएको हो ।

मोर्डन इन्डियन स्कुलको मिति २०६७।१२।२५ को पत्रमा आ.वं. ०६३।०६४ देखि ०६७।०६८ सम्म विद्यार्थीहरूको किताब कापी नेपाल साहित्य प्रकाशनलाई बिक्री वितरणको व्यवस्था गरिएको भन्ने जवाफ आएको छ । त्यसै गरी सेन्टमेरिज स्कुलको मिति २०६८।१।२ को पत्रबाट विगत १० वर्षदेखि कक्षा १ देखि ५ सम्म नेपाल साहित्य प्रकाशन केन्द्रका पुस्तकहरू यस स्कुललाई वितरण गर्दै आएको र उक्त पुस्तकहरू सिधै अभिभावकहरूलाई बिक्री गरेको देखिएको छ । उल्लिखित २ स्कुलबाहेक लेजरमा रहेको बिक्री निवेदकले मेरो हो भनी स्वीकार गरेको तथ्यलाई मनन गरी कारोबार स्थलबाट बरामद गरिएको ०६७।०६८ मा उल्लिखित स्कुलहरूलाई कापी किताब आपूर्ति गरेको आधारमा यस भन्दा अगाडिका आ.व.हरूमा वार्षिक २० प्रतिशतका दरले कारोबार फरक भएको मानी २० प्रतिशत घटाई विगत वर्षहरूको बिक्री कायम गरी आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०१(६) बमोजिम निवेदकलाई सफाइको मौका दिएको र प्राप्त जवाफको विश्लेषण गरी ऐनको दफा १०२ बमोजिम कर निर्धारण गरेको कार्य कानूनसम्मत हुँदाप्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी आन्तरिक राजस्व कार्यालय, काठमाडौं क्षेत्र नं. १ को तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

यस विभागबाट प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदनउपर मिति २०६८।१।५ मा भएको निर्णयमा चित्त नबुझेमा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११६ बमोजिम राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन लाग्न सक्ने व्यवस्था भएको र सोही व्यवस्थाअनुसार

यस विभागको निर्णयमा चित्त नबुझे पुनरावेदन गर्न निवेदकलाई मौका प्रदान गर्नेसमेत निर्णय भएको हुँदा क्षेत्राधिकार बाहिर गई दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको आन्तरिक राजस्व विभाग र महानिर्देशकको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

निवेदकले गरेको कारोबारको आयमा प्रमुख कर अधिकृतले निर्णय गरी मिति २०६८।२।१८ मा आयकर निर्धारण गरेको र मिति २०६८।२।२२ मा दिएको संशोधित कर निर्धारण आदेश बदर गरी पाउन विभागका महानिर्देशकसमक्ष प्रशासकीय पुनरावलोकनका लागि निवेदन दिएकोमा उक्त निवेदन निवेदकले धरौट नराखेको कारणले खारेज हुने ठहरी मिति २०६८।१।५ मा निर्णय पर्चा भएको देखिन्छ । आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११६ मा आन्तरिक राजस्व विभागले गरेको निर्णयमा चित्त नबुझे व्यक्तिले राजस्व न्यायाधिकरण ऐन, २०३१ बमोजिम राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन दिन सक्नेछ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । तर निवेदकले उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको रिट निवेदन दायर गरेको देखिन्छ । यस्तो रिट निवेदनकानूनले वैकल्पिक उपचारको बाटो निर्धारण नगरेको अवस्थामा मात्र सक्रिय हुन्छ । कानूनले वैकल्पिक बाटो देखाएको अवस्थामा रिट क्षेत्राधिकार नभई कानूनले निर्धारण गरेको मार्ग नै अवलम्बन गर्नुपर्दछ । रिटको मार्ग होइन । आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११६ बमोजिम राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन लाग्ने हुँदा कानूनले निर्धारण गरेको मार्ग अवलम्बन नगरी रिटक्षेत्रबाट निवेदक अदालत प्रवेश गरेको हुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६९।१।१८ को आदेश ।

पुनरावेदक फर्मले एक आर्थिक वर्षमा गरेको कारोबारको आय र व्यय विवरण भरी कर विवरण पेस गरेकोमा कर अधिकृतले संशोधित कर निर्धारण गरी

बिक्री कर निर्धारण गरेउपर पुनरावेदकले आन्तरिक राजस्व विभागमा प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन दिएकोमा सो विभागका महानिर्देशकले आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११५(६) बमोजिमको विवादित रकमको एक तिहाइ धरौट नराखेको भन्ने आधारमा निवेदन नै खारेज गरेकोले सो निर्णय बदर गरी पाउन पुनरावेदन अदालतमा उत्प्रेषणसमेतको रिट निवेदन दिएको हो । सो अदालतले पनि मिति २०६९।१।१८ मा आन्तरिक राजस्व विभागले गरेको निर्णयउपर राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन लाग्नेमा रिटक्षेत्रबाट उपचार नपाउने भनी रिट निवेदन खारेज गरेको छ । आन्तरिक राजस्व विभागले धरौट नराखेको भनी र पुनरावेदन अदालत, पाटनले रिट क्षेत्रबाट उपचार नपाउने कुरा उल्लेख गरेपछि न्यायको खातिर निरन्तर प्रयत्नशील भई यस अदालतमा पुनरावेदन गर्न आएका छौं । प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन खारेज भएपछि न्याय पाउने आधार समाप्त भएको छ । न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८ (२) ले पुनरावेदन अदालतलाई आफ्नो प्रादेशिक अधिकारक्षेत्रभित्र कुनै निकाय वा अधिकारीले कुनै व्यक्तिको कानून प्रदत्त हकमा आघात पुर्याएमा सो हकको प्रचलनको लागि उत्प्रेषणको आदेशले गलत एवं गैरकानूनी निर्णय बदर गर्ने र आवश्यक आदेश जारी गर्ने क्षेत्राधिकार हुँदाहुँदै पनि प्रत्यर्थी निकायको निर्णय बदर गरेको छैन ।

अर्धन्यायिक निकायले गरेको कानून प्रतिकूलको कार्य सच्याउन रिट क्षेत्र नै आकर्षित हुने हुँदा आन्तरिक राजस्व कार्यालयको मिति २०६८।२।१८ को निर्णय पर्चा, मिति २०६८।२।२२ मा जारी भएको संशोधित कर निर्धारणको पत्र, आन्तरिक राजस्व विभागको मिति २०६८।१।५ को निर्णय र पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६९।१।१८ को आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११५(६) बमोजिमको रकम बुझाउन बाध्य नगर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश

जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदक फर्मले यस अदालतमा गरेको पुनरावेदन ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६९।९।१८ को आदेश मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदकले नेपाल साहित्य प्रकाशन केन्द्रको नामबाट विद्यालय तहको पाठ्यपुस्तक तथा साहित्यिक पुस्तकहरू प्रकाशन, मुद्रण र खरिद बिक्री गरी ग्राहकलाई बिक्री गर्दै आएको र कारोबारको आधारमा आ.व.२०६६।०६।७ को आय विवरण पेस गरेकोमा विपक्षीले मैले कारोबार गरे भन्दा बढी आय कायम गरी विपक्षी कार्यालयका प्रमुख कर अधिकृतले मिति २०६८।१२।१८ मा निर्णय पर्चा गरी मिति २०६८।१२।२२ मा संशोधित कर निर्धारण आदेशको पत्र दिनुभएकोमा त्यसउपर चित्त नबुझी विपक्षी आन्तरिक राजस्व विभागमा प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन दिएकोमा विवादित कर रकमको एक तिहाइका दरले हुन आउने रकम धरौट राखी पुनरावलोकनको लागि निवेदन दिनुपर्नेमा त्यस्तो रकम धरौट नराखी निवेदन दिएकोले निवेदन खारेज हुने ठहर गरी विभागका महानिर्देशकले मिति २०६८।९।५ मा गर्नुभएको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी परमादेशको आदेश जारी गरी पाउन पुनरावेदन अदालत, पाटनमा रिट निवेदन दिएको देखिन्छ । सो अदालतले मिति २०६९।९।१८ मा कानूनी मार्ग अवलम्बन नगरेको भनी रिट निवेदन खारेज हुने गरी गरेको आदेशमा चित्त नबुझाई यस अदालतमा प्रस्तुत पुनरावेदन गरेको देखिन्छ ।

३. प्रस्तुत विवादमा प्रत्यर्थी आन्तरिक राजस्व कार्यालयका प्रमुख कर अधिकृतले संशोधित कर निर्धारण गर्ने गरी गरेको निर्णयउपर पुनरावेदकको

तर्फबाट परेको प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन विवादित रकमको एक तिहाइ नगद धरौट नराखेको हुँदा निवेदन खारेज हुने ठहर्याई प्रत्यर्थी आन्तरिक राजस्व विभागबाट मिति २०६८।९।५ मा निर्णय भएको देखिन्छ । उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी पुनरावेदकले दायर गरेको प्रस्तुत रिट निवेदनमा पुनरावेदन अदालत, पाटनले आन्तरिक राजस्व विभागले गरेको निर्णयउपर राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था भएकोमा रिट क्षेत्रबाट अदालत प्रवेश गरेको हुँदा तथ्यमा प्रवेश गरी न्याय निरूपण गर्न नमिल्ने भन्ने व्यहोराले रिट निवेदन खारेज गरेको देखिन्छ ।

४. आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११६(१) मा दफा ११५ बमोजिम विभागमा दिएको निवेदनउपर भएको निर्णयमा चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले राजस्व न्यायाधिकरण ऐन, २०३१ बमोजिम राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन दिन सक्ने छ भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । पुनरावेदक फर्मले आन्तरिक राजस्व विभागमा ऐनको दफा ११५ बमोजिम प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन दिएको तथ्यमा विवाद छैन । प्रस्तुत विवादमा आन्तरिक राजस्व कार्यालयका प्रमुख कर अधिकृतले गरेको संशोधित कर निर्धारणको निर्णयउपर पुनरावेदकको तर्फबाट आन्तरिक राजस्व विभागमा निवेदन परेकोमा सो विभागले उक्त प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन खारेज गरेको देखिन्छ । आन्तरिक राजस्व विभागले कुनै व्यक्ति वा फर्मको ऐनको दफा ११५(१) बमोजिमको प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन खारेज गरेमा समेत सोउपर सोही ऐनको दफा ११६(१) बमोजिम राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन लाग्ने कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ । कानूनले स्पष्टरूपमा कुनै निकाय वा अधिकारीले गरेको निर्णय वा निर्णय पर्चा उपर अर्को कुनै निकायमा पुनरावेदन लाग्ने छ भन्ने व्यवस्था गरेको छ भने कानूनले गरेको व्यवस्थालाई

अदालतले सोहीबमोजिम अनुशरण गर्नुपर्दछ ।

५. रिट क्षेत्रबाट अदालत प्रवेश गर्नका लागि साधारण अधिकारक्षेत्रको मार्ग समाप्त भएको हुनुपर्दछ । साधारण अधिकारक्षेत्रको मार्ग कानूनले दिइरहेको अवस्थामा असाधारण अधिकारक्षेत्रबाट न्याय निरूपण गर्न मिल्दैन । साधारण अधिकारक्षेत्रको मार्ग नै अवलम्बन गर्नुपर्दछ । कानूनबमोजिम पुनरावेदकले प्रत्यर्थी विभागको निर्णयउपर साधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न पाउने कानूनी हक हुँदाहुँदै असाधारण अधिकारक्षेत्रको वैकल्पिक मार्गबाट निर्णय गर्दा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११६ (१) मा भएको विधायिकी व्यवस्था निस्प्रभावी हुने तथ्य विदितै छ । पुनरावेदकले उठाएका प्रश्नहरूको निरूपण राजस्व न्यायाधिकरणबाट पुनरावेदनको रोहमा हुन सक्ने अवस्थामा अदालतबाट हस्तक्षेप गरी बोल्नु अधिकारक्षेत्रसम्बन्धी मान्य सिद्धान्त र न्यायपालिकाले हालसम्म अवलम्बन गर्दै आएको अभ्यासको समेत प्रतिकूल हुन्छ ।

६. न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८ (२) ले पुनरावेदन अदालतलाई आफ्नो प्रादेशिक अधिकारक्षेत्रभित्रका कुनै निकाय वा अधिकारीले गरेको निर्णय बदर गर्न उत्प्रेषणको आदेश जारी गर्ने अधिकार भए पनि साधिकार निकायले कानूनबमोजिमको कार्यविधि अवलम्बन नगरेमा, निर्णयमा कानूनी त्रुटि विद्यमान भएमा, हुँदै नभएको अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरेमा वा भएको अधिकारक्षेत्रको बढी प्रयोग गरेमा वा दुरुपयोग गरेमा, कानूनी कर्तव्यको पालना नभएमा वा कलुषित निर्णय गरेमा मात्र त्यस्तो निर्णय बदर गर्न उत्प्रेषणको आदेश जारी हुने हो । प्रस्तुत मुद्दामा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११६ को उपदफा (१) ले स्पष्टरूपमा आन्तरिक राजस्व विभागले गरेको निर्णयउपर राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था गरेकोमा पुनरावेदकले राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन नगरी रिट क्षेत्रबाट पुनरावेदन अदालतमा प्रवेश

गरेको अवस्थामा पुनरावेदन अदालतले रिट क्षेत्रबाट न्याय निरूपण हुन नसक्ने भनी गरेको आदेशमा त्रुटि नदेखिँदा पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

७. अतः पुनरावेदन अदालत, पाटनले मिति २०६९।१।१८ मा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्याई गरेको फैसला (आदेश) मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.ओमप्रकाश मिश्र

इजलास अधिकृत: भीमबहादुर निरौला
इति संवत् २०७१ साल फागुन ११ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १५९७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
आदेश मिति : २०७१।१।१६।१४
०६८-WO-०५२८

विषय: उत्प्रेषण / प्रतिषेध

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका
वडा नं. १ नक्सालमा अवस्थित डिभोटेट
र्याडिकल इन्भाइरोन्मेन्ट एनिमल मुभमेन्ट

सोसाइटीका तर्फबाट अख्तियारप्राप्त का.जि.
का.म.न.पा. वडा नं. १३ वाफल बस्ने विवेक
राणा

विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
काठमाडौंसमेत

- पशु संरक्षण र संवर्द्धन एवम् सडकमा
छाडा छोडिएका गाई, गोरू, बाच्छा,
बाच्छी, साँढेलगायतका चौपायाहरूको
निश्चित चरणक्षेत्र, वासस्थानसमेतको
व्यवस्थापन सम्बन्धमा व्यवस्थित कानूनी
व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन
गर्नुपर्ने टङ्कारो आवश्यकता देखिएकाले
मुलुकी ऐन चौपायाको महलको कानूनी
व्यवस्था, स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८
को दफा ९ को उपदफा (११) र (१२)
को व्यवस्था, स्थानीय स्वायत्त शासन
ऐन, २०५५ को दफा ९६(१) को खण्ड
(अ) को उपखण्ड (२) र उपखण्ड (१५)
को व्यवस्था एवम् निकासी पैठारी
(नियन्त्रण) ऐन, २०१३ को दफा ३(१)(घ)
को व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन
गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा
निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने।

(प्रकरण नं.१३)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता रमेशकुमार
रोक्का

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता गोपीचन्द्र
भट्टराई

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

आदेश

न्या.सुशीला कार्की : नेपालको अन्तरिम
संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम
यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत
दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र
आदेश यस प्रकार छ :

सडकमा छाडा छोडिएका गाईवस्तु, डामेर
छोडिएका साँढे, दूध दिन छोडेका थारो, बिरामी आदि
आर्थिकरूपमा भार मात्र भएका गाईगोरूहरूको उपचार,
आवास, खानपिन, सुरक्षालगायतको बिना लाभको
कार्य जसबाट गोमुत्र, गोबरसम्म प्राप्त हुने, त्यसबाट
वातावरण सन्तुलन नबिग्रियोस् भनी ठूलो आर्थिक
लगानी गरी बिरामी, अशक्त गाईगोरू साँढेको संरक्षण
लालन पालन गर्दै पशुअधिकार संरक्षणको दिशामा
समेत हाम्रो संस्थाले निकै ठूलो लगानी गरिसकेको
छ। नेपालका विभिन्न स्थानहरूमा गोठ बनाउन सुरु
गरेको हुँदा देश भरिमा सम्पूर्ण बेसहरा, बेवारिसे, बिरामी
परी अशक्त, थारो, दूध दिन थाकेका गाई वस्तुको
संरक्षण स्याहार गर्न विपक्षीहरूसँग अनुरोध गरिएकोमा
हालसम्म सकारात्मक जवाफ प्राप्त भएको छैन।

२०६८ साल मंसिर ८ गते प्रकाशित भएको
राजधानी दैनिक पत्रिका र नयाँ पत्रिका दैनिकमा "छाडा
गाई नियन्त्रण जिम्मा निजी क्षेत्रलाई" भन्ने शीर्षक दिई
समाचार प्रकाशित भएको रहेछ। सो समाचारअनुसार
सहरी क्षेत्रभित्र सार्वजनिक स्थलमा फेला परेका
गाई, गोरू, साँढेहरूलाई नगरपालिकाहरूले ठेक्का
बन्दोबस्त गरी निजी क्षेत्रलाई दिने भन्ने लेखिएको
रहेछ। निजी क्षेत्रले ठेक्का बढाबढ गरी नगरपालिकाबाट
ठेक्का बन्दोबस्तमा पाएपछि निजी सम्पत्तिसरह मासु
खाने प्रयोजनको लागि मुलुकभित्रै पनि गाईगोरूको मासु
खाने जाति वा वर्गलाई बेचन सक्ने वा विदेशमा लगेर
बेचन सक्ने गम्भीर आशंका भएकाले विपक्षीहरूको
उक्त कार्य तथा योजना नेपालको अन्तरिम संविधान,
२०६३ तथा मुलुकी ऐन, चौपायाको महलले व्यवस्था

गरेको कानूनको समेत ठाडो उल्लङ्घन भएकाले यो निवेदन गर्न आएको छ।

दूध खानको लागि पालेका गाई, भैंसीमध्ये दूध दिन छोडेको, बेत बसेका, थारा भैंसीहरू मासु व्यवसायीद्वारा मारिएर वा स्वयं मृत्युवरण गरेको अवस्थामा पनि जतातताै रहेका ममः रेष्टुराँहरूमा ममः को किमा बनाउने तर थारा, वेत बसेका वा दूध दिन छोडेका वा रोग ब्याधी, घाउ चोट लागेका गाईहरूलाई गाईधनीहरूले सार्वजनिक सडकमा बेवारिसे अवस्थामा छोडिदिने प्रचलन देखिएकाले विपक्षीहरूले त्यस्ता पशुहरूका सम्बन्धमा मुलुकी ऐन चौपायाको महल तथा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ तथा स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ समेतका कानूनले तोकिएका कर्तव्य एवम् दायित्व निर्वाह नगरी कानूनले अख्तियारी नै नदिएको तरिकाले अर्थात् निजी क्षेत्रलाई ठेक्का बन्दोबस्त गरी दिन लागेको अवस्था छ।

गाई संरक्षण, विकास, संवर्द्धन जस्ता कार्यले वातावरणको रक्षा गर्न मद्दत पुग्ने तथ्यसमेत मननीय छ। हाल विश्वभरी नै प्रांगारिक मलको सट्टा रासायनिक मलको प्रयोग बढिरहेको छ र हरेक कृषि बागवानी कार्यमा युरिया, डि.ए.पी. जस्ता रासायनिक मलहरूको अत्यधिक प्रयोगबाट खोलानाला, वन जङ्गल, खेतवारी सबैतिरको वातावरणमा नकारात्मक असर गरी रहेको पाइन्छ। खोलाका जलचर र पानी बाहिरका थलचर सबैमा संकटापन्न हुने गरी असर गरी रहेको वैज्ञानिक शोधहरूबाट पत्ता लागिरहेको छ। तसर्थ वातावरणमा परिरहेको यस्तो नकारात्मक असर कम गर्न खास गरी गौपालन, छाडा गाईवस्तुको आश्रय निर्माणबाट निस्कने गोबर, गोमुत्रको संकलन गरी प्रांगारिक मल, किटनाशक औषधी बनाउने अकूत सम्भावना भएको हुँदा गो संरक्षण कार्यले बिग्रँदो वातावरणीय स्थिति र देशको वातावरणीय समस्यालाई केही हदसम्म नियन्त्रण गर्न र सघाउ पुर्याउने भएकाले गो संरक्षण, संवर्द्धन विकास जस्तो कार्य आजको माग

भएको हो।

सडकमा छाडिएका गाई वस्तुहरूबाट मानव समाज नै विभिन्न रोगहरूबाट ग्रसित हुने सम्भावना हुन्छ। यसबाट टि.वि., भ्यागुते, नाम्ले, खोरेत, मेनिन्जाईटिस, इन्सेफालाइटिस जस्ता खतरनाक रोगहरू हुने गरेको पाइन्छ। यी रोगहरू बेस्याहार छोडिने गाई वस्तुहरूमा पाइने र यी रोग ग्रसित जनावरको सम्पर्कबाट मानव, अरू पाल्तु जनावरहरू, पाल्तु चराचुरुङ्गीसमेतमा सर्ने र पाल्तु जनावर वा मानवीय स्वास्थ्यमा महामारीको रूप लिने जस्ता डर लाग्दा दुष्परिणाम पनि आउने जोखिम रहिरहेकै छ। तसर्थ गाईवस्तुबाट मानिसमा रोग सर्न नपाओस् भन्नाको लागि पशु चिकित्सालयको राम्रो प्रबन्ध गरी पशुधनीलाई नै उत्तरदायी बनाउन आवश्यक छ।

विपक्षीहरूले आफ्नो कानूनी कर्तव्य एवम् दायित्वलाई पूरा नगरी सो कार्य निजी क्षेत्रलाई दिने निर्णय गर्न लागेको सो कार्य तत्कालै रोक्ने उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गरी विपक्षी निकायले उल्लिखित गो संरक्षण संवर्द्धनको क्षेत्रमा कुनै पनि कार्य नगरी उदासीन रहेकोले त्यस्ता गाईवस्तुलाई मुलुकी ऐन, चौपायाको महल, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, स्थानीय प्रशासन ऐनलगायतका कानूनबमोजिम काञ्जी हाउस वा गौशालामा राख्ने प्रबन्ध गर्नु, विदेश निकासीमा पूर्णरूपले मनाही गरी निकासी पैठारी नियन्त्रण ऐनअन्तर्गत आदेशसमेत जारी गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ। गाई धनीहरूले पनि आ-आफ्नो थारा, रोगी व्याधी गाईवस्तुको स्याहार, सुसार औषधोपचार गर्नुपर्ने सम्बन्धमा दायित्व लिनुपर्ने गरी आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्नु गराउनु र रासायनिक मलको आयात र खपत घटाई र प्रकारान्तरले हटाई जैविक एवम् प्राङ्गारिक मलको प्रयोग बढाउनको लागि र वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्नसमेत घाँस खेती उद्योगकै रूपमा बिस्तार गरी गाईवस्तुमा

आधारित उद्योग कारखाना Pilot Project को रूपमा सरकारद्वारा नै सञ्चालन गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिपाउँ । साथै यो निवेदनको अन्तिम किनारा हुन समय लाग्ने भएकाले सो अवधिसम्म मुलुकी ऐन, चौपायाको महल उल्लङ्घन गरी सो ऐनले निषेध गरेका कार्यहरू भई नै रहने सम्भावना भएकाले विपक्षीहरूको काम कारवाहीलाई तत्काल रोक्नको लागि सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम आदेश गरी छाडा गाईवस्तुलाई नियन्त्रण गर्ने जिम्मा निजी क्षेत्रलाई तत्काल नदिनु नदिलाउनु भनी अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदनपत्र ।

प्रस्तुत निवेदन मिति २०६८।८।८ को राजधानी दैनिक पत्रिकामा प्रकाशित समाचारको परिप्रेक्ष्यमा दिएको देखिएको र विपक्षी बनाइएकामध्ये राजधानी सहर (उपत्यका) बाहिर अवस्थित विपक्षीहरूले यो यसो गरेको वा नगरेको भन्न सकेकोसमेत नदेखिएकोले निजहरूका नाउँमा हाललाई कुनै आदेश जारी गरिरहनु पर्ने अवस्था देखिएन । तसर्थ, सोबाहेकका निवेदनमा विपक्षी बनाइएका (क्रमशः विपक्षी नं. १ देखि ९ सम्म र ३२ देखि ३६ सम्मका) काठमाडौं उपत्यकाभित्र अवस्थित विपक्षीहरूका हकमा सम्म यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी हुन नपर्ने कानूनबमोजिमको कुनै कारण भए यो आदेश वा सूचना प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र आफ्नो भएको आधार प्रमाण खुलाई जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको नक्कल साथै राखी विपक्षीहरू क्रमशः नं. १ देखि ९ सम्मलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पठाउनु र विपक्षी नं. ३२ देखि ३६ को हकमा आदेश वा सूचना प्राप्त गरेको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ

पेस गर्नु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु । साथै निवेदकको अन्तरिम आदेशको मागको सम्बन्धमा विचार गर्दा, माथि कारण देखाउ आदेश जारी गरिएका विपक्षीहरूलाई समेत छलफलमा समावेश गराई अन्तरिम आदेश जारी हुनुपर्ने, नपर्नेसम्बन्धी निर्णयमा पुग्न न्यायोचित र मनासिब हुने हुँदा सोका लागि मिति २०६८।९।२० को दिन छलफलमा उपस्थित हुनु भनी उल्लिखित विपक्षीहरूलाई सूचना दिई पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।९।८ गतेको आदेश ।

छाडा गाईगोरूको उचित व्यवस्थापन गर्नुपर्ने तथा मासु खाने प्रयोजनको लागि गाईगोरूको लिलाम बिक्री गर्ने कार्य, विदेश निकासी गर्ने कार्यसमेत कानूनबमोजिम दण्डनीय कार्य भएकोले रिट निवेदनको राजधानी दैनिक समाचारपत्रमा प्रकाशित समाचारको आधारमा रिट क्षेत्रमा प्रवेश पाउने कानूनी आधार र औचित्यसमेत नभएको र त्यस्तो कसुरजन्य कार्य गर्ने जोसुकैलाई दण्ड जरीवाना हुने हुँदा कपोकल्पित र तथ्यगत आधार र कारणबाहेक कुनै कानूनी आधार र कारण निवेदकले प्रस्तुत गर्न नसकेकाले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सम्मानित अदालतसमक्ष सादर अनुरोध गर्दछु भन्नेसमेत व्यहोराको पर्यटन तथा नागरिक उड्ययन मन्त्रालयतर्फबाट ऐजका सचिवको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकले गो संरक्षण, संवर्द्धनका सम्बन्धमा यस मन्त्रालयबाट के कस्तो काम कारवाही हुनुपर्ने हो सो कुराको जिकिर आफ्नो रिट निवेदनमा कहाँ कतै पनि उल्लेख नै नगरी केवल गो संरक्षण एवम् संवर्द्धन गर्ने सम्बन्धमा छुट्टै नीति एवम् कानून बनाई लागू गर्नु भनी असम्बन्धित यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ । खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अर्थ मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ.का सचिवको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार संविधान प्रदत्त धर्मसम्बन्धी हकको संरक्षण र संवर्द्धन गरी प्रत्येक नागरिकको धर्मसम्बन्धी हकको उपभोगको सुनिश्चितता प्रदान गर्ने, गराउने कुरामा प्रतिबद्ध छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ७ को उपधारा (२) बमोजिम गाई नेपालको राष्ट्रिय जनावर भएकोले गाईको संरक्षण सम्बर्द्धन गर्ने, गराउने कुरामा समेत नेपाल सरकार प्रतिबद्ध रहेको व्यहोरा सम्मानित अदालतलाई अवगत गराउँदछु । अतः उपर्युक्त आधार र कारणसमेतबाट यस कार्यालयका नाममा मागबमोजिमको आदेश जारी हुन नसक्ने भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट ऐ.का सचिवको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले मिति २०६८।८।८ मा राजधानी दैनिक पत्रिकामा प्रकाशित समाचार "छाडा गाई नियन्त्रण जिम्मा निजी क्षेत्रलाई" आधारमा रिट निवेदन दिएको देखिन्छ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ८१ मा नगरपालिका अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वशासित र संगठित संस्था हुने व्यवस्था रहेको छ । उक्त ऐनको दफा ९६ मा नगरपालिकाको काम, कर्तव्य र अधिकार तोकिएको र सोही दफाको उपदफा (१) को खण्ड (ञ) को १५ नं. मा "छाडा पशु पक्राउ गरी लिलाम गर्ने" अधिकार नगरपालिकाको भएकोले सोबमोजिम नै नगरपालिकाले आफ्नो अधिकारभित्र रही काम कारवाही गरेकाले अधिकार प्राप्त निकायबाट भए गरेका कामकारवाहीलाई अन्यथा भन्न नसकिने हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको उद्योग मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ.का सचिवको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकले मिति २०६८।८।८ गतेको राजधानी दैनिक पत्रिकामा प्रकाशित "छाडा गाई नियन्त्रण जिम्मा निजी क्षेत्रलाई" भन्ने शीर्षकको समाचारमा सहरी क्षेत्रभित्र सार्वजनिक स्थलमा फेला

परेका गाई, गोरू, साँढेहरूलाई नगरपालिकाहरूले ठेक्का बन्दोबस्त गरी निजी क्षेत्रलाई दिने भन्ने लेखिएकोले निजी क्षेत्रले ठेक्का बन्दोबस्तमा पाएपछि निजी सम्पत्ति सरह मासु खाने प्रयोजनको लागि मुलुकभित्रै पनि गाईगोरूको मासु खाने जाति वा वर्गलाई बेच्न सक्ने वा विदेशमा लगेर बेच्न सक्ने भनी आशंका गरी प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको देखिन्छ । मुलुकी ऐन चौपायाको महलले गाई, गोरू, साँढेहरूलाई मार्न, काट्न, विदेशमा लान, पठाउन र लागि बिक्री गर्न पूर्णरूपमा रोक लगाएको छ । कसैले त्यस्तो कार्य गरे त्यो कानूनबमोजिम दण्डनीय हुने हुँदा त्यस्तो कार्य गर्ने गरी स्थानीय निकायहरूबाट छाडा गाई नियन्त्रणको जिम्मा निजी क्षेत्रलाई दिने अवस्था नै रहँदैन । यदि कसैले कानूनद्वारा निषेधित कुनै कार्य गर्छ भने सोउपर कानूनबमोजिम अधिकारप्राप्त निकायबाट न्यायिक उपचार खोज्न सकिने नै हुन्छ । त्यस्तोमा रिट क्षेत्र आकर्षित हुन पनि सक्दैन । विपक्षी रिट निवेदकले गो संरक्षण, रक्षा र संवर्द्धनका सम्बन्धमा कानून र राष्ट्रिय नीति निर्माण गर्न परमादेशलगायतको आदेश जारी गरिपाउँ भनी रिट निवेदन दायर गरेको देखिन्छ । कानूनको आवश्यकता विधायिकालाई जानकारी हुने र सोका आधारमा विधायिकाले कानून बनाउने हुँदा विधायिकाको त्यस्तो कार्य क्षेत्रउपर न्यायपालिकाले प्रवेश गर्नु हुँदैन भन्ने विधिशास्त्रको मान्य सिद्धान्त पनि भएको सन्दर्भमा विधायिकाको स्वविवेकीय विवेकको विषय न्यायिक निरूपणको विषय हुन सक्ने देखिँदैन । त्यसैगरी गो संरक्षण, गो रक्षा र गो संवर्द्धनका सम्बन्धमा के कस्तो नीति अख्तियार गर्ने, के कसरी व्यवस्थापन गर्ने विषय कार्यकारिणीको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने विषय भएकोले यसलाई न्यायिक निरूपणको विषय बनाउन शक्तिपृथकीकरणको सिद्धान्तसमेतका आधारमा मिल्ने देखिँदैन । अतः माथि उल्लिखित बुँदा एवम् प्रमाणहरूबाट यस मन्त्रालयको कुनै पनि काम, कारवाही वा निर्णयबाट

विपक्षी रिट निवेदकलगायत कसैको पनि नेपालको अन्तरिम संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हक हनन् हुने आशंकाको स्थिति सिर्जना नभएको र मन्त्रालयबाट प्रचलित कानूनविपरीत हुने गरी कुनै पनि कार्य नभए नगरिएकोले विपक्षीको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको स्थानिय विकास मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ.का सचिवको लिखित जवाफ ।

काठमाडौं महानगरपालिका स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ बमोजिम संस्थापित स्वायत्त, स्वशासित, संगठित, अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला, जनउत्तरदायी संस्था हो । काठमाडौं महानगरपालिका सदैव महानगरपालिकावासीको हक हित र महानगरवासीलाई सेवा सुविधा प्रदान गर्न दत्तचित्त छ । यसै क्रममा काठमाडौं उपत्यकामा सवारी साधन तथा पैदल यात्रुको चाप दिनानुदिन बढिरहेको अवस्थामा सडक, सार्वजनिक स्थलमा छाडारूपमा छाडिएका पशुहरूको समेत चाप बढी दुर्घटना भइरहेको र पैदल यात्रुलाई आवागमनमा अवरोध भइरहेको वास्तविकतालाई मनन गरी यसरी सार्वजनिक स्थल, सडकमा छाडिएका पशुहरूको व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले काठमाडौं महानगरपालिकाको पहलमा मिति २०६८।४।१६ मा बसेको उपत्यकाभित्रका जि.वि.स. नगरपालिका डिभिजन सडक कार्यालय, महानगरीय ट्राफिक प्रहरी महाशाखा, जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, राजनीतिक दलहरूका प्रतिनिधि, सम्बद्ध गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरू र सरोकारवालाहरूको संयुक्त बैठकले "छाडा पशुको दीर्घकालीन व्यवस्थापन गर्नको लागि काठमाडौं महानगरपालिकाको नेतृत्वमा उपत्यकाका सबै जि.वि.स. सबै न.पा. ट्राफिक प्रहरी र जिल्ला पशु सेवा कार्यालयको १/१ जना प्रतिनिधि रहने गरी कार्यदल गठन गर्ने र सो कार्यदलले छाडा पशुको दीर्घकालीन व्यवस्थापन सम्बन्धमा अध्ययन गरी सुझावसहितको प्रतिवेदन पेस भएको छ ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को

दफा ९६(१) को खण्ड (ज) को उपखण्ड (२) ले काञ्जी हाउस, पशु वधशाला राख्ने स्थानको निर्धारण र व्यवस्थापन गर्ने, ऐ.को उपखण्ड (१५) ले छाडा पशु पक्राउ गरी लिलाम गर्ने अधिकार नगरपालिकालाई प्रदान गरेको छ । यसरी स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी काठमाडौं उपत्यकाभित्रका जि.वि.स., नगरपालिका, लगायत सरोकारवाला निकायहरूको संयुक्त बैठकले गठन गरेको कार्यदलले गरेको प्रतिवेदनमा औल्याएका वर्तमान समस्या समाधानका लागि पेस गरेको सुझाव प्रस्तावहरू कार्यान्वयन गर्नेसम्बन्धमा छलफल गरी कार्यान्वयन गर्न बाँकी नै छ ।

विपक्षीले रिट निवेदनमा पशुअधिकार संरक्षणमा क्रियाशील रहेकोले बेसहारा, बेवारिसे, बिरामी, थारो, गाईवस्तु संरक्षण, स्याहार गर्न काठमाडौं महानगरपालिकालाई अनुरोध गर्दा सकारात्मक जवाफ प्राप्त नभएको भन्ने भनाइ सत्यतामा आधारित छैन । यदि विपक्षीले छाडा पशुको व्यवस्थापन गर्न चाहेको हो भने कानूनबमोजिम प्रक्रिया अवलम्बन गरेर काठमाडौं महानगरपालिकासँग माग गरेमा इन्कार गर्नुपर्ने कुनै कारण छैन । उपत्यकाभित्रका छाडा पशुहरूको व्यवस्थापन सम्बन्धमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा १२१ बमोजिम आफ्नो अधिकार र कर्तव्यप्रति काठमाडौं महानगरपालिका सदैव सचेत छ । उपर्युक्त तथ्य एवम् कानूनी बुँदाहरू अनुरूप काठमाडौं महानगरपालिकाको पहलमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ९६ को उपदफा (१) को खण्ड (ज) को उपखण्ड (२) र (१५) बमोजिम उपत्यकाभित्रका छाडा पशुहरूको दीर्घकालीन व्यवस्थापन गर्नका लागि अध्ययन, अनुसन्धान गरी प्रतिवेदन पेस गर्न गठित कार्यदलले प्रतिवेदन पेस गर्नुअगावै मिति २०६८।८।८ को राजधानी दैनिक र नयाँ पत्रिका दैनिक भन्ने पत्रिकामा छाडा गाई नियन्त्रण जिम्मा निजी क्षेत्रलाई" भन्ने शीर्षकमा प्रकाशित

भएको भनिएको समाचारलाई आधार बनाई प्रस्तुत गरेको विपक्षीको निवेदन झुठा, निराधार, हचुवापूर्ण, औचित्यहीन र निरर्थक एवम् दूषित भएको स्पष्ट छ । अतः विपक्षीको झुठा, निराधार, औचित्यहीन र दूषित निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको काठमाडौं महानगरपालिकाको तर्फबाट ऐ.का प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको लिखित जवाफ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६, १७ र २३ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकको उपभोगमा के कस्तो आघात पुगेको हो रिट निवेदनमा निवेदकले स्पष्टसँग उल्लेख गर्न सक्नुभएको छैन । जहाँसम्म सडकमा छोडिएको गाईवस्तु बोल कबोल गरी उपत्यका बाहिर पठाउने तयारीको प्रश्न छ, सो विषयमा यस मन्त्रालयको कुनै संलग्नता नभएकोले रिट निवेदन जिकिर निरर्थक छ भन्नेसमेत व्यहोराको गृह मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ.का सचिवको लिखित जवाफ ।

निवेदकले निवेदनमा लिलाम गरी गाईवस्तु बाहिर निकासी गर्ने आशंकाको कुरा लेख्नुभएको छ । लिलाम गर्ने भनेको निकासीको इजाजत दिने होइन । गैरकानूनी निकासीको कार्य अर्थ मन्त्रालयअन्तर्गत भन्सार विभाग र गृह मन्त्रालयअन्तर्गत नेपाल प्रहरीले हेर्दछ । यसमा नगरपालिकालाई आक्षेप लगाउन उचित नभएको व्यहोरा सादर अनुरोध गर्दछौं । उल्लिखित तथ्य, कानूनसमेतको रोहमा विपक्षीको रिट निवेदन सर्वथा खारेजभागी हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी अनावश्यक झन्झटबाट उन्मुक्ति पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मध्यपुर थिमी नगरपालिकाको तर्फबाट ऐ.का प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको लिखित जवाफ ।

निकासी पैठारी र नियन्त्रण ऐन, २०१३ को दफा ३ को उपदफा (१) (घ) मा मानव पशुपन्छी वा वनस्पति जीवनको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल हुने कार्यबाट संरक्षण गर्न सूचित आदेश जारी गरी कुनै वस्तुको

निकासी वा पैठारीमा मनाही वा नियन्त्रण वा पूर्ण वा परिमाणात्मक बन्देज लगाउन सकिने कानूनी व्यवस्था छ । यहि कानूनी व्यवस्थाको आधारमा नेपाल राजपत्र भाग ५ को खण्ड ५९ संख्या २८ मा मिति २०६६।७।१६ मा सूचना प्रकाशित गरी गोमांशको पैठारीमा पूर्ण बन्देज लगाउने गरी सूचना जारी गरिएको समेत छ । नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६४ को (पहिलो संशोधन) २०६५ ले निकासी तथा पैठारिसम्बन्धी नीति, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमासमेत गर्ने कार्यक्षेत्र यस मन्त्रालयलाई तोकी दिएको आधारमा पशुपन्छी वा वनस्पति जीवनको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल हुने कार्यबाट संरक्षण गर्न कुनै पशुजन्य वस्तुको निकासी वा पैठारीमा पूर्ण वा परिमाणात्मक हुने हो । यस मन्त्रालयको के कुन काम कारवाहीबाट निवेदकको के कुन संवैधानिक तथा कानूनी हकमा आघात पुग्न गयो स्पष्टसम्म नगरी दायर रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ.का सचिवको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६४ अनुसार गाईहरूको संरक्षण र समयको मागअनुरूप अध्ययन अनुसन्धान गर्ने गराउने कार्यसम्बन्धी विषय यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्रको नभएकोले असम्बन्धित निकाय यस मन्त्रालयलाई समेत विपक्षी बनाई दायर गरेको रिट निवेदन जिकिर औचित्यहीन छ । जहाँसम्म सडकमा छोडिएको गाईवस्तु बोलकबोल गरी उपत्यकाबाहिर पठाउने तयारीको प्रश्न छ, सो विषयमा यस मन्त्रालयको कुनै संलग्नता नभएकोले रिट निवेदन जिकिर निरर्थक छ भन्नेसमेत व्यहोराको कानून तथा न्याय मन्त्रालयका तर्फबाट ऐ.का सचिवको लिखित जवाफ ।

छाडा गाई नियन्त्रण जिम्मा निजी क्षेत्रलाई दिने भनी ललितपुर उपमहानगरपालिकाले हालसम्म कुनै निर्णय गरेको छैन र कुनै पत्र पत्रिकामा सूचना

प्रकाशित गरेको छैन। अन्य निकायले गरे गराएको भए यस ललितपुर उपमहानगरपालिकालाई जानकारी र सरोकार भएन। विपक्षी स्वयंले निवेदनमा निजी क्षेत्रलाई दिने निर्णय भए उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ भनी उल्लेख गरेबाट हचुवा र काल्पनिक कुराको आधारमा निवेदन दर्ता गरेको प्रस्ट हुन्छ। स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ र अन्य प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम यस ललितपुर उपमहानगरपालिकाले गर्नुपर्ने छाडा गाईलगायतलाई व्यवस्थापन गर्नेलगायतको दायित्व र कर्तव्य सम्भव भएसम्म पूरा गरी आएको छ। विपक्षीको निवेदन यस ललितपुर उपमहानगरपालिकाको हकमा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको ललितपुर उपमहानगरपालिकाको तर्फबाट ऐ.का प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको लिखित जवाफ।

यस कार्यालयले गाई वस्तुहरूलाई कानूनबमोजिमको तरिकाबाहेक गैरकानूनी तवरबाट निकासी पैठारी गर्न लागेको र कुनै पनि कानूनी संरक्षण प्राप्त जनावरलाई नष्ट गर्ने कार्य गरेको छैन। विपक्षीले आफ्नो निवेदनमा गाई वस्तुहरूलाई काठमाडौं उपत्यकाको सहरी क्षेत्रभित्रै अझ मानव भिडभाडमा कालो पत्रे सडक र फोहरहरू समेत रहेका स्थानमा छाड्ने, फोहरका प्लास्टिक खानु पर्ने, बस्न पर्ने अवस्थामा राख्नु पर्दछ भन्ने भनाइ पनि देखिँदैन। यसरी अलपत्र छाड्नुको विकल्पमा विपक्षी स्वयंले ठेक्का लिन खोजेको हो कि भन्ने पनि देखिँदैन। छाडा गाई वस्तुहरूलाई सडकमै छोडी राख्नु नराम्रो हुने भएबाट स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको आधारमा पनि विभिन्न कर्तव्यहरू तोकिएको र सोअनुसार गर्न सकिने अवस्था छ। त्यसतर्फ यी रिट निवेदकले यो यस कार्य गर्न निवेदन दिएको र यो यो कार्यालयबाट यो यस्तो कार्य गर्न इन्कार गरेको भन्नेसमेत दाबी गर्न नसकेको अवस्थामा कुनै पनि आदेश जारी हुनु पर्ने देखिँदैन। यस कार्यालयको कुनै कार्यले मौलिक हक हनन् भएको भन्ने नदेखिएको, कुन कानूनको कुन

दफाविपरीत कार्य भएको हो खुलाउन नसकेको तथा गाईवस्तुलाई विदेश निर्यात गर्न खोजेको अवस्थासमेत नभएबाट विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरी फुर्सद पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको भक्तपुर नगरपालिकाको तर्फबाट ऐ.का प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको लिखित जवाफ।

अदालतको आदेश

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री रमेशकुमार रोक्काले दूध दिन छोडेका सडकमा छाडा छोडिएका गाई, बाच्छा, साँढेहरूको उपचार, आवास, खानपिन, सुरक्षा, संरक्षण स्याहार गर्न विपक्षीहरूसँग रिट निवेदक संस्थाले अनुरोध गरेकोमा हालसम्म विपक्षीहरूले यससम्बन्धमा कुनै कार्य गरेको देखिएको छैन। विभिन्न दैनिक पत्रिकामा "छाडा गाई नियन्त्रण जिम्मा निजी क्षेत्रलाई" भन्ने शीर्षक दिई समाचार प्रकाशित भएको र सो समाचारअनुसार सहरी क्षेत्रभित्र सार्वजनिक स्थलमा फेला परेका गाई, गोरू, साँढेहरूलाई नगरपालिकाहरूले ठेक्का बन्दोबस्त गरी निजी क्षेत्रलाई दिने भन्ने उल्लेख भएकाले निजी क्षेत्रले ठेक्का बढाबढ गरी नगरपालिकाबाट ठेक्का बन्दोबस्तमा पाएपछि निजी सम्पत्तिसरह मासु खाने प्रयोजनको लागि मुलुकभित्रै पनि गाईगोरूको मासु खाने जाति वा वर्गलाई बेच्न सक्ने वा विदेशमा लगेर बेच्न सक्ने अवस्थाको सिर्जना भएको छ। विपक्षी निकायहरूले त्यस्ता पशुहरूका सम्बन्धमा मुलुकी ऐन चौपायाको महल तथा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ तथा स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ समेतका कानूनले तोकिएको कर्तव्य एवम् दायित्व निर्वाह नगरी निजी क्षेत्रलाई ठेक्का बन्दोबस्तबाट दिने निर्णय गर्न लागेकोले तत्कालै रोक्नको लागि प्रतिषेधको आदेश जारी गरी गो संरक्षण, रक्षा र संवर्द्धनको काम गर्न एवम् सार्वजनिक सडकमा बेवारिसे अवस्थामा गाई

बाच्छा छोडिदिने कार्यलाई रोक्न र यसलाई व्यवस्थित गर्न एउटा सशक्त कानूनको व्यवस्था गर्न भनी उत्प्रेषण परमादेश प्रतिषेधलगायत उपयुक्त आदेश जारी हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री गोपीचन्द्र भट्टराईले मुलुकी ऐन, चौपायाको महलले गाई, गोरू, साँढेहरूलाई मार्न, काट्न, विदेशमा लान, पठाउन र लगी बिक्री गर्न पूर्णरूपमा रोक लगाएको छ । कसैले त्यस्तो कार्य गरे त्यो कानूनबमोजिम दण्डनीय हुने हुँदा त्यस्तो कार्य गर्ने गरी स्थानीय निकायहरूबाट छाडा गाई नियन्त्रणको जिम्मा निजी क्षेत्रलाई दिने अवस्था नै रहँदैन । यदि कसैले कानूनद्वारा निषेधित कुनै कार्य गर्छ भने सोउपर कानूनबमोजिम अधिकारप्राप्त निकायबाट न्यायिक उपचार खोज्न सकिने नै हुन्छ । त्यस्तोमा रिट क्षेत्र आकर्षित हुन पनि सक्दैन । पत्रिकामा छापिएको समाचारलाई आधार मानी दायर गरिएको रिट निवेदन तथ्ययुक्त र आधारहीन भएकाले खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

उक्त बहससमेत सुनी प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा सडकमा छाडा छोडिएका गाईवस्तु, डामेर छोडिएका साँढे, दूध दिन छोडेका थारो, बिरामी आदि आर्थिकरूपमा भारमात्र भएका गाईगोरूहरूको उपचार, आवास, खानपिन, सुरक्षालगायत कार्यमा उचित व्यवस्थापन नभएको अवस्थामा बिरामी अशक्त गाई, गोरू, साँढेको संरक्षण लालनपालन गरी पशुअधिकार संरक्षणको दिशामा समेत निवेदक संस्थाले निकै ठूलो लगानी गरिसकेको र त्यस्ता सडकमा छाडिएका गाईवस्तु, डामेर छोडिएका साँढे, थारो, दूध दिन थाकेका गाई वस्तुको संरक्षण स्याहार गर्न विपक्षीहरूसँग निवेदक संस्थाबाट अनुरोध गरिएकोमा हालसम्म सकारात्मक

जवाफ प्राप्त नभएको अवस्थामा त्यस्ता पशुहरूका लागि सरकारी निकायबाट संरक्षण र व्यवस्थापन हुनुपर्नेमा निजी क्षेत्रलाई त्यसको जिम्मेवारी दिने भनी पत्रिकामा समाचार प्रकाशन भएकाले निजी क्षेत्रलाई ठेक्कामा दिइएमा त्यस्तो पशुको मासु काटी बिक्री गर्न सक्ने र विदेशमा लगी र बेच्न सक्ने आशंका भएकाले उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी त्यस्ता गाईवस्तुलाई मुलुकी ऐन चौपायाको महल, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनलगायतका कानूनबमोजिम काजि हाउस वा गौशालामा राख्न र विदेश निकासीको लागि पूर्ण मनाही गर्नु भन्ने उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन माग रहेको देखिन्छ ।

३. काठमाडौं महानगरपालिकाको पहलमा काठमाडौं उपत्यकामा सार्वजनिकस्थल तथा सडकमा छाडिएका पशुहरूको व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले उपत्यकाभित्रका जि.वि.स. न.पा. सडक डिभिजन कार्यालय महानगरीय ट्राफिक प्रहरी महाशाखा, जिल्ला पशुसेवा कार्यालय, राजनीतिक दलका प्रतिनिधि एवम् सम्बद्ध गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरू समेतको मिति २०६८।४।१६ को संयुक्त बैठकले छाडा पशुको दीर्घकालीन व्यवस्थापन गर्न महानगरपालिकाको नेतृत्वमा सबै जि.वि.स., न.पा., ट्राफिक प्रहरी र जिल्ला पशुसेवा कार्यालयका एक एकजना प्रतिनिधि रहने गरी कार्यदल गठन गरी सो कार्यदलले छाडा पशुको दीर्घकालीन व्यवस्थापन सम्बन्धमा अध्ययन गरी सुझावसहित प्रतिवेदन पेस भएकोमा कार्यदलले प्रतिवेदनमा औंल्याएका सुझाव कार्यान्वयन गर्ने छलफल बाँकी रहेको र उपत्यकाभित्रका छाडा पशुहरूको व्यवस्थापनसम्बन्धमा महानगरपालिका सचेत रहेको एवम् मुलुकी ऐन चौपायाको महलको गाई गोठ साँढेहरूलाई मार्न, काट्न, विदेशमा लान पठाउन र बिक्री गर्न पूर्णरूपमा रोकलगाएकोले कानूनले नै रोक लगाएको कुरा गर्न लागेको भनी पत्रिकामा प्रकाशित समाचारको आधारमा दायर गरेको रिट निवेदन

निराधार भएकाले खारेज हुनुपर्ने भन्ने विपक्षीहरूको मुख्य जिकिर लिइएको देखिन्छ ।

४. वस्तुतः निवेदकले मुख्यरूपमा २०६८।८।८ गते विभिन्न दैनिक पत्रिकामा "छाडा गाई नियन्त्रण जिम्मा निजी क्षेत्रलाई" भन्ने शीर्षक दिई समाचार प्रकाशित भएकोले सो समाचारअनुसार सहरी क्षेत्रभित्र सार्वजनिक स्थलमा फेला परेका गाई, गोरू, साँढेहरूलाई नगरपालिकाहरूले ठेक्का बन्दोबस्त गरी निजी क्षेत्रलाई दिने भन्ने लेखिएकोले निजी क्षेत्रले ठेक्का बढाबढ गरी नगरपालिकाबाट ठेक्का बन्दोबस्तमा पाएपछि निजी सम्पत्तिसरह मासु खाने प्रयोजनको लागि मुलुकभित्रै पनि गाईगोरूको मासु खाने प्रयोजनका लागि बेच्न सक्ने वा विदेशमा लगेर बेच्न सक्ने गम्भीर आशंका भएको भनी प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको पाइयो । यससम्बन्धमा सरोकारवाला निकायमध्ये काठमाडौं महानगरपालिकाले काठमाडौं उपत्यकामा सवारी साधन तथा पैदल यात्रुको चाप दिनानुदिन बढिरहेको अवस्थामा सडक, सार्वजनिक स्थलमा छाडारूपमा छाडिएका पशुहरूको समेत चाप बढी दुर्घटना भइरहेको र पैदल यात्रुलाई आवागमनमा अवरोध भइरहेको वास्तविकतालाई मनन गरी सार्वजनिक स्थान, सडकमा छाडिएका पशुहरूको व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले काठमाडौं महानगरपालिकाको पहलमा मिति २०६८।४।१६ मा बसेको उपत्यकाभित्रका जि.वि.स., नगरपालिका, डिभिजन सडक कार्यालय, महानगरीय ट्राफिक महाशाखा, जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, राजनीतिक दलहरूका प्रतिनिधि, सम्बद्ध गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरू र सरोकारवालाहरूको संयुक्त बैठकले छाडा पशुको दीर्घकालीन व्यवस्थापन गर्नको लागि काठमाडौं महानगरपालिकाको नेतृत्वमा उपत्यकाका सबै जि.वि.स. सबै न.पा., ट्राफिक प्रहरी र जिल्ला पशु सेवा कार्यालयको एक एकजना प्रतिनिधि रहने गरी कार्यदल गठन गरी सो कार्यदलले छाडा पशुको

दीर्घकालीन व्यवस्थापनसम्बन्धमा विस्तृत अध्ययन गरी मिति २०६८।८।१५ मा सुझावसहितको प्रतिवेदन पेस भएको भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

५. स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ९६(१) को खण्ड (अ) को उपखण्ड (२) ले काज्जी हाउस, पशु बधशाला राख्ने स्थानको निर्धारण र व्यवस्थापन गर्ने, ऐ.को उपखण्ड (१५) ले छाडा पशु पक्राउगरी लिलाम गर्ने अधिकार नगरपालिकालाई प्रदान गरी उक्त ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी काठमाडौं उपत्यकाभित्रका जि.वि.स., नगरपालिकालगायत सरोकारवाला निकायहरूको संयुक्त बैठकले गठन गरेको कार्यदलले तयार गरेको प्रतिवेदनमा औल्याएका वर्तमान समस्या, समस्या समाधानका लागि पेस गरेको सुझाव प्रस्तावहरू कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा छलफल गरी कार्यान्वयन गर्न बाँकी नै भएको भनी विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिकाको लिखित जवाफमा उल्लेख भएबाट रिट निवेदकले निवेदनपत्रमा उल्लेख गरेबमोजिम सडकमा छाडिएका गाईवस्तु, बाच्छा, बाच्छी, साँढेहरूको व्यवस्थापन निजी क्षेत्रलाई दिने कुनै निर्णय भएको भन्ने देखिँदैन । त्यस्तो कुनै निर्णय भएको छ भनी निर्णयको अस्तित्व रिट निवेदकले देखाउन सकेकोसमेत पाइँदैन । सम्बन्धित जिम्मेवार निकायहरूबाट यससम्बन्धमा कुनै निर्णय नै नभएको भनी लिखित जवाफमा उल्लेख भएको व्यहोरालाई अदालतले अविश्वास गर्नुपर्ने अवस्था पनि छैन । वस्तुतः रिट निवेदकले दैनिक पत्रिकाहरूमा प्रकाशित समाचारलाई मात्र आधार बनाई प्रस्तुत निवेदन दायर गरेको देखिएको र रिट निवेदनमा चुनौती दिइएको विषयवस्तु सम्बन्धमा कुनै किसिमको निर्णय नै नभएको भनी काठमाडौं महानगरपालिका लगायतका सम्बद्ध जिम्मेवार निकायहरूबाट लिखित जवाफ प्राप्त भएको सन्दर्भमा रिट निवेदकले व्यक्त गरेको विषयवस्तुको अस्तित्व नै भएको नदेखिँदा निवेदन मागबमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी गर्नुपर्ने देखिएन ।

६. अब रिट निवेदकले माग गरेको परमादेश सम्बन्धमा विचार गर्दा सडकमा छाडिएका गाईवस्तुहरूलाई मुलुकी ऐन चौपायाको महल, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, स्थानीय प्रशासन ऐन लगायतका कानूनबमोजिमको व्यवस्थापन एवम् प्रबन्ध गर्न र विदेश निकासीमा पूर्णरूपले मनाही गरी निकासी पैठारी नियन्त्रण ऐनअन्तर्गतको आदेश जारी गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने दाबी रहेको देखियो । यससम्बन्धमा मुलुकी ऐन चौपायाको महलमा रहेका महत्त्वपूर्ण व्यवस्थाको उल्लेखन हुन सान्दर्भिक हुन्छ । उक्त व्यवस्था देहायबमोजिम रहेको छ:-

१ नं. ... मारौं भन्ने नियत लिई गाई, गोरु मार्न, मार्न लगाउन, मार्नको उद्योग गर्न, सोनियतले विदेशमा लैजान वा लगी बिक्री गर्नसमेत हुँदैन । लेखिएबाहेक ऐनले मनाहीभएको र आफ्नो हक नपुग्ने अरु चौपाया जनावर, पशुपंक्षीसमेत मारी नोक्सान गरिदिनसमेत हुँदैन ।

४ नं. ... जानीजानी गाई, गोरु मार्न भनी कसैले हतियार उठाई वा अरु कुनै किसिमसँग मार्न तयार भएको देखियो भने मार्न हुँदैन भनी मनाही गर्नुपर्छ । नमानी मनाही गर्ने मानिसलाई समेत हतियार चलायो भने त्यसै ठाउँमा काटी हानी मार्नेलाई खतबाट लाग्दैन । सो बाहेकको अवस्थामा भने मार्न हुँदैन । पक्री अड्डामा सुपर्द गरिदिनुपर्छ ।

५ नं. ... कसैले गाई, गोरुलाई हतियार वा लाठा ढुङ्गा इत्यादिले हानेकोमा सो गाई, गोरु सोही पीरले उठ्न नसकी थला परी एक्काईस दिनभित्र मर्यो भने सोही हान्नेको चोटले मरेको ठहर्छ । म्याद नाघी मरेमा वा हिँड्न डुल्न लागेपछि अरु व्यथा लागि मरेको मा सो हान्नेलाई त्यसले लगाएको घा खतको

मात्र सजाय हुन्छ ।

८ नं. ... साँढे वा बूढाखाडा गाई, गोरु वा नब्याउने वैला गाई विदेशमा लान, पठाउन र लगी बिक्री गर्नसमेत हुँदैन । कसैले गर्‍यो भने बिक्री भएकोमा बिगो जफत गरी जिउ एकको एक सय रूपैयाँका दरले जरीवाना गर्नुपर्छ विदेशी मुलुकमा लान भनी हिँडाएको पुर्याउन नपाउँदै बीचैमा पक्राउ भएको भए जिउ एकको पचास रूपैयाँको दरले जरीवाना गर्नुपर्छ ।

९ नं. ... बसाहा वा डामी छाडेका साँढे कसैले बेच्न किन्न हुँदैन । किने बेचे बेच्नेको थैली जफत गरी बेच्नेलाई सजाय गर्नुपर्छ । डामेको चिह्न भएको थाहा नपाई किन्नेलाई बात लाग्दैन । बेच्नेबाट थैली फिर्ता लिई किन्नेलाई दिलाई बेच्नेलाई सजाय गर्नुपर्छ ।

१० नं. ... नेपाल सरहदबाट कुनै प्रकारका गाई, गोरु, साँढे, बसाहा विदेशमा लगी मार्ने मराउनेलाई ६ वर्षसम्म कैद गर्नुपर्छ ।

११ नं. ... जानीजानी गाई गोरु मार्नेलाई बाह्रवर्ष र बचन दिनेलाई छ वर्ष कैद गर्नुपर्छ । चौरी गाई मार्नेलाई जिउ एकको चालीस रूपैयाँका दरले जरीवाना गर्नुपर्छ ।

१४ नं. ... गाई गोरुलाई कुटपिट गरी अङ्गभङ्ग गर्नेलाई दुई वर्ष कैद र घाउ रगत पच्छे गर्नेलाई दुई सय रूपैयाँसम्म जरीवाना गर्नुपर्छ । चौरी गाईलाई अङ्गभङ्ग वा घाउ रगत पच्छे गर्नेलाई बीस रूपैयाँसम्म जरीवाना गर्नुपर्छ ।

१७ नं. ... छाडा गरी पालेको चौपायाले वा गोठाला लाएकाले गोठालाले हेरचाह नपुर्याई दिँदा मानिस चौपायालाई जिउ मर्ने गरी चोटपटक जिउ जरखम पार्यो भने छाडा राखेको चौपायाले मारेमा चौपायाका धनीलाई

र सोह्र वर्ष उमेर पुगेको होस् दुरुस्त भएको गोठालाको जिम्माकोले भए गोठालालाई र सोह्रवर्ष उमेर नपुगेको गोठालो जिम्माकोले भए मालधनीलाई नै बीस रूपैयाँसम्म जरीवाना गर्नुपर्छ ।

१८नं. ... बसाहा, डामी छाडेको साँढे र गाई कसैले जोत्न हुँदैन । जोत्नमा प्रयोग गरेको चौपायालाई फुर्सद गरिदिई जोत्ने मानिसलाई बीस रूपैयाँसम्म जरीवाना गर्नुपर्छ ।

७. मुलुकी ऐन चौपायाको महलको उपर्युक्त कानूनी व्यवस्था हेर्दा गाई, गोरुलाई कुटपिट गर्न, अङ्गभङ्ग गर्न वा मार्न वा मार्न लगाउन एवम् सो नियतले विदेश लैजानको लागि निषेध गरी त्यस्तो कार्य गर्नेलाई सजाय गर्नेसमेतको व्यवस्था रहेको पाइन्छ । त्यसका अतिरिक्त साँढे बुढाखाडा गाई, गोरु वा नब्याउने बैला गाई विदेशमा लान, पठाउन र विदेशमा लगी बिक्री गर्नसमेत कानूनद्वारा निषेध गरिएको देखिन आउँछ । मुलुकी ऐन चौपायाको महलको उपर्युक्त व्यवस्थाका अतिरिक्त निकासी पैठारी (नियन्त्रण) ऐन, २०१३ को दफा ३(१) को देहाय (घ) मा मानव, पशु, पंक्षी वा वनस्पति जीवनको स्वास्थ्यमा प्रतिफल हुने कार्यबाट संरक्षण गर्ने प्रयोजनका लागि नेपाल सरकारले सूचीत आदेशद्वारा त्यस्ता वस्तुको निकासी वा पैठारीमा मनाही गर्न वा पूर्ण वा परिमाणात्मक बन्देज लगाउन सक्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । यही कानूनी व्यवस्थाको आधारमा नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा मिति २०६६।७।१ मा सूचना प्रकाशित गरी गोमांशको पैठारीमा पूर्ण बन्देज लगाउने गरी सूचनासमेत जारी भइसकेको भन्ने विपक्षी वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको लिखित जवाफमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

८. त्यस्तै नगरपालिका क्षेत्रभित्र गाईवस्तुलाई सडकमा छाडा छोड्न नहुनेसम्बन्धमा स्थानीय

प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ९ को उपदफा (११) मा व्यवस्था भएकाले सो व्यवस्थाको यहाँ उल्लेखन हुन सान्दर्भिक हुन्छ । उक्त व्यवस्था देहायबमोजिम रहेको छ :

"नगरपालिका क्षेत्रभित्र कसैले गाईवस्तुलाई सडकमा छाडा छोड्नु हुँदैन र त्यसरी कसैले गाईवस्तुलाई सडकमा छाडा छोडेमा र त्यस्तो छाडा गाईवस्तुलाई सम्बन्धित नगरपालिकाले पक्री नधुनेको अवस्थामा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले त्यस्तो गाईवस्तुलाई पक्री निजले उपयुक्त सम्झ्नेको तरिका अपनाई लिलाम बिक्री गर्नुपर्ने छ र लिलाम बिक्रीबाट आएको रकम जिल्ला विकास समितिको कोषमा दाखिल गर्नु पर्नेछ । लिलाम बिक्री हुँदा कसैले नसकारेमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले त्यस्तो गाईवस्तुलाई गाईवस्तुको धनीबाहेक अरु कसैलाई बिना मोल हस्तान्तरण गर्न सक्नेछ" भन्ने व्यवस्था छ ।

सोही ऐनको दफा ९ को उपदफा (१२) मा उपदफा (११) को व्यवस्था उल्लङ्घन गर्ने गाईवस्तुको धनीलाई प्रमुख जिल्ला अधिकारीको आदेशले दुईसय रूपैयाँसम्म जरीवाना हुने व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

९. त्यस्तै स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ९६ को नगरपालिकाको काम कर्तव्य र अधिकारअन्तर्गत उपदफा (१) को खण्ड (अ) को उपखण्ड (२) मा काज्जी हाउसको लागि स्थानको निर्धारण र व्यवस्थापन गर्ने, उपखण्ड (१५) मा छाडा पशुको व्यवस्थापन गर्ने अधिकार नगरपालिकालाई प्राप्त भई सोही ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी काठमाडौं महानगरपालिकाले काठमाडौं उपत्यकाभित्रका जि.वि.स., नगरपालिकालगायतका

सरोकारवाला निकायहरूको संयुक्त बैठकले गठन गरेको कार्यदलले छाडा पशुहरूको व्यवस्थापन सम्बन्धमा प्रतिवेदनसमेत प्रस्तुत भई कार्यान्वयनको चरणमा रहेको भन्ने महानगरपालिकाको लिखित जवाफमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ।

१०. काठमाडौं महानगरपालिकाको नेतृत्वमा उपत्यकाका सबै स्थानीय निकायहरू, ट्राफिक प्रहरी र जिल्ला पशु सेवा कार्यालयको एक एक जना प्रतिनिधि रहने गरी कार्यदल गठन भई सो कार्यदलले छाडा पशुको दीर्घकालीन व्यवस्थापनसम्बन्धमा विस्तृत अध्ययन गरी सुझावसहितको प्रतिवेदन पेस भई सो प्रतिवेदन कार्यान्वयनको क्रममा रहेको भन्ने लिखित जवाफबाट देखिएको र निवेदकले दाबी गरेबमोजिम विपक्षी निकायहरूबाट कुनै निर्णय नै भइ नसकेको भन्ने लिखित जवाफसमेतबाट देखिन्छ।

११. सडकमा छाडिएका गाई, गोरू, बाच्छा, बाच्छी, साँढेहरूको प्रबन्ध र व्यवस्थापनका लागि माथि उल्लेख भएका कानूनी व्यवस्थाअनुसार सम्बन्धित निकायहरूबाट कानूनबमोजिमको आ-आफ्नो कर्तव्यको पालना हुनुपर्ने भन्ने कुरामा दुईमत हुन सक्न। सोबमोजिमको कानूनी कर्तव्यको निर्वाह भइरहेको भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफमा उल्लेख भएको देखिएको छ। विपक्षीमध्येको काठमाडौं महानगरपालिकाको पहलमा छाडा छोडिएका गाईवस्तुसम्बन्धी व्यवस्थापनका लागि अध्ययन गर्ने कार्यदल गठन भई सो कार्यदलले प्रतिवेदन प्रस्तुत गरी कार्यान्वयनको चरणमा रहेको भन्ने देखिएको अवस्थामा निवेदकले दाबी लिएबमोजिम परमादेशको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानतासमेत देखिन आएन।

१२. अतः उल्लिखित तथ्य, कानूनी व्यवस्था एवम् विवेचनासमेतको आधारमा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता रहेको देखिन नआएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ।

१३. अब रिट निवेदकले सडकमा छाडिएका छाडा गाईवस्तुहरूको उचित संरक्षण र व्यवस्थापनका लागि विद्यमान कानूनी व्यवस्था प्रभावकारी नभएकाले यससम्बन्धमा छुट्टै कानूनी व्यवस्था गर्ने सम्बन्धमा उपयुक्त आदेश जारी हुनुपर्ने भनी लिनुभएको जिकिर सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपालमा ऐतिहासिक कालदेखि नै धार्मिक दृष्टिकोणबाट गाई, गोरू, बाच्छा, बाच्छीको संरक्षणमा महत्त्व दिई आएको पाइन्छ। नेपालको प्रचलित संविधान र यस पूर्वका संविधानहरूमा समेत गाईलाई राष्ट्रिय जनावरको रूपमा महत्त्वपूर्ण स्थान दिइएको छ। त्यसका अतिरिक्त गाई, गोरू, बाच्छा, बाच्छी एवम् साँढे जस्ता पशुहरूको संरक्षण संवर्द्धन एवम् त्यस्ता पशुहरूको पशुअधिकारको रक्षाको लागि राज्यले समेत विभिन्न ऐन कानूनमार्फत व्यवस्था गरेको पाइन्छ। ती कानूनी व्यवस्थाहरूमध्ये मुलुकी ऐन चौपायाको महल, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५, स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८, निकासी पैठारी (नियन्त्रण) ऐन, २०१३ का व्यवस्थाहरूले गाई, गोरू, बाच्छा, बाच्छी, साँढेलगायत सडकमा छाडा छोडिएको पशुहरूको उचित व्यवस्थापन, त्यस्ता पशुहरूको पशुअधिकारको रक्षा, उचित संरक्षण, तिनीहरूको निकासी पैठारीमा पूर्ण बन्देज लगाउने व्यवस्थाहरू महत्त्वपूर्ण रहेका छन्। उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाहरू आफैँमा अपूर्ण रहेको भन्न मिल्ने अवस्था पनि छैन तर पशुअधिकार र तिनीहरूको संरक्षण सम्बन्धमा थप प्रभावकारी कानूनको आवश्यकताको अपेक्षा गर्न नसकिने भन्ने पनि होइन। परन्तु यो विषय सरकारको नीतिगत विषय एवम् विधायिकी कार्यक्षेत्रभित्रको विषय भएको सन्दर्भमा यो रिट निवेदनबाट थप केही आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था छैन। तथापि पशु संरक्षण र संवर्द्धन एवम् सडकमा छाडा छोडिएका गाई, गोरू, बाच्छा, बाच्छी, साँढेलगायतका चौपायाहरूको निश्चित चरणक्षेत्र, वासस्थानसमेतको व्यवस्थापन सम्बन्धमा माथि उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी

कार्यान्वयन गर्नुपर्ने टङ्कारो आवश्यकता देखिएकाले मुलुकी ऐन चौपायाको महलको कानूनी व्यवस्था, स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ९ को उपदफा (११) र (१२) को व्यवस्था, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ९६(१) को खण्ड (ज) को उपखण्ड (२) र उपखण्ड (१५) को व्यवस्था एवम् निकासी पैठारी (नियन्त्रण) ऐन, २०१३ को दफा ३(१) (घ) को व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिदिएको छ । प्रस्तुत आदेशको प्रतिलिपिसहितको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत निवेदनको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत: गेहेन्द्रराज पन्त
इति संवत् २०७१ साल फागुन ६ गते रोज ४ शुभम् ।

निर्णय नं. १५९८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
फैसला मिति : २०७२।१।१२
०६९-CR-०६३२

मुद्दा : अपहरण गरी बन्धक बनाएको

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला रूपन्देही मसिना
गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने मोहिउद्दीन
मुसलमानको जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : जिल्ला रूपन्देही मसिना गा.वि.स.
वडा नं. ३ पण्डितपुर बस्ने मोसिवर शेषको
छोरा मुन्सी भन्ने सहाबुद्दीन शेष

- अपहरणको वारदातमा दुई वा सोभन्दा बढि व्यक्तिको संलग्नता रहेको निर्विवाद पुष्टि भएको अवस्थामा मात्र मुलुकी ऐन, अपहरण तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको ७ नं. आकर्षित हुने हुन्छ । अपहरणको कसुरमा दुई जना वा सोभन्दा बढी समूह भई घटित भएमा कसुरको गम्भीरता र घनत्व बढन जान्छ र त्यस्तो भएमा कानूनले थप सजायको व्यवस्था गरेको देखिन्छ । तर, त्यस्तो थप सजाय गर्नु पूर्व दुई जना वा सोभन्दा बढी व्यक्तिको अपहरण कार्यमा संलग्नता थियो भनी वादी पक्षले प्रमाणित गर्न सक्नुपर्ने ।
- वारदातमा संलग्न व्यक्तिहरूको हुलिया तथा वतनसमेत कही कतैबाट खुल्न र

खुलाउन सकेको देखिँदैन । प्रतिवादी मुन्सी भन्ने सहाबुद्दिन शेखका अतिरिक्त अन्य अस्थित्वमा नै नरहेका दुई जना व्यक्तिहरू समेतको संलग्नताको अनुमान गरी मुलुकी ऐन, अपहरण र शरीर बन्धक लिनेको महलको ७ नं. अनुरूप थप सजाय गर्नु न्यायोचित देखिन आएन । दुई जना वा सो भन्दा बढी व्यक्तिहरूको संलग्नता शंकारहित तथा निर्विवाद पुष्टि हुन नसकी रहेको अवस्थामा प्रतिवादी साहबुद्दिन शेषलाई मुलुकी ऐन, अपहरण र शरीर बन्धक लिनेको ७ नं. बमोजिम थप सजाय हुनुपर्दछ भन्ने पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन नसकिने ।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायधिवक्ता संजिवराज रेग्मी

प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अपहरण तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको ३ नं.

सुरु फैसला गर्ने:

जिल्ला न्यायाधीश श्री रामकृष्ण खनाल

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा. न्यायाधीश श्री नारायण प्रसाद दाहाल

मा. न्यायाधीश श्री नीता गौतम दीक्षित

फैसला

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकार भित्रको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य र ठहर

यसप्रकार छ:

म जिल्ला रूपन्देही मसिना गा.वि.स.वडा नं. ५ नौकाडिह गाउँको स्थाई वासिन्दा हुँ । मेरै गा.वि.स. वडा नं. ३ पण्डितपूर गाउँ निवासी नजिमुन निसालाई मेरो छोरा ईर्साद अहमद मुसलमानले चलाएको मोटरसाइकलले ठक्कर दिई मृत्यु भएकोमा सोसम्बन्धमा कृत्याखर्च र क्षतिपूर्तिबापतको एक लाख दश हजार रूपैयाँ बुझाइसकेको छु । सो बारेमा खुनको बदला खुन चाहिन्छ भनी विपक्षी मुन्सीले भनेका थिए । मेरो छोरा विगत ५ महिनादेखि इमाम अहमद विन हम्बल तौलिहवामा कक्षा ६ मा अध्ययन गरिरहेको घरमा गएको बेलामा घटना भयो। घटनाको ३/४ दिन पछाडी पुनः अध्ययन गर्न आएकोमा मिति २०६६/११/७ गते बिहान सोही मदरसाको गेट अगाडिबाट मुन्सीसमेतका ३ जना मानिसहरूले मोटरसाइकलमा हाली अपहरण गरी लगेकोले मेरो छोराको खोजतलास गरी मेरो जिम्मा पाउँ र विपक्षीलाई पक्राउ गरी कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मोहीउद्दीन मुसलमानको खोजतलास गरिपाउँ भन्ने मिति २०६६/११/७ मा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, कपिलबस्तुमा दिएको निवेदन ।

जिल्ला कपिलवस्तु, कपिलवस्तु नगरपालिका वडा नं. ९ तौलिहवा स्थित पूर्व पश्चिम तौलिहवा बहादुरगंज सडक खण्ड, उत्तर एमान हम्बलविन विकाश केन्द्र तौलिहवाको भवन गेट र दक्षिण पानी टंकी यति चार किल्लाभिन्न आदर्श टोल भन्ने स्थानमा जाहेरवालाको छोरा ईर्साद अहम्मद मुसलमानलाई मुन्सी भन्ने सहाबुद्दिन शेष र अन्य २ जना मानिसहरूले अपहरण गरी लिई गएको भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६६/११/८ को घटनास्थल मुचुल्का ।

मेरो छोराले चलाएको मोटरसाइकलले मसिना गा.वि.स.वडा नं. ३ बस्ने नजिमुन निसालाई ठक्कर दिएकोले निजको मृत्यु भएको थियो । सोही विषयमा

विपक्षी मुन्सी भन्ने सहाबुद्दीन शेषलाई कृत्याखर्च र क्षतिपूर्तिबापतको रकम बुझाई सकेको थिएँ। त्यसको ३/४ दिन पछि मेरो छोरा अध्ययन गर्ने मदरसाको गेटबाट छोरालाई अपहरण गरी लगेको कुरा जानकारी हुन आएको र सोसम्बन्धमा सुराक लगाउँदा निजहरूले मेरो छोरालाई भारतको नौगढमा लगी राखेको थाहा पाएको थिएँ। निजहरूले रु. एक लाख भारतीय रुपैयाँ माग गरेका र नदिएमा छोराको ज्यान मार्ने धम्की दिएका थिए। यस्तैमा मिति २०६६।१२।२ गते बिहान १०.०० बजे मेरो छोरा नेपालको रंगपुर भन्ने स्थानमा आएको थाहा पाई सो स्थानमा गई घटना बारेमा छोरालाई सोध्दा मलाई अपहरण गरी लैजाने बेलामा तेरो बाबु बसपार्कमा आउनुभएको छ। बोलाएका छन जाउँ भन्दा तपाईंहरू को हो भनी सोध्दा केही नबताई मुख आँखा बाँधी मोटरसाइकलमा बसाली लगेका हुन्। अभियुक्तहरूलाई शरीर बन्धक लिनेको महलबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मोहिउद्दिन मुसलमानको मिति २०६६।१२।३ मा परेको जाहेरी दरखास्त।

मुन्सी भन्ने सहाबुद्दीन शेषसँग पूर्व रिसइवी थियो। वारदातका दिन म सामान किन्न भनी मैले पढिरहेको इमाम हम्बल मदरसाबाट बाहिर निस्किएकोमा विरुद्ध खण्डमा उल्लिखित मानिसहरू तिम्रो बुबाले बसपार्कमा बोलाउनुभएको छ भनी मलाई मोटरसाइकलमा राखी भारतमा लगी राखेको र रु. एक लाख दिएपछि मात्र छोडी दिन्छौ भन्दै मलाई अज्ञात स्थानमा लुकाई छिपाई राखेकोमा म एक्लै भएको अवस्थामा सो स्थानबाट भाग्न सफल भएको र नेपाल प्रवेश गरेपछि प्रहरी कार्यालय कहाँ छ भनी स्थानीय मानिसहरूसँग सोधपुछ गर्दै स्थानीय मानिसहरूले समेत सहयोग गरी प्रहरी चौकी रंगपुरमा पुग्न सकेकोमा प्रहरीले उद्धार गरेको हो। प्रतिवादी मुन्सी भन्ने सहाबुद्दीन शेषलाई राम्रोसँग चिन्दछु। अन्यलाई राम्रोसँग चिनेको छैन भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित

इर्साद अहम्मद मुसलमानको कागज।

जिल्ला कपिलवस्तु रंगपुर गा.वि.स. वडा नं. ५ स्थित उत्तर रंगपुर गाउँ दक्षिण नेपाल भारतको सिमाना, पूर्व सार्वजनिक जग्गा र पश्चिम खेत यति चार किल्लाभित्र सिमानाबाट पीडित इर्साद अहम्मद अपहरण गरी राखिएको स्थलबाट भागी फेला परेको भन्नेसमेत व्यहोराको मुचुल्का।

वारदात मिति र समयमा म आफ्नै रिक्सा ट्रेक्टर लिई वारदात स्थलतर्फ गएकोमा पछि नाम, थर र वतन थाहा भएको मुन्सी भन्ने सहाबुद्दीन शेषसमेतका मानिसहरू वारदात स्थलमा रहेका थिए। सोहि समयमा इमान हम्बल मदरसाबाट बाहिर निस्किएको इर्साद अहम्मद मुसलमानलाई निज मानिसहरूले मोटर साइकलमा हाली लिई गएको देखिएकोमा पछि सो संबन्धमा बुझ्दा निज मानिसहरूले इर्साद अहम्मद मुसलमानलाई अपहरण गरी लिई गएको रहेछन। मिति २०६६/१२/२ गते निज इर्साद अहम्मद मुसलमानलाई रंगपुर गा.वि.स. वडा नं. ५ बाट उद्धार भएको थाहा भएको हुँदा निज प्रतिवादीउपर कानूनबमोजिम कारवाही हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएका मानिसहरू सुखराम कोरी, सुरेन्द्र कोरी, सुरेन्द्रनाथ चौबेले गरेको कागज र सोही व्यहोरा लेखाई उमेश तमाल, राजु पाण्डे र सलिम खानसमेतले मिति २०६७।२।२० मा गरेको एकै मिलानको वस्तुस्थिति मुचुल्का।

यसमा मोहीउद्दीन मुसलमानले दिएको जाहेरी दरखास्त, घटनास्थल मुचुल्का इर्साद अहम्मद मुसलमानले गरी दिएको कागजलगायतका अन्य कागज प्रमाणहरूको आधारमा हेर्दा मिति २०६६/११/७ गतेको दिन मुन्सी भन्ने सहाबुद्दीन शेषसमेतले पीडित इर्साद अहम्मद मुसलमानलाई अपहरण गरी भारतको नौगढ भन्ने ठाउँमा लगी कोठामा बन्धक बनाई राखी भा.रु.१ लाख नदिए मार्ने धम्की दिएको सङ्कलित कागज प्रमाणहरूबाट पुष्टि भइरहेको र प्रतिवादी

शाहबुद्धिन शेष फरार रहेको देखिदा निजको उक्त कार्य मुलुकी ऐन, अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको १ र २ नं. बमोजिमको कसुर अपराध भएकोले निजलाई सोहि महलको ३ नं. बमोजिम सजाय गरी २ जना भन्दा बढी मिली नाबालक पीडित इर्सादलाई अपहरण गरी बन्धक बनाएको देखिँदा ऐ.को ७ र ९नं. बमोजिम थप सजाय हुन र पीडितलाई पुन गएको शारीरिक मानसिक क्षतिको विचार गरी ऐ. को १२ नं. बमोजिम मनासिब माफिकको क्षतिपूर्ति प्रतिवादीबाट भराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६७।२।२४ को अभियोग पत्र ।

फरार रहेका प्रतिवादी मुन्सी भन्ने सहाबुद्धिन शेषका नाउँमा मिति २०६७/३/१ मा जारी भएको बारेन्टसहितको म्यादी पुर्जी निजकै घरको ढोकामा टाँस गरेको भन्ने मिति २०६७/११/२ गते तामेल भएको म्याद मिसिल सामेल रहेको ।

इर्साद अहम्मदलाई स्कुल मदरसाबाट ३ जना मानिसहरूले मोटरसाइकलमा राखी अपहरण गरी लगेको भन्ने हल्ला सुनी थाहा पाएको भन्नेसमेत व्यहोराको मौकामा कागज गर्ने वादीतर्फका साक्षी सुखराम कोरीले गरेको बकपत्र ।

मुन्सी भन्ने सहाबुद्धिन शेष र अन्य २ जना नचिनेका मान्छे आएका र सहाबुद्धिनले मलाई यिनी इर्साद हुन् भनी चिनाएका थिए । मलाई बुबाले बसपार्कमा बोलाएका छन् भनी मोटरसाइकलमा आँखामा पट्टि बाधी भारतको कोठामा लगी थुनी राखेकोमा म झ्याल खोली हामफाली कब्जाबाट उम्की भागी आएको हुँ भन्ने व्यहोराको पीडित इर्साद अहम्मद मुसलमानले गरेको बकपत्र ।

सहाबुद्धिन शेषको दाजुको श्रीमती निसालाई इर्साद अहम्मदले चलाएको मोटर साइकलले चोट लागेको थियो । केहि दिन पछि निजको मृत्यु भएको थियो। पछि प्रहरीमा गई रु. १,१०,०००/- क्षतिपूर्तिसमेत दिएको थिए । निजले मलाई बदला लिएर

छाड्छु भनी चुनौती दिएका थिए । त्यसकारणले पीडित इर्सादलाई अपहरण गरेका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाला मोहीउद्धिन मुसलमानको बकपत्र ।

मिसिल संलग्न प्रमाणबाट यी प्रतिवादी मुन्सी भन्ने सहाबुद्धिन शेषले पीडित इर्साद अहम्मद मुसलमानलाई निज पढ्ने मदरसा स्कुलबाट अपहरण गरी लगी कोठामा बन्धक बनाई राखेको पुष्टि भएकोले मुलुकी ऐन अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको ३ नं. बमोजिम ९ वर्ष कैद र रु. ७५,०००/- (पचहत्तर हजार) रूपैयाँ जरिवाना हुने ठहर्छ । यसमा २ जना भन्दा बढी भई अपहरण गरेको भन्ने कुरा मिसिलबाट ठोसरूपमा पुष्टि हुन सकेको नदेखिँदा उक्त ऐनको ७ नं. को दाबी पुन नसक्ने र नाबालकलाई अपहरण गरेको भन्ने देखिन आएकोले उपर्युक्त उल्लिखित सजायमा ऐ. ऐनको ९ नं. बमोजिम थप सजाय २ वर्ष कैदसमेत हुने र ऐ. ऐनको १२ नं. बमोजिम पीडितलाई अपहरण गरी लगेको दिन देखि छुटकारा भएको दिनसम्म प्रति दिनको रु. ५००/- (पाँच सय) को दरले पीडितले प्रतिवादीबाट क्षतिपूर्तिबापतको रकम भरी पाउने ठहर्छ भन्ने मिति २०६८/५/२५ को सुरु कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको फैसला ।

सुरु जिल्ला अदालतको मिति २०६८/५/२५/१ को फैसलामा चित्त बुझेन । मिसिल संलग्न प्रमाणहरूको न्यायिक मूल्याङ्कन नगरी प्रतिवादी मुन्सी भन्ने सहाबुद्धिन शेषलाई मुलुकी ऐन, अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको ७ नं. बमोजिमको अभियोग मागदाबीबाट सफाइ दिई अभियोग मागदाबी भन्दा कम सजाय गरी भएको सुरु कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरी प्रतिवादी मुन्सी भन्ने सहाबुद्धिन शेषलाई सुरु अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने मिति २०६९/१/१४ को वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा जाहेरी दरखास्त, वस्तुस्थिति

मुचुल्का, घटनास्थल मुचुल्का, पीडित इर्साद अहम्मद मुसलमान तथा जाहेरवालाले अदालतसमक्ष गरेको बकपत्रसमेतले मुन्सी भन्ने साहबुद्दिन शेषले इर्साद अहम्मद मुसलमानलाई अपहरण गरी भारतमा लगी राखेकोले अभियोग दाबीबमोजिम मुलुकी ऐन, शरीर बन्धक लिनेको महलको ३ नं. बमोजिम ९ वर्ष कैद र रू. ७५,०००/- (पचहत्तर हजार) रूपैयाँ जरीवाना, नाबालकलाई अपहरण गरेकोले ऐ. को ९ नं. बमोजिम थप २ वर्ष कैद गरी जम्मा ११ वर्ष कैद र ऐ. महलको १२ नं. बमोजिम पीडितलाई अपहरण गरी लगेको दिनदेखि छुटकारा भएको दिनसम्म प्रतिदिन रू. ५००/- (पाँच सय) का दरले पीडितलाई प्रतिवादीबाट क्षतिपूर्तिबापतको रकम रू. १२,०००/- (बाह्र हजार) भराई दिने तर वारदातमा दुई जना वा सो भन्दा बढीको संलग्नता नदेखिदा ऐ. ७ नं. तर्फको बादी दाबी नपुग्ने गरी भएको कपिलबस्तु जिल्ला अदालतको मिति २०६८/९/२५ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०६९/३/१२ को फैसला ।

यसमा पीडित इर्साद अहम्मद मुसलमानलाई मदरसाको गेट अगाडिबाट प्रतिवादी मुन्सी भन्ने साहबुद्दिन शेषसमेतका ३ जना अपरिचित मानिसहरूले मोटरसाइकलमा चढाई लगेको तथ्य मिसिल संलग्न प्रमाण कागजहरूबाट पुष्टि हुन आएको छ । पीडित स्वयंले आफूलाई मुन्सीलगायतका ३ जना व्यक्तिहरूले अपहरण गरेको भनी कागज गरेको अवस्था छ । १५ वर्षका पीडितलाई एउटै व्यक्तिले आँखामा पट्टी बाँधेर लाने अवस्था रहँदैन । मौकामा बुझिएका व्यक्तिहरूले समेत अपहरणमा ३ जना व्यक्ति संलग्न रहेका भनी गरेको कागजलाई बकपत्र गरी पुष्टि गरी रहेको अवस्थामा प्रतिवादी साहबुद्दिन शेषलाई मुलुकी ऐन अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको ७ नं. बमोजिम सजायको मागदाबी नठहर्ने र अन्य प्रतिवादीहरू माथिको दाबी पुग्न नसक्ने ठहर

गरेको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादी सहाबुद्दिन शेषलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा मिति २०६९/१०/२५ मा परेको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायधिवक्ता श्री संजिवराज रेग्मीले मुन्सी भन्ने सहाबुद्दिन शेषसमेतका ३ जना मानिसहरूले मोटरसाइकलमा राखि लगेको भन्ने व्यहोरा जाहेरी दरखास्त, बुझिएका व्यक्तिहरूको कागज, पीडितले गरेको कागज र प्रत्यक्षदर्शी सुखराम कोरीले गरेको कागजसमेतका कागजातहरूबाट अपहरण गरी लगेको पुष्टि भएको छ । त्यसैगरी पीडित वर्ष १५ का रहेको र निजलाई एकजना मात्र व्यक्तिले अपहरण गरी लान सक्ने अवस्थासमेत नहुदा अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो । उपर्युक्तबमोजिमको बहस सुनी वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन साथ पेस भएका मिसिल र संलग्न कागजातहरू समेत अध्ययन गरी हेर्दा अभियोग दाबी पुग्न सक्ने हो ? होइन ? पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो ? होइन ? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा जिल्ला रूपन्देही मसिना गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने जाहेरवाला मोहिउद्दिन मुसलमानका छोरा ईर्साद अहमदलाई प्रतिवादी मुन्सी भन्ने सहाबुद्दिन शेषसमेत ३ जना व्यक्तिहरूले मिति २०६६।१।१७ गते मदरसाको गेट बाहिरबाट अपहरण गरी भारतको नौगढमा लगी बन्धक बनाएको र मिति २०६६।१।२।१ गते पीडित बन्धकबाट भाग्न सफल भई नेपाल आएको तथ्य खुलाई कागज गरेबाट प्रतिवादीको उपर्युक्त कार्य मुलुकी ऐन, अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक बनाएको महलको १ र २ नं.

विपरीतको कसुर अपराधमा निजलाई सोही महलको ३ नं. बमोजिम सजाय गरी दुई जनाभन्दा बढी भई उक्त कार्य गरेको हुँदा ऐ. ७ र ९ नं. बमोजिम थप सजाय हुन र ऐ. १२ नं. बमोजिम क्षतिपूर्तिसमेत दिलाई भराई पाउने मागदाबीसहित अभियोगपत्र दायर भएको पाइयो । प्रस्तुत मुद्दामा यी प्रतिवादी मुन्सी भन्ने साहबुद्धिन शेषले जाहेरवालाका छोरा ईर्साद अहमद मुसलमानलाई अपहरण गरी मुलुकी ऐन, अपहरण गर्ने र शरीर बन्धक लिनेको महलको १ र २ नं. को कसुर अपराध गरेको ठहर भएकोमा प्रतिवादीको सोसम्बन्धमा पुनरावेदन परेको नहुदा सोतर्फ केही बोलिरहन परेन ।

३. प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादी मुन्सी भन्ने साहबुद्धिन शेष मौकामा फरार रही सुरु अदालतबाट जारी भएको म्यादमा समेत उपस्थित नभइ फरार रहेको देखियो । निज माथिको अभियोग दाबी हेर्दा २ जना भन्दा बढी मिलेर अपहरण गरी बन्धक बनाएको अवस्थामा भनी मुलुकी ऐन, अपहरण गर्ने र शरीर बन्धक लिनेको महलको ७ नं. बमोजिम हुलहुज्जत तर्फ थप सजाय नगरेकोतर्फ नेपाल सरकारको प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको देखियो । सो सन्दर्भमा विचार गर्दा पीडित ईर्साद अहमद मुसलमानलाई मिति २०६६।११।७ गते निजको स्कुल मदरसाको गेट अगाडिबाट प्रतिवादी मुन्सी भन्ने साहबुद्धिन शेषसमेतका तीन जना मानिसहरूले मोटरसाइकलमा हाली लगेकोले निजहरूलाई पक्राउ गरी कारबाही गरिपाउँ भन्ने पीडितका पिता मोहिउद्धिन मुसलमानले मिति २०६६।११।८ मा निवेदन दिएकोमा मुन्सी भन्ने साहबुद्धिन शेष र अन्य नचिनेका दुईजनासमेत तीन जनाले अपहरण गरी भारतको नौगढमा लगी रु. एकलाख नदिए ज्यान मार्ने धम्की दिएका छन् भनी जाहेरी दिएको रहेछ । पीडितले आफूलाई मदरसाको गेट बाहिर टंकीमा सामान किन्न आएको अवस्थामा बोलाई तेरो बुबा बसपार्कमा आएको छ भनी मुन्सी र अन्य २ जना व्यक्तिहरूले आँखामा पट्टी बाँधी भारतको

नौगढमा लगी राखेका थिए भनी कागज गरेकोमा निज व्यक्तिहरू को हुन र तिनीहरूको हुलिया कस्तो रहेको थियो भनी खुलाउन सकेको देखिँदैन । त्यसैगरी आफूलाई जम्मा ३ जना भई अपहरण गरेको बताउने यी पीडितले निजहरू कति वटा मोटरसाइकलमा आएका थिए,सोतर्फ कुनै अनुसन्धान भएको र खुल्न आएकोसमेत देखिँदैन । एउटै मोटरसाइकलमा तीन जना व्यक्ति आई निज १५ वर्षका पीडित ईर्साद अहमदसमेत ४ जना भई गएको भन्ने जिकिर सहज र स्वभाविकसमेत देखिँदैन ।

४. अपहरणको वारदातमा दुई वा सोभन्दा बढि व्यक्तिको संलग्नता रहेको निर्विवाद पुष्टि भएको अवस्थामा मात्र मुलुकी ऐन, अपहरण तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको ७ नं. आकर्षित हुने हुन्छ । अपहरणको कसुरमा दुई जना वा सोभन्दा बढी समूह भई घटित भएमा कसुरको गम्भीरता र घनत्व बढन जान्छ र त्यस्तो भएमा कानूनले थप सजायको व्यवस्था गरेको देखिन्छ । तर, त्यस्तो थप सजाय गर्नु पूर्व दुई जना वा सोभन्दा बढी व्यक्तिको अपहरण कार्यमा संलग्नता थियो भनी वादी पक्षले प्रमाणित गर्न सक्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत वारदातमा दुई वा सो भन्दा बढी व्यक्तिहरूको संलग्नता रहेको भनी अभियोग पत्रमा स्पस्ट दाबी लिन सकेको पनि देखिँदैन । वारदातमा संलग्न व्यक्तिहरूको हुलिया तथा वतनसमेत कही कतैबाट खुल्न र खुलाउन सकेको देखिँदैन । प्रतिवादी मुन्सी भन्ने सहाबुद्धिन शेषका अतिरिक्त अन्य अस्थित्वमा नै नरहेका दुई जना व्यक्तिहरू समेतको संलग्नताको अनुमान गरी मुलुकी ऐन, अपहरण र शरीर बन्धक लिनेको महलको ७ नं. अनुरूप थप सजाय गर्नु न्यायोचित देखिन आएन । दुई जना वा सो भन्दा बढी व्यक्तिहरूको संलग्नता शंकारहित तथा निर्विवाद पुष्टि हुन नसकी रहेको अवस्थामा प्रतिवादी साहबुद्धिन शेषलाई मुलुकी ऐन, अपहरण र शरीर बन्धक लिनेको ७ नं. बमोजिम थप सजाय हुनुपर्दछ भन्ने पुनरावेदन

जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

५. अतः प्रतिवादी मुन्सी भन्ने साहबुद्धिन शेषलाई मुलुकी ऐन, अपहरण तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको ३ नं. बमोजिम ९ वर्ष कैद र नावालकलाई अपहरण गरेकोमा ऐ. को दफा ९ बमोजिम थप २ वर्षसमेत जम्मा ११ वर्ष कैद र रु. ७५०००।- जरीवाना तथा ऐ. १२ नं. बमोजिम बन्धकमा रहेको प्रतिदिन रु. ५००।- का दरले हुन आउने रु. १२०००।- प्रतिवादीबाट पीडितलाई भराई दिने तर ऐ. ७ नं. अनुरूपको थप सजाय नहुने ठहर गरी सुरु कपिलबस्तु जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।५।२५ मा भएको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०६९।३।१२ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमती छ ।

न्या.गोविन्दकुमार उपाध्याय

इजलास अधिकृतः शा.अ. तीर्थराज भट्टराई
इति संवत् २०७२ साल असोज ११ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १५९९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
आदेश मिति : २०७२।७।२९।१
०६८-WO-०९१७

विषयः उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : धनुषा जिल्ला जनकपुर नगरपालिका वडा
नं. १२ बस्ने मुनकीदेवी साह सुडी
विरुद्ध

विपक्षी : पुनरावेदन अदालत, जनकपुरसमेत

- अ.बं.१७ नं.को व्यवस्था कार्यविधिसम्बन्धी विषय हो । कार्यविधि कानूनअन्तर्गतको कानूनी व्यवस्थाले कसैको हक अधिकारमा असर पर्ने गरी मूलभूत विषयमा कुनै आदेश गर्न मिल्दैन । पुनरावेदन सुन्ने अदालतबाट अ.बं.१७ नं. को रोहमा आदेश हुँदा पछि मातहतको अदालतले गर्नुपर्ने निर्णयलाई असर पर्ने गरी गर्नु हुँदैन । आदेश गर्नु अघि सो आदेशको स्पष्ट र प्रत्यक्ष प्रभाव मातहतको अदालतमा रहेको विवादको विषयमा पर्छ, पर्दैन भनी माथिल्लो अदालतले सदैव गम्भीर भई विचार गर्नुपर्ने ।
- मानो छुट्टिएको मितिको विषय अंशबन्डा गर्ने प्रयोजनको निमित्त निकै महत्वपूर्ण हुन्छ । मानो छुट्टिएको मितिपछिको लागेको ऋण र आर्जित सम्पत्ति बन्डा लाग्दैन । तसर्थ, मानो छुट्टिएको मिति

कायम गर्दा जोखिमको सम्भावनालाई न्यून गर्नुपर्ने हुन्छ। कहिले मानो छुट्टिएको हो, होइन भन्ने विषय नै विवादमा रहेको र प्रतिवादीहरूको प्रमाण विरुद्ध नालेस परी विवादीत रहेको अवस्थामा पुनरावेदन सुन्ने निकायबाट विवादीत रहेकै लिखतका मितिहरूलाई यथोचित मानी सो पूर्वको सम्पत्ति मात्र बन्डा लाग्ने गरी हस्तक्षेप गरिनु हुँदैन। अपितु तत्काललाई फिराद परेको मितिलाई मानो छुट्टिएको मिति मानी सो अधिको तायदाती माग गरी राखी बाँकी मिलापत्र वा अंश छोडपत्र बदरका मुद्दाहरूको पछि फैसला हुँदा के हुन्छ हेरी पुनः मानो छुट्टेको मिति कायम गरी अंश बन्डा हुन सक्ने।

- मानो छुट्टिएको मिति के कति बेला फरक-फरक हुन सक्छ हेरी जिल्ला अदालतबाटै तोकिनु राम्रो हुन्छ। माथिल्लो अदालतबाट मानो छुट्टिएको मिति तोकिदा त्यसलाई पछि जिल्ला अदालतले परिवर्तन गर्न नसक्ने हुँदा न्यायोचित फैसला हुन अप्ठेरो पनि पर्न सक्ने हुन सक्छ। तसर्थ, अंश दर्ता मुद्दा मातहत अदालतमा विचाराधीन नै रहेको अवस्थामा माथिल्लो अदालतबाट यसो वा त्यसो गर्नु भनी विवादीत मुद्दा हेर्न सक्षम रहेको जिल्ला अदालतलाई आफ्नो अन्तिम निर्णय सुनाउनु अघि नै हस्तक्षेप गरी आदेश गर्दै जाने हो भने सम्बन्धित अदालतलाई कानूनले नै प्रदान गरेको मुद्दा मामिला हेरी अन्तिम निर्णय गर्ने क्षेत्राधिकारमा प्रतिकूल प्रभाव पर्न जाने।

(प्रकरण नं.४)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता

महादेवप्रसाद यादव

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय
लभकुमार मैनाली र रामकृष्ण निराला
अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०७२ साउन, नि.नं.९३८२, पृ.६५२
- ने.का.प.२०७० पुस, नि.नं.९०५३, पृ.११६१

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अ.बं.१७ नं.

आदेश

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) अन्तर्गत यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार रहेको छ:-

म निवेदकले विपक्षीमध्येका लक्ष्मण साह सुडी, शिलादेवी, सुरेन्द्र साहसमेत उपर मिति २०६२।७।११ मा धनुषा जिल्ला अदालतमा अंश मुद्दा दायर गरेकी छु। उक्त अंश दर्ता मुद्दामा धनुषा जिल्ला अदालतले मिति २०६०।१२।२२ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी मिति २०६०।१२।११ सम्मको बन्डा गर्नुपर्ने सम्पूर्ण चलअचल श्रीसम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी वादी प्रतिवादी दुवै पक्षबाट दाखिल गर्न लगाउनु भनी मिति २०६८।६।५ मा आदेश भएको छ। धनुषा जिल्ला अदालतको यो आदेश गैरकानूनी भएकोले बदर गरिपाउँ भनी पुनरावेदन अदालत, जनकपुरमा अंश मुद्दाका प्रतिवादी तथा विपक्षीहरू लक्ष्मण साह र शिलादेवी तथा सुरेन्द्र साहले अ.बं.१७ नं. बमोजिम छुट्टाछुट्टै निवेदन दिएकोमा सो अदालतबाट धनुषा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।६।५ को आदेशमा मानो छुट्टिएको मितिसम्म बदर गरी मिति २०५२।८।१४ कायम गरी प्रतिवादीहरू लक्ष्मण साह, शिलादेवी र सुरेन्द्र साहसमेतबाट मिति २०५२।८।१४

भन्दा अधिको ऋण धन चलअचल श्रीसम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी लिई कारवाही किनारा गर्नु भनी मिति २०६८।१०।१२ मा आदेश भएको छ। पुनरावेदन अदालत, जनकपुरले पति सुकदेव साह र छोरा लक्ष्मण साहका बीचमा मिति २०५२।८।३ मा अंश बुझेको भरपाईलाई आधार लिई मिति २०५२।८।४ गतेलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरेको छ जुन त्रुटिपूर्ण छ। स्व. पति सुकदेव र लक्ष्मण साहका बीच मिति २०५२।८।४ मा अंश बुझेको भरपाई बदर गरिपाउँ भनी मुद्दा दायर गरेकी छु। त्यसै गरी प्रमोद साह र लक्ष्मण साहका बीचमा मिति २०६३।१।१५ मा भएको मिलापत्रलाई समेत बदर गरिपाउँ भनी धनुषा जिल्ला अदालतमा मुद्दा परी हाल उक्त मुद्दाहरू विचाराधीन रहेका छन्। विपक्षी लक्ष्मण साहको अंश बुझेको भरपाई लिखतमा म निवेदीकालाई साक्षी राखिएको छैन र उक्त लिखतमा मेरो मन्जुरी पनि छैन। यसर्थ, विवाद उठी विचाराधीन रहेका लिखतमा भएका मितिलाई आधार मानी मानो छुट्टिएको मिति कायम गरेको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६८।१०।१२ को आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी धनुषा जिल्ला अदालतको आदेशअनुसार तायदाती फाँटवारी लिई मुद्दाको बाँकी काम गर्नु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मुनकीदेवी साहसुडीले मिति २०६८।१२।२८ मा यस अदालतमा दायर गरेको निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी प्रस्तुत आदेश र रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी सूचना पठाई लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु। निवेदीका शिलादेवी विरुद्ध पुनरावेदन अदालत, जनकपुरसमेत भएको ०६८-WO-०७७७ को उत्प्रेषण र निवेदक लक्ष्मण साह विरुद्ध

पुनरावेदन अदालत, जनकपुरसमेत भएको ०६८-WO-०७७८ को उत्प्रेषण निवेदन यसै अदालतमा विचाराधीन रहेकोले सोलाई समेत साथै राखी पेस गर्नु। अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा दुवै पक्षको कुरा सुनी आदेश गर्न उपयुक्त देखिएको हुनाले छलफल गर्न मिति २०६९।१।१३ को पेसी तोकी विपक्षीहरूलाई सूचना दिनु भनी यस अदालतबाट मिति २०६८।१२।२९ मा भएको आदेश।

यिनै पक्ष विपक्षीबीच चलेको दे.नं.१८५७ को अंश मुद्दामा पहिले कायम भएको मानो छुट्टिएको मिति २०६०।१२।३ लाई नै यी निवेदकले हाल दायर गरेको अंश मुद्दामा पनि मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी भएको फाँटवारी माग्ने आदेशका विरुद्धउपर परेको निवेदनमा पुनरावेदन अदालतले निवेदकका छोरा लक्ष्मण साह सुडीले गरेको अंश छोडपत्रको लिखतलाई आधार लिई जिल्ला अदालतबाट कायम भएको मानो छुट्टिएको मिति परिवर्तन गरी मिति २०५२।८।४ लाई मानो छुट्टिएको मिति काम गरी भएको आदेश सम्बन्धमा प्रस्तुत रिट निवेदन दायर भएको देखियो। उल्लिखित अंश छोडपत्र विरुद्ध पनि जिल्ला अदालतमा मुद्दा परी रहेको देखिएकोले त्यसरी परेको सबै मुद्दाहरूमा उठेका प्रश्नहरूको निरूपण उल्लिखित मुद्दाहरूमा फैसला हुँदा हुन सक्ने नै देखिएकोले तत्काल मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरी रहनु परेन। अंश मुद्दामा माग गरिएको तायदातीसम्बन्धी विषयमा परेको प्रस्तुत निवेदन चाँडो किनारा हुन उपयुक्त देखिँदा अड्ग पुगेपछि अग्राधिकार दिई यसै विषयमा परेका रिट नं. ०६८-WO-०७७७ र ०६८-WO-०७७८ समेतका निवेदनहरूसमेत साथै राखी नियमानुसार गरी पेस गर्नु भनी यस अदालतबाट मिति २०६९।१।१३ मा भएको आदेश।

यिनै विपक्षी निवेदीकासमेत उपर मैले रिट नं.०६८-WO-०७७७ को निवेदन दायर गरी हाल सम्मानित अदालतमा विचाराधीन रहेको छ। म लिखित जवाफकर्ता लक्ष्मण साहले आफ्नो स्व. पिता

सुकदेव साहसँग २०४६ सालमै चुलो मानो छुट्याई बेगल भई बसेको कुरा मिति २०५२।८।१४ गते पारित र.नं.४०२८ को अंश बुझेको भरपाईमा उल्लेख भएको छ। २०४६ सालदेखि नै बेगल भई बसेको व्यक्तिलाई सगोलको देखाई नालेस दायर गर्नु कानूनविपरीत रहेको छ। उक्त भरपाईमा दुई भाइ साक्षी बसेका र पिताबाट न्यून रकम बुझी लिई अंश बुझेको भरपाई पारित गरी बसेको तथ्य निर्विवाद भएको अवस्थामा मलाई विपक्षी निवेदीकाले सगोलमा रहेको भनी अंशियार देखाई दायर भएको अंश मुद्दा त्रुटिपूर्ण भएकोले फिराद खारेज गरिपाउँ भनी अंश मुद्दामा प्रतिउत्तर दायर गरेको हुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षीमध्येका लक्ष्मण साहले मिति २०६९।१।२५ मा यस अदालतमा पेस गरेको लिखत जवाफ।

यिनै विपक्षी निवेदीकासमेत उपर हामीले रिट नं.०६८-WO-०७७८ को उत्प्रेषणको निवेदन दायर गरी हाल सम्मानित अदालतमा विचाराधीन अवस्थामा रहेको छ। विपक्षी निवेदकले बेगल भई बसेका हामीलाई एकासगोलको अंशियार देखाई नालेस दायर गरेको त्रुटिपूर्ण रहेको छ। पति/पिता लक्ष्मण साहसँग आफ्नो स्व. पिता सुकदेव साहसँग २०४६ सालमै चुलो मानो छुट्याई बेगल भई बसेको कुरा मिति २०५२।८।१४ गते पारित र.नं.४०२८ को अंश बुझेको भरपाईमा उल्लेख भएको छ। पति/पिता अलग भई सकेपछि निजसँग हितचित्त नमिली प्रायजसो झैझगडा हुँदै आएको कारण मिति २०५२।७।३० गते र.नं.३९९९ को अंश बुझेको भरपाई गरी छुट्टि भिन्न भएका छौं। हामी लिखित जवाफकर्ताहरू विपक्षी निवेदीकाको एकासगोलको अंशियार नभई रितपूर्वक अंश लिई बेगल बस्दै आएका छौं। हामीले दुःख कष्टकासाथ व्यापार व्यवसाय गरी आर्जन गरेको सम्पत्तिबाट अंश प्राप्त गर्न सकिन्छ की भनी निवेदीकाले गलत आकाङ्क्षा राखी झुठा निवेदन दायर गरेको हुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षीमध्येकी शिलादेवीले मिति

२०६९।१।२५ मा यस अदालतमा पेस गरेको लिखित जवाफ।

वादी मुनकीदेवी र प्रतिवादी लक्ष्मण साह सुडीसमेत भएको २०६२ सालको दे.नं.१३८८ को अंश दर्ता मुद्दामा मिसिल संलग्न कागजातका आधारबाट वादी प्रतिवादीबीच नातामा विवाद नरहेको, निजहरूका बीच चलेको संवत् २०६० सालको दे.नं.१८५७ को अंश मुद्दामा सात अंशियार कायम गर्दै फिराद परेको २०६०।१।२।२ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी २०६०।१।२।१ सम्मको फाँटवारी लिन आदेश भएको र दे.नं.२१७७ को मिलापत्र बदर मुद्दा र दे.नं.१६८६ को अंश छोडपत्रको लिखत बदर मुद्दा विचाराधीन रहेकोले पछि ठहरेबमोजिम हुने नै हुँदा हाललाई प्रस्तुत मुद्दामा मिति २०६०।१।२।२ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी मिति २०६०।१।२।१ सम्मको वादी तथा प्रतिवादीहरूको जिम्मामा रहेको बन्डा गर्नुपर्ने सम्पूर्ण चलअचल श्रीसम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी वादी प्रतिवादी दुवै पक्षबाट दाखिला गर्ने आदेश भएको हो। फाँटवारी लिने काम तत्काल स्थगित गरिपाउँ भनी प्रतिवादीका तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, जनकपुरमा अ.व.१७ नं. बमोजिम निवेदन दायर भएकोमा सो अदालतबाट मिति २०५२।८।१४ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी दिएको छ भनी मिति २०६८।१।१।१२ मा आदेश भएको छ। यस अदालतको आदेशबाट निवेदकको कुनै पनि संवैधानिक हक हनन नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षीमध्येका धनुषा जिल्ला अदालतले महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत मिति २०६९।३।१ मा पेस गरेको लिखित जवाफ।

अंशदर्ता मुद्दामा धनुषा जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश बदर गरिपाउँ भनी यस अदालतमा अ.ब.१७ नं. बमोजिम निवेदन परेकोमा उक्त निवेदनमा कैफियत प्रतिवेदन माग भई प्राप्त कैफियत प्रतिवेदन इजलाससमक्ष पेस हुँदा प्रतिवादी लक्ष्मण साह मिति

२०५२।८।४ देखि नै अलग बस्दै आएको पुष्टि भएकोले मिति २०५२।८।४ लाई नै मानो अलग भएको मिति कायम गर्नुपर्नेमा सो नगरेको हदसम्म धनुषा जिल्ला अदालतको मिति २०६८।६।५ को आदेश बदर गरिदिएको हो । कानूनबमोजिम अधिकार क्षेत्र ग्रहण गरी कानूनबमोजिम नै यस अदालतबाट आदेश भएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षीमध्येका पुनरावेदन अदालत, जनकपुरले महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत यस अदालतमा मिति २०६९।२।३१ मा पेस गरेको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा मिसिल संलग्न निवेदीकाको निवेदन व्यहोरा, विपक्षीहरूको लिखित जवाफ तथा लगाउका रिट निवेदनसमेतको अध्ययन गरियो । निवेदीकाका तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री महादेवप्रसाद यादवले निवेदीकाको सहमति नलिई निवेदीकासमेतको अंश हकमा असर पर्ने गरी विपक्षीहरूले अन्य अंशियारका बीचमा भएका जुनसुकै मिलापत्रका लिखत अथवा अंश बुझेका भरपाईलगायतका कुनै पनि लिखतले कानूनी मान्यता पाउन सक्दैनन । यी लिखतहरूका विरुद्धमा निवेदीका अदातलमा न्यायका लागि आउनुभएको छ । निवेदीका मुनकीदेवी साहले अंश नपाएको हुँदा विपक्षीहरू समेत उपर अंश मुद्दा दायर भएको छ । मुलुकी ऐन, अ.बं. १७ नं. बमोजिम परेको निवेदनमा सुरु जिल्ला अदालतबाट जुन कानूनलाई आधार लिई आदेश गरेको हो, सो आदेश कानूनबमोजिम भएको छ, छैन त्यसैमा सिमित रही सो आदेशलाई सदर वा बदर गर्नुपर्ने हुन्छ । मुद्दाको तथ्यमा प्रवेश गरी सुरु अदालतबाट हुने फैसलालाई समेत असर पर्न सक्ने गरी मानो छुट्टिएको मिति कायम गर्दा तल्लो अदालत निर्देशित हुन जान्छ परिणामतः न्याय पर्न जाँदैन । मानो छुट्टिएको मिति परिवर्तन गरेको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको आदेश उत्प्रेषणको

आदेशले बदर गरी धनुषा जिल्ला अदालतले कायम गरेको मानो छुट्टिएको मितिका आधारमा तायदाती फाँटवारी माग गर्ने भनी गरेको आदेशबमोजिम नै काम कारवाही गर्नु भनी धनुषा जिल्ला अदालतको नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी लक्ष्मण साह तथा शिलादेवीसमेतको तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री लभकुमार मैनाली र श्री रामकृष्ण निरालाले आफ्ना पिता सुकदेव जीवित रहेकै अवस्थामा पक्ष लक्ष्मण साहले अंश बुझी सोको भरपाई पारित गरी लिएको लिखतमा २०४६ सालमै चुलो मानो अलग गरी भिन्न भई बसेको भनी उल्लेख भएको छ । विपक्षी शिलादेवीसमेत आफ्नो पति / पिताबाट अंश बुझी लिई भिन्न भइसकेको अवस्थामा सुरु धनुषा जिल्ला अदालतले सगोलमा नै रहेको अर्थ गरी मिति २०६०।१२।१ सम्मको तायदाती फाँटवारी माग गरेको सुरु धनुषा जिल्ला अदालतको आदेश र सो आदेशमा उल्लेख भएको मानो छुट्टिएको मितिसम्मलाई परिवर्तन गरी मिति २०५२।८।४ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरेको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको आदेश त्रुटिपूर्ण रहेको छ । अंश बुझेको भरपाईको लिखत पारित गरी अंश लिई भिन्न भई बसेका विपक्षीहरूसँग तायदाती फाँटवारी माग्ने कार्य गैरकानूनी भएकोले दुवै अदालतका आदेशहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

दुवै पक्षका कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी मिसिल संलग्न निवेदन, लिखित जवाफ तथा प्रमाण मिसिल संलग्न कागजातहरू हेरी पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको आदेश मिलेको छ छैन निवेदकको निवेदन जिकिर पुग्न सक्छ सक्दैन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निवेदीका मुनकीदेवी साह सुडीले विपक्षीहरूउपर अंश पाउँ भनी अंश मुद्दा दायर गरेकोमा सुरु अदालतले मिति

२०६०।१२।२ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी मिति २०६०।१२।१ सम्म वादी प्रतिवादीका नाउँमा रहेको बन्डा गर्नुपर्ने चलअचल श्रीसम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी पेस गर्नु भनी बादी प्रतिवादीको नाममा आदेश भएको पाइन्छ। धनुषा जिल्ला अदालतले मिति २०६०।१२।२ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरेको मिलेन भनी विपक्षीहरू लक्ष्मण साहसमेतले पुनरावेदन अदालत, जनकपुरमा अ.वं. १७ नं. बमोजिमको निवेदन दायर गरेकोमा सो अदालतले प्रतिवादी लक्ष्मण साहका हकमा अन्य वादी प्रतिवादीहरूसँग मिति २०५२।८।४ मा नै मानो अलग भएको मिति कायम गरी दिएको देखिन्छ। पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको उक्त आदेशबाट अंश दर्ता मुद्दामा प्रत्यक्ष असर परेकोले प्रस्तुत आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सुरु धनुषा जिल्ला अदालतको आदेशबमोजिम मिति २०६०।१२।२ लाई नै मानो छुट्टिएको मिति कायम गर्न परमादेशको आदेश माग गरी प्रस्तुत रिट निवेदन दायर भएको देखिन्छ।

३. पुनरावेदन अदालतको उल्लिखित आदेशलाई हेर्दा तल्लो अदालतमा विचाराधीन रहेका मुद्दाको मिसिल संलग्न कागजातहरूको विश्लेषण गरी मानो छुट्टिएको मिति परिवर्तन गरेको देखिन्छ। पुनरावेदीका एक अंशियार हुन् भन्ने तथ्यमा विवाद रहेको देखिँदैन। मिति २०५२।८।४ को अंश छोडेको भरपाईमा निवेदिका रोहबरमा रहे बसेको अवस्था पनि छैन। निवेदिका समेतको अंश हक लाग्ने सम्पत्ति विषयमा अंश छोडपत्र गरिँदा निजको पनि मन्जुरी हुनुपर्छ भन्नेसमेतको आधारमा उक्त अंश छोडपत्रउपर नालेस गरेको भन्ने भनाइ निवेदिकाको रहेको छ। विपक्षी लक्ष्मण साह र प्रमोद साहबीच २०६३।१।१५ मा अंश मुद्दामा मिलापत्र भएको रहेछ। निवेदिकाले अंश मुद्दा दायर गरिसकेपछि अर्को अंश मुद्दामा लक्ष्मण साह र प्रमोद साहले उक्त मिलापत्र गरेको, आफ्नो मुद्दा पर्दापर्दै अर्को मुद्दामा आफूलाई

थाहा खबर नगरी मिलापत्र गरेको आधारबाट मिलापत्र बदरमा नालेस गरेको भन्ने रिट निवेदिकाको निवेदन रहेको छ। यसरी पुनरावेदन अदालतले जुन लिखत वा मिलापत्रको आधारमा मानो छुट्टिएको मिति तोकेको छ, ती सबै लिखतहरूको वैधानिकता माथि चुनौती दिई निवेदीकाले सुरु अदालतमा मुद्दा दायर गरेकोले ती लिखतहरूको वैधानिकताको परीक्षण गर्ने कार्य बाँकी नै रहेको अवस्था विद्यमान रहेको देखियो।

४. अ.बं.१७ नं. को व्यवस्था कार्यविधिसम्बन्धी विषय हो। कार्यविधि कानूनअन्तर्गतको कानूनी व्यवस्थाले कसैको हक अधिकारमा असर पर्ने गरी मूलभूत विषयमा कुनै आदेश गर्न मिल्दैन। पुनरावेदन सुन्ने अदालतबाट अ.बं.१७ नं. को रोहमा आदेश हुँदा पछि मातहतको अदालतले गर्नुपर्ने निर्णयलाई असर पर्ने गरी गर्नु हुँदैन। आदेश गर्नु अघि सो आदेशको स्पष्ट र प्रत्यक्ष प्रभाव मातहतको अदालतमा रहेको विवादको विषयमा पर्छ, पर्दैन भनी माथिल्लो अदालतले सदैव गम्भीर भई विचार गर्नुपर्ने हुन्छ। मानो छुट्टिएको मितिको विषय अंशबन्डा गर्ने प्रयोजनको निमित्त निकै महत्त्वपूर्ण हुन्छ। मानो छुट्टिएको मितिपछिको लागेको ऋण र आर्जित सम्पत्ति बन्डा लाग्दैन। तसर्थ, मानो छुट्टिएको मिति कायम गर्दा जोखिमको सम्भावनालाई न्यून गर्नुपर्ने हुन्छ। कहिले मानो छुट्टिएको हो, होइन भन्ने विषय नै विवादमा रहेको र प्रतिवादीहरूको प्रमाण विरुद्ध नालेस परी विवादीत रहेको अवस्थामा पुनरावेदन सुन्ने निकायबाट विवादीत रहेकै लिखतका मितिहरूलाई यथोचित मानी सो पूर्वको सम्पत्ति मात्र बन्डा लाग्ने गरी हस्तक्षेप गरिनु हुँदैन। अपितु तत्काललाई फिराद परेको मितिलाई मानो छुट्टिएको मिति मानी सो अघिको तायदाती माग गरी राखी बाँकी मिलापत्र वा अंश छोडपत्र बदरका मुद्दाहरूको पछि फैसला हुँदा के हुन्छ हेरी पुनः मानो छुट्टेको मिति कायम गरी अंश बन्डा हुन सक्ने नै हुन्छ। तर, माथिको निकायबाट मानो छुट्टिएको मिति फिराद

पनुभन्दा निकै वर्ष अघि तोकिएको अवस्थामा तल्लो निकायबाट पछि सो तोकिएको मितिपछि र फिराद पनु अघि आर्जित भएको सम्पत्ति बन्डा गर्नुपर्ने जस्तो देखे पनि बन्डा गर्न सक्दैन । तसर्थ, मानो छुट्टिएको मिति के कति बेला फरक-फरक हुन सक्छ हेरी जिल्ला अदालतबाटै तोकिनु राम्रो हुन्छ । माथिल्लो अदालतबाट मानो छुट्टिएको मिति तोकिदा त्यसलाई पछि जिल्ला अदालतले परिवर्तन गर्न नसक्ने हुँदा न्यायोचित फैसला हुन अप्ठेरो पनि पर्न सक्ने हुन सक्छ । तसर्थ, अंश दर्ता मुद्दा मातहत अदालतमा विचाराधीन नै रहेको अवस्थामा माथिल्लो अदालतबाट यसो वा त्यसो गर्नु भनी विवादीत मुद्दा हेर्न सक्षम रहेको जिल्ला अदालतलाई आफ्नो अन्तिम निर्णय सुनाउनु अघि नै हस्तक्षेप गरी आदेश गर्दै जाने हो भने सम्बन्धित अदालतलाई कानूनले नै प्रदान गरेको मुद्दा मामिला हेरी अन्तिम निर्णय गर्ने क्षेत्राधिकारमा प्रतिकूल प्रभाव पर्न जान्छ ।

५. सुरु अदालतले गरेको आदेशउपर परेको अ.बं.१७ नं. बमोजिम त्यस्तो निवेदनको रोहबाट पुनरावेदन सुन्ने अड्डाले रित बेरीतसम्म हेरी बेरीत देखिन आए रित पूर्वक गर्न लगाउनको लागि आदेश दिनसम्म सक्नेमा मुद्दाको तथ्यभिन्न प्रवेश गरी अन्तिम नभएको मुद्दाको परिणाम नै फरक पर्ने गरी पुनरावेदकीय अधिकार ग्रहण गरी सुनुवाइ गरे जस्तो निष्कर्ष निस्कने गरी आदेश गर्न मिल्ने हुँदैन । कानूनी र तथ्यसम्बन्धी प्रश्नको निरूपण सुरु अदालतबाट मुद्दाको फैसला गर्दा गरिनुपर्ने विषयदेखिँदा सुरु अदालतको स्वतन्त्रतापूर्वक निर्णय गर्न पाउने कुरामा प्रभाव पर्ने गरी अ.बं.१७ को निवेदनबाट आदेश गरिनु कानूनसम्मत हुने देखिँदैन । सुरुबाट मुद्दा फैसला भइसकेपछि पक्षको पुनरावेदन परेको अवस्था पुनरावेदनको रोहवाट मात्र पुनरावेदन अदालतले त्यस प्रकार कानूनी र तथ्यगत प्रश्नको निरूपण गर्नु कानूनसम्मत हुन्छ भनी निवेदक अनिता कंसाकारसमेत विरुद्ध पुनरावेदन अदालत, पाटन

(ने.का.प. २०७२ साउन, नि.नं.९३८२, पृ.६५२) रिटमा र निवेदक प्रेमकाजी शाक्य विरुद्ध पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जसमेत भएको उत्प्रेषणको रिटमा (ने.का.प., २०७० पुस, नि.नं.९०५३, पृ.११६१) मा मुलुकी ऐन, अ.बं.१७ नं. को रोहमा परिवर्तन गर्ने अधिकार क्षेत्र माथिल्लो अदालतले सैद्धान्तिक विचलन वा कानूनको घोर उल्लङ्घन भएको अवस्थाका बाहेक प्रयोग गर्नुहुँदैन भनी यस अदालतबाट सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको पाइन्छ ।

६. प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षी लक्ष्मण साहले स्व. पिता सुकदेवसँग अंश बुझी लिएको भरपाईको लिखत र दे.नं.१८५७ को अंश मुद्दामा वादी प्रमोद साह र प्रतिवादी लक्ष्मण साहका बीचमा मिति २०६३।१।१५ मा भएको मिलापत्रको वैधानिकतालाई चुनौती दिई दुवै लिखतहरू बदर गरिपाउँ भनी निवेदिका मुनकीदेवी सुडीले धनुषा जिल्ला अदालतमा फिराद दायर गरेको पाइन्छ । मिति २०५२।८।१४ को अंश भरपाई र मिति २०६३।१।१५ को मिलापत्रको वैधानिकतालाई चुनौती दिई निवेदिकाबाट अदालतमा मुद्दा दायर भएकोले सो भरपाई र मिलापत्रमा उल्लेख भएको मानो छुट्टिएको मिति पनि विवादित नै देखिन आउँछ । अदालतसमक्ष निरूपणका लागि पेस भएका सबै विवादलाई सुरु अदालतले न्यायको रोहमा सबुद प्रमाण हेरी सोको विश्लेषणबाट निर्णय गर्न बाँकी नै रहेको अवस्थामा माथिल्लो अदालतबाट यही मितिलाई नै मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी यो यसो गरी इन्साफ दिनु भनी निर्देशित गरेको आदेशमा उल्लिखित कानूनी व्यवस्था र यस अदालतबाट प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तसमेतको प्रत्यक्ष त्रुटि रहेको पाइयो ।

७. अतः सुरु धनुषा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।६।५ मा भएको आदेशलाई मिल्ने वा नमिल्ने भन्नेसम्मको आदेश गर्नुपर्नेमा मानो छुट्टिएको मिति नै परिवर्तन गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६८।१०।१२ को आदेश त्रुटिपूर्ण

देखिएकोले उक्त आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ। सुरु धनुषा जिल्ला अदालतको मिति २०६८।६।५ को आदेशअनुसार वादी प्रतिवादीबाट कानूनबमोजिम तायदाती फाँटवारी माग गरी मुद्दाको बाँकी कारवाही गर्नु भनी धनुषा जिल्ला अदालतको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ। आदेशको जानकारी निवेदक र विपक्षीमध्येका जिल्ला अदालतलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदियो।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या.देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत : लोकनाथ पराजुली
इति संवत् २०७२ साल कात्तिक २९ गते रोज १ शुभम्।

निर्णय नं. ९६००

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७२।६।१२।३

मुद्दा : आगलागी

०७०-CR-००५८

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला तेहथुम सग्रान्ती बजार
गा.वि.स. वडा नं. ९ घर भई हाल कारागार
शाखा तेहथुममा थुनामा रहेको लक्ष्मीप्रसाद
खत्री

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : बुद्धराज लम्जेलसमेतको जाहेरीले
नेपाल सरकार

०७०-CR-०५८९

पुनरावेदक / वादी : बुद्धराज लम्जेल समेतको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला तेहथुम सग्रान्ती बजार
गा.वि.स. वडा नं. ९ घर भई हाल कारागार
कार्यालय तेहथुममा थुनामा रहेको लक्ष्मीप्रसाद
खत्री

- सुकेको खरबारीमा सलाईको काँटी फाल्दा खरबारीमा आगो लाग्न सक्छ र त्यसबाट नजिकका घरमा आगो लाग्न सक्छ भन्ने कुरा सामान्य विवेक भएको मानिसलाई थाहा हुन सक्ने विषय हो। यसरी सामान्य विवेकसम्म नराखी आफूले गर्न लागेको कार्यबाट अर्काको हानी नोक्सानी हुन्छ भन्ने जानीबुझी त्यस्तो कार्य गर्ने र त्यसबाट नोक्सानी हुन गएमा प्रतिवादीले लापरबाही गरेको मानिने।
- आफूद्वारा हुने कार्यबाट दुष्परिणाम निस्कन सक्दछ भन्ने जानीजानी उसले गरेको कार्यबाट आपराधिक कार्य घटन गएमा उसको मानसिक अवस्था पूर्णतया निर्दोष रहेछ भनी मान्न मिल्दैन। यो मनसायकै एउटा स्वरूप हुँदा निजमाथि फौजदारी दायित्व आकर्षित हुन्छ। तसर्थ प्रस्तुत वारदात मनसायपूर्वक घटेको होइन भन्ने बयान जिकिर र गम्भीर लापरबाहीबाट घटना घटेको पुष्टि भइरहेको परिप्रेक्षमा प्रतिवादीले आपराधिक दायित्वबाट

उन्मुक्ति पाउनुपर्दछ भन्ने पुनरावेदन
जिकिर मुनासिब देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं. ५)

- प्रतिवादीले फरक फरक ठाउँमा आगो लगाएर एकभन्दा बढी घरमा क्षति भएको अवस्था नभएको र थप घरमा आगो लगाउन प्रतिवादीको प्रत्यक्ष संलग्नता रहेको तथ्य स्थापित हुन आएको देखिँदैन । जहाँसम्म एकभन्दा बढी घरमा क्षति भएको हुँदा आगो लगाउनेको ४ र ५ नं. आकर्षित हुन्छ भन्ने अभियोग दाबी छ सोतर्फ हेर्दा प्रतिवादीले प्रत्यक्षरूपले घरमै गएर जानीजानी आगो लगाएको नभई प्रतिवादीको गम्भीर लापरबाहीको कारण खरबारीमा फालेको सलाईको काँटीबाट आगो सल्कदै गई जाहेरवालाहरूको घर र स्कुलसमेत जली नस्ट भएकोमा यस्तो वारदातलाई छुट्टाछुट्टै वारदात कायम गरी सजाय गर्न मिल्ने पनि नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ६)

वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता टिकेन्द्र
दाहाल

प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताद्वय हर्कबहादुर
भट्टराई, रामप्रसाद पण्डित तथा वैतनिक
अधिवक्ता किरण गुप्ता

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, आगो लगाउनेको महलको ४ र ५ नं.

सुरू तहमा फैसला गर्ने :

जिल्ला न्या. श्री गोपालप्रसाद बास्तोला

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री शम्भुबहादुर खड्का
माननीय न्यायाधीश श्री विदुर बिक्रम थापा

फैसला

न्या.जगदीश शर्मा पौडेल : न्याय प्रशासन

ऐन, २०४८ को दफा ८(१) अनुसार यसै अदालतको क्षेत्राधिकार भित्रको भइ दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सारसंक्षेप यसप्रकार रहेको छ:-

जिल्ला तेहथुम सक्रान्ति बजार गा.वि.स. वडा नं. ९ स्थित पूर्वमा जीवनचन्द्र श्रेष्ठको घर, पश्चिममा तुलसी गौतमको घर, उत्तरमा हुलाकी बाटो र दक्षिणमा पदमबहादुर लम्जेलको घर यति चार किल्लाभित्रको छविलाल गौतमको घरमा बस्दै आएको ओमबहादुर लम्जेलको ढुङ्गा माटोले बनेको फुसको छानो भएको ३ तलेघर सो घरमा मिति २०६८/११/२५ गते १५:३० बजेको समयमा ओमबहादुर लम्जेलको घर नजिक रहेको खरवारीबाट आगो सल्कीन गई सोही आगो घरमा समेत सल्कन गई घरमा रहेको सबै सामानहरू जलि नष्ट भएको साथै नजिकै रहेको पुराना गाउँ प्रा. वि.मा समेत आगो लागि पूर्णरूपमा नष्ट भएको र सोही स्कुलमा बस्ने एकल महिला छत्रमाया सिटौलाको अं. मूल्य ५१,४०००/- बराबरको धनमालसमेत जलि नष्ट भएको भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला प्रहरी कार्यालय तेहथुमबाट मौकामा भएको चार किल्लासहितको घटनास्थल मुचुल्का ।

मिति २०६८/११/२५ गते दिनको ३:३० बजेको समयमा सक्रान्ती बजार ९ बस्ने प्र. लक्ष्मीप्रसाद खत्रीले मैले बन्धकीमा लिएको छविलाल गौतमको घरवारीमा रहेको खरवारीमा आगो लगाइदिएकोले सोही आगो नियन्त्रण गर्न नसकी घर तथा मतान पूर्णरूपमा जलि नष्ट भएको र पुराना गाउँ प्रा.वि. समेत जलेर नष्ट भई मेरो मूल्य रु. ४,०९,७००/- को सामान जली नष्ट

भएको र घरधनी छविलाल गौतमको सामानको बारेमा निजले नै जाहेरी दिने हुँदा आगो लगाउने प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीलाई पक्राऊ गरी कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको बुद्धराज लम्जेल (सार्की) ले दिएको जाहेरी दरखास्त ।

मिति २०६८/११/२५ गतेका दिन म आफ्नै घरमा बसी रहेकी थिएँ । दिनको अं.३:०० बजेको समयमा लक्ष्मीप्रसाद खत्री र केशव खत्री मेरै घर नजिकैको बाटो भएर आफ्नो घरतर्फ जाँदै थिएँ । निजहरू जाँदाजाँदै मेरो घर माथि रहेको छविलाल गौतमको पाखो बारीमा आगो सल्केको देखि लाठेहरू नभएको अवस्था तिमिहरूले आगो लगाएर खतम पार्यौँ भन्दै मसमेत आगो बलेको ठाउँमा गई आगो निभाउन खोज्दा झन बढेर गएको हो । उक्त आगो बढ्दै गई ओमबहादुर लम्जेल बस्दै गरेको छविलाल गौतमको घर तथा मतान र ऐ. ठाउँमा रहेको पुराना गाउँ प्रा.वि. समेतमा आगो लागी पूर्णरूपमा क्षति भएको हो । गाउँका मानिसहरू भेला भई आगो नियन्त्रणमा लिएपछि लक्ष्मीप्रसाद खत्री र केशव खत्रीलाई फेला पारी सोधपुछ गर्दा लक्ष्मी खत्रीले कोया खोलाबाट घर फर्कने क्रममा चुरोट खानको लागि सलाई बाली बलेको काटी खरवारीमा फालिदिएकाले सोही आगो सल्कदै गई आगलागी भएको हो भन्ने व्यहोराको नरमाया सार्कीले मौकामा गरी दिएको कागज ।

मिति २०६८/११/२५ गते दिउँसो बेसी खेतमा काम गर्न गएको थिएँ । काम सकी घर फर्की आउने क्रममा गाउँकै दाजु नाता पर्ने लक्ष्मी खत्रीसित बाटोमा भेट भई आउँदै गर्दा सक्रान्ती ९ स्थितमा आई चुरोट सल्काई बाली, बली रहेको सलाईको काटी खरबारीमा फाल्दा सोही आगो सल्कन गई छविलाल गौतमको घर गुवाली र पूराना गाउँ प्रा.वि. समेत जलि नष्ट भएको हो । उक्त आगोलागीबाट छविलाल गौतमको घर बस्ने ओमबहादुर लम्जेल तथा पूराना गाउँ प्रा. वि.को के कति धनमाल जलि नष्ट भयो । सो कुरा

खुलाउन सकिदैन उक्त आगो लागि हुनु बली रहेको सलाईको काटी खरबारीमा फाल्नु हो भनी केशव खत्रीले मौकामा गरिदिएको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६८/११/२६ गते बेलुका म आफ्नो घरमा आउँदा स्थानीय मानिसहरूले तपाईंको दाजुको छोरा लक्ष्मी खत्रीले छविलाल गौतमको खरबारीमा आगो लगाउँदा उक्त आगो डडेलो लाग्दै गई छविलाल गौतमको घर, मतान तथा पुराना गाउँ प्रा.वि. समेतमा आगो लागी जली नष्ट भएको भन्ने सुनी थाहा पाएको हुँ । घटना स्थलमा गई हेर्दा जलेको घर तथा स्कुलसमेत देखेको हुँ भनी चुडामणि खत्रीले गरिदिएको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६८/११/२५ गते सक्रान्ती १ स्थित डाँडा गाउँमा मेरो आफन्तको विवाहमा गएको थिएँ । विवाहमा जान अघि मेरो कान्छा छोरा लक्ष्मी खत्रीलाई गई वस्तुलाई घाँस हालेर आइज भनी पठाएको थिएँ । विवाहबाट फर्केर घरतर्फ आउँदै गर्दा बीच बाटोबाटै ओमबहादुर लम्जेलको घर तर्फ ठूलो धुँवाको मुस्तो देखिएकोले के भएछ भनी घटनास्थलतर्फ आउँदा ओमबहादुर लम्जेलको घर मतान र पूराना गाउँ प्रा.वि. स्कुलमा आगो लागी पूर्णरूपमा क्षति भइसकेको थियो । हामी जम्मा भएको मानिसहरूले केहि गर्न सकेनौँ । बुझ्दा मेरो कान्छा छोरा लक्ष्मी खत्री बेसीबाट घर आउने क्रममा सक्रान्ती ९ स्थित छविलाल गौतमको पाखो बारीमा आई पूगी चुरोट सल्काएर बलेको सलाईको काँटी खरबारीमा फालेको कारणले सोही सलाईको काँटीबाट आगलागी भई उक्त घटना भएको रहेछ । छविलाल गौतमको घर तथा पूराना गाउँ प्रा.वि.को के कति क्षति भयो मलाई थाहा भएन भनी मानबहादुर खत्रीले मौकामा गरिदिएको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६८/११/२५ गते आगो लागी सम्बन्धित मुद्दामा जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा ल्याएका वर्ष १३ को केशव खत्रीलाई खोजी भएको बखत यस

कार्यालयमा उपस्थित गराउने गरी जिम्मा जमानीमा दिएको भन्नेसमेत व्यहोराको मौकामा चुडामणी खत्रीले गरिदिएको भरपाई कागज ।

मिति २०६८/११/२५ गते खाना खाई सक्रान्ती ९ स्थित बेसीमा गाई गोठ भएकोले गाई वस्तुलाई घाँस पानी दिनको लागि गोठमा गाई दिउँसो अं. ३३० बजेको समयमा घर फर्कदै गर्दा चुरोट खान मन लागी साथमा भएको चुरोट सल्काई बलेको सलाइको काँटी त्यहि बाटो नजिकै भएको खरबारीतर्फ फाली केही अगाडि हिडेपछि पछाडि एक्कासी आगो बलेको देखि आगो नियन्त्रण गर्न फर्केर जाँदै गर्दा ऐ. बस्ने नरमाया कार्कीले समेत देखि म सँगै रहेका काकाको छोरा केशव खत्री, म र नरमाया सार्की भई आगो निभाउन खोज्दा हावा चलेको कारण आगो निभाउन नसकी घरमा समेत लागेपछि डरले घरमा नगई गाउँमा लुकेर बसेपछि आगोले जाहेरवाला बुद्धराज लम्जेल बस्दै आएको छविलाल गौतमको घर मतान र पूराना गाउँ प्रा.वि. समेत जलेर नष्ट भई पूर्णरूपमा क्षति भएको हो । उक्त आगलागीबाट के कति धन सम्पत्ति क्षति भयो, एकिन खुलाई भन्न सकिदैन । उक्त आगो मैले जानीजानी लगाएको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

बुद्धराज लम्जेलको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी मसमेत भएको आगोलागी मुद्दामा म यस कार्यालयको प्रहरी हिरासत थुनामा रहेको हुँदा मिति २०६८/१२/७ गतेबाट सञ्चालन हुने एस.एल. सी. परीक्षामा सहभागी हुन पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, तेहथुममा दिएको निवेदन ।

म जाहेरवाला काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.३२ मा अस्थायी बसोवास गर्न भनी २०६८/२/९ गतेदेखि घरबाट हिँडेको र मेरो घरजग्गा ऐ. बस्ने ओमबहादुर लम्जेल सार्कीलाई व्याज

मराउनी खाने र घर भित्रका सामानहरू रुडने गरी राखिगएकोमा उल्लिखित मिति र समयमा प्रतिवादी लक्ष्मी खत्रीले मेरो खरबारीमा आगो लगाइदिई उक्त आगो बल्दै गई मेरो घर मतानसमेत जली मेरो घरभित्र ताला लगाई राखेको सामानहरू सबै जली अं. मूल्य रु.१३,६३,०००/- बराबरको क्षति भएको हुँदा कानूनबमोजिम गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको छविलाल गौतमले दिएको जाहेरी दरखास्त ।

मिति २०६८/११/२५ गते अं. १५:०० बजेको समयमा जिल्ला तेहथुम सक्रान्ती बजार गा.वि.स. वडा नं. ९ बस्ने लक्ष्मी खत्रीले ऐ.ऐ. बस्ने छविलाल गौतमको खरबारीमा आगो लगाई उक्त आगो सल्कदै आई छविलाल गौतमको घर, मतान र उक्त घरभित्र रहेको छविलाल गौतमको रु.१०,४८,०००/- को मालसामान र उक्त घर बन्धकी लिई बस्ने ओमबहादुर लम्जेलको धनमाल तथा अन्नपात मूल्य रु.६,६५,०००/- बराबरको क्षति भएको भन्नेसमेत व्यहोराको मौकामा भएको गाउँ सर्जमिन मुचुल्का ।

मिति २०६८/११/२५ गते अं.१५:०० बजेको समयमा प्रतिवादीले लगाएको आगोले छविलाल गौतमको घर, मतानसमेत जलि सोको नजिक रहेको पूराना गाउँ प्राथमिक विद्यालय र सो विद्यालयभित्र रहेका मालसामानहरू जलि मूल्य रु. ८,१०,०००/- र सोही स्कुलमा बसोबास डेरा गरी बस्ने एकल महिला छत्रमाया सिटौलाको धनमाल अन्नपात तथा नगद समेत गरी मूल्य रु. ५१,४००/- बराबरको क्षति भएको भन्नेसमेत व्यहोराको गाउँ सर्जमिन मुचुल्का ।

मिति २०६८/११/२५ गते दिउँसो अन्दाजी ३:३० बजेको समयमा मेरो आमा नरमाया सार्कीले गाउँमा रहेको छविलाल गौतमको घरमा आगो लागेको छ भनेको कुरा सुनि थाहा पाएको हुँ । प्रतिवादी लक्ष्मी खत्रीसमेत भई उक्त आगो नियन्त्रण गर्दा नियन्त्रणमा आउन नसकी छविलाल गौतमको घर मतान तथा त्यहि गाउँमा रहेको पूराना गाउँ प्रा.वि.को भवनसमेत

जली नष्ट भएको हो। आगो कसरी लागेको हो भन्ने बारेमा बुझ्दा प्रतिवादी लक्ष्मी खत्रीले चुरोट खान सल्काएको आगो खरबारीमा लागी सोही आगो सल्कदै गई छविलाल गौतमको घर तथा पूराना गाउँ प्रा. वि. समेतमा लाग्न गएको रहेछ । उक्त आगलागीबाट जाहेरवाला बुद्धराज लम्जेलको घरमा भएको नगद तथा जिन्सी सामान, छविलाल गौतमको घरमा भएको सामानहरू तथा पूराना गाउँ प्रा.वि.को भवनमा भएको भौतिक सम्पत्तिहरू समेत जलेर नष्ट भएको हो । उक्त आगो लगाउने कार्यमा अन्य कोही कसैको संलग्नता रहेको छैन भन्ने व्यहोरासहित खड्गबहादुर लम्जेल, सुरेन्द्र लम्जेल, गोपाल लम्जेलसमेतका स्थानीय मानिसहरूले प्राय एकै मिलान हुने गरी गरिदिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

अनुसन्धानको सिलसिलामा संकलित मिसिल संलग्न प्रमाणकागजातहरू, घटनास्थल मुचुल्का, बुद्धराज लम्जेल तथा छविलाल गौतमको जाहेरी दरखास्त, पूराना गाउँ प्राथमिक विद्यालयको क्षतिपूर्ति बारेको पत्र, सर्जमिन मुचुल्का, नरमाया सार्कीसमेतका मानिसहरूको घटना विवरण कागज, प्रतिवादीको बयान तथा वस्तुस्थिति मुचुल्कासमेतका प्रमाणहरूबाट मिति २०६८/११/२५ गते दिउँसो अं.१५:३० बजेको समयमा प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीले छविलाल गौतमको खरवारीमा आगो लगाई निजको घर, मतान तथा चर्पी र पूराना गाउँ, प्राथमिक विद्यालय भवनसमेतमा आगलागी गरी छविलाल गौतमले घरमा राखेको माल सामानसमेत गरी अं. मूल्य रु.१०,४८,०००/- बराबरको सरसामान, निजकै घरमा बस्ने बुद्धराज लम्जेलको अं. रु.६,६५,०००/- मूल्य बराबरको मालसामान पुराना गाउँ प्राथमिक विद्यालयको रु.८,१०,०००/- मूल्य बराबरको भवन र उक्त विद्यालयमा बस्ने एकल महिला छत्रमाया सिटौलाको अं. रु. ५१,४००/- मूल्य बराबरको सरसामान जली नष्ट भएको आगलागी मुद्दाको बारदात

स्थापित हुन आएकोले उक्त कसुर मुलुकी ऐन, आगो लगाउनेको महलको १ नं. विपरीत ४, ५ र ६ नं. बमोजिमको कसुर भएको पुष्टि हुन आएको हुँदा निज प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीलाई ऐ. को ४, ५ एवं ६ नं. बमोजिम सजाय गरी धनमालको क्षतिबापत मालधनी छविला गौतमलाई रु.१०,४८,०००/- ओमबहादुर लम्जेललाई रु. ६,६५,०००/- पूरानागाउँ प्राथमिक विद्यालयलाई रु. ८,१०,०००/- र छत्रमाया सिटौलालाई रु.५१,४००/- निज प्रतिवादीबाटै ऐ. को ९ नं. बमोजिम भराई पाउन मागदाबी लिई दायर भएको अभियोग पत्र ।

मिति २०६८/११/२५ गते बिहानको खाना खाई मकै छर्ने बाँझो खन्न भनी खेतमा गई दिनभर बाझो खनी मेरो काकाको छोरा केशव खत्रीसमेत सँगै घर जान भनी खेतबाट हिँडी जाहेरवाला छविलाल गौतमका खरबारी हुँदै घर जाने क्रममा सो खरबारीमा बेलुकी ३:३० बजे पुगेपछि मलाई चुरोट खान मन लागेकाले सलाई पारी चुरोट सल्काई सलाईको काँटी सो खरवारीको बाटोमा नै फाली घरतर्फ केही पर पुगेपछि सो खरबारीमा आगो लागेको देखी सल्केको आगो म र केशव खत्रीसमेत भई निभाउँदा सकेनौ । पछि आगो सल्कदै छविलाल गौतमको घर, पाली, ट्वाइलेट र पूराना गाउँ प्राथमिक विद्यालयको केहि काठहरू समेत जली नष्ट भएको हो । मैले जानीजानी आगो लगाएको होइन । अचानक आगो लागी जाहेरवालाको घर जलेको हो । मैले चुरोट सल्काई सलाईको काँटी फालेको निभेको रहेनछ । कति क्षति भयो भन्न सकिदैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीले अदालतमा गरेको बयान ।

यी प्रतिवादीले लापरवाही पूर्वक सलाईको काँटी फाली जाहेरवाला छविलाल गौतमको घर, पाली र पूराना गाँउ प्राथमिक विद्यालय जली नष्ट भएको कुरा तत्काल प्राप्त प्रमाण कागजातहरूबाट पुष्टि भइरहेको देखिँदा पछि बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने

गरी अ.बं.११८ को देहाय दफा २ बमोजिम प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीलाई पुर्पक्षका लागि थुनामा राख्नु भन्ने मिति २०६८/१२/२१ को आदेश।

मिति २०६८/११/२५ गते मैले बन्धकी लगाएको जिल्ला तेहथुम सक्रान्ती बजार गा.वि.स. वडा नं. ९ को खरबारीबाट आगो लाग्दै गरेको गाउँका मान्छेले देखी कराउँदा आगो लाग्दै आई निभाउने प्रयास गर्दा नसकी मैले बन्धकी लगाएको घरमा आगो सल्किई घरभित्र रहेका सुन २ तोला ३६,०००/- पर्ने कलर टि.भी. रु.६०,०००/- पर्ने ३ थान मोबाइल, नगद रु.१,९०,०००/- भाडा कुँडा लत्ताकपडा गरी रु.७,००,०००/- बराबरकै क्षति भएको छ। उक्त आगलागी प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीले चुरोट सल्काई सलाईको काँटी ननिभाइ फालेका कारण आगो लागेको भन्ने निजै लक्ष्मीप्रसाद खत्रीबाट थाहा पाएको हुँदा मेरो क्षति भएको बिगो यी प्रतिवादीले तिर्नुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाला बुद्धराज लम्जेलले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र।

मिति २०६८/११/२५ गते म घरमा नभएकाले आगो लगाएको देखिन। सो दिन ३:३० बजे घटनास्थलमा आउँदा हाल पढाई सञ्चालन नभएको अर्कै ठाउँमा भवन सरेको पूराना गाउँ प्राथमिक विद्यालयको खाली भवन र बुद्धराज लम्जेलले बन्धकी लगाएको छवीलाल गौतमको घरसमेत जल्दै गरेको देखेँ। प्रतिवादीले आगो लगाएको देखिन। बुद्धराज लम्जेलले कमाउँदै गरेको घरबारीमा रहेको खरबारीमा प्रतिवादीले चुरोट खाई सलाईको काँटी ननिभाइ फालेको कारण आगो लागेको भन्ने सुनेको हुँ। बुद्धराज लम्जेलको रु.६,६५,०००/- बराबरको क्षति भयो भनी बुद्धराज लम्जेलले भन्दा थाहा पाएको हुँ भन्ने वादीका साक्षी सुरेन्द्र लम्जेलले गरेको बकपत्र।

मिति २०६८/११/२५ गते म बिहेको निम्तो मान्न सक्रान्ती बजार गा.वि.स. वडा नं. ६ मा गई बेलुकी घर आउँदा छविलाल गौतमको घरमा आगो

लागेछ। आगो के कसरी लाग्यो, के कती क्षति भयो थाहा भएन। प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीले आगो लगाएको होइन भन्ने वादीका साक्षी मानबहादुर खत्रीले गरेको बकपत्र।

वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्री भएको आगलागी मुद्दामा कसले आगो लगाएको हो भन्न सकिदैन। आगलागीपश्चात यी प्रतिवादीलाई गाउँलेहरूले कुटपिट गरेका र निज आफैँ पनि भागेका कारण आगो यिनै प्रतिवादीले लगाएका हुन् भन्ने सम्भावना मात्र हो। उक्त आगलागीमा परी बुद्धराज लम्जेलको लगभग ७ लाख र छवीलाल गौतमको १३ लाख र विद्यालयमा सामान्य क्षति पुगेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी गोपाल रम्तेलले गरेको बकपत्र।

मिति २०६८/११/२५ गते बेसीमा गाई चराई बाँधी घर फर्कदै गर्दा खरबारीमा लक्ष्मीप्रसाद खत्रीले आगो निभाउँदै गरेका र मलाई पनि निजले आगो निभाउन बोलाएकोमा गई निभाउँदा झन् आगो बढ्दै गएकोले निभाउन सकिएन। आगो कस्ले लगाएको हो थाहा भएन। उक्त आगलागीबाट छवी गौतम र बुद्धराज लम्जेलको घर जलेको तर के कति मूल्य बराबरको क्षति भयो खुलाउन सकिन भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी केशव खत्रीले गरेको बकपत्र।

मिति २०६८/११/२५ गतेको दिउँसो २:३० बजे मेरो ठूलोबुबा छवी गौतमको खरबारीबाट आगो सल्कदै आई मेरो ठूलोबुबाको घर र पूराना गाउँ प्राथमिक विद्यालयमा आगो लागी पूराना गाउँ प्रा.वि.को टिन फर्निचर र भवनसमेत गरी छ लाख बराबरको धनमाल नष्ट भएको हो भन्ने पूराना गाउँ प्राथमिक विद्यालयका प्रतिनिधि शिक्षक श्री फडिन्द्र गौतमले गरेको बकपत्र।

छवि गौतमको जाहेरीमा उल्लिखित घर निजकै हो। निजको रु.९,००,०००/- को क्षति भएको हो। बुद्धराजको के कति क्षति भयो थाहा भएन। पूराना

गाँउ प्रा.वि.को रु.१,००,०००/- बराबरको क्षति भएको हो भन्ने हरिप्रसाद लामिछानेसमेतले गरिदिएको स्थानीय गाउँ सर्जमिन मुचुल्का।

आगलागीबाट छवी गौतमको रु. ५,००,०००/- बराबरको क्षति भएको हो। बुद्धराज सार्कीले घरमा भएको केही सामान निकाली बाँकी के कति क्षति भयो थाहा भएन भन्ने तेजबहादुर थापाले गरेको गाउँ सर्जमिन मुचुल्का।

जाहेरवाला छवि गौतमको आगलागीबाट रु.३,००,०००/- बराबरको क्षति भएको हो। बुद्धराजले केहि सामान निकाले। पूराना गाउँ प्रा.वि.को केहि भाग आगलागीबाट क्षति भएको हो। के कति क्षति भयो थाहाँ भएन भन्ने टोमबहादुर खत्रीले गरिदिएको गाउँ सर्जमिन मुचुल्का।

छवि गौतमको जाहेरीमा उल्लिखित घर निजकै हो। निजको रु.६,००,०००/- बराबरको क्षति भएको हो भन्ने लोकनाथ सिटौलाले गरिदिएको गाउँ सर्जमिन मुचुल्का।

प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीले मौकामा र अदालतमा बयान गर्दा आफूले चुरोट सल्काउन प्रयोग गरेको सलाइको काँटी फाल्दा खरमा पर्न गई त्यसैबाट जाहेरवालाको घरमा आगो लागेको हो भनी स्वीकार गरेका, मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिले अदालतमा प्रतिवादीकै कारण जाहेरवालाको घर जलेको हो भनी लेखाई दिएकासमेत आधार प्रमाणबाट जाहेरवालाको घरसमेतमा यी प्रतिवादीकै कार्य कारणबाट आगो लाग्न गएको कुरा पुष्टि हुन आयो। बिगोका हकमा हेर्दा छवि गौतमले जाहेरीमा दाबी लिएको बिगो र अभियोग पत्रमा दाबी गरिएको बिगो फरक परेको, अदालतबाट सर्जमिन गरी बुझिएकोमा रु.६,००,०००/- जति क्षति भयो भनी उल्लेख भएको पाइएको सो बिगो नै जाहेरवाला छवि गौतमले प्रतिवादीबाट भराई लिन पाउने र अन्य जाहेरवालाहरूको बिगोका हकमा विश्वासनीय तवरले पुष्टि हुन नसक्दा दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्नेसमेत

व्यहोराको सुरु तेहथुम जिल्ला अदालतको मिति २०६९/४/३० गतेको फैसला।

मैले चुरोट सल्काई निभाएर फालेको सलाइको काँटीमा बचेको भागबाट आगो लागेको थाहा पाई चुरोट खाएको स्थान भन्दा अं.५०० मि. टाढा रहेको जाहेरवाला छवि गौतमको घरमा सलिकन पुगी उक्त घर जलेको हो। अरू कोहि कसैकोमा आगो लागेको छैन। मैले जानाजान निजको घरमा आगो लगाएको होइन। आगो बढेको थाहा पाउनासाथ मसमेत उक्त स्थानमा गई आगो निभाउन गएको तर निभाउन नसकी आगोले उक्त घर जलेको भन्ने कुरा मैले आफ्नो बयानमा उल्लेख गरेको छु। मैले नियत बस आगो लगाएको नभई भवितव्यबाट आगो लाग्न गएको कुरा मिसिलबाट प्रस्टरूपमा देखिइरहेको अवस्थामा समेत आगो लगाउनेको १ नं. बमोजिमको कसुर अपराधमा मलाई सजाय गर्ने गरी भएको सुरु तेहथुम जिल्ला अदालतको मिति २०६९/४/३० को फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दाबीबाट सफाई पाउँ भनी प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीले गरेको पुनरावेदनपत्र।

प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीले आफूले आगो लगाएको कुरा स्वीकार गरी जाहेरवाला छवी गौतमको घर जलेको कुरा ठहर गरे तापनि दाबीको बिगो भन्दा कम बिगो कायम गरेको, अन्य जाहेरवालाहरूको दाबी नपुग्ने ठहराएको छ। प्रतिवादीलाई घर, ग्वाली, स्कुलसमेत जलाएकोमा थप सजाय नगरेको हदसम्म सुरुको फैसला मिलेको नहुँदा सो हदसम्म बदर गरी अभियोग मागबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट दायर हुन आएको पुनरावेदनपत्र।

यसमा वादी प्रतिवादी दुवैको पुनरावेदन पर्न आएको देखिँदा मुलुकी ऐन, अ. बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ पुनरावेदन पर्न आएको व्यहोराको जानकारी एक अर्कालाई गराई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको मिति

२०६९/१०/१४ आदेश ।

यसमा प्रतिवादीले अदालतमा बयान गर्दा आफूले चुरोट सल्काई फ्यालेको सलाईको काँटीले खरबारीमा आगो लाग्न गई सोही आगो सल्कदै गई जाहेरवालाको घरसमेतमा आगलागी भएको तथ्यमा साबित रहेको र निजको साबितीलाई घटनास्थल मुचुल्का तथा घटना विवरण र वस्तुस्थिति मुचुल्कामा रहेका केशव खत्रीलगायतका व्यक्तिहरूले गरेको बकपत्र तथा जाहेरवाला बुद्धराज लम्जेलको बकपत्र समेतबाट पुष्टि भइरहेकोले यी प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीले जानीजानी जाहेरवालासमेतको घरमा आगो लगाएको नभए तापनि प्रतिवादीको गम्भीर लापरवाहीका कारणबाट जाहेरवालाको घरसमेतमा आगो लाग्न गएकोले सुरु तेहथुम जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सजाय र क्षतिको बिगोको सम्बन्धमा मिलेको नदेखिँदा उक्त फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीलाई मुलुकी ऐन, आगो लगाउनेको महलको ५ नं. बमोजिम ४ वर्ष कैद हुने र जाहेरवाला छवि गौतमलाई ३ लाख रूपैयाँ र पूराना गाउँ प्राथमिक विद्यालयलाई रु. ५०,०००/- क्षतिपूर्ति प्रतिवादीबाट भराई लिन पाउने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको मिति २०६९/१२/२६ को फैसला ।

यसमा प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष र अदालतमा समेत बयान गर्दा आफ्नै कारणबाट खरबारीमा आगो लाग्न गई सल्कदै जाँदा बुद्धराज लम्जेल, पूराना गाउँ विद्यालय र छवीलाल गौतमको घर जली नष्ट भएको भनी साबिती बयान गरेको र मौकामा बुझिएका व्यक्तिहरूबाट पनि प्रतिवादीकै बयानलाई समर्थन हुने गरी बकपत्र गरेको अवस्था छ । घर आगोलागी हुदा नष्ट भएको धनमालको बिगो खुलाई पीडितले कागज गरी दिएका र सो पुष्टि हुने गरी बकपत्र गरेको अवस्थामा धनमालको मूल्य र विवरण फरक परेको भन्ने आधारमा बुद्धराज लम्जेलसमेतलाई क्षतिपूर्ति नभराउने गरी भएको फैसला न्यायसंगत

छैन । साथै पुराना गाउँ विद्यालयलाई मागदाबी भन्दा कम रु.५०,०००/- र छवी लाल गौतमलाई ३,००,०००/- क्षतिपूर्ति भराई दिने फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी वादी नेपाल सरकारको मिति २०७०/७/१३ मा यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

मैले जानीजानी आगो लगाएको होइन भन्ने कुरा मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि भइरहेको छ । प्रहरीमा कागज गर्ने कसैले पनि अदालतमा मैले आगो लगाएको भनी किटानी बकपत्र गर्न सकेका छैनन् । मैले चुरोट सल्काई बलेको काँटी निभाइ बाटोमा फालेकोमा आगो लाग्न गएको हो । मैले र केशव खत्रीले निभाउन कोसिस गर्दा निभाउन नसकी छवी गौतमको घर भवितव्यपूर्वक जली नष्ट भएको हो । मैले आगो लगाएको र क्षति गराएको भन्ने अभियोग दाबी प्रमाणित हुन सकेको छैन । छवी गौतमको क्षति भएको बिगो एकिन हुन सकेको छैन । अतः भवितव्यबाट आगलागी हुन गएको पुष्टि भइरहेको अवस्थामा मलाई ४ वर्ष कैद रु.३,५०,०००/- क्षतिपूर्ति भराई लिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको मिति २०६९/१२/२६ को फैसला बदर गरी पूर्ण सफाइ दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीले यस अदालतमा गरेको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री टिकेन्द्र दाहालले प्रतिवादीकै कारणबाट खरबारीमा आगो लाग्न गई सल्कदै जाँदा बुद्धराज लम्जेल, पूराना गाउँ विद्यालय र छवीलाल गौतमको घर जली नष्ट भएको भनी बयान गरेको र मौकामा बुझिएका व्यक्तिहरूले पनि प्रतिवादीकै बयानलाई समर्थन हुने गरी बकपत्र गरेको अवस्था छ । घर आगोलागी हुदा नष्ट भएको धनमालको बिगो खुलाई पीडितले कागज गरिदिएका र सो पुष्टि हुने

गरी बकपत्र गरेको अवस्थामा धनमालको मूल्य र विवरण फरक परेको भन्ने आधारमा बुद्धराज लम्जेलसमेतलाई क्षतिपूर्ति नभराउने गरी भएको फैसला न्यायसङ्गत छैन। साथै पुराना गाउँ विद्यालयलाई मागदाबी भन्दा कम रु. ५०,०००/- र छवीलाल गौतमलाई ३,००,०००/- क्षतिपूर्ति भराई दिने फैसला त्रुटिपूर्ण छ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो। पुनरावेदक प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री हर्कबहादुर भट्टराई, रामप्रसाद पण्डित तथा वैतनिक अधिवक्ता श्री किरण गुप्ताले प्रतिवादीले प्रतिवादीले जानीजानी र मनसायपूर्वक वारदात घटाएको भन्ने मिसिल संलग्न कुनै कागजातहरूबाट पुष्टि हुन सकेको छैन। प्रतिवादीको पूर्व रिसइवीसमेत केही रहेभएको देखिँदैन। प्रहरीमा कागज गर्ने व्यक्तिहरू कसैले पनि अदालतमा उपस्थित भई प्रतिवादीलाई गडाउ गरी बकपत्र गर्न सकेको अवस्था छैन। क्षति भएको घरमा प्रत्यक्ष आगो लगाएको नभई निभाएर फालेको चुरोटको टूटोबाट अचानक आगो सल्कीएको अवस्था छ। प्रतिवादीले चुरोट निभाइ फालेको स्थान र क्षति भएको स्कुल तथा घरको दुरी ५०० मिटर भन्दा बढी रहेको छ। अत मिसिल प्रमाणबाट प्रतिवादी उपरको अभियोग दाबी पुष्टि हुन नसकि रहेको अवस्थामा निजलाई सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो। यसरी दुवै तर्फबाट प्रस्तुत भएको तर्कपूर्ण बहस सुनी पुनरावेदनसहितका मिसिल कागजातहरू अध्ययन गरी पुनरावेदन अदालत, धनकुटाले प्र. लक्ष्मीप्रसाद खत्रीलाई ४ वर्ष ६ महिना कैद र रु. ६,००,०००/- भराई दिने गरी भएको फैसला मिले नमिलेको के हो ? पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्ने हो होइन, साथै नेपाल सरकारले निज प्रतिवादीलाई थप सजायसमेत हुनुपर्ने भनी लिएको जिकिर पुन सक्ने हो होइन सोही सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीले खरबारीमा चुरोट सल्काई सलाईको बलेको काँटी खरवारीमा फालिदिएको र सोही आगोबाट खरबारी हुँदै छवी गौतमको घर तथा पुराना गाउँ प्राथमिक विद्यालयसमेतमा आगो लाग्न गई क्षति पुग्न गएको हुँदा प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, आगो लगाउनेको ४, ५ र ६ नं. बमोजिम सजाय गरी क्षति भएको बिगो रु. २५,७४,४००/- प्रतिवादीबाट जाहेरवालाई दिलाई भराई पाउँ भन्ने मागदाबी लिई अभियोगपत्र पेस भएकोमा सुरु तेहथुम जिल्ला अदालतले प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीलाई मुलुकी ऐन, आगो लगाउनेको महलको ५ नं. बमोजिम ४ वर्ष ६ महिना कैद र रु. ६,००,०००/- क्षतिपूर्तिसमेत प्रतिवादीबाट जाहेरवालालाई भराई दिने ठहराई गरेको फैसलाउपर वादी प्रतिवादी दुवै पक्षको पुनरावेदन अदालत, धनकुटामा पुनरावेदन परेकोमा सुरु फैसला केही उल्टी हुने भई प्रतिवादीलाई ४ वर्ष कैद हुने र रु. ३,००,०००/- मात्र क्षतिपूर्ति भराई दिने ठहराई भएको फैसलामा चित्त नबुझाई दुबै पक्षको यस अदालतसमक्ष पुनरावेदन परेको देखियो।

३. तेहथुम जिल्ला सक्रान्ति बजार गा.वि.स. वडा नं. ९ मा छविलाल गौतमको घर बन्दकी लिई ओमबहादुर लम्जेल बसी आएकोमा मिति २०६८।११।२५ गते घर नजिकैको खरवारीमा लागेको आगो सल्किदै आई घरमा आगो लागेको, सो आगोले अन्नपात काठपात तथा नगद जिन्सीसमेत रु. ७,३६,०००/- बराबरको धनमाल क्षति भएको, सोही आगो मतान घरमा समेत लाग्न गई रु. १,५०,०००/- को क्षति भएको हो। उक्त आगोबाट पुरानागाउँ प्राथमिक विद्यालयको भवनमा समेत आगो लाग्न गई रु. ७,००,०००/- क्षति भएको र सोही विद्यालयमा डेरा गरी बस्ने छत्रमाया सिटौलाको रु. ५१,४००/- समेत जम्मा रु. १६,३७,४००/- बराबरको क्षति भएको भनी घटनास्थल मुचुल्काबाट देखियो। आगो

लगाउने व्यक्ति यिनै प्रतिवादी रहेको र उक्त आगोबाट आफ्नो रु.४,१०,७००।- बराबरको क्षति भएको भनी बुद्धराज लम्जेलले मिति २०६८।११।२८ मा जाहेरी दिएको देखिन्छ । घटना विवरण कागज गर्ने नरमाया सार्कीसमेतले प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीले चुरोट सल्काई बलेको सलाईको काँटी खरबारीमा फालिदिएको कारण आगलागी भएको हो । आगलागीबाट के कति क्षति भयो थाहा भएन भनी व्यहोरा लेखाएको पाइयो । सोही व्यहोरालाई अदालतमा बकपत्र गरी प्रमाणित गरिदिएको देखियो ।

४. प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीले अनुसन्धानको क्रममा र अदालतमा बयान गर्दा मिति २०६८।११।२५ गते बेसीबाट घरतर्फ फर्किरहेको अवस्थामा छविलाल गौतमको खरबारीमा चुरोट खाई बलेको सलाईको काँटी फालिदिएको हुँ । सोही सलाईको काँटीबाट आगो सल्किन गएको देखेपछी केशव खत्री र स्थानीय नरमाया सार्कीसमेत भई आगो निभाउन खोज्दा नसकेकोले घरतर्फ गएको हो । सोबाट को कस्को के कति क्षति भयो भन्न सकिदैन । सोही आगोको कारणबाट जाहेरवालाका घर गोठ र स्कुलमा आगजनी हुन गएको हो भनी आफूले फालेको सलाईको काँटीबाट आगो लाग्न गएको तथ्यमा साबित रही बयान गरेको देखियो ।

५. प्रतिवादीको उक्त साबिती घटनास्थल मुचुल्का, घटना विवरण कागज, वस्तुस्थिति मुचुल्का तथा जाहेरवाला बुद्धराज लम्जेलको बकपत्रसमेतबाट पुष्टि भइरहेको देखिन्छ । यसबाट प्रतिवादीले खरबारीमा फालेको बलेको सलाईको काटीबाट आगो सल्किदै आई जाहेरवालाहरूको घर गोठ तथा स्कुलसमेतमा आगलागी भएको तथ्य पुष्टि भइरहेको देखियो । अव प्रतिवादीको उक्त कार्यबाट अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर स्थापित हुन सक्ने हो होइन भन्नेतर्फ विचार गर्दा मुलुकी ऐन आगो लगाउनेको १ नं. हेर्दा कसैको नोक्सान गराउन जानीजानी आगो लगाउन, लगाउन

लाउन र आगो लाउने उद्योग गर्न गराउनसमेत हुँदैन । कसैले लेखिएको काम गर्‍यो भने जती जना मानिस भई सो काम भएको छ उति जनालाई र मतलवीलाई बात लाग्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । प्रतिवादीले आफूले जानीजानी जाहेरवालाहरूको घरमा आगो लगाएको होइन भन्ने जिकिरतर्फ हेर्दा प्रतिवादीले जाहेरवालाको घरमा नै गई आगो लगाएको नभए तापनि जाहेरवालाको खरबारीमा बलेको सलाईको काँटी फालेको कारण वारदात भएको कुरामा विवाद देखिँदैन । सुकेको खरबारीमा सलाईको काँटी फाल्दा खरबारीमा आगो लाग्न सक्छ र त्यसबाट नजिकका घरमा आगो लाग्न सक्छ भन्ने कुरा सामान्य विवेक भएको मानिसलाई थाहा हुन सक्ने विषय हो । यसरी सामान्य विवेकसम्म नराखी आफूले गर्न लागेको कार्यबाट अर्काको हानी नोक्सानी हुन्छ भन्ने जानीबुझी त्यस्तो कार्य गर्ने र त्यसबाट नोक्सानी हुन गएमा प्रतिवादीले लापरबाही गरेको मानिन्छ । आफूद्वारा हुने कार्यबाट दुष्परिणाम निस्कन सक्दछ भन्ने जानीजानी उसले गरेको कार्यबाट आपराधिक कार्य घटन गएमा उसको मानसिक अवस्था पूर्णतया निर्दोष रहेछ भनी मान्न मिल्दैन । यो मनसायकै एउटा स्वरूप हुँदा निजमाथि फौजदारी दायित्व आकर्षित हुन्छ । तसर्थ प्रस्तुत वारदात मनसायपूर्वक घटेको होइन भन्ने बयान जिकिर र गम्भीर लापरबाहीबाट घटना घटेको पुष्टि भइरहेको परिप्रेक्षमा प्रतिवादीले आपराधिक दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउनुपर्दछ भन्ने पुनरावेदन जिकिर मुनासिब देखिन आउँदैन ।

६. अब प्रतिवादीले गरेको कसुरजन्य कार्यबाट हुनसक्ने सजायतर्फ विचार गर्दा मुलुकी ऐन, आगो लगाउनेको महलको ४ नं. हेर्दा घरमा आगो लगाइदिएको नभई घरबाहिर रहेको अर्काको हकको जिन्सी मालमा आगो लगाइदिने, आगो लगाउने उद्योग गर्ने र बचन दिनेलाई घर चौपाया मानिस परेको नभए नोक्सान भएको बिगो भराई आगो लगाइसकेको भए

ठाउँ एकको छ महिना, आगो लगाउन उद्योग गरेकोमा आगो लगाउन नपाएको भए तीन महिनाको दरले कैद हुन्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। त्यसैगरी ऐ. ५ नं. मा अर्काको घरमा आगो लगाएमा.....आगो लगाउने र सो काममा मुख्य भई बचन दिने जतिलाई एक घरको ४ वर्ष र त्यसदेखि बढी घर एकको एक वर्षका दरले बढाई कैद गर्नुपर्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखियो। प्रतिवादीले छवीलाल गौतमको खरबारीमा सलाईको काँटी फालेको कारणबाट आगो लाग्न गएको र सोही आगो सल्कंदै गएर छवीलाल गौतमको घरगोठ र पुरानागाउँ प्राथमिक विद्यालयको भवनसमेतमा क्षति पुग्न गएको तथ्य स्थापित भइरहेको देखिन्छ। यसबाट प्रतिवादीले फरक फरक ठाउँमा आगो लगाएर एकभन्दा बढी घरमा क्षति भएको अवस्था नभएको र थप घरमा आगो लगाउन प्रतिवादीको प्रत्यक्ष संलग्नता रहेको तथ्य स्थापित हुन आएको देखिँदैन। जहाँसम्म एकभन्दा बढी घरमा क्षति भएको हुँदा आगो लगाउनेको ४ र ५ नं. आकर्षित हुन्छ भन्ने अभियोग दाबी छ सोतर्फ हेर्दा प्रतिवादीले प्रत्यक्षरूपले घरमै गएर जानीजानी आगो लगाएको नभई प्रतिवादीको गम्भीर लापरवाहीको कारण खरबारीमा फालेको सलाईको काँटीबाट आगो सल्कंदै गई जाहेरवालाहरूको घर र स्कुलसमेत जली नस्ट भएकोमा यस्तो वारदातलाई छुट्टाछुटे वारदात कायम गरी सजाय गर्न मिल्ने पनि देखिँदैन।

७. अब जाहेरवालाई भराएको बिगोको सम्बन्धमा हेर्दा अदालतबाट भएको सर्जमिन मुचुल्का हेर्दा सबै व्यक्तिहरूले जाहेरवालाको क्षति भएको रकममा एकरूपता रहेको देखिँदैन। बादी प्रतिवादीका साक्षिहरूले बकपत्र गर्दा पनि क्षति भएको बिगोको रकममा एकरूपता देखिँदैन। जाहेरवाला बुद्धराज लम्जेलको जाहेरी र बकपत्र व्यहोरा फरक रहेको तथा निजले आगलागी पूर्व नै आफ्नो सामान घरबाट निकाली सकेको भन्ने वादीका साक्षीको बकपत्रबाट

पुष्टि भएको हुँदा निजको क्षतिको एकिन हुन नसकेबाट निजलाई बिगो भराउन मुनासिब देखिएन।

८. जाहेरवालामध्ये छवी गौतमको घरको क्षतितर्फ हेर्दा निजको कुन कुन सामान जली नस्ट भएको हो, सो तथ्य घटना विवरण कागज तथा वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिसहरूले खुलाउन सकेको देखिँदैन। अदालतबाट भई आएको सर्जमिन मुचुल्काका अधिकांश मानिसहरूले निजको छ लाख बराबरको क्षति भएको उल्लेख गरेको पाइयो। निजको घर ढुङ्गा माटोको गाह्रो, फुसको छानो र घरको लम्बाइ चौडाइ २७×१३ रहेको परिप्रेक्षमा निजलाई आगलागीको घटना भएको परिस्थिति, घरको बनावट तथा मिसिल संलग्न अन्य सबुत प्रमाणहरूका आधारमा रु. ३,००,०००।- क्षतिपूर्ति भराउने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला अन्यथा देखिँदैन।

९. अब पुराना गाउँ प्राथमिक विद्यालयको हकमा हेर्दा उक्त भवनमा क्षति पुगेको स्थापित भए तापनि के कति क्षति भएको हो कही कतैबाट देखिन आउँदैन। घटनास्थल मुचुल्कामा काठपात र भवन क्षति भएको उल्लेख भए तापनि आगलागी भएको समयमा स्कुल खाली रहेको बताएका तथा वादीका साक्षी गोपाल रमतेलले स्कुल ढुङ्गा माटोको गाह्रोबाट निर्माण भएको र सामान्य क्षति भएको भन्ने बकपत्र व्यहोरा देखिँदा आगलागी हुँदाको स्वरूप र अवस्थासमेतबाट पुराना गाउँ प्राथमिक विद्यालयलाई रु.५०,०००।- बिगो भराउने गरेको फैसलालाई अन्यथा भन्नुपर्ने देखिन आएन।

१०. अतः प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद खत्रीले लापरवाहीका साथ बलेको सलाईको काँटी खरबारीमा फालेको कारण आगलागी हुन गई जाहेरवालाहरूको घर तथा स्कुलसमेतमा क्षति पुग्न गएको कसुर वारदात माथि विवेचित आधार प्रमाणहरूबाट पुष्टि र स्थापित हुन आएकोले निज प्रतिवादी लक्ष्मीप्रसाद

खत्रीलाई मुलुकी ऐन, आगो लगाउनेको महलको १, ४ र ५ नं. बमोजिमको कसुरमा निजलाई ४ (चार) वर्ष कैद र निज प्रतिवादीबाट रु. ३,००,०००।- जाहेरवाला छवी गौतमलाई र रु. ५०,०००।- पुराना गाउँ प्राथमिक विद्यालयलाई क्षतिपूर्ति भराइदिने ठहराई भएको पुनरावेदन अदालत, धनकुटाको मिति २०६९।१२।२६ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक वादीको प्रतिवादीलाई थप सजाय गरिपाउँ भन्ने र प्रतिवादीको आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउँ भन्ने पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय

इजलास अधिकृत शा.अ:- तीर्थराज भट्टराई
इति संवत् २०७२ साल असोज १२ गते रोज ३ शुभम् ।

निर्णय नं. १६०१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
आदेश मिति : २०७२।५।२३।४
०७१-WO-०८५७

मुद्रा: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ३२ अनामनगर बस्ने

अधिवक्ता मातृकाप्रसाद निरौलाको वारेस ऐ.ऐ.
बस्ने टंकहरि दाहाल
विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- भूकम्पीय जोखिममा रहेका राज्यले भूकम्प पूर्वको अवस्था (Pre Disaster Stage), भूकम्प हुँदाको अवस्था (During Disaster Stage) र भूकम्पपश्चातको अवस्था (Post Disaster Stage) गरी विपत व्यवस्थापनका चरण र संयन्त्रहरूको व्यवस्था गरको पाइन्छ। नेपालका सन्दर्भमा हेर्ने हो भने विभिन्न प्रकोपको सामना गर्दै आए तापनि त्यसको व्यवस्थापन गरी जनताको जीवन र राज्यको सम्पत्तिको संरक्षण गर्न तत्कालीन र दीर्घकालीन योजना तथा संयन्त्रहरूको स्थापना गरी व्यवस्थापन गर्न सकेको नपाइने ।

(प्रकरण नं. ५)

- निवेदकले उठाएका बाँच्न पाउने अधिकारसहितका मौलिक अधिकारको संरक्षण, विपत व्यवस्थापनसमेतका व्यवस्थापकीय कुराहरूका सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपालको संविधान, २०६३ ले मौलिक मानवअधिकारको प्रत्याभूति गर्दै ती अधिकारको सार्थक कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी राज्यलाई सुम्पेको छ । प्रकृतिक प्रकोपलगायत अन्य कुनैपनि कारणमा व्यक्तिको मौलिक हक अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धन गर्नुपर्ने दायित्वबाट राज्य विमुख हुन सक्दैन । नागरिकको संरक्षकको हैसियतले आफ्नो स्रोत साधनको

समुचित परिचालन गरी आफूले लिएको जिम्मेवारीबाट कुनै पनि बहानामा राज्यले पछि हट्न नमिल्ने ।

- हालैको भूकम्पबाट राज्यले बेहोर्नु परेको क्षति र जनताले पाएको हैरानीको बीच तादत्म्य हुने गरी राज्यका क्रियाकलाप प्रदर्शित हुनुपर्छ । भूकम्प जस्तो प्राकृतिक प्रकोपको पूर्वानुमान गर्न सकिने गरी वैज्ञानिक खोज अनुसन्धान एवं त्यसको वैज्ञानिक पुष्टि गर्न सकिने यान्त्रिक उपकरणहरूबाट जनतालाई सुसूचीत गराई उनीहरूको जीवन रक्षा गर्नुपर्ने दायित्व राज्यको हो । तथापि यी सबै कुराको परिपूर्ति गर्न राज्य सक्षम नहुन सक्छ तापनि अहिलेको Global Village भएको परिप्रेक्षमा त्यस्ता सूचना जनतासमक्ष पुर्याउन नसक्दा सोचेभन्दा बढी क्षति हुन पुगेको तथ्य प्रस्ट हुन आएको छ । त्यसैले आगामी दिनमा यस्तो प्राकृतिक विपत्तिबाट हुन सक्ने क्षति न्यूनीकरण गर्नेतर्फ राज्यले कदम चाल्नु पर्ने ।
- विकासको नाममा अव्यवस्थित वस्ती विकास र दीर्घकालीन सोचबेगर बनेका भौतिक संरचनाका कारण विपद व्यवस्थापनपश्चात पनि जनताले आफूलाई सुरक्षित महसुस गर्न नसक्नु अर्को विडम्बना देखिएको छ । सार्वजनिक तथा सरकारी जमिनमाथिको अतिक्रमणका कारण आपत्कालीन अवस्थामा सुरक्षित अवतरण गर्ने स्थान नपाएर पनि कतिले ज्यान गुमाउनु परेको यथार्थता राज्यको सामु देखा परेको छ । नदी किनारा इनार पोखरी पाटी पौवा जंगल पर्ती जग्गालगायतका सार्वजनिक एवं सरकारी

जमिन वैयक्तिक तथा निजीस्वार्थका कारण साँगुरिन पुगेको तीतो यथार्थता पनि राज्यका सामु चुनौतीको रूपमा देखा परेको छ । जीवन स्वतन्त्रता अर्थात् बाँच्न पाउने अधिकारको अर्थ गास बास कपासमा मात्र सीमित छैन सुरक्षित किसिमले भयरहित वातावरणमा बाँच्न पाउने र उन्नति प्रगति र विकास गर्न पाउने अधिकार पनि आज जीवनकै अधिकारको रूपमा लिइनु पर्ने ।

- प्राकृतिक स्रोतको दिगो उपयोग हुने गरी गरिएको विकास नै बास्तवमा दिगो विकास हो । विकासको नाममा बढ्दो सहरीकरण र अव्यवस्थित बस्ती विकास एवं सरकारी एवं सार्वजनिक जमिनमाथिको अतिक्रमण गरी बनेका ठूलाठूला संरचनाले उल्टै समाजमा भयको वातावरण सिर्जना गरेको छ । तसर्थ आगामी दिनमा भूकम्पबाट हुन सक्ने क्षतिको न्यूनीकरण, प्राकृतिक प्रकोप एवं विपत् व्यवस्थापन, सुरक्षित भई बाँच्न पाउने हकको सम्मान, दिगो विकास, सुरक्षित, स्वास्थ्य, तथा सुन्दर बस्ती विकास, दैवीप्रकोपको बेला आश्रय लिने पर्याप्त खाली जमिनको योजनाबद्ध संरक्षण, भूकम्पीय सही सूचनाको लागि भूगर्भ विज्ञानको अध्ययन अनुसन्धान साथै नीति निर्माण र समसामयिक कानून निर्माणका लागि कार्य गर्नु भनी विपक्षी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने ।

(प्रकरण नं. १३)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता मातृकाप्रसाद निरौला, हरेराम तिवारी, दामोदर खड्का

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
उद्धवप्रसाद पुडासैनी
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

- पुनः निर्माण प्राधिकरणसम्बन्धी अध्यादेश, २०७२
- दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९
- निकासी पैठारी (नियन्त्रण) ऐन, २०१३
- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५

आदेश

न्या.गोपाल पराजुली : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ थत १०७(२) बमोजिम दायर भई निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:-

म निवेदक विगत लामो समयदेखि कानून व्यवसायमा सम्लग्न रहेको, नेपाल बार एसोसिएसनको सदस्य भई स्वदेश तथा विदेशका विभिन्न संघ संस्थासँग आवद्ध रहेको, अन्य सार्वजनिक सरोकारका विषयमा समय समयमा बहस पैरवीसमेत गरी आएको र प्रस्तुत विषय समेत सार्वजनिक सरोकारका दृष्टिले गम्भीर तथा उपयुक्त विषय भएको हुँदा प्रस्तुत निवेदन गरेको छु।

कानूनले जीवन रक्षाको अधिकार लाई उच्च प्राथमिकतामा प्रत्याभूत गरेको छ। जीवन रक्षाको अधिकारभित्र जीवन रक्षाका लागि आवश्यक खाना, छाना, नाता तथा स्वास्थ्य, शिक्षा, यातायातलगायतका आधारभूत आवश्यकताको प्रत्याभूत गरेको हुन्छ। जीवनको अधिकार अमूल्य जीवनको समयोचित, मानवोचित आधारभूत हक प्राप्ति र रक्षाका लागि हो। संवैधानिक कानूनको विकासक्रमसँगै जीवनको अधिकारलाई संवैधानिकप्रत्याभूत गरिँदै आएको हो। प्रचलित नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ तथा १२(१)(२) धारा १३ समेतले प्रत्याभूत

गरेको स्वतन्त्रता र समानताको हक राज्यका तर्फबाट नागरिक तथा मुलुकवासीका लागि गरिएको प्रतिबद्धता हो। राज्यले गरेको त्यस्तो प्रतिबद्धता जस्ताको तस्तै प्रत्याभूत गर्न राज्य बाध्य र जिम्मेवार हुन्छ।

प्रचलित संविधानले प्रत्याभूत गरेको नागरिकको मौलिक हक असुरक्षित हुने गरी कुनै भवन संरचना खडा गर्ने र आफूखुस असुरक्षित बस्ने हक कसैलाई हुँदैन। सहर बजार तथा घना आवादी क्षेत्र कहीं पनि अरुको अहित हुने गरी कुनै संरचना निर्माण गर्न कुनै व्यक्ति स्वतन्त्र हुँदैन भने राज्यले पनि त्यस्तो अनुमति दिन मिल्दैन। आवश्यक परेका बखत हेभी इक्विपमेन्ट सहजै प्रवेश गर्न सक्ने प्रवेश मार्ग नभएको ठाउँमा घर बनाउने स्वीकृति दिन र बनाउन पाउनु सुरक्षित र हानिरहित घर बनाउने कर्तव्य सबैको हुन्छ। मानव जीवननै धरापमा पर्ने गरी संरचना बनाउने र बनाउन दिने हकसमेत कसैलाई राज्यका निकायको स्वीकृति र अनुगमनमा आफूले बनाएको कुनै पनि संरचनाबाट प्रथमत आफैं, आफूमा आश्रित परिवार र छर छिमेकी पनि सुरक्षित हुनु पर्दछ। क्षणिक व्यापारिक लाभको स्वार्थले कमजोर र कमसल भवन संरचना बनाई अनुचित सम्बृद्धी हासिल गर्ने हक पनि कसैलाई हुँदैन। ठेक्का पट्टामा कैफियत गरी सम्बन्धित व्यक्तिसँगको नाजायज मोलाहिजामा गुणस्तरहिन, कमजोर र असुरक्षित संरचना निर्माण गर्ने गराउने हकसमेत कसैलाई हुँदैन। यस्तै अनुचित कार्य तथा भ्रष्टाचार गरी कमशल र कमजोर निर्माण गरे गराएका हुँदा यही वैशाख १२, १३ र २९ गते गएको महाभूकम्प तथा भूकम्पका कारण मुलुकले ठूलो हताहत बेहोर्नु पर्यो। खरबौंको सम्पत्ति नोक्सान भयो र संविधान तथा कानूनले प्रत्याभूत गरेको जीवन रक्षाको हक माथि गभिर आघात पर्न गयो। त्यस घटनाबाट धेरैको ज्यान गयो। जो जीवित छन् त्रसित र मनोवैज्ञानिक सन्त्रासको सिकार बनेका छन्। बाल वृद्धा सबै आतंकित बनेका छन्। गैरजिम्मेवार तवरले ठूला भवनहरू बनाएका र

बनाउन दिएकाले अबोध बालबालिका, निर्दोष आफन्त तथा परिवारजन तथा छिमेकीहरू समेत घर छोडेर हिँड्न बाध्य छन्। बैंक वित्तिय संस्थाबाट ऋण लिएर जोखिमपूर्ण घर फल्याट बनाई अनुचित मुनाफा खाने बदनियतले गर्दा अरबौंको सम्पत्ति डुबेको छ। त्यसैबाट बैंड्क वित्तिय संस्थाहरू विमा कम्पनी धरासायी हुँदैछन्। त्यस्ता ठूला भवन फल्याटका धनी मात्र नभई त्यसका छिमेकीहरू पनि बेघरवार भई भौतारिएका छन्। सबैको बाँच्न पाउने हक संकटमा परेको छ। सरकारी तथा गैरसरकारी र निजी घर भवनसमेत संकटमा परेका छन्। यस्तो दुखद अवस्थाका बाहक ती घर तथा असुरक्षित संरचना बनाउने मात्र होइन बनाउन दिने उचित अनुगमन नगर्ने, आवश्यक नीति नियम नबनाउने र भएको कानून, नीति नियमको पालना नगर्ने र नगराउने सबै जिम्मेवार छन्।

तसर्थ सबै विपक्षीहरूको लापरवाही, गैरजिम्मेवारीपना, बदनियतले प्रचलित कानूनको उल्लङ्घन र उल्लङ्घनमा प्रोत्साहन भइरहेको तथा नयाँ समय सापेक्ष कानून तथा नीति नियम निर्माणमा बेवास्ता गरेको, क्षणिक लोभ र स्वार्थका कारण कानून कार्यान्वयन र अनुगमनमा लापरवाही गरेको, जीवन सुरक्षाका लागि बन्नु पर्ने भवन संरचना नै घातक बन्न पुगेको जस्ता अनेकौं कारणले आज नेपालका सहर बजार तथा ग्रामिण बस्तीमा समेत सबै नागरिक असुरक्षित बनेका छन्। राष्ट्रको ढुकुटी खर्च गरी बनेका सबैनिजी, सरकारी अर्ध-सरकारी तथा संवैधानिक निकायका घर भवनसमेत त्यसमा काम गर्ने मानव संशाधन विरुद्धको धरापमा परिणत भएका कति बेला कसको ज्यान माथि वा घर माथि लड्ने हो भन्ने त्रासले निर्धक्क बस्न र बाटो हिँड्न सक्ने अवस्था छैन। व्यापारिक उद्देश्यले बनाइएका ठूला भवन तथा अपार्टमेन्टका कारण त्यसमा आश्रय लिने मात्र होइन निर्दोष र अबोध छिमेकीको समेत बास उजाडिएको र यस्ता अनेकौं भयावह स्थितिको सिर्जना भएको हुँदा

प्रत्यर्थीहरू र अन्य सम्बन्धित सबैको त्यस्ता काम कारवाहीबाट नेपाली नागरिकलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३ समेतद्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात परेको विभिन्न प्रचलित कानूनहरू, नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६, ७, ९, १० नं. समेत स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २६, २८, ९६, १५६, १६१ तथा १६३ समेत मुलुकी ऐन, घर बनाउनेको महलको २, ३ र ४ नं. समेत लगायतका अन्य विभिन्न कानूनले प्रदान गरेको नागरिकको वैयक्तिक मौलिक हक तथा सामुहिक सार्वजनिक हकसमेत हनन भएको र नेपालको अन्तरिम संविधान र तत् तत् कानूनले दिएको जिम्मेवारी विपक्षीहरूले पालना नगरेको, नागरिक हकको रक्षाको प्रतिवद्धता उल्लङ्घन गरेको, यससम्बन्धमा विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा स्वीकार गरेको जिम्मेवारी प्रति उदासिन रही नागरिक हक संकटमा परेको हुँदा संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम देहायको विषय सम्बोधन हुने गरी उत्प्रेषण वा परमादेश वा अन्य उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पूर्वी जारी गरी मुलुकभर लागू गराई पाउँ।

सम्मानित अदालतका आदेशद्वारा सम्बोधन हुनुपर्ने विषयहरू :

- १) प्रचलित कानूनविपरीत वा कानूनको छलछाम तथा दुरुपयोग गरी दिए दिलाइएका सबै निर्माण इजाजतहरू, निर्माणसँग सम्बन्धित सबै निर्णयहरू बदर गरिपाउँ।
- २) इजाजत दिएभन्दा बढी वा विपरीत बनाइएका भवन संरचना छानविन, अनुगमन गराई भत्काउन लगाई पाउँ।
- ३) जीवन रक्षाको हक समाप्त गर्ने गरी बनाइएका कानून तथा मापदण्ड विपरीतका सबै भवन तथा अपार्टमेन्ट संरचनाले समुदायमा समेत गभिर असर पर्ने भएकोले त्यसरी बने

- बनाइएका सबै भवन सुरक्षा र सापेक्षताको न्यायिक दृष्टि अवलम्बन गरी ५ तला वा दक्ष र जिम्मेवार प्राविधिकद्वारा ठिक ठहर भएभन्दा बढीका सबै तला भवन संरचना भत्काउन आदेश जारी गरिपाउँ साथै भूकम्पले धराप बनेका घरहरू यथाशीघ्र हटाउन समेत आदेश जारी गरिपाउँ ।
- ४) हालका मितिमा असुरक्षित देखिएका निजी तथा सबै सरकारी, अर्धसरकारी, संवैधानिक निकाय, आयोग, समिति सबैका भवन हटाउन लगाई पाउँ ।
- ५) निश्चित भौगोलिक क्षेत्रमा सबै भवन संरचना एकै साइज उचाइमा कायम राख्न आदेश जारी गरी कथंकदाचित कुनै एक छिमेकीको भवन संरचना लडेका अर्को छिमेकीको घर बसोवासमा नोक्सानी नहुने प्रत्याभूतिका गराई पाउँ र मापदण्ड तथा स्वीकृतिविपरीत बनेका घरले छिमेकमा क्षति गरेमा त्यसको क्षतिपूर्ति त्यसै घरधनीले तिर्नु पर्ने आवश्यक आदेशसमेत जारी गरिपाउँ ।
- ६) निजी आवासीय प्रयोजनका सामान भवनबाहेक व्यापारिक वा सार्वजनिक उद्देश्यले बनेका र बन्ने सबै संरचनाको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन र त्यस्तो प्रभाव न्यूनीकरणको व्यवस्था अनिवार्य गर्न गराउन आदेश जारी गरिपाउँ ।
- ७) सम्बन्धित विशेषज्ञसहितको समिति गठन गरी मुलुकभर पृथक पृथक भू-क्षेत्रमा निर्माण हुने भवन संरचनाको उपयुक्त मापदण्ड यथाशिघ्र तैयार गर्न लगाई सो मापदण्डबमोजिम मात्र सुरक्षित घर संरचना निर्माण गराउन प्रत्येक नगरपालिका, गाउँ विकास समितिको स्वीकृति र अनुगमनको व्यवस्था गर्न आदेश पाउँ ।
- ८) दीर्घकालसम्म दिगो सुरक्षित, स्वस्थकर तथा सुन्दर बस्ती विकासका लागि सरकारी तथा स्थानीय निकायमार्फत व्यवस्थित ग्रामिण तथा सहरी बस्ती विकास सुरु गरी सबै नागरिकका लागि सहरी क्षेत्रमा सहज प्रवेशमार्गसहित योजनाबद्ध बस्ती विकास र बसोबासको लागि उचित आदेश जारी गरिपाउँ ।
- ९) भू-उपयोग तथा बस्ती विकासका लागि राष्ट्रिय नीति तर्जुमा, विस्तृत कानून निर्माण र कार्यान्वयनको लागि आवश्यक आदेश जारी गरिपाउँ ।
- १०) मुलुकका सबै जिल्लालाई राष्ट्रिय राजमार्गमा जोड्नु र सबै गा.वि.स. तथा नगरपालिकालाई क्षेत्रिय तथा स्थानीय सडकमा जोड्नु दैवी प्रकोप उद्धारका दृष्टीले पनि अपरिहार्य भएको हुँदा विपक्षीहरूका नाममा आवश्यक आदेश जारी गरिपाउँ ।
- ११) दुर्लभ बन्दै गएको भूमिमाथि विपक्षीहरूकै चरम अतिक्रमण र दुरुपयोग भएको केही नागरिकलाई सुकुम्बासी आयोगका नाममा स्थायी सुकुम्बासीकरण गरिएको, सबै जमिनमा निरन्तर अतिक्रमण भएको र भूकम्प जस्ता प्रकोपमा आश्रय लिने खुल्ला जमिनको खाँचो ज्यादै बढेको हुँदा कुनै पनि नाममा सरकारी सार्वजनिक जमिन तथा सामुदायिक तथा राष्ट्रिय वन क्षेत्र अब उप्रान्त कसैलाई दर्ता गर्न नदिनु नदिलाउनु, नक्कली सुकुम्बासीका नाममा दिएको जमिन खोज तलास गरीफिर्ता लिन र दैवी प्रकोपका बेला आश्रय लिने पर्याप्त खाली जमिनको योजनाबद्ध संरक्षण गर्नु भनी आदेश जारी गरिपाउँ ।
- १२) प्रचलित कानून तथा मापदण्डको उल्लङ्घन

गर्ने, कानूनी कर्तव्य पालना नगर्ने, अनुगमन र सुधार नगराउने, अनियन्त्रित र स्वेच्छाचारी निर्माण गर्न दिने दिलाउने र निर्माण गर्नेसमेतले अनुचित कार्य तथा भ्रष्टाचारजन्य कसुर गरेको र कानूनविपरीत अपराध गरेको मानिने हुँदा त्यस्ता सबैलाई कानूनबमोजिम कारवाही गर्न गराउन विपक्षीहरूका नाममा आदेश जारी गरिपाउँ ।

१३) प्रस्तुत निवेदन विशुद्ध सार्वजनिक हित संरक्षणका लागि भएको हुँदा निवेदकले दृष्टि पुर्याउन नसकेको विषयमा समेत आवश्यक उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पूर्जा जारी गरी दिई आगामी दिनमा सुरक्षित बासस्थान र दिगो विकासको प्रवर्द्धनको पथ प्रदर्शन गरिपाउँ ।

मुलुकलाई भूकम्पले जरजर बनाएको, धेरै नागरिकको ज्यान गएको, धेरैको अंगभंग तथा घाइते भई बाँच्न सफल भएका, अन्य धेरै नागरिक सकुशल भएपनि घरवार विहीन भएका हुँदा त्यसरी घरवारविहीन बनेका नागरिक रहे बसेको ठाउँमा वा हिँडुल गर्ने ठाउँमा लड्न लागेका धराप बनेर बसेका सबै घर संरचना तत्काल हटाई नागरिकको बसोबास र आवतजावतमा अवरोध र असुरक्षा हुन नदिनु अस्थायी वा स्थायी उपयुक्त आश्रयस्थल र राहतको उपयुक्त व्यवस्था गरी गराई निजहरूलाई सुरक्षित र मर्यादित जीवन जिउने हकको सुनिश्चित हुने गरी व्यवस्था गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को दफा ४९(१) बमोजिम अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ । विषयवस्तुको गाम्भीर्यताका दृष्टिले प्रस्तुत रिट निवेदनको शिघ्र सुनुवाईको प्रवन्ध मिलाई पाउँ भन्नेसमेतको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश

जारी हुनुपर्ने कारण भए कानूनबमोजिमको आधार, कारण खुलाई ७ (सात) दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी उल्लिखित विपक्षीहरूका नाउँमा म्याद सूचना पठाई प्रस्तुत निवेदनमा उठाइएको विषयवस्तु र ०७१-WO-०८४४ को रिट निवेदनमा उठाइएको विषयवस्तुसमेत प्रस्तुत रिट निवेदनसँग सम्बन्धित भएको देखिएकोले उक्त रिट निवेदनसाथ प्रस्तुत रिट निवेदनसमेत यही मिति २०७२/२/१४ गतेका दिन पूर्ण सुनुवाईका लागि पेस गर्नु ।

साथै रिट निवेदकले रिट निवेदनको प्रकरण नं. ३ मा उल्लेख गरेबमोजिम भूकम्प र यसका पराकम्पनहरूले पुर्याएको क्षतिको परिणाम स्वरूप जनसाधारण हिँडुल गर्ने वा निजहरू वा हुन सक्ने जोखिम, अवरोध र असुरक्षा हटाउनेतर्फ पूर्व सावधानीको उपायको रूपमा जे जो गर्नुपर्ने गरी तुरुन्त व्यवस्था गर्नु गराउनु भनी विपक्षी नेपाल सरकारका नाउँमा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिदिएको छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीलाई दिनु ।

यस भक्तपुर नगरपालिकाबाट स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ र नियमावली २०५६ अन्तर्गत रहीसेवाग्राहिहरूको माग अनुसार कार्यसम्पादन गर्दै आइरहेको छ । नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्र भौतिक पूर्वाधार तथा निर्माण मापदण्डसम्बन्धी विनियम, २०६० बमोजिम नक्सा पास गर्दै आएको र घर निर्माणको सम्बन्धमा कुनै पनि अनियमित कार्य यस नगरपालिकाबाट नभएको र गर्न दिएकोसमेत छैन । रिट निवेदकले उठाएको भ्रष्टाचारजन्य कुनै पनि कार्य नगरपालिकाबाट भएको छैन । भूकम्पबाट जिर्ण भई धराप बनेको घरहरूको कारणले अन्य धनजनको क्षति हुन नदिन यस नगरपालिका सचेत भई जिर्ण र धराप भएका घरहरूलाई आवश्यक व्यवस्था गर्दै आइरहेको छ । अतः उल्लिखित आधार कारणबाट उत्प्रेषणको आदेश माग निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने

भक्तपुर नगरपालिकाको लिखित जवाफ ।

निवेदकले सम्बोधन हुनुपर्ने विषयहरू भनी विभिन्न बुँदाहरूमा उल्लेख गरेका विषयहरूमध्ये कतिपय सरकारले गरिरहेका विषय भएका र कतिपय सरकारले निरन्तर गरिरहेको भएकाले रिट जारी गरिरहनु नपर्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने संघिय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

विपक्षीले निवेदनमा उल्लेख गर्नुभएको मागमा यस काठमाडौँ उपत्यका विकास प्राधिकरणको असहमती छैन । तर यस प्राधिकरणले गर्नुपर्ने के कार्य गरेन भन्ने समग्र निवेदनबाट आभाष पाइँदैन । यस प्राधिकरणले गरेका र गरी रहेको रचनात्मक र सकारात्मक कार्य प्रति निवेदकले उल्लेख गर्न सक्नु भएको छैन । यस प्राधिकरणले काठमाडौँ उपत्यकाका सहरी क्षेत्रमा नेपाल सरकारद्वारा स्विकृत मापदण्ड विपरीतसडक अतिक्रमित गरी निर्माण गरिएका भौतिक संरचना हटाउन आदेश दिएको, काठमाडौँ उपत्यका विकास प्राधिकरण ऐन, लागू हुनुभन्दा अघि पनि आफ्नो दायित्व निर्वाह गरी आएको, काठमाडौँ, ललितपुर, भक्तपुर नगरपालिकाभित्र नेपाल सरकारले निर्धारण गरेको सडक अतिक्रमण गरी निर्माण गरिएको विभिन्न व्यक्ति, संघ, संस्था, सरकारी अर्ध सरकारी भवन तथा अन्य भौतिक संरचना हटाई सडक चौडा पारी आवत जावतमा सहज गराएको, यस प्राधिकरणलाई काठमाडौँ उपत्यका विकास प्राधिकरण ऐन, २०४५ को दफा ५, ६, ७, ८, ९, २६ ले तोकिदिएबमोजिम सरकारले तोकेको राजमार्ग या सहरी मार्गमा अतिक्रमित गरी निर्माण गरिएको भौतिक संरचना अति उच्च मनोवलाका साथ हटाई सडक फराकिलो पारिएको र बाँकी रहेको सडक अतिक्रमण गरी बनाइएको भौतिक संरचना हटाई सडक चौडा पाउँ लगिने व्यहोरासमेत सदर अनुरोध छाविभिन्न व्यक्तिले अमुक तरिकाले अवरोध पुर्याए पनि त्यसको सामना गरिएको, विस्तारित

सडकमा मिति २०७२।१।१२, १३ र २९ गतेको भूकम्पमा नागरिकले सहारा लिई केही राहत महसुस गरेकाले यस प्राधिकरणले थोरै भएपनि सन्तुष्टि रहेको छ । बमोजिम देवी प्रकोप, प्राकृतिक प्रकोप वा अन्य कारणबाट सहरभित्र रहने बासिन्दालाई ज्यूधनको रक्षा खातिर हरेक घरमा एम्बुलेन्स, दमकल, पानी ट्याङ्कर एवं उद्धारका अन्य सवारी साधान सहजरूपमा आवत जावत हुनुपर्दछ भन्ने मान्यताका साथ सडक विस्तार गरेको, काठमाडौँ उपत्यका साना गल्ली गल्लीको दुवैतर्फ बिजुलीका पोल ठड्याई बिजुलीका तार, टेलिफोनतारलगायत जडान गरिएको र साना सडक (गल्ली) को दायौँ बायौँ दुवैतर्फ मापदण्डविपरीत पूरा जग्गा ओगटी निर्माण भएका अग्ला घर वरपर कहि कतै खाली जग्गासमेत नरहेको अवस्थामा हुन सक्ने घटना प्रति सचेत भई त्यहाँ बसोबास गर्ने बासिन्दाको जिउ ज्यानको रक्षार्थ विभिन्न चुनौतीको सामना गर्दै यस प्राधिकरण विचलित नभई आफ्नो कार्य सुचारु गरेको छ । नक्सा एवं मापदण्डविपरीत अन्य घरलाई आघात पुग्ने गरी निर्माण गरिएको घर भत्काई मापदण्डभित्र रहन र मापदण्डविपरीत निर्माण भएका घर भवन भत्काउने निर्णय गरेको र सहरमा विग्रदै गएको अवस्थालाई सुधार गरी अनियमितता गर्न नदिई कानूनबमोजिम बाहेक जोसुकैबाट भएका गलत कार्यलाई निरुत्साहित गरी रहेको हुँदा विपक्षीका झुठ्ठा निवेदन खारेज गरी अलग फुर्सद पाउँ भन्ने काठमाडौँ उपत्यका विकास प्राधिकरणको लिखित जवाफ ।

निजामती कर्मचारीले निजामती सेवा ऐन तथा नियमावलीविपरीतको काम गरेमा त्यस्तो निजामती कर्मचारीलाई सम्बन्धित निकायको अधिकारप्राप्त अधिकारीले सजाय गर्न सक्ने व्यवस्था प्रचलित कानूनमा रहेको देखिन्छ । रिट निवेदकले रिट निवेदनमा उठाएका विषयवस्तु यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने देखिँदैन । अतः यस मन्त्रालयको कार्य क्षेत्रभित्र नपरेको विषयका सम्बन्धमा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई

दायर भएको रिट निवेदकको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

मिति २०७२ साल वैशाख १२ गते गोरखाको बारपाकलाई केन्द्रविन्दु बनाई आएको ७.६ रेक्टर स्केलको विनासकारी भूकम्पले देशका १४ वटा जिल्लामा गम्भीर र व्यापकरूपमा तथा अन्य जिल्लामा समेत जनधन, घर, सडक, पुल, विद्युत, सञ्चार, खानेपानी, अस्पताल, विद्यालय, कलेज, धार्मिक, सास्कृतिक, ऐतिहासिक र पुरातात्विक सम्पदाका साथै रंगशाला, कभर्ड हल जस्ता संरचना र सरकारी तथा निजी भवनहरूमा अपुरणीय क्षति पुग्न गयो । भूकम्प गएको केही समयपछि सोही दिनै केन्द्रीय दैवीप्रकोप उद्धार समितिको आह्वानमा यसका सम्पूर्ण तहगत संरचना, नेपाली जनता, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी बल, सामाजिक संघ संस्थाहरू खोजी र उद्धार कार्यमा परिचालित भए। खोजी र उद्धार कार्यमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग टोलीसमेत परिचालित भए । सरकारले भूकम्प पछिको पहिलो कार्य भग्नावशेष र पहिरो आदिमा पुरिएका व्यक्तिहरूको खोजी र जीवितै उद्धार गर्‍यो । यसमा नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरीबलसँगै निजामती कर्मचारी, स्थानीय प्रशासन, स्थानीय निकाय, जनसाधारण तथा गैरसरकारी संस्थाहरू समेत परिचालित भए । नेपाल सरकारले तत्काल उद्धार तथा राहत वितरण कार्यका लागि आवश्यक पर्ने रकम दैवीप्रकोप राहत कोषमा निकासा दिई अस्पताल खुला गर्ने र सबै चिकित्सक तथा स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई समेत आ-आफ्नो कार्य क्षेत्रमा उपस्थित गराउने व्यवस्था मिलाइयो। खोज उद्धार तथा राहत कार्यमा आउने विदेशी मानवीय सहायता कर्मीहरूको सहज आगमनका लागि सबै अध्यागमन कार्यालय चौबिस घण्टा खुल्ने गरी विशेष कक्षा स्थापना गर्ने र चोट पटक लागेका व्यक्तिहरूलाई सार्वजनिक, सामुदायिक र निजी अस्पतालसमेतबाट

सम्पूर्ण आकस्मिक उपचारको व्यवस्था निःशुल्क गरियो । भन्सार छुट सुविधामा लगत राखेर राहत सामग्रीहरू प्राप्त गर्ने र प्रमुख जिल्ला अधिकारीको संयोजकत्वमा गठित समितिबाट राहत वितरण गर्ने प्रबन्ध मिलाइयो । सरकारका उच्च पदस्थ कर्मचारीहरू तत्काल भूकम्पबाट क्षति भएका सबै जिल्लामा खटिएर समन्वयात्मक ढगबाट काम गर्ने कार्य भयो । यसरी विपद् व्यवस्थापनमा नेपाल सरकारले जिम्मेवारपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्‍यो । अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगकर्मीहरू खोजी र उद्धारका चरणमा संलग्न भई आ-आफ्नो मुलुक फर्कि सकेका छन् । भूकम्पपश्चात सुरु गरिएको उद्धार तथा राहत वितरणको कार्य अहिले पनि चलिरहेको छ । भूकम्पोत्तर प्रतिकार्य तथा पुनर्लाभ एकीकृत कार्ययोजना-२०२७ मन्त्रिपरिषद् आर्थिक तथा पूर्वाधार समितिबाट मिति २०७२।२।८ मा स्वीकृत गरी नेपाल सरकारले आफ्नो स्रोत साधन र क्षमताले भ्याएसम्म निर्माण तथा पुनर्स्थापनाको कार्यलाई प्रभावकारीरूपमा अघि बढाइरहेको छ । नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्ले मिति २०७२।१।२४ मा भूकम्प प्रभावित क्षेत्रमा खटिने टोलीको संक्षिप्त कार्यविधि, २०७२ स्वीकृत गरिएको छ । साथै मिति २०७२।१।१२ गते र त्यसपछि पनि विभिन्न मितिमा गएको भूकम्पबाट प्रभावित भएका सडकटग्रस्त जिल्लाहरूका अति प्रभावित/प्रभावित (पचहत्तर प्रतिशत र पचास प्रतिशतभन्दा माथि क्षति भएका) गाउँ विकास समिति र नगरपालिकाहरूमा राहत वितरण, पुनर्वास एवं पुनर्स्थापनालगायत विपदपश्चातको आवश्यकता मूल्याङ्कन (Post Disaster Need Assessment) का कार्यहरू गर्नसमेत प्राविधिकसहितको एक एक वटा टोली खटाउने व्यवस्था गर्न आवश्यक भएकोले उक्त कार्यविधि तयार गरी लागू गरिएको छ । साथै भूकम्पग्रस्त क्षेत्रभित्र जग्गा एकीकरण, वस्ती विकास, बाटो, सडक, पुलजस्ता पूर्वाधार निर्माण, आचारसंहिता (Building Code) को पुनरावलोकनसहितको नवनिर्माण योजना

राष्ट्रिय योजना आयोगले एक हप्ताभित्र तयार गरी पेस गर्नेसमेतको मिति २०७२।१।२४ मा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट निर्णय भएको छ । प्रचलित कानूनले निर्धारण गरेको मापदण्डविपरीत बनाइएका एवं भूकम्प पश्चात क्षतिग्रस्त भई सुरक्षाको दृष्टिले धरापमा परेका भौतिक संरचनाहरूको उचित व्यवस्थापन गर्न नेपाल सरकार दृढ छ । यसका साथै नेपाल भूकम्पीय उच्च जोखिममा परेको तथ्यलाई दृष्टिगत गरी सुरक्षाको दृष्टिकोणले भौगोलिक अध्ययन गरी निश्चित मापदण्ड बनाएर मात्र नयाँ भौतिक संरचना बनाउने एवं योजनाबद्ध सहरिकरण र बस्ती विकासका कार्यक्रमहरू लागू गर्न र त्यसको लागि आवश्यक पर्ने उपयुक्त नीतिगत तथा कानूनी संरचना तयार पार्न र राष्ट्रिय भवन संहिता, २०६० लागू भएपश्चात स्वीकृत नक्सा, मापदण्ड गुणस्तर र प्रकृत्या पूरा गरी बनेका नयाँ सरकारी भवनहरू, व्यापारिक मल, सिनेमा घर, अपार्टमेन्ट जस्ता भवनहरू भत्किएको भएमा क-कसको कमजोरीबाट यस्तो भएको हो सोको छानविन गरी प्रतिवेदन पेस गर्न प्राविधिकसमेत रहेको अधिकार सम्पन्न उच्चस्तरीय आयोग गठन गर्न नेपाल सरकार प्रतिबद्ध रहेको छ ।

भूकम्पबाट क्षती भएका भौतिक संरचना, सरकारी तथा सार्वजनिक भवन/विद्यालय, ऐतिहासिक धार्मिक र पूरातात्त्विक सम्पदाको पूर्णनिर्माण तथा भूकम्पग्रस्त जिल्लाहरूमा स्वीकृत डिजाइनअनुसार उपयुक्त प्रविधिका घर र सुविधायुक्त बस्ती निर्माणमा भूकम्प पीडितहरूलाई सहयोग लगायत पुनर्वास एवं पुनर्निर्माण कार्यक्रम सञ्चालन गर्न दुई सय अर्बको राष्ट्रिय पुनर्निर्माण कोष स्थापना गर्ने, सो कार्यका लागि राष्ट्रिय योजना आयोगले अर्थ मन्त्रालय एवं अन्य सम्बन्धित मन्त्रालय/निकायसमेतको समन्वय र सहयोगमा अविलम्ब कार्यक्रम तयार पार्ने, यस प्रयोजनका लागि नेपाल सरकारको तर्फबाट बीस अर्ब रुपैयाँ प्रदान गर्ने र बाँकी अन्तर्राष्ट्रिय एवं अन्य

स्रोतबाट परिचालन गर्नेर उल्लिखित उद्देश्य पूरा गर्न आवश्यकताअनुसार चालु आ.व.को विनियोजित बजेट पुनःसंरचना गर्ने र आगामी आ.व.को बजेट सम्बन्धित मन्त्रालयहरूले व्यवस्थासमेत गर्ने भनी मिति २०७२।१।१७ मा निर्णय भएको छ ।

भूकम्पपछिको उत्पन्न परिस्थितिलाई व्यवस्थापन गर्न नेपाल सरकारले आफ्नो स्रोत साधन र क्षमताले भ्याएसम्म कार्यहरू गर्दै आइरहेको, एवं भूकम्पपछि गरिने पुनर्निर्माण तथा पुनर्लाभका क्रियाकलापहरूलाई योजनाबद्ध र प्रभावकारीरूपले कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने रणनीति तथा कार्ययोजना बनाई व्यवहारमा रूपान्तरण गर्न नेपाल सरकार कृत्याशील रहेको र आउँदा दिनमा थप सशक्त ढंगले अघि बढ्नसमेत प्रतिबद्ध रहेको हुँदा निवेदनको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने आधार र कारण रहेको छैन भन्ने नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

हालैको भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त घर तथा भवनहरू भत्काउने सम्बन्धमा यस विभागबाट समय समयमा सार्वजनिक सूचनामार्फत सर्वसाधारणलाई जानकारी गराइएको छ । काठमाडौं उपत्यकाभित्रका भवनहरू भूकम्पको कारण क्षति भएको र सो भवन निरीक्षण गरी प्रयोग गर्न मिल्ने, नमिल्ने, मर्मत गरी प्रयोग गर्न मिल्ने वा भत्काउनु पर्ने भएमा भत्काई आसपासका क्षति नभएका भवनहरूलाई पर्ने जोखिमयुक्त क्षतिग्रस्त भवनहरू भत्काउनका लागि विभिन्न निकायहरू क्रियाशिल रहेको छ । काठमाडौं उपत्यका भित्रका अस्पताल भवनहरू, सरकारी कार्यालय भवनहरू तथा निवास भवनहरू, अति विशिष्ट व्यक्तिहरूका भवन तथा निवासहरू, मन्त्री निवास भवनहरू तथा अदालत भवनहरूको Rapid Visual Assessment गर्न प्राविधिकहरूको ७ वटा टोली गठन भई निरीक्षण कार्य भइरहेको छ । अपार्टमेन्ट तथा हाउजिडसम्बन्धी भवनहरूको लागि विभागबाट प्राविधिक टोलीले

Assessment गरी सोअनुसार थप प्रकृया (Detail Evaluation) का लागि सार्वजनिक सूचनासमेत प्रकाशन गरी सम्बन्धित डिजाइनर वा सोभन्दा उच्च व्यक्तित्वबाट थप अध्ययन गराई प्रतिवेदन प्राप्त गरी आवश्यक प्रकृया अगाडी बढाउने गरी निर्देशन भएको र सोसम्बन्धमा डिभिजन कार्यालय, काठमाडौँबाट कार्य भइरहेको छ। काठमाडौँ उपत्यका बाहिरका भवनहरूमा समेत सम्बन्धित डिभिजन कार्यालयहरूबाट निरीक्षण गरी प्रयोग गर्न योग्य/अयोग्य रहेको एकिन भइसकेको छ। यस विभागको समन्वयमा नेपाल इन्जिनियर्स एसोसियसनबाट स्वयंसेवक इन्जिनियरहरूले भवन परीक्षण गरी बस्न मिल्ने/नमिल्ने सम्बन्धमा हालसम्म ५०,००० भवनहरूका घरधनीहरूलाई राय परामर्श प्रदान गरिसकेको अवस्था छ। पर्यटन मन्त्रालयबाट सञ्चालन स्विकृती पाएका ठूला होटल भवनहरूको निरीक्षण सम्बन्धमा यस विभागको समन्वयमा पर्यटन विभागमा कार्यरत प्राविधिकहरूबाट परीक्षण भइरहेको छ। जोखिमयुक्त भवनहरूलाई सुरक्षित ढंगले भत्काउन नेपाल सरकारबाट केन्द्रीय तहमा क्षतिग्रस्त जोखिमयुक्त भवन भत्काउन सिफारिस समित गठन भई कार्य भइरहेको छ भने सो समितिको निर्णय अनुरूप जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिबाट स्थानीय स्तरमा भत्काउनुपर्ने भवनहरूको स्थलगत निरीक्षण तथा प्राविधिक परीक्षण गरी भत्काउने सिफारिस गर्नका लागि समेत प्राविधिक समिति गठन गरी निरीक्षणको व्यवस्था मिलाइएको छ। प्राविधिक समितिको सिफारिसमा भत्काउनु पर्ने भवनहरूको दैवी प्रकोप उद्धार समितिसँग समन्वय गरी नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी र नेपाल प्रहरीको संयुक्त टोलीले भत्काउने कार्य भइरहेको र हाल सम्म ७२० वटा भवनहरू भत्काइसकेको अवस्था रहेको। प्रभावकारीरूपमा भवन भत्काउने कार्यलाई कार्यान्वयन गर्न भत्काउने टोलीलाई आवश्यक Equipment लगायतका सामग्रीहरूको सूची तयार गरी सिफारिस साथ

व्यवस्थापनका लागि सहरी विकास मन्त्रालयमार्फत भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयमा अनुरोध गरी पठाएको र मौजुदा सामग्री र भाडामा समेत लिई कार्य निरन्तर भइरहेको। जोखिमयुक्त भवनहरू भत्काउनेसम्बन्धी कार्यविधि, २०७२ मस्यौदा तयार गरी स्वीकृतिको चरणमा रहेको छ भन्नेसमेत सहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागको लिखित जवाफ।

रिट निवेदकले रिटको प्रकरण २ मा उल्लेख गरेको कार्यहरू यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र पर्दैनन्। यद्यपी विभिन्न निकायले कार्यसम्पादनको क्रममा आवश्यक सुरक्षा व्यवस्था माग भई आएमा मन्त्रालयले सुरक्षा व्यवस्था मिलाउँदै आएको छ। दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०६९ बमोजिम गृह मन्त्रालयले खोजी उद्धार तथा राहतसम्बन्धी जिम्मेवारी अनुसारका कार्य सम्पादन गर्दै आएको भन्ने नेपाल सरकार गृहमन्त्रालयको लिखित जवाफ।

मुलुकमा आइपरेको विपत्तिलाई तत्काल व्यवस्थापन गरी जनधनलाई थप क्षति हुन नदिनेतर्फ समेत यस सहरी विकास मन्त्रालय खटिरहेको छ। यस्तो विपत्तीको समयमा यस मन्त्रालयमार्फत गर्नुपर्ने तत्काल राहत एवं पुर्नस्थापनासम्बन्धी कार्यहरू नेपाल सरकारका अन्य निकायहरू सँगको सहयोग र समन्वयमा गरिँदै आएको छ। तोकिएको कार्य क्षेत्रभित्र रही यस मन्त्रालय एवं नेपाल सरकारका अन्य निकायहरूबाट तदारुकताका साथ कार्य भइरहेको हुँदा विपक्षीको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने सहरी विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

यस काठमाडौँ महानगरपालिकाले मापदण्डविपरीतका भवनहरू भत्काउने निर्णय गरी भत्काउने काम गर्दै आएको, नेपाल सरकारद्वारा स्वीकृत भवन निर्माणसम्बन्धी मापदण्डको आधारमा भवन निर्माण इजाजत दिने गरेको, नेपाल सरकारबाट समय समयमा उक्त मापदण्ड संशोधन हुँदै आएको, का.म.पा. ले भवनको तला थप प्रणाली पनि नेपाल सरकारले

निर्धारण गर्ने र यस का.म.पा.ले कार्यान्वयनसम्म गर्ने हो । का.म.न.पा. भित्र देखिएका धराप घर/टहरा/पख्राल यस का.म.न.पा. समेतको सहभागीतामा भत्काइने कार्य जारी छ । २०७२ वैशाख १२ गतेको भूकम्प पछि यस का.म.पा.ले कानूनअनुसार आफ्नो कार्य निर्वाह गर्दै आएको हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन अन्तरिम आदेशसमेत खारेज गरिपाउँ भन्ने काठमाडौं महानगरपालिकाको लिखित जवाफ ।

भूकम्पलगायतको दैवी प्रकोपबाट सर्वसाधारण जनताको जीउ धन तथा सार्वजनिक सम्पत्तिको सुरक्षा गर्ने अभिप्रायले बनेको दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ तथा प्रधानमन्त्री दैवी प्रकोप सहायता कोष सञ्चालन नियमावली, २०६३ र अन्य प्रचलित कानूनबमोजिम यस मन्त्रालयबाट सम्पादन हुनु पर्ने उद्धार तथा राहतको कार्यहरू युद्धस्तरमा सञ्चालन हुँदै आएको छ । नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७२।२।१२ र मिति २०७२।२।१३ को निर्णयबमोजिम खाद्यान्नलगायत अन्य अत्यावश्यक वस्तुको नियमित आपूर्ति व्यवस्था मिलाउन र निजी क्षेत्रसँग समन्वय गरी तयारी खाद्यवस्तु, पेट्रोलियम पदार्थ, पानीलगायतका सामग्री उपलब्ध गराउन पसलहरू खुलाई आपूर्ति व्यवस्था नियमित गराउने कार्यको लागि केन्द्रमा यस मन्त्रालयको सहसचिवको संयोजकत्वमा एक समिति गठन भएको छ। साथै, भूकम्प प्रभावित जिल्लामा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको संयोजकत्वमा आवश्यकताअनुसार प्रतिनिधि रहेको समिति गठन भई ती समितिहरूले अत्यावश्यक वस्तुको नियमित आपूर्ति व्यवस्थालाई सुदृढ र व्यवस्थित गर्ने कार्य गर्दै आएको, उपभोग्य वस्तु वा सेवाको बिक्री वितरण, निकासी पैठारिसम्बन्धी व्यवस्थालाई व्यवस्थित गर्न तथा स्थानीयस्तरमा न्यून आपूर्ति भएका वस्तुको प्राप्ति तथा वितरणको लागि उचित व्यवस्था गर्न र अस्वस्थ वा अनधिकृत व्यापारिक क्रियाकलापलाई रोक लगाउने अभिप्रायले

समेत नेपाल सरकारले निकासी पैठारी (नियन्त्रण) ऐन, २०१३ को दफा ३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी घर वा संरचना निर्माणको लागि प्रयोग हुने कोरोगेटेट सीट (जस्ता पाता) लाई २०७२ साल असार मसान्तसम्मका लागि निकासी गर्न नपाउने गरी रोक लगाएको, आपूर्ति व्यवस्थालाई सहज र सुलभ पार्ने कार्यमा सम्बद्ध भई कार्य गर्दै आएको छ । यसको अतिरिक्त खाद्यान्न, पाललगायतका राहत सामग्री वितरण गर्ने कार्यलाई व्यवस्थितरूपमा सञ्चालन गर्नकेन्द्रीयस्तरमा यस मन्त्रालयलगायत गृह र सहरी विकास मन्त्रालयका सचिव रहेको समिति गठन भएको छ । राहत वितरण कार्यप्रभावकारीरूपमा सञ्चालन गर्न यस मन्त्रालयले राहत वितरण समन्वय समितिको गठनसमेत गरी राहत वितरण कार्य सञ्चालन गर्दै आएको र उपभोग्य वस्तु वा सेवाको गुणस्तर परिमाण एवं मूल्यको अनियमितताबाट उपभोक्ता वर्गलाई संरक्षण प्रदान गर्न, एकाधिकार एवं अनुचित व्यापारिक क्रियाकलापद्वारा मूल्य वृद्धि हुन सक्ने अवस्थालाई रोक्न र उपभोग्य वस्तु वा सेवाको उपयोगिता एवं प्रयोगसम्बन्धी झुठ्ठा तथा भ्रमात्मक प्रचार प्रसार हुन नदिई सुरक्षित तथा गुणस्तरयुक्त उपभोग्य वस्तु वा सेवाको विक्री वितरण निकासी पैठारी र सञ्चयसम्बन्धी व्यवस्थालाई व्यवस्थित गर्ने सम्बन्धमा यो मन्त्रालय सदैव कटीवद्ध छ । यससम्बन्धी कार्यलाई अझ व्यवस्थित र नियमित गर्ने अभिप्रायले यस मन्त्रालयको पहलमा विभिन्न आदेश, निर्देशिका तथा नीति जारी भई लागू भएको र सो अनुरूप संयुक्त बजार अनुगमन निर्देशिका, २०६९ तथा आपूर्ति नीति, २०६९ ले आपूर्ति व्यवस्थालाई सहज पार्ने कार्यमा सहयोग पुर्याउदै आएको छ । आगामी दिनको लागि खाद्यान्नलगायत पेट्रोलियम पदार्थको पर्याप्त मौज्दातको व्यवस्था मिलाएको छ । उपभोक्ताको हक हितमा प्रतिकूल असर नदिन नेपाल सरकारले उपभोक्ता संरक्षण नियमावली, २०५६ को नियम ५१ को उपनियम (१) ले दिएको अधिकार प्रयोग

गरी उपभोग्य वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति व्यवस्था मूल्य गुणस्तर शुद्धता आदिका सम्बन्धमा सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन गर्ने प्रयोजनार्थ केन्द्रीय अनुगमन समितिको गठन गरी आपूर्तिसम्बन्धी व्यवस्थालाई सहज पार्ने कार्य गर्दै आएकोमा हाल भूकम्प पीडित जिल्लाहरूमा उक्त व्यवस्थाको प्रावधानलाई कार्यान्वयन गर्न उच्च प्राथमिकता दिई तत्सम्बन्धी कार्य हुँदै आएकोले निवेदन जिकिरबमोजिम आदेश जारी हुनु नपर्ने हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

रिट निवेदकले यस मन्त्रालयको के कस्तो कारवाही र निर्णयबाट के कस्तो कानूनी र संवैधानिक हक अधिकारहरू हनन् भएको हो भन्ने सम्बन्धमा रिट निवेदनमा कहीं कतै स्पष्टरूपमा उल्लेख छैन, नेपाल सरकार कार्य विभाजन नियमावलीमा वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले गर्नुपर्ने र यस मन्त्रालयको कार्य क्षेत्रभित्र पर्ने विषयहरू निवेदनमा उल्लेख भएका विषय नभएकोले यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र भित्र नपर्ने विषयमा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

रिट निवेदकले उठाउनु भएको विषय यस मन्त्रालयलाई प्रदान गरेको जिम्मेवारीभित्र नरहेको र यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रअनुसारको काम नगरेको भनी निवेदनमा कहीं कतै किटान गर्न नसकेको तर निवेदकले उठाएको विषयमा जिम्मेवारी प्राप्त भएको अवस्थामा मन्त्रालयले उचित भूमिका निर्वाह गर्ने नै हुँदा यस मन्त्रालयलाई अनावश्यकरूपमा विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार शान्ति तथा पुन निर्माण मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

आर्थिक स्रोत, साधन र प्राविधिक दृष्टिकोणले सम्भव भएसम्म जिल्लाका मुख्य सडकलाई राष्ट्रिय राजमार्गमा जोड्नेतर्फ यो मन्त्रालय सजग र सचेत

छ। विधिक परीक्षणबाट बसोबासको लागि योग्य नदेखिएको, धराप बनेर बसेका घर, भवनलगायतका भौतिक संरचनाले कुनै पनि नागरिकको जिउ धनको खतरा पुग्न सक्ने अवस्था देखिएकोमा यस मन्त्रालयको क्षेत्राधिकारभित्र परेका त्यस्ता संरचनाहरू हटाउने तथा भत्काउने कार्यमा मन्त्रालय प्रतिवद्ध छ। सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को अधिनमा रही नेपाल सरकारले सार्वजनिक सडकहरूलाई राजमार्ग सहायक मार्ग सहरी मार्ग र जिल्ला मार्ग गरी चार वर्गमा वर्गिकरण गरी त्यस्ता सडकहरूको सडक सीमासमेत तोकी सो सडक सीमाभित्र कुनै प्रकारको भौतिक संरचना निर्माण गर्न नपाउने गरी निषेध गरी दीर्घकालीनरूपमा सडकको विकास एवं विस्तार गर्ने नीति अंगाल्दै आएकोले यस मन्त्रालयलाई विना कारण विपक्षी बनाई दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम आजको दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री मातृकाप्रसाद निरौलाले यही २०७२ साल वैशाख १२, १३ र २९ गते गएको महाभूकम्प तथा त्यस पछिका पराकम्पका कारण मुलुकले ठुलो हताहत बेहोर्नु पर्यो। भूकम्प प्राकृतिक प्रकोप हो तथापि त्यसबाट सृजित विपत्तिको डटेर सामना गर्न नागरिक हकलाई अझ बढी प्रवर्द्धन गर्न सरकार जिम्मेवार छ। कुनै पनि प्राकृतिक विपत्ति पूर्व निर्धारित हुँदैन तर भूकम्प जस्ता प्राकृतिक विपत्ति ब्यहोर्न बाध्य भएका र नभएका व्यक्ति परिवार र समाजबीचमा भिन्नता हुन नदिन सरकार जिम्मेवार छ। यस्तो प्राकृतिक विपत्तिको सामना गरिसक्दा मानव समाजको ब्यवस्थित रूपान्तरण हुनुपर्छ। प्रस्तुत विषय सार्वजनिक सरोकारको विवाद भएको र PublicInterest litigation अदालत प्रवेश नगरेका सबै वर्गलाई प्रभावकारी सामाजिक न्याय प्रदान

गर्ने सशक्त माध्यम पनि भएकोले अदालत स्वयंको अध्ययन विश्लेषणसमेतका आधारमा अदालतले सकृयता देखाई Public Interest litigation को सिद्धान्तबमोजिम प्रभावकारी न्याय प्रदान गर्न जरूरी र आवश्यक छ । हालैको विनासकारी भूकम्प जस्तो प्राकृतिक प्रकोपको पूर्व सतर्कता र प्रकोपपश्चातको उद्धारको कार्य पनि सहीरूपमा हुन नसक्दा अरू बढी जनधनको क्षति हुन गयो । जनताको जिउधनको सुरक्षा गरी मौलिक मानव अधिकारको सुक्षा गर्नु राज्यको दायित्व हो । तर राज्य आफ्नो दायित्वबाट विमुख भएको छ । नगर क्षेत्रमा मानव जीवन नै धरापमापार्ने गरी संरचना बनाउने र बनाउन दिने हकसमेत कसैलाई हुँदैन । बनाएका कुनै पनि संरचनाबाट आफू र छर छिमेकी पनि सुरक्षित हुनुपर्दछ । जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका नागरिक, बालबालिका सबैका लागि सुरक्षित यात्रा, सुरक्षित आवास, सुगम घर बसोवास, प्रवेशयोग्य र पहुचयोग्य मार्ग हुनुपर्दछ । तर घर, बाटो, सार्वजनिक स्थलसमेत नागरिकको जीवनको सुरक्षा छैन, सार्वजनिक वा सरकारी र निजी भवनसमेत अपाङ्ग मैत्री छैनन्, सहजै प्रवेश मार्ग छैन, भने त्यस्तो नभएको ठाउँमा घर बनाउने स्वीकृति दिने र बनाउन पाउने अधिकार पनि कसैलाई हुनु हुँदैन । क्षणिक व्यापारिक लाभका स्वार्थले गैरजिम्मेवार भई कमजोर र कमशल भवन संरचना बनाई अनुचित सम्बृद्धी हासिल गर्ने हक पनि कसैलाई हुँदैन । नाजायज मोलाहिजामा गुणस्तरहिन, कमजोर र असुरक्षित संरचना निर्माण गर्ने गराउने हक पनि हुँदैन । कैफियत र अनुचित कार्य तथा भ्रष्टाचार गरी कमजोर संरचना निर्माण गरे गराएका हुँदा नै यही वैशाख १२, १३ र २९ गते भएको महाभूकम्प तथा भूकम्पका कारण मुलुकले ठुलो हताहत बेहोर्नु पर्यो । संविधान तथा कानूनले प्रत्याभूत गरेको जीवन रक्षाको हक माथि गभ्भिर आघात पर्न गयो, धेरैको ज्यान गयो । जो जीवित छन् त्रसित र मनोवैज्ञानिक सन्त्रासको सिकार बनेका छन् । बालबृद्धा सबै

आतंकित बनेका छन् । मुनाफा खाने बदनियतले गर्दा अरबौंको सम्पत्ति डुबेको छ । अबोध बालबालिका, निर्दोष आफन्त तथा परिवारजन तथा छिमेकीहरू समेत घर छोडेर हिँड्न बाध्य छन् । सबैको बाँच्न पाउने हक नै संकटमा परेको छ । सरकारी तथा गैरसरकारी र निजी घर भवन हरू धरापमा छन् । यस्तो दुःखद अवस्थाका कारक त्यस्ता घर तथा असुरक्षित संरचना बनाउने मात्र होइन बनाउन दिने उचित अनुगमन नगर्ने, आवश्यक नीति नियम नबनाउने र भएको कानून, नीति नियमको पालना नगर्ने र नगराउने सबै जिम्मेवार छन् । आफूखुसी अरूको अहित र नोक्सान हुने गरी कुनै संरचना निर्माण गर्न कुनै पनि व्यक्ति स्वतन्त्र छैन । विभिन्न निजी व्यापारिक तथा सरकारी जिर्ण र धराप घर कति बेला कसको ज्यान माथि वा घर माथि लड्ने हो भन्ने त्रासले निर्धक्क बस्न र बाटो हिँड्न पनि सकेका छैनन् । भयबाट मुक्ति पाउने अधिकार गुमेको छ । व्यापारिक उद्देश्यले बनाइएका ठूला भवन तथा अपार्टमेन्टका कारण त्यसमा आश्रय लिने मात्र होइन निर्दोष र अवोध छिमेकीको समेत बास उजाडिएको र यस्ता अनेकौं भयावह स्थितिको सिर्जना भएको हुँदा प्रत्यर्थीहरू र अन्य सम्बन्धित सबैको त्यस्ता काम कारवाहीबाट नेपाली नागरिकलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३ समेत द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात परेको, विभिन्न प्रचलित कानूनहरू, नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६, ७, ९, १० नं. समेत स्थानीय स्वयत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २६, २८, ९६, १५६, १६१ तथा १६३, मुलुकी ऐन, घर बनाउनेको महलको २, ३ र ४ नं. लगायत अन्य विभिन्न कानूनले प्रदान गरेको नागरिकको वैयक्तिक मौलिक हक तथा सामुहिक सार्वजनिक हकसमेत हनन् भएको र नेपालको अन्तरिम संविधान र तत् तत् कानूनले दिएको जिम्मेवारी विपक्षीहरूले पालना नगरेको, राज्यले नागरिक हकको रक्षाको प्रतिवद्धता उल्लङ्घन गरेको

साथै यससम्बन्धमा विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा स्वीकार गरेको जिम्मेवारी प्रति उदासिन रही नागरिक हक संकटमा पारेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनमा उठाइएका सुशासनसम्बन्धी, विकास र योजना सम्बन्धी र प्राकृतिक प्रकोपको व्यवस्थापनसम्बन्धी विषयलाई सम्बोधन र मार्गदर्शन हुनेगरी उत्प्रेषण वा परमादेश वा अन्य उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी हुनुपर्छ भन्नेसमेतको बहस प्रस्तुत गर्दै आफ्नो बहस नोटसमेत प्रस्तुत गर्नु भयो । वरिष्ठ अधिवक्ता रविनारायण खनालले सहर तथा वस्तीमा बनेका संरचनाको नक्सापास देखि भवन निर्माण सम्पन्न हुँदासम्म अनुगमन हुनुपर्ने, बनाइएका संरचनाबाट नागरिकले दुक्क भई बाँच्न पाउने अवस्था र सक्षमताको विकास गरीनु पर्ने, यस्तो विपत्तिको पूर्व सचेतना गर्ने प्रणाली विकसित गर्नुपर्ने भन्नेसमेतको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री उद्धवप्रसाद पुडासैनीले २०७२ साल वैशाख १२ र १३ र २९ गतेका भूकम्प र त्यसका पराकम्पले देशका १४ वटा जिल्लामा व्यापक र गम्भीररूपमा र अन्य जिल्लामा समेत जनधन, धार्मिक सांस्कृतिक सम्पदा सरकारी र निजी भवनहरूमा अपुरणीय क्षति पुग्न गयो । यो प्राकृतिक विपत्ति भूकम्प आएको तत्कालै केन्द्रीय दैविप्रकोप उद्धार समितिको बैठक बसी समितिको आह्वानमा राज्यका संयन्त्र परिचालित गरी उद्धार र राहत कार्य सुरु गरी हालसम्म राहत कार्य चालु छ । भूकम्पोत्तर प्रतिकार्य तथा पुर्नलाभ एकीकृत कार्ययोजना, २०७२ मन्त्रिपरिषद् आर्थिक तथा पुर्वाधार समितिबाट मिति २०७२।२।८।६ मा स्वीकृत गरी नेपाल सरकारले आफ्नो स्रोतले भ्याएसम्म निर्माण तथा पुर्नस्थापनाको कार्यलाई प्रभावकारीरूपमा अधि बढाइरहेको छ । भूकम्प प्रभावित क्षेत्रमा उद्धार तथा राहतका कार्यहरू शीघ्र समन्वयात्मक एवं प्रभावकारीरूपमा सञ्चालन गर्ने, पीडित जनतालाई तत्काल पुर्नलाभ, पुनस्थापना

तथा पुर्नवासको व्यवस्था मिलाउने, भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त संरचनाको नवनिर्माण गर्ने उद्देश्यले उक्त कार्य योजना ल्याइएको र यस कार्य योजनामा जिम्मेवार निकाय, सहयोगी निकाय कार्य अवधिसमेत निश्चित गरिएको र अनुगमन र मूल्याङ्कनको ठोस तरिकासमेत उक्त कार्ययोजना मा तोकिएको छ । नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०७२।०९।२४ मा भूकम्प प्रभावित क्षेत्रमा खटिने टोलीको संक्षिप्त कार्यविधि, २०७२ स्वीकृत गरिएको छ । उपभोग्य वस्तु वा सेवाको बिक्री वितरण, निकासी पैठारिसम्बन्धी व्यवस्थालाई व्यवस्थित गर्न तथा स्थानीय स्तरमा न्यून आपूर्ति भएका वस्तुको प्राप्ति तथा वितरणको लागि उचित व्यवस्था गर्न र अस्वस्थ वा अनधिकृत व्यापारिक क्रियाकलापलाई रोक लगाउने अभिप्रायले समेत नेपाल सरकारले निकासी पैठारी (नियन्त्रण) ऐन, २०१३ को दफा ३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी घर वा संरचना निर्माणको लागि प्रयोग हुने सामान निकासी गर्न नपाउने गरी रोक लगाएको र आवश्यक पर्ने जस्तापाता सरल प्रकृयाबाट खरिद गर्ने प्रवन्ध मिलाइएको संयुक्त, बजार अनुगमन निर्देशिका २०६९, आपूर्ति नीति, २०६९ का प्रावधानहरूको कार्यान्वयनमा जोड दिइएको छ । भूकम्प पीडितहरूलाई सहयोग लगायत पुर्नवास एवं पुननिर्माण कार्यक्रम सञ्चालन गर्न राष्ट्रिय पुननिर्माण कोष स्थापना गरी त्यसमा नेपाल सरकारको तर्फबाट र अन्तर्राष्ट्रिय एवं अन्य स्रोत परिचालन गर्ने गरी मन्त्रिपरिषद्बाट २०७२।०९।१७ मा निर्णय भई दाताहरूको सम्मेलन गरी दाताहरूबाट सहयोगको प्रतिबद्धता प्राप्त भएको छ । मिति २०७१।११।२७ मा विधेयक समितिको बैठकबाट विपद व्यवस्थापनसम्बन्धी विधेयक संसद्मा पेश गर्न स्वीकृत दिने निर्णय भई विपद व्यवस्थापन विधेयक, २०७१ संसद्मा दर्ता भएकोमा विनासकारी भूकम्पपछिको अवस्थालाई मध्यनजर गरी उक्त विधेयकमा परिमार्जन गरी संसद्मा पेश गर्ने गरी फिर्ता

लिइएको छ र उक्त विधेयकमा आवश्यक थप घट गरि संसद्मा पेश गरिने छ । भूकम्पको प्रभावबाट क्षतिग्रस्त संरचनाको दिगो दरिलो र योजनाबद्धरूपमा यथाशिघ्र निर्माण कार्य सम्पन्न गर्न तथा भूकम्पबाट विस्थापित भएका व्यक्ति र परिवारको पुर्नवास तथा स्थानान्तरण गरी राष्ट्रिय हित प्रबर्द्धन तथा सामाजिक न्याय प्रदान गर्न अधिकार सम्पन्न पुननिर्माण प्राधिकरणको स्थापना गरी आवश्यक व्यवस्था गर्न भूकम्पबाट प्रभावित संरचनाको पुननिर्माणसम्बन्धी अध्यादेश, २०७२ मिति २०७२।०३।०७ बाट लागू भइरहेकोमा हाल उक्त अध्यादेशलाई प्रतिस्थापना गर्ने विधेयक संसद्मा विचाराधिन छ । काठमाडौं उपत्यकाका अस्पताल एवं सरकारी कार्यालय भवनहरूको (Rapid Visual Assessment) गर्ने कार्य सहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागका प्रतिनिधिबाट भएको छ भने निजी तथा अन्य संघ संस्थाले विभागको समन्वयमा इन्जिनियरहरूको सुपरिवेक्षणमा बस्न मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धमा ५०,००० भन्दा बढी भवनमा घर धनीलाई राय परामर्श प्रदान गरिएको छ । जोखिमयुक्त क्षतिग्रस्त भवनहरू भत्काउन विभिन्न निकायहरू कृयाशिल रहेका र त्यस्ता भवनहरू सुरक्षित ढंगले भत्काउन सिफारिस समिति तथा विभिन्न प्राविधिक समिति गठन गरी कार्य भइरहेको छ । मर्मत तथा प्रवलिकरण गरि प्रयोग गर्न नसकिने अवस्थाका भवनहरू सुरक्षित तवरले भत्काउन संलग्न हुने निकायहरूले समन्वयात्मक ढंगले प्रभावकारीरूपमा कार्य सम्पन्न गरी जनमानसमा उत्पन्न भएको द्विविधा त्रास र जोखिम न्यूनीकरण गर्नका लागि सहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागले भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त जोखिमयुक्त भवनहरू भत्काउनेसम्बन्धी कार्यविधि, २०७२ जारी गरी कार्य गर्दै आएको, भूकम्पबाट क्षति हुन पुगेका जनतालाई अस्थायी टहरा तयार गर्नको लागि प्रति घर रु. १५०००।- प्रदान गरिसकेको र आ.व. ०७२।०७३ को बजेटमा पुननिर्माण गर्न ९१

अर्व छुट्याइएको छ भने पुननिर्माण कार्यलाई नव निर्माणको अवसरको रूपमा उपयोग गर्ने सोचका साथ राहत पुनस्थापना र पुनः निर्माणका कार्यलाई पहिलो प्राथमिकतामा राखी ५ वर्ष मा पुनःनिर्माणको कार्य सम्पन्न गर्ने अठोट लिइएको छ । क्षतिग्रस्त घर र निश्चित मापदण्डका आधारमा आफैं निर्माण गर्न चाहने पीडितका लागि २ लाख रुपैयाँ सहायता उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिएको, ऋण लिन चाहेमा सरल पृक्रया अपनाई न्यून व्याजदरमा काठमाडौं उपत्यकाभित्र २५ लाख र बाहिर १५ लाख रुपैयाँ बैंक तथा वित्तिय संस्थामार्फत कर्जा लिन सकिने व्यवस्था गरिएको, पुननिर्माणको लागि आवासतर्फ ५० अर्व सार्वजनिक भवनमा ३ अर्व, पुरातात्विक संरचनालाई २ अर्व अन्य भौतिक पूर्वाधारमा ७ अर्व उत्पादन क्षेत्रलाई र सामाजिक क्षेत्रमा क्रमश ६ अर्व खर्च गरिने लक्ष्य राखिएको र विपदपछिको आवश्यकता पहिचान अध्ययनका अनुसार पुन निर्माणमा ६ खर्व ६७ अर्व लाग्ने छ त्यसमध्ये ९१ अर्व यसै चालु वर्षमा र बाँकी ४ अर्व पछिल्ला वर्षमा खर्च गरिने लक्ष्य रहेको, पुन निर्माण गर्न सीप विकास तालिम केन्द्रहरूबाट ५० हजार युवालाई सिकर्मी उकर्मालगायत धारा तथा बिजुलीसम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने, भूकम्पबाट अन्यत्र बसोबास गरिरहेका समुदायको पुनस्थापना र पुर्नवासको कार्य प्राधिकरणबाट गरिने कार्यक्रम छ । यसर्थ नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतका सरकारी निकायहरू जनताको Life, Liberty र Property को सुरक्षामा लागि रहेको छ ।

दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ लाई समय सापेक्ष बनाउन सरकार प्रतिबद्ध छ । पुननिर्माण अध्यादेश २०७२ मिति २०७२।०३।०७ मा लागू भइसकेको र यसैको प्रतिस्थापना विधेयक संसद्मा विचाराधिनछ, जोखिमयुक्त भवनहरू भत्काउनेसम्बन्धी कार्यविधि, २०७२ जारी भई कार्य अगाडी बढाइएको र उद्धार तथा राहत कार्यहरू शीघ्र प्रभावकारीरूपमा

सञ्चालन गर्न, पुर्नस्थापना तथा पुर्नवासको व्यवस्था मिलाउन र क्षतिग्रस्त संरचनाहरूको नवनिर्माण गर्नको लागि भुक्तपोत्तर प्रतिकार्य तथा पुर्नलाभ एकीकृत कार्ययोजना, २०७२ मिति २०७२।२।८ बाट कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । यस वर्षको बजेट वक्तव्यमा पुनः निर्माणको कार्यक्रमहरू समावेश गरी आवश्यक रकम विनियोजन गरिएको र थप रकमको लागि नेपाल सरकारले विदेशी राष्ट्र, दातृ निकायसंग अनुरोध गरी सहयोग आउने क्रम जारी रहेको, सरकारले तत्काल र दीर्घकालको राहतको कार्यक्रम ल्याएको, भवन निर्माण संहितालाई कडाईका साथ पालना गरिने र कमजोर भू-बनौटमा रहेको वस्तीलाई स्थानान्तरण गरी एकिकृत र व्यवस्थित वस्ती विकासको गुरुयोजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्न सरकार प्रतिवद्ध हुँदै "हाम्रो धरोहर हाम्रै दायित्व" नामक अभियान अधि सारी त्यसका लागि सम्पदा कोषको घोषणासमेत सरकारले गरिसकेको छ ।

भू-उपयोग तथा वस्ती, विकासका लागि आवश्यक पर्ने कानून बनाउने एकलौटी अधिकार विधायिकाको भएको हुँदा यो यस्तो कानून बनाउनु भनी न्यायपालिकाले आदेश दिन मिल्ने हैन, योजनाबद्ध वस्ती विकास कसरी गर्ने, भू-उपयोग तथा वस्ती विकासका लागि राष्ट्रिय नीति कस्तो हुने, एउटा छिमेकीको घरले अर्को छिमेकीको घरमा क्षति गरेमा त्यसको क्षतिपूर्ति कसरी दिने कति दिने भन्ने कुरा कार्यकारिणीको नीतिगत विषयभित्र पर्ने विषयहुँदा अदालतले आदेश गर्न मिल्दैन, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश नगरी रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनी निजबाट पेस भएको बहसनोट समेत अध्ययन गरियो ।

विपक्षी काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरणको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री हरेराम तिवारीले प्राधिकरणले गरेका कार्य प्रति निवेदकको दृष्टी नपुगेको, प्राधिकरणले गर्नु पर्ने के

काम नगरेको हो निवेदकले उल्लेख गर्न नसकेको, यस प्राधिकरणले नेपाल सरकारद्वारा स्विकृत मापदण्डविपरीत सडक अतिक्रमित गरी निर्माण गरिएका भौतिक संरचना हटाउन आदेश दिएको र सडक अतिक्रमण गरी निर्माण गरिएको विभिन्न व्यक्ति, संघ, संस्था, सरकारी अर्ध सरकारी भवन तथा अन्य भौतिक संरचना हटाई सडक चौडा पारी आवत जावतमा सहज गराएको छ, दैवी प्रकोप, प्राकृतिक प्रकोप वा अन्य कारणबाट सहरभित्र रहने बासिन्दालाई जिउधनको रक्षा खातिर हरेक घरमा एम्बुलेन्स, दमकल, पानी ट्याङ्कर एवं उद्धारका अन्य सवारी साधन सहजरूपमा आवत जावत हुनुपर्दछ भन्ने मान्यताका साथ सडक विस्तार गरेको र उपत्यकाका साना गल्ली गल्लीको दुवैतर्फ बिजुलीका पोल ठड्याई बिजुलीका तार, टेलिफोन तारलगायत जडान गरिएको साथै नक्सा एवं मापदण्डविपरीत अन्य घरलाई आघात पुग्ने गरी निर्माण गरिएको घर भत्काई मापदण्डभित्र रहन विभिन्न व्यक्तिहरूलाई पटकपटक निर्णय गरी जानकारी गराइएको, सहरमा बिग्रदै गएको अवस्थालाई सुधार गर्न जो सुकैबाट भएका गलत कार्यलाई निरुत्साहित गरी रहेको हुँदा निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहस सुनी निजबाट पेस भएको बहस नोटसमेत अध्ययन गरियो ।

विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिकाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री दामोदर खड्काले महानगरपालिकाले भूकम्पपश्चात सर्वसाधारणलाई खतरा हुने भौतिक संरचना आफैँले निरीक्षण गर्ने, उजुरी लिने काम गरी भत्काउने काम गर्दै आएको, मापदण्डविपरीतका भवनहरू भत्काउने निर्णय गरी भत्काएको र कति तला, कता बाटो, कस्तो भवन भन्ने कुरा निवेदकले भने जस्तो हुन नसक्ने र प्रविधिकको दृष्टि, घडेरी सहरको सुन्दरता आदिमा भर पर्ने र कानूनबमोजिम नै सो काम गरी आएकोले निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

यसमा यही २०७२ साल वैशाख १२, १३ र २९ गते गएको विनासकारी भूकम्प तथा त्यस पछिका पराकम्पका कारण मुलुकले ठुलो हताहत बेहोर्नु परेको, यस्तो विनासकारी प्राकृतिक प्रकोपको पूर्व सतर्कता र प्रकोपपश्चातको राहत तथा उद्धारलगायत पुनस्थापना तथा पुन निर्माणका प्रतिकार्य पनि सहीरूपमा हुन नसक्दा अरू बढी जनधनको क्षति हुन गयो । जनताको जिउधनको सुरक्षा गरी मौलिक मानव अधिकारको सुरक्षा गर्नु पर्ने राज्यको दायित्व बाट राज्य विमुख भई, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३ समेतद्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात परेको, विभिन्न प्रचलित कानूनहरू, नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६, ७, ९, १० नं. समेत स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २६, २८, ९६, १५६, १६१ तथा १६३ समेत मुलुकी ऐन घर बनाउनेको महलको २, ३ र ४ नं. समेतलगायतका अन्य विभिन्न कानूनले प्रदान गरेको नागरिकको वैयक्तिक मौलिक हक तथा सामुहिक सार्वजनिक हकसमेत हनन् हुनुको साथै यससम्बन्धमा विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा राज्यले स्वीकार गरेको जिम्मेवारी प्रति उदासिन रही नागरिक हक संकटमा पारेकोले देहायका सुशासनसम्बन्धी, विकास र योजनासम्बन्धी र प्राकृतिक प्रकोपको व्यवस्थापनसम्बन्धी लगायत सम्मानित अदालतले आवश्यक र उपयुक्त देखेको अन्य विषयलाई सम्बोधन र मार्गदर्शन हुने गरी देहायको आदेश जारी गरी पाउन सार्वजनिक सरोकारको विषयअन्तर्गत प्रस्तुत निवेदन पर्न आएको पाइयो ।

- १) प्रचलित कानूनविपरीत दिए दिलाइएका सबै निर्माण इजाजतहरू, निर्माणसँग सम्बन्धित सबै निर्णयहरू बदर गरिपाउन ।
- २) इजाजत दिएभन्दा बढी वा विपरीत बनाइएका भवन संरचना छानविन, अनुगमन गराई भत्काउन लगाई पाउन ।

- ३) कानून तथा मापदण्ड विपरीतका सबै भवन तथा अपार्टमेन्ट संरचनाले समुदाय समाजमा समेतमा गम्भीर असर पर्ने भएकोले त्यसरी बने बनाइएका ५ तला वा दक्ष र जिम्मेवार प्राविधिकद्वारा ठीक ठहर भएभन्दा बढीका सबै तला भवन संरचना भत्काई धराप बनेका घरहरू यथाशिघ्र हटाउने आदेश जारी गरिपाउन ।
- ४) असुरक्षित देखिएका निजी तथा सबै सरकारी अर्धसरकारी भवन हटाउन लगाई पाउन ।
- ५) निश्चित भौगोलिक क्षेत्रमा सबै भवन संरचना एकै साइज उचाइमा कायम राख्न र कुनै एक छिमेकीको भवन वा संरचना लडी अर्को छिमेकीको घर बसोबासमा नोक्सानी नहुने प्रत्याभूति गराई नोक्सानी भएमा त्यसको क्षतिपूर्ति त्यसै घरधनीले तिर्नुपर्ने गरी आवश्यक आदेशसमेत जारी गरिपाउँन ।
- ६) निजी आवासीय प्रयोजनबाहेक व्यापारिक वा सार्वजनिक उद्देश्यले बनेका र बन्ने सबै संरचनाको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन र प्रभाव न्यूनीकरणको व्यवस्था अनिवार्य गर्न गराउन आदेश जारी गरिपाउँन ।
- ७) मुलुकभर पृथक पृथक भू-क्षेत्रमा निर्माण हुने भवन संरचनाको उपयुक्त मापदण्ड यथाशिघ्र तैयार गर्न लगाई सो मापदण्डबमोजिम मात्र सुरक्षित घर संरचना निर्माण गराउन प्रत्येक नगरपालिका, गाउँ विकास समितिको स्वीकृति र अनुगमनको व्यवस्था गर्न आदेश पाउँन ।
- ८) दिगो बस्ती विकासका लागि ग्रामीण तथा सहरी बस्ती विकास सुरु गरी सबै नागरिकका लागि सहरी क्षेत्रमा कम्तीमा ६ मिटरको प्रवेशमार्ग सहित योजनाबद्ध बस्ती विकास र बसोबासको लागि उचित आदेश

- जारी गरिपाउँन ।
- ९) भू-उपयोग तथा बस्ती विकासका लागि राष्ट्रिय नीति तथा कानून निर्माण गरी कार्यान्वयनको लागि आवश्यक आदेश जारी गरिपाउँन ।
- १०) मुलुकका सबै जिल्लालाई राष्ट्रिय राजमार्गमा र सबै गा.वि.स. तथा नगरपालिकालाई क्षेत्रिय तथा स्थानीय सडकमा जोड्न आवश्यक आदेश जारी गरिपाउँन ।
- ११) दुर्लभ बन्दै गएको भूमि माथि निरन्तर अतिक्रमण भई र भूकम्प जस्ता प्राकृतिक प्रकोपमा आश्रय लिने खुल्ला जमिनको खाँचो हुँदा कुनै पनि नाममा सरकारी सार्वजनिक जमिन तथा सामुदायिक तथा राष्ट्रिय वन क्षेत्र कसैलाई दर्ता गर्न नदिनु नदिलाउनु, नक्कली सुकुम्वासीका नाममा दिएको जमिन खोज तलास गरी फिर्ता लिनु र पर्याप्त खाली जमिनको योजनाबद्ध संरक्षण गर्नु भनी आदेश जारी गरिपाउँन ।
- १२) प्रचलित कानून तथा मापदण्डको उल्लङ्घन गर्ने, कानूनी कर्तव्य पालना नगर्ने, अनुगमन र सुधार नगराउने, अनियन्त्रित र स्वेच्छाचारी निर्माण गर्न दिने दिलाउने र निर्माण गर्ने कार्यसमेतले अनुचित कार्य तथा भ्रष्टाचारजन्य कसुर मानिने हुँदा त्यस्ता सबैलाई कानूनबमोजिम कारवाही गर्नु भनी आदेश जारी गरिपाउँन ।
- १३) प्रस्तुत निवेदनमा दृष्टि पुग्न नसकेको वा अन्य आवश्यक विषयमा समेत उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पूर्जा जारी गरी आगामी दिनमा सुरक्षित बासस्थान र दिगो विकासको प्रवर्द्धनको पथ प्रदर्शन गरिपाउँन ।
- पक्ष विपक्षका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् कानून

व्यवसायीहरूको बहस सुनी प्रस्तुत निवेदनसहित मिसिल संलग्न बहसनोटहरू समेत अध्ययन गर्दा देहायका विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

- (क) प्रस्तुत विषय सार्वजनिक सरोकारको विषय हो हैन ?
- (ख) नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयसमेतका विपक्षीहरूको क्रियाकलापले मौलिक हक तथा कानूनी हक हनन् भएको छ छैन ?
- (ग) निवेदन मागबमोजिम निवेदकले उठाएका विविध विषयलाई संबोधन हुने गरी आदेश जारी हुनु पर्ने हो हैन ?

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत निवेदन २०७२।१।१२, १३, र २९ गतेका शक्तिशाली भूकम्प र त्यस पछिका पराकम्पनका कारण नेपालका १४ जिल्लामा व्यापक र गम्भीर तथा अन्य जिल्लामा समेत जनधन, घर, सडक, पुल, विद्युत, सञ्चार, खानेपानी, अस्पताल, विद्यालय, कलेज, धार्मिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक सम्पदाको साथै रंगशाला, कभर्डहल जस्ता भौतिक संरचना र सरकारी तथा गैरसरकारी भवन व्यापारिक अपार्टमेन्टमा पुग्न गएको क्षति र राज्यले भूकम्प पूर्व अपनाउनु पर्ने सतर्कता वा जनतामा प्रवाह गर्नुपर्ने सूचना प्रवाह गर्न नसक्दा र भूकम्पोत्तर चाल्नु पर्ने कदम प्रभावकारी नहुँदा तथा जनताको जीवन स्वतन्त्रता तथा सम्पत्तिको सुरक्षाको लागि निर्बाह गर्नुपर्ने दायित्व निर्बाह गर्न नसक्दा वा नगरेकोले भूकम्पबाट मुलुकले ठूलो जनधनको क्षति बेहोर्नु परेको साथै भूकम्प पीडित क्षेत्र तथा जिल्लाका जनताले बेहोर्नु परेको पिडा र सहरी क्षेत्रमा बनेका अग्ला र मापदण्डविपरीत बनेका ठूला ठूला घर तथा अपार्टमेन्टका कारण घरमा बस्दा वा सडकमा हिड्दा महसुस गर्नु परेको असुरक्षा साथै भूकम्पोत्तरको उद्धार, राहत, क्षतिपूर्ति, पुनस्थापना तथा पुनः निर्माणको लागि

चाल्नु पर्ने प्रभावकारी कदम नचालेको, जनतालाई प्रदान गर्नुपर्ने सुरक्षाको प्रत्याभूतिसमेतका सम्बन्धमा विपक्षी निकायहरूमा भएको दायित्व र जिम्मेवारी पालन नगरेको र राज्यले विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा स्वीकार गरेको जिम्मेवारी पूरा नगरेकोले जनताको मौलिक तथा नागरिक हकमा आघात परेको र विपत्त व्यवस्थापन सम्बन्धमा भएका कानून प्रभावकारी नभएको, समय सापेक्ष कानून निर्माण गरी लागू गर्न आवश्यक भएको, भन्नेसमेतका विषय उठाई विपक्षीहरूका नाममा उत्प्रेषण परमादेशलगायत उपयुक्त आदेश जारी गरी पाउन प्रस्तुत निवेदन दायर हुन आएकोले र निवेदनमा उठाएका विषय निवेदकको वैयक्तिक स्वार्थसित मात्र सम्बन्धित नरही नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले प्रत्याभूत गरेका स्वतन्त्रताको हक (धारा १२), सम्पत्तीको हक (धारा १९) जस्ता अति संवेदनशील हकको कार्यान्वयनसित सम्बन्धित आम जनताको व्यापक र गम्भीर चासो र सरोकारको विषय हुनुको साथै समाजमा दीर्घकालीन प्रभाव पार्ने विषयहरू रहेको देखिएकोले प्रस्तुत निवेदन सार्वजनिक सरोकारको विषयसित सम्बन्धित भई प्रस्तुत निवेदन गर्न पाउने अधिकार निवेदकलाई रहे भएकै देखियो।

३. प्राकृतिक विपत्ति पूर्व निर्धारित र अनुमान योग्य हुँदैनन् तापनि नेपालले विगतमा पटक पटक यस्ता भूकम्प तथा महा भूकम्पबाट सृजित विपत्ति व्यहोर्न बाध्य भएको र सम्पूर्ण नेपाल राज्य भूकम्पको उच्च जोखिममा रहेको कुरा विभिन्न अध्ययन अनुसन्धानबाट विदित हुँदा हुँदै पनि यस्तो विपत्तिबाट हुन सक्ने क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्न सकिने उपाय अवलम्बन गर्ने तर्फ राज्यले कदम नचालेको, भूकम्पपश्चात त्यसबाट उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नभएको, विपक्षी निकायहरूले कानून तथा मापदण्डविपरीत भवनलगायतका संरचना निर्माण गर्ने अनुमति प्रदान गरेको, कानून तथा मादण्ड अनुरूपनै

अनुमति दिइए तापनि त्यसको सही अनुगमन परीक्षण नभएको, दिगो विकास योजना नभएको, राज्यले समय सापेक्ष कानून तथा नीति निर्माण नगरेको र भइरहेको कानूनको पालन नभएको जस्ता कारणले गर्दा जनताको जीवन स्वतन्त्रता र सम्पत्तिको अधिकार कुण्ठित भई संविधान प्रदत्त मौलिक तथा नागरिक हक हनन् भएको र राज्यले आफ्नो दायित्व निर्वाह गर्न नसकेकोले उल्लिखित विषयलाई सम्बोधन हुने गरी आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदनमाग रहेको देखिन्छ।

४. नेपाल युरेसियन प्लेट र अष्ट्रेलियन प्लेटको संगममा रही विभिन्न पर्वत शृङ्खलाले ओगटेको नेपाललाई भूकम्पीय दृष्टिले जोखिम क्षेत्रको रूपमा हेर्ने गरेको पाइन्छ। नेपालका हिमालयहरू निरन्तर लामो समयसम्मको भौगर्भिक उथलपुथलको परिणाम उत्पन्न भएका हुन् भन्ने मानिएको छ। कारण जे सुकै भए पनि सन् १२५५, सन् १५०५, वि.सं. १९९०, वि.सं. २०३७, वि.सं. २०४५ र वि.सं. २०६८ सालमा नेपालका विभिन्न भागमा गएका शक्तिशाली भूकम्पबाट नेपालले ठूलो जनधनको क्षति बेहोर्नु परेको कुरा इतिहासबाट राज्य सुसूचित छ। नेपाल सरकार उद्योग मन्त्रालयअन्तर्गतको खानी तथा भू-गर्भ विभागमा रहेको भूकम्प मापन केन्द्रले मापन गरेको भूकम्पको क्षमताको सूचना सम्प्रेषणबाहेक भू-गर्भीय अध्ययन अनुसन्धान गरी भूकम्पका बारेमा सूचना सम्प्रेषण गर्ने र भूकम्पसम्बन्धी पूर्व चेतावनी दिन सक्ने वैज्ञानिक प्रविधिको विकास नेपालमा हुन सकेको देखिँदैन। यद्यपी भूकम्पसम्बन्धी विभिन्न अध्ययन अनुसन्धान भएका भए पनि विश्वका अति विकसित मुलुकहरूले पनि भूकम्पको पूर्वानुमान गरी जनतालाई सुसूचित गर्न सकेको उदाहरण भने पाइँदैन। तथापि विभिन्न मुलुकले यससम्बन्धी राष्ट्रिय स्तरका अध्ययन अनुसन्धान केन्द्र स्थापना गरी त्यस्ता अनुसन्धान केन्द्रबाट उपलब्ध सूचनाको जानकारी जनतालाई गराउदै आएको भने पाइन्छ।

भारतमा पृथ्वी मन्त्रालयअन्तर्गत रहेको National Centre for Seismology ले अध्ययन अनुसन्धान गरी भूकम्पसम्बन्धी आधिकारिक सूचना उपलब्ध गराउने (<http://moes.gov.in/in/programmes/national-centre-seismology>), चीनमा State Council अन्तर्गत रहेको China Earthquake Administration लाई भूकम्पीय क्षति कम गर्ने सम्बन्धी उपाय अवलम्बन गर्न कानूनद्वारा नै व्यवस्था गरी (http://en.wikipedia.org/wiki/China_Earthquake_Administration) यस अन्तर्गतको Bureau of Monitoring and prediction ले भूकम्पको अनुगमन र आधिकारिक भविष्यवाणी गर्ने (http://www.gov.cn/english/2005-10/02/content_74193.htm), बेलायतमा British Geology Survey ले भू-विज्ञानसम्बन्धी विषयमा आधिकारिक सूचना उपलब्ध गराउने, व्यवस्था भएको देखिन्छ । नेपालमा आधिकारिक निकायको रूपमा खानी तथा भूगर्भ विभागले भूकम्पसम्बन्धी तथ्यांक रेकर्ड गरी सूचना जारी गर्ने गरी आए तापनि भौगर्भिक वैज्ञानिक खोज अध्ययन अनुसन्धान गरी आधारिक सूचना प्रवाह गर्न कुनै पनि सक्षम निकायको स्थापना भई त्यस्तो कार्य हुन सकेको देखिएन ।

५. भूकम्प अति नै संवेदनशील र विनासकारी प्रकोपको रूपमा विगतदेखि साबित हुँदै आएको तथ्य विभिन्न काल खण्डमा आएका भूकम्पको इतिहासबाट स्पष्ट हुन आउँछ । पुनरावृत्ति हुँदै घटेका यस्ता दैवीय विनासबाट राज्यका नागरिकको जिउधन र राष्ट्रिय सम्पत्तिको सुरक्षा कठिन र कतिपय अवस्थामा व्यक्तिको पहुँचभन्दा परको कुरा हो तापनि यस्तो विनासबाट हुन सक्ने क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्ने उपाय अवलम्बन गर्ने जिम्मेवारी भने राज्यको हो । विगतदेखि हालसम्म राज्यले ठूलो क्षति बेहोरी सक्दा पनि त्यसबाट हुन सक्ने क्षति कम गर्न राज्यले आफ्नो स्रोत र साधनले भ्याएसम्मको न्यूनतम उपाय अवलम्बन गर्नुपर्नेमा

त्यस्तो गर्न नसक्नुलाई राज्यले आफ्नो दायित्व पूर्णरूपमा पूरा गरेको भन्न मिल्दैन । यससम्बन्धमा विभिन्न मुलुकको अभ्यास हेर्ने हो भने भूकम्पीय जोखिममा रहेका राज्यले भूकम्पपूर्वको अवस्था (Pre Disaster Stage), भूकम्प हुँदाको अवस्था (During Disaster Stage) र भूकम्पपश्चातको अवस्था (Post Disaster Stage) गरी विपत व्यवस्थापनका चरण र संयन्त्रहरूको व्यवस्था गरको पाइन्छ । नेपालका सन्दर्भमा हेर्ने हो भने विभिन्न प्रकोपको सामना गर्दै आए तापनि त्यसको व्यवस्थापन गरी जनताको जीवन र राज्यको सम्पत्तिको संरक्षण गर्न तत्कालीन र दीर्घकालीन योजना तथा संयन्त्रहरूको स्थापना गरी व्यवस्थापन गर्न सकेको पाइँदैन ।

६. जहाँसम्म राज्यले हालैको विनासकारी भूकम्पपश्चात उत्पन्न परिस्थितिको उचित व्यवस्थापन नहुँदा यस्तो घटनाबाट सुरक्षित र सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक तथा सम्पत्तिको हकमा आघात पुगेको भन्ने प्रश्न छ, त्यससम्बन्धमा नेपाल सरकारले चालेका कदम, राज्यले न्यूनतमरूपमा वहन गर्नुपर्ने दायित्वअनुरूप भए नभएकोसम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने देखियो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ (१) ले मानिसको बाँच्न पाउने हक सुनिश्चित गरेको छ । नागरिक तथा रानीतिक अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रसंघीय अनुबन्ध (ICCPR) १९६६ को धारा ६ ले मानिसको बाँच्न पाउने अधिकारलाई कानूनले संरक्षित गर्नुपर्ने राज्यको दायित्व निर्धारण गरेको छ भने मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र (UDHR) को प्रस्तावनामै भयबाट मुक्ति पाउने अधिकार मानवमात्रमा रहेको उल्लेख गर्दै कुनै पनि राज्यका सरकारले त्यस्तो वातावरण सिर्जना गर्नुपर्ने दायित्व वहन गर्नेछन् भनिएको छ । गास बास कपास मानिसको आधारभूत आवश्यकता हो तथापि ती कुराको आपूर्ति बाट मात्र पनि जीवन स्वतन्त्रताको सार्थकता रहँदैन । विभिन्न डर त्राशबाट मुक्त भएर बाँच्न पाइएन भने जीवन जिउनुको

सार हुँदैन । अन्य कुराको अतिरिक्त अनर्गल प्रचार अफवाहबाट सिर्जना हुने भय तथा भौतिक संरचनाबाट सिर्जना हुने भयबाट मुक्त रही ढुक्क भएर बाँच्न पाउने अधिकार नै वास्तवमा जीवनको स्वतन्त्रता हो । भूकम्प जस्तो पूर्वानुमानको आभाष हुन नसक्ने विषयमा राज्य स्तरबाटै सर्वसाधारणलाई वैज्ञानिक यथार्थपरक जानकारी दिएर महाविपत्तिको समयमा अनर्गल प्रचार अफवाहबाट सिर्जना हुने भयबाट सर्वसाधारणलाई मुक्त गर्नु पनि राज्यको दायित्व हो । तर यस्तो प्राकृतिक विपत्तिको समयमा राज्यले संविधानमार्फत स्वीकार गरेका दायित्व जस्ताको त्यस्तै पूरा गर्नुपर्छ वा पथ्यो भनी निरपेक्षरूपमा अनुमान गरी राज्यको क्षमतामाथि सधैं प्रश्न उठाउन पनि मिल्ने हो हैन भन्नेतर्फ पनि विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । संसारका विकसित र धनाढ्य मुलुककहरूमा पनि यस्तो विपत्तिको समयमा राज्यले नचाहँदा नचाहँदै पनि मौलिक मानव अधिकारको उल्लङ्घन हुन पुगेका उदाहरणहरू प्रशस्तै पाइन्छ । कतिपय अवस्थामा राज्यको व्यवस्थापकीय शैली र क्षमता पनि मौलिक अधिकारहरूको प्रत्याभूतिका लागि निर्णायक हुन सक्छ । उल्लिखित मिति २०७२ वैशाख १२, १३ र २९ गतेका शक्तिशाली भूकम्प गएको केही समयपछि नै केन्द्रीय दैविप्रकोप उद्धार समितिको आह्वानमा राज्यका सम्बद्ध सबै संयन्त्र परिचालित भएको, तत्कालै उद्धार तथा राहत कार्य सुरु गरी त्यसलाई निरन्तरता दिइएको, भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट देखिन्छ । यसका अतिरिक्त खाद्यान्न, पाललगायतका राहत सामग्री वितरण गर्ने कार्यलाई व्यवस्थितरूपमा सञ्चालन गर्न केन्द्रीयस्तरमा समिति गठन र राहत वितरण समन्वय समितिको गठनसमेत गरी राहत वितरण कार्य सञ्चालन गर्दै आएकोर उपभोग्य वस्तु वा सेवाको गुणस्तर परिमाण एवं मूल्यको अनियमितताबाट उपभोक्ता वर्गलाई संरक्षण प्रदान गरी उपभोग्य वस्तु वा सेवाको गुणस्तर वा उपयोगिता कायम राख्दै एकाधिकार एवं

अनुचित व्यापारिक क्रियाकलापद्वारा मूल्य वृद्धि हुन सक्ने अवस्थालाई रोक्न र उपभोग्य वस्तु वा सेवाको उपयोगिता एवं प्रयोगसम्बन्धी झुठ्ठा तथा भ्रामक प्रचार प्रसार हुन नदिई सुरक्षित तथा गुणस्तरयुक्त उपभोग्य वस्तु वा सेवाको बिक्री वितरण निकासी पैठारी र सञ्चयसम्बन्धी व्यवस्थालाई व्यवस्थित गरिएको, आगामी दिनको लागि खाद्यान्नलगायत पेट्रोलियम पदार्थको पर्याप्त मौज्दातको व्यवस्था मिलाएको, उपभोक्ताको हक हितमा प्रतिकूल असर पार्ने किसिमका एकाधिकार तथा अनुचित व्यापारिक क्रियाकलापलाई अनुगमन रोकथाम र नियन्त्रण गर्न कार्य योजना बनाई उक्त कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्ने तथा उपभोक्ताको हक हित संरक्षण गर्नको निमित्त उपभोग्य वस्तु वा सेवाको आपूर्तिलाई व्यवस्थित नियन्त्रित तथा नियमित गर्ने जस्ता कार्य गरिएको भन्ने पनि विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट देखिएको अवस्था हुँदा निवेदकले उठाए जस्तो राज्यले कुनै पनि जिम्मेवारी पूरा नै नगरी जीवन र सम्पत्तिको अधिकारमा आघात पुर्याएको अवस्था भने देखिँदैन । राज्यले आफ्नो स्रोत र विदेशी सहायतासमेत प्राप्त गरी जनताको मौलिक हकको संरक्षण गर्न प्रयासरत रहेको देखियो ।

७. भूकम्पपश्चात् विपत् व्यवस्थापन हुन नसकेको, भयरहित वातावरण सिर्जना नभएको पुनर्लाभ तथा पुनर्स्थापना कार्य हुन नसकेको भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा भूकम्पको क्षति र जनताको सुरक्षालाई ध्यानमा राखी घर वा संरचनाको लागि प्रयोग हुने उत्पादनलाई निर्यात गर्न रोक लगाइएको, क्षति भएको भौतिक संरचना, सुविधायुक्त वस्ती निर्माणका भूकम्प पीडितहरूलाई सहयोगलगायत पुर्नवास एवं पुनर्निर्माण कोष स्थापना गरिएको र दाताहरूबाट सहयोगको प्रतिबद्धता प्राप्त भएको, काठमाण्डौ उपत्यका एवं अन्य स्थानका अस्पताल, सरकारी कार्यालय भवनहरूको सरकारी, निजी तथा अन्य संघ संस्थाको तर्फबाट Rapid Visual Assessment भई बस्न मिल्ने

नमिल्ने घरका सम्बन्धमा घर धनीलाई राय परामर्श प्रदान गरिएको, जोखीमयुक्त क्षतिग्रस्त भवनहरू भत्काउनका लागि विभिन्न निकायहरू क्रियाशील रहेको र सुरक्षित तबरले भत्काउन प्राविधिक समिति गठन गरिएको, भूकम्पोत्तर प्रतिकार्य तथा पुर्नलाभ एकीकृत कार्ययोजना, २०७२ स्वीकृत गरी नेपाल सरकारले आफ्नो स्रोतले भ्याएसम्म निर्माण तथा पुर्नस्थापनाको कार्यलाई प्रभावकारीरूपमा अघि बढाइएको, उल्लिखित कार्य योजना भूकम्प प्रभावित क्षेत्रमा उद्धार तथा राहतका कार्यहरू शीघ्र समन्वयात्मक एवं प्रभावकारीरूपमा सञ्चालन गर्ने र पीडित जनतालाई तत्काल पुर्नलाभ, पुनस्थापना तथा पुर्नवासको व्यवस्था मिलाउने तथा क्षति ग्रस्त संरचनाको नव निर्माण गर्ने उद्देश्यले ल्याइएको र यस कार्य योजनामा जिम्मेवार निकाय, सहयोगी निकाय तथा कार्य अवधिसमेत निश्चित गरी अनुगमन र मूल्याङ्कनको ठोस तरिकासमेत निर्धारण गरिएको भन्नेसमेत विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट देखिन आएकोले राज्यले भूकम्पपश्चात पुनर्लाभ पुनस्थापना तथा पुनर्निर्माणको कार्यमा प्रयत्नशिल नै नरहेको भन्ने देखिन आउन।

८. रिट निवेदकले प्रचलित कानूनविपरीत दिए दिलाइएका सबै निर्माण इजाजतहरू, निर्माणसँग सम्बन्धित सबै निर्णयहरू बदर गरिपाउँ, इजाजतविपरीत बनाइएका भवन संरचना छानविन, अनुगमन गरी भत्काउन लगाई पाउँ, कानून तथा मापदण्डविपरीतका सबै भवन तथा अपार्टमेन्ट यथाशिघ्र हटाउने आदेश जारी गरिपाउँ, असुरक्षित देखिएका निजी तथा सबै सरकारी अर्धसरकारी भवन हटाउन लगाई पाउँ, भवन निर्माणको उपयुक्त मापदण्ड यथा शीघ्र तयार गर्न लगाई सो मापदण्डबमोजिम मात्र घर वा सरकारी भवन संरचना बनाउने र सोको कार्यान्वयनको अनुगमन गर्न प्रभावकारी संयन्त्रका लागि आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा सर्वप्रथम के कुन

निकाय वा पदाधिकारी प्रचलित कानूनविपरीत निर्माण इजाजत दिएको हो भन्ने सम्बन्धमा निवेदकले यो कानूनविपरीत यस्तो पदाधिकारीबाट यी यी व्यक्ति वा संस्थालाई कानूनविपरीत निर्माण इजाजत दिइएको भनी सप्रमाण उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन। तसर्थ निवेदनमा उल्लेख गर्दैमा अनुमानको आधारमा बोल्न मिल्ने पनि भएन।

९. जहाँसम्म ठूला अग्ला तथा धराप भई बसेका जोखिमयुक्त घरलगायतका संरचनाको कारण निर्भयसाथ बाँच्न पाउने अर्थात् भयबाट मुक्त हुन नपाएकोले इजाजतविपरीत बनाइएका भवन संरचना छानविन, अनुगमन गरी भत्काउन लगाई पाउँ भन्ने विषय छ सोसम्बन्धमा उल्लिखित भूकम्प पछि जोखिमयुक्त क्षतिग्रस्त भवनहरू सुरक्षित तबरले भत्काउनका लागि विभिन्न निकायहरू क्रियाशील रहेको, केन्द्रमा जोखिमयुक्त भवन भत्काउनका लागि सिफारिस समिति तथा विभिन्न प्राविधिक समिति गठन भई कार्य भइरहेको, जोखिम युक्त घर भवनहरूले थप जोखिम हुने हुँदा मर्मत वा प्रवलिकरण गरेर पनि बस्न नसकिने घर भवन सुरक्षित तबरले भत्काउन २०७२।२।३ मा नै जोखिम घर भत्काउनेसम्बन्धी कार्यविधि, २०७२ जारी भइसकेको र केन्द्रीय स्तरको समितिले निर्णय गरी भत्काउनु पर्ने घर भवन दैवी प्रकोप उद्धार समितिको समन्वयमा नेपाली सेना, नेपाल सशस्त्र प्रहरी र नेपाल प्रहरीको संयुक्त टोलिले भत्काउने कार्य गरिरहेको र त्यस्तो टोलीलाई आवश्यक उपकरणसहित व्यवस्थापनको लागि भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयमा अनुरोध गरिएको र मौजुदा सामग्री र भाडामा समेत लिई कार्य भइरहेको भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट देखिएकोले जनतालाई त्राशबाट मुक्त राख्न राज्यको तर्फबाट सकेसम्मको प्रयाश पनि भएकै पाइयो।

१०. भवन निर्माणको उपयुक्त मापदण्ड नभएको र दिगो, सुरक्षित र स्वस्थकर तथा सुन्दर बस्ती

विकासको लागि पृथक क्षेत्रमा पृथक भवन संरचनाको उपयुक्त मापदण्ड नभएकोले यथाशीघ्र तयार गरी सबै नागरिकलाई सहज प्रवेशमार्गसहितको योजनाबद्ध वस्ती विकास सुरु गर्न, पीडितलाई सहयोगलगायत पुनर्बास एवं पुनः निर्माण कार्यक्रम सञ्चालन गर्न राष्ट्रिय पुनः निर्माण कोष स्थापना गरी राष्ट्रिय तथा अन्य स्रोत परिचालन गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकारबाट २०७२।१।१७ मा निर्णय भएको, क्षतिग्रस्त संरचनाको दिगो दरिलो र योजनाबद्ध निर्माण तथा विस्थापित व्यक्ति तथा परिवारको पुनर्वास तथा पुनःस्थापना र पुनः निर्माणको लागि अधिकार सम्पन्न पुनः निर्माण प्राधिकरणको स्थापना गर्न पुनः निर्माणसम्बन्धी अध्यादेश, २०७२ पारित भई लागू भइरहेकोमा सो अध्यादेश प्रतिस्थापना विधेयक संसद्मा विचाराधिन रहेको, राहत, पुनः स्थापना र पुनः निर्माण कार्यलाई आ.व. ०७२/७३ को बजेटमा प्राथमिकतामा राखिएको र ५ वर्षमा पुनः निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने प्रतिबद्धता रहेको भन्ने पनि विपक्षी मन्त्रिपरिषद् सचिवालयको लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ। यसै गरी भवन निर्माण संहितालाई कडाइकासाथ पालन गरिने कमजोर भू-बनोटमा रहेको बस्तीलाई स्थानान्तरण गरी एकीकृत र व्यवस्थित बस्ती विकासको गुरुयोजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्न सरकार प्रतिबद्ध रहेको भन्नेसमेत विपक्षीहरूको लिखित जवाफ रहेको देखिँदा पुनर्लाभ तथा पुनः निर्माणसम्बन्धी कार्य गर्न पनि राज्य उद्धत रहेको देखिन्छ।

११. मुलुकका विभिन्न राजमार्गहरूलाई राष्ट्रिय राजमार्गमा जोड्नु पर्ने भन्ने पनि निवेदनमाग देखिन्छ। नेपाल सरकारले सार्वजनिक सडकलाई राज मार्ग, सहायक मार्ग, सहरी मार्ग र जिल्ला मार्ग गरी चार वर्गमा वर्गीकरण गरी त्यस्ता सडकहरूको सडक सीमासमेत तोकी सडक दायँबायाँ अतिक्रमण हुन नदिने र दीर्घकालिनरूपमा सडकको विकास एवं विस्तार गर्ने नीति लिएको र सम्भव भएसम्म जिल्लाका

मुख्य सडकलाई राजमार्गमा जोड्नेतर्फ सरकार सजग रहेको भन्ने भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको लिखित जवाफबाट देखिएको र राजमार्ग अतिक्रमण गरी बनाइएका संरचना हटाउन उपत्यकामा काठमाडौँ उपत्यका विकास प्राधिकरणले निरन्तर कार्य गरिरहेको भन्ने देखिएकोले राजमार्ग तथा अन्य सडक हरूको व्यवस्थापन गर्नेतर्फ पनि सरकार लागि परेको देखिन्छ।

१२. प्रचलित कानूनको उल्लङ्घन र समय सापेक्ष कानून तथा नीति निर्माण हुन नसकेको वा बेवास्ता भएको भन्ने निवेदकको आरोपका सम्बन्धमा विचार गर्दा प्राकृतिक विपत्तिको बेलामा सक्रिय हुने दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९, निकासी पैठारी (नियन्त्रण) ऐन, २०१३, संयुक्त बजार अनुगमन निर्देशिका, २०६९, आपूर्ति नीति, २०६९, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५, लगायतका कानूनहरू सक्रिय रहेको र दैवीप्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ लाई समय सापेक्ष र वर्तमानको परिस्थितिलाई सम्बोधन गर्ने गरी विपद व्यवस्थापन ऐन बनाउन विधेयक संसद्मा दर्ता भएको, पुनः निर्माणसम्बन्धी अध्यादेश, २०७२ जारी भई लागू रहेको र यसलाई प्रतिस्थापन गर्ने विधेयक संसद्मा विचाराधिन रहेको, जोखिमयुक्त घरहरू भत्काउनेसम्बन्धी कार्यविधि, २०७२ जारी भई कार्य अगाडी बढाइएको, भूकम्पोत्तर प्रतिकार्य तथा पुनर्लाभ एकीकृत कार्ययोजना, २०७२ कार्यान्वयनमा आएको, विपद व्यवस्थापन विधेयक, २०७१ व्यवस्थापिका संसद्मा दर्ता भएकोमा भूकम्प पछि अझ समसामयिक संशोधनको लागि संसद्बाट फिर्ता लिई आवश्यक परिमार्जन गरी पेस गर्न कार्य भइरहेको, उपभोक्ता संरक्षण ऐन तथा नियमावली, २०५६ लगायतका कानूनहरू लागू रहेको र समसामयिक संशोधन तथा निर्माणको क्रममा रहेको भन्ने लिखित जवाफबाट देखिएकोले वर्तमान कानूनको संशोधन तथा परिमार्जन गर्नेतर्फ पनि सरकार लागिपरेकोले निवेदकको मागबमोजिम

आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था देखिएन । तसर्थ रिट निवेदकले मापदण्डविपरीत बनाइएका भवन संरचना भत्काउन लगाउने भूकम्प बाट असुरक्षित बन्न पुगेका सबै सरकारी तथा अर्ध सरकारी संरचना भत्काउन लगाउने, भवन निर्माणका उपयुक्त मापदण्ड यथाशिघ्र तयार गर्न लगाई सो मापदण्डबमोजिम मात्र घर संरचना गराउने र सोको कार्यान्वयनको अनुगमन गर्न उत्प्रेषण परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेतका माग भए तापनि विपक्षी निकायहरू स्वयंले रिट निवेदनमा माग भएबमोजिम भूकम्पको प्रकोपबाट सृजित विपत व्यवस्थापन तथा पुनः निर्माण पुनस्थापनाको कार्य गर्न र कानून निर्माणलगायतका कार्य गर्न प्रयत्नशील रहेको र प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको देखिएकोले निवेदकले उठाएको ज्वलन्त विषयहरूको परिपूर्ति हुन नसक्ने भन्ने नदेखिँदा उत्प्रेषण परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने हदसम्म निवेदन खारेज हुने ठहर्छ ।

१३. साथै निवेदकले उठाएका बाँच्न पाउने अधिकारसहितका मौलिक अधिकारको संरक्षण, विपत व्यवस्थापनसमेतका व्यवस्थापकीय कुराहरूका सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले मौलिक मानवअधिकारको प्रत्याभूति गर्दै ती अधिकारको सार्थक कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी राज्यलाई सुम्पेको छ । प्रकृतिक प्रकोपलगायत अन्य कुनैपनि कारणमा व्यक्तिको मौलिक हक अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धन गर्नुपर्ने दायित्वबाट राज्य विमुख हुन सक्दैन । नागरिकको संरक्षकको हैसियतले आफ्नो स्रोत साधनको समुचित परिचालन गरी आफूले लिएको जिम्मेवारीबाट कुनैपनि बहानामा राज्यले पछि हट्न मिल्दैन । यो वा त्यो कारणलाई आधार बनाई जनताका मौलिक हक कुपिठत हुने गरी गरिएका राज्यका क्रियाकलापलाई वैधता प्रदान गर्ने गरी कुनै पनि कार्य गर्ने अधिकारपनि राज्यलाई हुँदैन । मौलिक मानवअधिकारको संरक्षण गर्नुपर्ने दायित्व पूरा गर्न गरिएका क्रियाकलाप व्यवहारमा

पनि देखिन सक्नुपर्छ । त्यसैले राज्यले जनताका लागि अधिकारको संरक्षण संवर्द्धन गर्दा जनताको सहमति र सम्मति हुने किसिमबाट गर्नुपर्छ । जीवन स्वतन्त्रताको अर्थ बाँच्न पाउने कुरामा मात्र सीमित हुनु हुँदैन, सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक नै वास्तवमा जीवन स्वतन्त्रताको हक हो भन्ने कुराको देखिनु पर्छ । हालैको भूकम्प बाट राज्यले बेहोर्नु परेको क्षति र जनताले पाएको हैरानीको बीच तादत्म्य हुने गरी राज्यका क्रियाकलाप प्रदर्शित हुनुपर्छ । भूकम्प जस्तो प्राकृतिक प्रकोपको पूर्वानुमान गर्न सकिने गरी वैज्ञानिक खोज अनुसन्धान एवं त्यसको वैज्ञानिक पुष्टि गर्न सकिने यान्त्रिक उपकरणहरूबाट जनतालाई सुसूचित गराई उनीहरूको जीवन रक्षा गर्नुपर्ने दायित्व राज्यको हो । तथापि यी सबै कुराको परिपूर्ति गर्न राज्य सक्षम नहुन सक्छ तापनि अहिलेको Global Village भएको परिप्रेक्षमा त्यस्ता सूचना जनता समक्ष पुर्याउन नसक्दा सोचे भन्दा बढी क्षति हुन पुगेको तथ्य प्रस्ट हुन आएको छ । त्यसैले आगामी दिनमा यस्तो प्राकृतिक विपत्तिबाट हुन सक्ने क्षति न्युनीकरण गर्नेतर्फ राज्यले कदम चाल्नु पर्ने देखिन आएको छ । विकासको नाममा अव्यवस्थित बस्ती विकास र दीर्घकालीन सोच बेगर बनेका भौतिक संरचनाका कारण विपद व्यवस्थापनपश्चात पनि जनताले आफूलाई सुरक्षित महसुस गर्न नसक्नु अर्को विडम्बना देखिएको छ । सार्वजनिक तथा सरकारी जमिनमाथिको अतिक्रमणका कारण आपत्कालीन अवस्थामा सुरक्षित अवतरण गर्ने स्थान नपाएर पनि कतिले ज्यान गुमाउनु परेको यथार्थता राज्यको सामु देखा परेको छ । नदी किनारा इनार पोखरी पाटी पौवा जंगल पर्ती जंगलगायतका सार्वजनिक एवं सरकारी जमिन वैयक्तिक तथा निजीस्वार्थका कारण सागुरिन पुगेको तीतो यथार्थता पनि राज्यका सामु चुनौतीको रूपमा देखा परेको छ । जीवन स्वतन्त्रता अर्थात् बाँच्न पाउने अधिकारको अर्थ गास बास कपासमा मात्र सीमित छैन

सुरक्षित किसिमले भय रहित वातावरणमा बाँच्न पाउने र उन्नति प्रगति र विकास गर्न पाउने अधिकार पनि आज जीवनकै अधिकारको रूपमा लिइन्छ। प्राकृतिक स्रोतको दिगो उपयोग हुने गरी गरिएको विकास नै बास्तवमा दिगो विकास हो। विकासको नाममा बढ्दो सहरीकरण र अव्यवस्थित बस्ती विकास एवं सरकारी एवं सार्वजनिक जमिनमाथिको अतिक्रमण गरी बनेका ठूलाठूला संरचनाले उल्टै समाजमा भयको वातावरण सिर्जना गरेको छ। तसर्थ आगामी दिनमा भूकम्पबाट हुन सक्ने क्षतिको न्यूनीकरण, प्राकृतिक प्रकोप एवं विपत् व्यवस्थापन, सुरक्षित भई बाँच्न पाउने हकको सम्मान, दिगो विकास, सुरक्षित, स्वास्थ्य, तथा सुन्दर बस्ती विकास, दैवीप्रकोपको बेला आश्रय लिने पर्याप्त खाली जमिनको योजनाबद्ध संरक्षण, भूकम्पीय सही सूचनाको लागि भूगर्भ विज्ञानको अध्ययन अनुसन्धान साथै नीति निर्माण र समसामयिक कानून निर्माणका लागि देहायको कार्य गर्नु भनी विपक्षी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतका नाममा देहायको निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिदिएको छ।

१. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ (१) ले मानिसको बाँच्न पाउने हक सुनिश्चित गरेको छ। नागरिक तथा रानीतिक अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रसंघीय अनुबन्ध (ICCPR) १९६६ को धारा ६ ले मानिसको बाँच्न पाउने अधिकारलाई कानूनले संरक्षित गर्नु पर्ने राज्यको दायित्व निर्धारण गरेको छ भनेमानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र (UDHR) को प्रस्तावनामै भयबाट मुक्ति पाउने अधिकार मानवमात्रमा रहेको उल्लेख गर्दै कुनै पनि राज्यका सरकारले त्यस्तो वातावरण सिर्जना गर्नुपर्ने दायित्व वहन गर्नेछन् भनिएको छ। भूकम्पलगायतका प्राकृतिक प्रकोपले समाजमा भौतिक तथा

मानवीय क्षति मात्र नभई दीर्घकालसम्म प्रभाव रहने गरी मनोवैज्ञानिक असर पुर्याएको हुन्छ। यस्तो प्रकोपबाट पर्न गएको भौतिक वा मानवीय क्षति देखेर, भागेर वा सुनेर व्यक्तिका मन मष्तिष्कमा पर्न गएको असरले समाजलाई त्रसित र भयभित बनाएको हुन्छ। यो प्रकोपपश्चातको पिडा (Post disaster trauma) को अवस्था हो। भयबाट मुक्त हुन पाउने अधिकारको प्रत्याभूतिको लागि राज्यले आर्थिक, भौतिक सामाजिक वा मनोवैज्ञानिक उपायहरू अवलम्बन गरी व्यक्तिलाई भयरहित वातावरणमा बाँच्नसक्ने अवस्थाको सुनिश्चितता दिलाउनु पर्छ। भूकम्पपश्चातको पिडाको सम्बोधनका लागि राज्यले यथोचितरूपमा मनोसामाजिक परामर्श (Psycho-social counseling) सेवा सञ्चालन गर्न आवश्यक प्रबन्ध मिलाउने। भूकम्पलगायतका कुनै प्राकृतिक विपत्तिका बारेमा आम जनमानसलाई आतङ्कित र त्रसित पार्ने गरी कुनै निराधार सूचना, समाचार वा भविष्यवाणी गर्न निषेध गर्ने। विना आधार आम जनमानसलाई आतङ्कित पार्ने गरी सार्वजनिक प्रचार प्रसार वा सूचना, समाचार, आलेखहरू प्रकाशन गर्ने कार्यलाई दण्डनीय बनाउने गरी कानून निर्माण गर्ने।

२. नेपाल भूकम्पीय जोखिमका दृष्टिले अत्यन्तै जोखिमपूर्ण भौगर्भिक क्षेत्रमा रहेको भन्ने तथ्यहरू सार्वजनिक भइरहेको सन्दर्भमा आगामी दिनमा विभिन्न भौतिक संरचना निर्माण गर्दा वा बस्ती विकास गर्दा भौगर्भिक दृष्टिकोणले उपयुक्त स्थानको पहिचान गरेर मात्र भौतिक संरचना निर्माण वा बस्ती बसाउने कार्य गर्ने प्रयोजनको लागि

- सम्बन्धित सरोकारवाला निकाय तथा यससम्बन्धी विज्ञाहरूसमेत संलग्न संयन्त्र निर्माण गरी कार्य गर्ने ।
३. काठमाडौं उपत्यकालगायत नेपालका विभिन्न सहरहरूमा घना तथा अव्यवस्थित बस्तीको कारण विपत्तिको समयमा ज्यान बचाउन आवश्यक खुला स्थानको अभाव छ। परम्परागतरूपमा कायम रहेको खुला तथा सार्वजनिक स्थानहरू अतिक्रमण गरिएको वा मापदण्डविपरीत घर टहरालगायतका निर्माण गरिएको भए त्यस्ता संरचनालाई विधिसम्मत तरिकाले हटाउन लगाई प्रत्येक बस्ती टोलमा न्यूनतमरूपमा आवश्यक खुला आश्रयस्थल चौर कायम गर्न त्यससम्बन्धी निकायले तत्काल कार्य प्रारम्भ गर्ने ।
४. तोकिएभन्दा बढी उचाइका सबै अग्ला भवनमा भूकम्पले पुर्याएको क्षतिको कारण आसपासका सर्वसाधारणका साना र आवास प्रयोजनको लागि बनेका वा बन्ने घरहरूलाई क्षति पुन सक्ने देखिएको र यसरी बनाइएका अग्ला संरचनाका कारण छिमेकका जनताले सधैं त्राशको वातावरणमा बाँच्नु पर्ने नियति सिर्जना हुन पुगेको छ । जुन न्यायोचित हुन सक्दैन । तसर्थ त्यस्ता संरचना छिमेकका अन्य संरचनालाई असर नपार्ने गरी सुरक्षित प्रकृतिका छन् भन्ने कुराको सुनिश्चिता अपेक्षित हुन्छ । अतः मापदण्डविपरीत बनेका सबै संरचना भत्काई उपयुक्त तल्लामा सिमित गर्न लगाउने र यसरी बनेका अग्ला घरहरू प्राविधिक परीक्षण गरी प्राविधिक दृष्टिले सुरक्षित भएको प्रत्याभूति दिन लगाउने ।
५. आधिकारिक भूगर्भीय सूचना सम्प्रेषण गर्न सक्ने भूगर्भविद्हरूको अभाव महसुस भएको परिप्रेक्षमा स्वदेशमै पनि भूगर्भ शास्त्रीय विधामा वैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान खोज गर्न आवश्यक भएकोले सरकारी स्तरमा अध्ययन अनुसन्धान केन्द्रको स्थापना गर्नु र विदेशमा अध्ययन गरेका स्वदेशी वा विदेशी भूगर्भविद्हरूको योग्यता क्षमता परीक्षण गर्ने संयन्त्र र पेसागत मर्यादाको नियमन गर्ने नियमनकारी निकाय पनि नभएकोले त्यस्तो निकायको रूपमा कानूनद्वारा नै केन्द्रीय स्तरमा एक अनुसन्धानमुलक एवं नियमनकारी निकाय स्थापना गर्नु गराउनु । यस्तो निकायमार्फत भूकम्पसम्बन्धी आवश्यकीय र भरपर्दो सूचना दिने एवं नेपाल भूकम्पीय जोखिम मुलुक भएकोले भूकम्पसम्बन्धी सामान्य जानकारी राख्न माध्यामिक तहमा अध्ययन अध्यापन गराउने र त्यसमा विशेषज्ञता हासिल गर्न उच्च शिक्षा प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
६. औद्योगिक विकाससम्बन्धी नीति निर्माण ऐन नियम तर्जुमा सम्मको जिम्मेवारी भएको उद्योग मन्त्रालयअन्तर्गत रहेको खानि तथा भूगर्भ विभाग मातहत भूकम्प मापन केन्द्र राखिँदा यसको केन्द्रीय निकायको रूपमा रहेको उद्योग मन्त्रालयको उद्देश्यसित मेल खाएको देखिँदैन । सिङ्गो नेपाल भूकम्प जोखिम क्षेत्रमा रहेको भन्ने तथ्य सार्वजनिक भइरहेको सन्दर्भमा यससम्बन्धी केन्द्रीय निकायको रूपमा कानूनद्वारा छुट्टै मन्त्रालयको स्थापना गरी सोअन्तर्गत विभिन्न अध्ययन अनुसन्धान केन्द्र तथा परिषद्हरूको गठन गर्न बान्छनीय देखिएकोले यससम्बन्धी भारत तथा चीन र सम्भव भए अन्य मुलुकको अभ्याससमेतको अध्ययन अवलोकन गरी छुट्टै मन्त्रालय, निकाय, अध्ययन केन्द्र तथा परिषद्हरूको गठन गरी भूकम्पको अध्ययन

- अनुसन्धान र आधिकारिक चेतावनी (Early Warning System) एवं संकट ग्रस्त क्षेत्र घोषणा गर्नुपर्ने क्षेत्र निर्धारण गर्नेसमेतको जिम्मेवारी नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी, जनपद एवं विशेष प्रहरीहरूलाई सुम्पने व्यवस्था मिलाउने।
७. कुनै खास क्षेत्रमा गएको भूकम्पको जानकारी तुरन्त दिन सके अर्को क्षेत्रमा हुन सक्ने क्षतिलाई जोगाउन सकिने हुँदा भूकम्पको अध्ययन अनुसन्धान गर्ने आधिकारिक निकायको गठन नभएसम्म पूर्व चेतावनी प्रणाली (Early Warning System) जडान गरी द्रूत सञ्चार माध्यमबाट जानकारी गराउने व्यवस्था मिलाउने।
८. हाल प्रचलनमा रहेको दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ उद्धार र राहतमा मात्र सीमित रहेको र भूकम्प जस्तो महाविपत्तिको समयमा विपत व्यवस्थापन एवं पुनः निर्माण तथा पुनर्स्थापना कार्यको लागि यो ऐन पर्याप्त र समसामयिक नदेखिएकोले विपत व्यवस्थापन एवं पुनः निर्माण तथा पुनर्स्थापनासम्बन्धी राष्ट्रिय नीति निर्माण गरी विपत व्यवस्थापनका तीन चरण Reduce, Response र Recovery लाई सम्बोधन हुने गरी यथाशीघ्र सोसम्बन्धी ऐन तथा नियमको तर्जुमा गरी लागू गर्ने व्यवस्था मिलाउने।
९. सर्वसाधारणको बस्तीमा आवत जावत, हावा, प्रकाशमा अवरोध पुग्ने साथै सर्वसाधारणले जीवनभर आर्जेको भू-सम्पत्तिको उपयोगिता समाप्त हुने गरी कुनै पनि सरकारी सार्वजनिक वा निजी व्यापारिक प्रयोजनका अग्ला भवन तथा अपार्टमेन्ट निर्माण गर्नुपूर्व त्यसबाट अन्य व्यक्तिको घर आवास वा अन्य सम्पत्ति वा आवत जावतको स्वतन्त्रतामा प्रतिकूल असर पर्ने भएमा मार्का पर्ने सम्बन्धित पक्षलाई यथार्थ सूचना र यथोचित क्षतिपूर्ति दिने र त्यसरी निर्माण हुने संयन्त्रबाट अरूलाई न्यूनतम मात्र क्षति पुग्ने कुराको सुनिश्चितता गराएर प्राकृतिक स्रोतको अनियन्त्रित दोहन नहुने गरी मात्र निर्माण गर्ने अनुमति दिने व्यवस्था गर्ने।
१०. बस्ती विकास, सहरीकरण वा आवास योजना सञ्चालन गर्दा भूमिको सम्भाव्यता र उपयुक्तता र भूकम्पीय जोखिमको सर्वेक्षण गरी प्राकृतिक स्रोतसाधनको दिगो उपयोग हुने गरी सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाउने।
११. अतिक्रमण भएका सरकारी तथा सार्वजनिक जमिन सरकारले प्राप्त गरी दैवीप्रकोपको बेला आश्रय लिने पर्याप्त खाली जमिनको योजनाबद्ध संरक्षणको लागि आवश्यक व्यवस्था मिलाउने।
१२. भूकम्पको जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न हाल भइरहेको भवन निर्माणसंहिता र मापदण्डको पुनरावलोकन गरी पृथक क्षेत्रमा निर्माण हुने भवन संरचनाको उपयुक्त मापदण्ड यथाशीघ्र बनाई लागू गर्ने र त्यसको सम्बद्ध निकाय तथा स्थानीय निकायबाट नियमित अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाउने।
१३. राजमार्ग तथा ग्रामीण सडक निर्माण गर्दा मापदण्ड निर्धारण गरी भूकम्पलगायतका प्राकृतिक कारणबाट हुनसक्ने भूस्खलन र त्यसबाट हुन सक्ने जोखिमको सर्वेक्षण गरी बम ब्लास्टिङ जस्ता जमिनको भित्री भागमा कम्पन ल्याउने उपकरणको प्रयोग नगर्ने व्यवस्था मिलाउने।
१४. नेपालका जंगल, हिमाल, पुरातात्विक तथा ऐतिहासिक महत्त्वका स्थल तथा मठ मन्दिर पाटी पौवा आदि विश्व सम्पदा सूचीमा परी

विश्वकै सम्पत्तिका रूपमा रहेको सन्दर्भमा भूकम्पको कारणले पुर्याएको क्षतिको सर्वेक्षण गरी पूर्ववत् अवस्थामा ल्याउन त्यस्ता महत्त्वका वस्तुको पुनः निर्माण जिर्णोद्धारको राष्ट्रिय योजना निर्माण गरी तत्काल लागू गर्ने व्यवस्था मिलाउने।

१५. विपत्तिको सामनापश्चात यस्तो विपत्ति बेहोर्न बाध्य र नव्यहोरेका बीच आधारभूत भिन्नता हुन नदिन उद्धार तथा राहत कार्यपश्चात योजनाबद्ध पुनःस्थापना, पुनर्लाभ तथा पुनःनिर्माणको कार्य राज्यले सुरु गरिसक्नुपर्छ तर भूकम्प गएको महिनौ बितिसक्दा पनि राज्यले पुनर्स्थापना, पुनर्लाभ, पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापनाको ठोस नीति र योजना अघि सारेको पाइएन। तसर्थ अपाङ्गता भएका, घरबास गुमाएका, जीवन गुजाराको विकल्प नभएका, असक्त, बालक, महिला, वृद्ध व्यक्तिहरूको लागि राष्ट्रिय नीति बनाई यथाशीघ्र पुनर्स्थापना, पुनर्लाभ, पुनर्निर्माणको कार्य यथाशीघ्र सुरु गर्ने व्यवस्था मिलाउनु।

१६. भूकम्पको जोखिम व्यवस्थापन गरी जनताको जीवन र राज्यको सम्पत्तिको संरक्षण गर्न भूकम्पपूर्वको अवस्था (Pre Disaster Stage), भूकम्प हुँदाको अवस्था (During Disaster Stage) र भूकम्पपश्चातको अवस्था (Post Disaster Stage) गरी तत्कालीन र दीर्घकालीन योजना तथा संयन्त्रहरूको स्थापना गर्ने व्यवस्था मिलाउने।

१७. विपत्तिको समयमा खाद्यान्न, औषधी पानी इन्धनलगायतका अत्यावश्यक वस्तुको अभाव देखिएको साथै सार्वजनिक यातायातको साधनको व्यवस्थापन हुन नसकी जनताले

बेहोर्नु परेको हैरानीलाई दृष्टिगत गरी आगामी दिनमा यस्ता अत्यावश्यक वस्तु र सेवालाई राज्यले नियन्त्रणमा लिई त्यसको उचित व्यवस्थापन गर्ने व्यवस्था मिलाउने।

१८. भूकम्पकै कारण जिउ बचाउन सफल भए तापनि कतिले घरबास र आश्रय गुमाएको अवस्था हुँदा त्यस्ता व्यक्तिको पहिचान गरी तिनीहरूलाई रोजगारको व्यवस्था गर्न सीप सिकाई पुन निर्माणको कार्यमा संलग्न हुने प्रबन्ध मिलाउने।

प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कट्टा मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.गोविन्दकुमार उपाध्याय

इजलास अधिकृत: उमानाथ गौतम

इति संवत् २०७२ साल भदौ २३ गते रोज ४ शुभम्।

निर्णय नं. १६०२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
फैसला मिति : २०७२।६।७।५

मुद्दा : संरक्षित क्षेत्रभित्र संरक्षित हिउँ चितुवा मारी
छाला निकासी ओसारपसार गरी घरमा राखेको

०७०-CR-००५६

पुनरावेदक / वादी : जिल्ला प्रहरी कार्यालय, मुस्ताङको
जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : गोरखा जिल्ला करौजा गा.वि.स.
वडा नं.४ घर भई हाल कारागार कार्यालय,
कास्कीमा थुनामा रहेका कुलमान घले
गुरुडसमेत

०७०-CR-००५७

पुनरावेदक / प्रतिवादी : मुस्ताङ जिल्ला मार्फा गाउँ
विकास समिति वडा नं. १ घर भई हाल कारागार
कार्यालय, कास्कीमा थुनामा रहेका श्यामप्रसाद
लालचन

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : जिल्ला प्रहरी कार्यालय, मुस्ताङको
जाहेरीले नेपाल सरकार

- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण
ऐन, २०२९ को दफा २६(१) मा वन्यजन्तु
मार्ने कार्य र वन्यजन्तुको आखेटो पहार
राख्नेसम्मको निषिद्ध कार्यलाई पनि
एकै दफामा राखे पनि सो कार्यलाई
कसुरको मात्रानुसार विचार गरी सजाय
गर्न अधिकतम र न्यूनतम सजायको

व्यवस्था गरी न्यायकर्तालाई स्वविवेकीय
सजाय निर्धारण गर्न सक्ने गरी कानूनी
प्रावधान विधायिकाले निश्चित गरेको
देखिन्छ । यसरी विधायिकाले दण्ड
निर्धारण गर्न विस्तारित प्रावधान राखे पनि
तजबिजी अधिकारको प्रयोग आत्मगत
वा स्वेच्छाचारीरूपमा गर्न मिल्दैन ।
त्यस्तो दण्डको निर्धारण न्यायकर्ताले
समन्याय (equity), शुद्ध अन्तःस्करण
(good conscience), प्राकृतिक
न्याय (natural justice) का आधारमा
कसुरको मात्रा वा गाम्भीर्यता, घटनाक्रम
र कानूनले तोकेको परिधिसमेतलाई
तुलानात्मकरूपमा अनुपातिक र उचित
सन्तुलन (proportional & proper
balance) भएको छ छैन ख्याल गरी
न्यायिकरूपमा सम्पादन हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं.६)

वादीका तर्फबाट : उपन्यायाधिवक्ता पुण्यप्रसाद पाठक
प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता जयनारायण
पौडेल

अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

सुरु फैसला गर्ने :

सम्पर्क अधिकारी श्री कमलजंग कुँवर
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :
माननीय न्यायाधीश श्री माधवप्रसाद चालिसे
माननीय न्यायाधीश श्री राजकुमार वन

फैसला

न्या.ओमप्रकाश मिश्र : न्याय प्रशासन
ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यसै अदालतको
क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर
यसप्रकार छ:-

जिल्ला प्रहरी कार्यालय, मुस्ताङको मिति २०६८।२।१५ च.नं.१२६८ को पत्रबाट जिल्ला मुस्ताङ मार्फा गा.वि.स. वडा नं.१ मा रहेको प्याराडाइज गेस्ट हाउसमा मिति २०६०।२।१४ गते खानतलासी गर्दा २ वटा हिउँ चितुवाको छाला बरामद भएकोले उक्त गेस्ट हाउसका मालिक श्यामप्रसाद लालचन, च.नं. १२७७ मिति २०६८।२।१६ को पत्रानुसार मिति २०६८।२।१५ गते जिल्ला गोरखा करौजा गा.वि.स वडा नं.४ घर भई हाल जिल्ला मुस्ताङ मार्फा गा.वि.स. वडा नं.१ बस्ने श्यामप्रसाद लालचनको चौरी गोठमा काम गर्ने कुलमान घले गुरुङ प्रकाउ भएको, च.नं. १३१२ मिति २०६८।२।२७ को पत्रानुसार गोरखा करौजा गा.वि.स. वडा नं.१ घुनचुक घर भई हाल जिल्ला मार्फा गा.वि.स. वडा नं.४ बस्ने रिञ्जिन हिराचनको चौरी गोठमा काम गर्ने कान्छावीर गुरुङसमेत बरामदी मुचुल्का हिउँ चितुवाको छाला हिउँ चितुवाको हड्डीसमेतका दशी सबुत प्रमाणसहित आवश्यक कानूनी कारवाहीको लागि पेस भएको जाहेरी प्रतिवेदन।

मिति २०६८।२।१४ गते जिल्ला मुस्ताङ मार्फा गा.वि.स. वडा नं.१ मा पर्ने प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनको प्याराडाइज गेस्ट हाउसमा प्रहरी टोलीले खानतलासी गर्दा होटलको मूल ढोकाबाट प्रवेश गरी माथिल्लो तलामा जाने पक्की सिंढी रहेको उक्त सिंढी चढी माथिल्लो तलामा गई हेर्दा होटलका विभिन्न कोठाहरू रहेको, उक्त कोठामध्ये बाथरूम लेखिएको ताला लगाई बन्द रहेको कोठाको ढोका खोली हेर्दा विस्तरासहितको २ वटा खाट रहेको, कोठाको कुनामा काठको टंगालोमा सेता, कालो, खैरो रंगको टाटेपाङ्ग्रे टाउको खुट्टा तथा पुच्छरसमेत भएको १ मिटर ७४ से.मि.को थान १ र १ मिटर ७३ से.मि. को थान १ गरी जम्मा थान २ हिउँ चितुवाका छाला झुन्ड्याई राखिएको अवस्थामा बरामद भएको भन्ने प्रहरी निरीक्षक राममणी उप्रेतीसमेतले खडा गरेको बरामदी मुचुल्का।

जिल्ला मुस्ताङ मार्फा गा.वि.स. वडा नं.१ स्थित प्याराडाइज गेस्ट हाउस मेरो आफ्नै हो।

मिति २०६८।२।१४ गते प्रहरीहरू आएर मेरो होटल खानतलासी गरे। बाथरूम भनी लेखिएको कोठामा खानतलासी गर्दा करिब १ मि.७४ से.मि. र अर्को १ मि. ७३ से.मि. को दुइवटा हिउँ चितुवाको छाला सुकाएर राखेको अवस्थामा बरामद गरेका हुन्। करिब १ महिना जति अगाडि जिल्ला गोरखा करौजा गा.वि.स. वडा नं.४ स्थायी घर भई हाल मार्फास्थित मेरो चौरी गोठमा काम गर्ने वर्ष ४८ को कुलमान घले गुरुङले ल्याएर मलाई राख्नको लागि भनी दिएको हो। मैले मेरो होटलको माथिको ढलानको छानामा सुकाउनको लागि फिँजाएर राखेँ। त्यसपछि बाथरूम भनी लेखिएको कोठामा काठको बारमा सुकाएर राखेको थिएँ। प्रहरी आएर खानतलासी गरी बरामद गरेर छालासहित मलाई जिल्ला प्रहरी कार्यालय, जोमसोममा लिएर गए। उसले दिएको छाला आलो थियो। मैले नगन्हाओस् र नकुहियोस् भनी नुन छालामा दलेर सुकाएँ। टुक्ये गा.वि.स. फचे भवाङमा भएको मेरो चौरी गोठमा उसले काम गर्छ। उसले रासन लिन आउँदा छाला लिएर आएको हो। मैले ओछ्याउनको लागि भनी राखेको हो। कहाँ र कसरी मरेको बारेमा मलाई थाहा भएन। तस्वीर नं. १ मा कुलमान घले गुरुङ र मैले हातमा लिएको हिउँ चितुवाको छाला नै कुलमान घले गुरुङले मलाई ल्याएर दिएको र मेरो प्याराडाइज गेस्ट हाउसबाट प्रहरीले बरामद गरेको छाला त्यही नै हो भनी प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको साबिती बयान।

२०६८ साल वैशाख महिनाको १५/१६ गते हुन सक्छ। १ वटा पोथी र १ वटा भाले चितुवा मरेको देखेँ। मैले २ वटै चितुवालाई धुपीको पातले नदेख्ने गरी छोपेँ। त्यसपछि भोलिपल्ट बिहान वतासेमा रिञ्जिन हिराचनको चौरी गोठमा काम गर्ने जिल्ला गोरखा करौजा गा.वि.स. वडा नं. १ का कान्छावीर गुरुङलाई भेट्न गएँ। उसलाई चौरी गोठमा काम गर्दा देखि नै चिनेको हो। मैले उसलाई भवाङभन्दा मुनि चौरमा २ वटा हिउँ चितुवा मरेको फेला पारेँ छाला काढ्नको लागि सहयोग गर्नु पर्यो भनेँ। ऊ मलाई

सहयोग गर्न तयार भयो । मैले छाला काढेर साहुको घरमा पठाउने हो उसले जेसुकै गरोस् भनेको हो । हामी दुबै जनाले चक्कुले उक्त दुईवटा हिउँ चितुवाको छाला काढ्यौं र मासु र हड्डी त्यहीँ छाड्यौं । भोलिपल्ट नै २ वटा छाला बोकेर ल्याई मार्फास्थित मेरा साहुलाई ल्याएर दिएँ । साहुले झोलाबाट निकालेर हेर्यो र २ वटा हो भनी सोध्यो । साहुले उक्त छालाहरू माथि छतमा राख्नु भन्यो । मैले छतमा फिँजाएर राखेँ । त्यो रात साहुको होटलमा बसेर भोलिपल्ट नै फर्केँ । १५/१५ दिनमा रासन खर्च लिन साहुकहाँ आउँछु । छाला बुझाउनभन्दा ६ दिन अगाडि रासन लिन मार्फा साहुकहाँ आएको थिएँ । २०६८।२।१५ गते प्रहरीहरू आएर मरेको हिउँ चितुवा कहाँ छ देखाउ भने । म र प्रहरीहरू गएर खोज्दा भलिङ भिरमा हिउँ चितुवाको टाउको मेरुदण्डलगायतका हड्डी गन्हाएको अवस्थामा फेला पर्यो । उक्त हड्डीहरू प्रहरीले उठाएर ल्याए । चौरीमा विष हालेर हिउँ चितुवाले खाई छटपटाउँदै आएर भवाङमुनिको भिरमा आएर मरेको हुन सक्छ । किनकि त्यहाँ पासो पनि छैन । बन्दुकले हानेको प्वाल पनि छैन । तस्वीर नं. १ मा देखाएको हड्डीहरू भवाङ भिरमा फेला पारेको हड्डी तथा छालाका टुक्राहरू नै हो । तस्वीर नं. २ मा मेरो साहु श्यामप्रसाद लालचन र मैले हातमा लिएको छाला हिउँ चितुवाको छाला हो । सो तस्वीर २ मा देखाएको २ थान छाला नै मैले मेरो साहु श्यामप्रसाद लालचनलाई उसको होटलमा लगेर दिएको हो भनी जिल्ला गोरखा केरौँजा गा.वि.स. वडा नं. ४ स्थायी घर भई हाल जिल्ला मुस्ताङ मार्फा गा.वि.स. वडा नं. १ बस्ने श्यामप्रसाद लालचनको चौरी गोठमा काम गर्ने प्रतिवादी कुलमान घले गुरुडले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको साबिती बयान ।

टुकुचे गा.वि.स. मा पर्ने बतासे भन्ने ठाउँमा रिन्जिन हिराचनको चौरी गोठमा काम गर्छु । गते मलाई याद भएन तर बिहान करिब १० बजेतिर बतासेमा चौरी चराएर फर्केर आई खाना खाने बेलामा कुलमान घले गुरुड आयो । उसले अलि तल भिरको चौरीमा

हिउँ चितुवा मरेको छ, छाला काढ्न सहयोग गरिदेउ भन्यो । मैले त्यो छाला के गछौं भनी सोधेँ । उसले पछि काम लाग्छ भन्यो । कुलमान तथा मैले चक्कु प्रयोग गरी पालैपालो २ वटा मरेको हिउँ चितुवाको छाला काढ्यौं । त्यसपछि उक्त हिउँ चितुवाको छाला लिएर कुलमान आफ्नो गोठतिर गयो । म आफ्नो गोठतिर गएँ । ऊ छाला लिएर भोलिपल्ट मार्फा साहुकहाँ गयो रे भन्ने मैले सुनेँ । छाला काढेपछि हामीले हड्डी तथा मासु त्यहीँ छाडेका हो । पछि गिद्धले सबै लिएर गयो रे भन्ने सुनेँ । कुलमानलाई प्रहरीले ल्याउँदा हिउँ चितुवाको हड्डीसहित ल्याएको देखेको हो । मलाई थाहा नभएर छाला काढ्न सहयोग गरेको हो भनी जिल्ला गोरखा केरौँजा गा.वि.स. वडा नं. १ घर भई हाल जिल्ला मुस्ताङ मार्फा गा.वि.स. वडा नं. १ बस्ने प्रतिवादी कान्छावीर गुरुडले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको साबिती बयान ।

प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचन, कुलमान घले गुरुड तथा कान्छावीर गुरुडलाई म चिन्छु । श्यामप्रसाद लालचन मार्फास्थित प्याराडायाज गेस्ट हाउसका मालिक हुन् । कुलमान घले गुरुड श्यामप्रसाद लालचनको चौरीगोठमा काम गर्ने मानिस हुन् । कान्छावीर गुरुड मार्फा बस्ने रिन्जिन हिराचनको चौरी गोठाला हुन् । प्याराडाइज गेस्ट हाउसबाट २ थान हिउँ चितुवाको छालासहित श्यामप्रसाद लालचनलाई प्रहरीले पक्राउ गरेको भन्ने मैले सुनेँ । पछि प्रहरीले कुलमानलाई पनि चौरी गोठमा नै गएर पक्रेर ल्याएको भन्ने सुनेँ । हिउँ चितुवको छाला त्यति धेरै महत्त्व हुन्छ जस्तो मलाई लाग्दैन । श्यामप्रसाद लालचनलाई हिउँ चितुवाको छाला राख्न हुँदैन भन्ने थाहा नहोला जस्तो लाग्छ । श्यामप्रसाद लालचन हिउँ चितुवाको छालाको व्यापार गर्ने मान्छे जस्तो लाग्दैन । यो गाउँमा हिउँ चितुवाको छालाको व्यापार हुँदैन जस्तो लाग्छ । श्यामप्रसाद राम्रो आचरणको मान्छे हुन् । कुलमान घले र कान्छावीर पनि खराब आचरणका मानिस होइनन् । तर मार्फामा बाहिरको मानिस आएर कस्तूरीको सिकार गर्छन् । हामीले पक्रेर एक्यापलाई

बुझाएका पनि हौं । हिउँचितुवाको छाला जस्तो कुरा उहाँले राख्न नहुने थियो हिउँ चितुवाको छाला ल्याएर दिएकोले उनीहरूको नियत कस्तो थियो भन्न सकिन्न भन्ने जिल्ला मुस्ताङ मार्फा गा.वि.स.वडा नं.४ बस्ने वर्ष ७० का नरबहादुर हिराचन तथा ऐ. वडा नं.३ बस्ने वर्ष ६९ का भक्ति हिराचनसमेतका जना ७ ले गरिदिएको सर्जमिन मुचुल्का ।

राष्ट्रियविधि विज्ञान प्रयोगशाला, खुमल्टारको च.नं.१११२ मिति २०६८।३।५ को पत्रानुसार यस कार्यालयबाट परीक्षणको लागि पठाइएको २ थान छाला हिउँ चितुवा(Snow leopard) को हो भनी प्रमाणित भएको तथा हड्डी बिग क्याट फ्यामिलीको हाडखोर भएको भन्ने परीक्षण प्रतिवेदन प्राप्त भएको ।

जाहेरी प्रतिवेदन बरामदी मुचुल्का साबिती बयान कागज विभिन्न व्यक्तिहरूले थप प्रमाण बुझ्नको लागि गरिदिएको कागजातहरू, विधि विज्ञान प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदनलगायतका सबै कागजातहरू अनुसन्धान गरी हेर्दा जिल्ला मुस्ताङ मार्फा गा.वि.स. वडा नं.१ बस्ने प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचन जिल्ला गोरखा केरौजा ४ घर भई हाल जिल्ला मुस्ताङ मार्फा गा.वि.स. वडा नं.१ बस्ने श्यामप्रसाद लालचनको चौरी गोठमा काम गर्ने प्रतिवादी कुलमान घले गुरुडले चौरीमा विष हाली हिउँ चितुवालाई मारी प्रतिवादी कान्छावीर गुरुडको सहयोगमा त्यसको छाला निकालेर व्यापार गर्ने उद्देश्यले कुलमानले श्यामप्रसाद लालचनलाई ल्याएर दिएको र त्यसको ओसारपसार गर्ने इरादा राखेको ठहर्छ । यसबाट कान्छावीर गुरुडले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(ख) तथा संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, २०५३ को नियम १६(क) बमोजिमको कसुर गरेको तथा श्यामप्रसाद लालचन र कुलमान घले गुरुडले सोही ऐनको दफा ५(क) र २६(१) बमोजिमको कसुर तथा संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, २०५३ को नियम १६(क) को कसुर अपराध गरेकोले निज प्रतिवादी कान्छावीर गुरुड, श्यामप्रसाद लालचन तथा कुलमान गुरुडलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु

संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६ (१) बमोजिम हदैसम्मको सजाय गर्ने साथै बरामद भएको २ थान चितुवाको छाला सोही ऐनको दफा २८ बमोजिम जफत गर्ने मागदाबी लिई अनुसन्धान अधिकृतले सम्पर्क अधिकारीको कार्यालयमा मिति २०६८।३।९ मा पेस गरेको अभियोगपत्र ।

जिल्ला मार्फा गा.वि.स. वडा नं.१ स्थित प्याराडाइज गेस्टहाउस मेरो आफ्नै हो । मिति २०६८ साल जेष्ठ १४ गते प्रहरीहरू आएर मेरो होटल खानतलासी गरे । बाथरूम भनी लेखिएको कोठामा खानतलासी गर्दा करिब १ मि. ७४ से.मि. अर्को १ मि. ७३ से.मि. को दुईवटा हिउँ चितुवाको छाला सुकाएर राखेको अवस्थामा बरामद गरेका छन । करिब १ महिना जति अगाडि जिल्ला गोरखा केरौजा गा.वि.स. वडा नं.४ स्थायी घर भई हाल मार्फास्थित मेरो चौरी गोठमा काम गर्ने कुलमान घले गुरुडले ल्याएर मलाई राख्न भनी दिएको हो । मैले मेरो होटलको माथि ढलानको छानामा सुकाउनको लागि फिँजाएर राखे । त्यसपछि बाथरूम भनी लेखिएको कोठाको काठको बारमा सुकाएर राखेको थिएँ । प्रहरी आएर खानतलासी गरी बरामद गरेर छालासहित मलाई जिल्ला प्रहरी कार्यालय जोमसोममा लिएर गए । उसले दिएको छाला आलो थियो । मैले नगन्हाओस् र नकुहिइयोस् भनी नुन छालामा दलेर सुकाएँ । टुकचे गा.वि.स. को फचे भवाडमा भएको मेरो चौरी गोठमा उसले काम गर्छ । उसले रासन लिन आउँदा छाला लिएर आएको हो । मैले ओछ्याउनको लागि भनी राखेको हो । कहाँ र कसरी मरेको बारेमा मलाई थाहा भएन । तस्वीर नं.१ मा कुलमान घले गुरुड र मैले हातमा लिएको हिउँ चितुवाको छाला नै हो कुलमान घले गुरुडले ल्याएर ल्याएर दिएको र मेरो प्याराडाइज गेस्टहाउसबाट प्रहरीले बरामद गरेको छाला त्यहीँ नै हो भनी प्रतिवादी श्याम लालचनले सुरु सम्पर्क अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

२०६८ साल वैशाख महिनाको १५/१६ गते हुन सक्छ । १ वटा पोथी र १ वटा भाले चितुवा मरेको

देखें । मैले २ वटै चितुवालाई धुपीको पातले नदेख्ने गरी छोपें । त्यसपछि भोलिपल्ट बिहान वतासेस्थित चौरी गोठमा काम गर्ने जिल्ला गोरखा केरौंजा गा.वि.स. वडा नं.१ कान्छावीर गुरुडलाई छाला काढ्नको लागि सहयोग मागें । मैले छाला काढेर साहु कहाँ पठाउने हो उसले जे सुकै गरोस भनेको हो । हामी दुवै जनाले चक्कुले उक्त दुईवटा हिउँ चितुवाको छाला काढ्यौं । भोलिपल्ट नै सोही बोरामा भएको छाला बोकेर ल्याई मेरा साहु श्यामप्रसाद लालचनलाई उनको होटलमा ल्याएर दिएँ । साहुले झोलाबाट निकाले र हेर्यो र २ वटा हो भनी सोध्यो । साहुले उक्त छालाहरू माथि छतमा राख्नु भन्यो । मैले छतमा फिजाएर राखें । २०६८।२।१५ गते प्रहरीहरू आएर मरेको हिउँ चितुवा कहाँ छ देखाउ भने । म र प्रहरीहरू गएर खोज्दा भवाङ भिरमा हिउँ चितुवाको खप्पर छाला तथा हड्डी गन्हाएको अवस्थामा फेला पर्यो । उक्त हड्डीहरू प्रहरीले उठाएर ल्याए । चौरीमा विष हालेर हिउँ चितुवाले खाई छटपटाउँदै आएर भवाङ मुनिको चौरमा आएर मरेको हुन सक्छ । किनकि त्यहाँ पासो पनि छैन । बन्दुकले हानेको प्वाल पनि छैन । तस्वीर नं. १ मा देखाएको हड्डीहरू भलिङ भिरमा फेला पारेको हड्डी तथा छालाका टुक्राहरू नै हो । तस्वीर नं. २ मा मेरो साहु श्यामप्रसाद लालचन र मैले हातमा लिएको छाला हिउँ चितुवाको छाला हो । सो तस्वीर २ मा देखाएको २ थान छाला नै मैले मेरो साहु श्यामप्रसाद लालचनलाई उसको होटलमा लगेर दिएको हो भनी प्रतिवादी कुलमान घलेले सुरु सम्पर्क अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

टुकुचे गा.वि.स. मा पर्ने बतासे भन्ने ठाउँमा रिन्जिन हिराचनको चौरी गोठमा काम गर्छु । गते मलाई याद भएन तर बिहान करिब १० बजेतिर बतासेमा चौरी चराएर फर्केर आई खाना खाने बेलामा कुलमान घले गुरुड आयो । उसले अलि तल भिरको चौरमा हिउँ चितुवा मरेको छ छाला काढ्न सहयोग गरिदेउ भन्यो । मैले त्यो छाला के गछौं भनी सोधें । उसले पछि काम लाग्छ भन्यो । चक्कु प्रयोग गरी कुलमान तथा

मैले पालै पालो २ वटा मरेको हिउँ चितुवाको छाला काढ्यौं । त्यसपछि उक्त हिउँ चितुवाको छाला लिएर कुलमान आफ्नो गोठतिर गयो । म आफ्नो गोठतिर गएँ । ऊँ छाला लिएर भोलिपल्ट मार्फा साहुकहाँ गयो रे भन्ने मैले सुने । छाला काढेपछि हामीले हड्डी तथा मासु त्यही छाडेका हो । पछि गिद्धले सबै लिएर गयो रे भन्ने सुने । कुलमानलाई प्रहरीले ल्याउँदा हिउँ चितुवाको हड्डीसहित ल्याएको देखेको हो । मलाई थाहा नभएर छाला काढ्न सहयोग गरेको हो भनी जिल्ला गोरखा केरौंजा गा.वि.स. वडा नं.१ घर भई हाल जिल्ला मुस्ताङ मार्फा गा.वि.स. वडा नं.१ बस्ने प्रतिवादी कान्छावीर गुरुडले सुरु सम्पर्क अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

अड्डामा बुझिएका धनबहादुर पन्नचन, कानमा लालचन, ठूलाकान्छा लालचन, सुरेन्द्र कुमार हिराचन, मंगला लालचन, मान वहादुर हिराचन, हरिप्रसाद लालचन, सुमन लालचनसमेतका साक्षीहरूको बकपत्रबाट समेत प्रतिवादी श्याम प्रसाद लालचनको गेस्टहाउसबाट बरामद भएको तथ्य स्वीकार गरिएको र दीपक राना, दिपक वगाले, गोविन्द बहादुर राना, दिपकराज बोहरासमेतका साक्षीहरूको बकपत्रबाट उक्त हिउँ चितुवाको छाला प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनको गेस्ट हाउसको बाथरूमबाट बरामद भएको हो । सो छाला चौरी गोठालाहरू प्रतिवादी कुलमान घले र कान्छावीर गुरुड भएर चौरी गोठको खर्कमा हिउँ चितुवा मारी छाला काढेर कुलमान घलेले श्यामप्रसाद लालचनलाई दिएको हो । उक्त चौरी खर्कबाट सडिगली अवस्थामा रहेको हिउँ चितुवाको हड्डी र प्रतिवादी कुलमान घले गुरुडलाई समेत पक्राउ गरी कानूनी कारवाहीको लागि पेस गरेको हो भन्ने बकपत्र ।

प्रतिवादीहरू श्यामप्रसाद लालचन कुलमान घले गुरुड र कान्छावीर गुरुडसमेतको संलग्नतामा गैहकानूनी तरिकाले हिमालकी रानी Queen of the mountain उपनामले परिचित संरक्षित दुर्लभ लोपोउन्मुख तथा संकटापन (Protected by

Act, Rare, Endangered and Threatened) वन्यजन्तु हिउँ चितुवाको छाला काढी ओसार पसार गरी हस्तान्तरण गरेको तथा लुकाईछिपाई आफ्नो घरमा राखेको देखिन आयो । तसर्थ संरक्षित वन्यजन्तु हिउँ चितुवाको छाला काढी ओसारपसार हस्तान्तरण तथा घरमा राखेको अभियोगमा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६ (१) अनुसार कसुरको मात्रा हेरी प्रतिवादीहरू श्यामप्रसाद लालचन र कुलमान घले गुरुङ दुवै जनालाई जनही रु.१०००००।- (एकलाख) मात्र जरिवाना र १५ (पन्द्रह वर्ष) कैद सजाय हुने ठहर्छ । प्रतिवादी कान्छावीर गुरुङले प्रतिवादी कुलमान घले गुरुङको अनुरोधमा हिउँ चितुवाको छाला काढ्नमात्र सहयोग गरेको तथा निजको उमेर वृद्ध अवस्था रहेकोसमेत देखिँदा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) अनुसार कसुरको मात्रा हेरी निजलाई जरिवाना रु.८००००।- (असी हजार) मात्र हुने ठहर्छ । बरामद भएको हिउँ चितुवाको छाला थान २ र हड्डीहरू राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २८ बमोजिम जफत हुने ठहर्छ भन्ने सुरु सम्पर्क अधिकारीको २०६९।१।२० को फैसला ।

सुरु अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र आयोजनाको सम्पर्क अधिकारीले गरेको मिति २०६९।१।२०।४ को फैसलामा चित्त बुझेन । म पुनरावेदकले हिउँ चितुवा मारेको र चौरीमा विष हालेको होइन । म चौरी चराएर साँझ गोठमा फर्किने क्रममा आकाशमा गिद्धहरू घुमिरहेकोले के कुन जनावर हो भन्ने कुरा जानकारी नभई भोलिपल्ट वृद्ध उमेरका कान्छावीर गुरुङको सहयोगमा छालासम्म काढेको हो । मेरा साहु श्यामप्रसाद लालचनले छाला ल्याउन भनेका होइनन् । मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट हिउँ चितुवा मारेको भन्ने कुरा कही कतैबाट पुष्टि हुन सकेको छैन । सोतर्फ नहेरी केवल मुद्दाको नामलाई मात्र प्रयाप्त आधार मानी सुरु सम्पर्क अधिकारीले एकपक्षीयरूपमा फैसला गर्दा प्रतिव्यक्ति कसुर के हो ? भन्ने नछुट्याई गोलमोलरूपमा सबैलाई दाबीबमोजिम हुने ठहर गरी

हचुवाको भरमा निर्दोष कुनै हिउँ चितुवा नमारेको सिकार नगरेको व्यक्तिलाई कसुरदार ठहर गरी मेरो भएका प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी अन्यायपूर्ण फैसला भएको हुँदा सो त्रुटिपूर्ण फैसला बदर उल्टी गरी मलाई न्याय इन्साफ दिलाई पाउँ भन्ने कुलमान घले गुरुङको पुनरावेदन अदालत, पोखरामा लिएको पुनरावेदन जिकिर ।

सुरु अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र आयोजनाको सम्पर्क अधिकारीले गरेको मिति २०६९।१।२०।४ को फैसलामा चित्त बुझेन । हिउँ चितुवा मारेको मार्न लगाएको तथा छाला काढी ल्याउन भनेको होइन । सो हिउँ चितुवा मार्न मार्न लगाउन र छाला काढ्न लगाउनमा मेरो कुनै संलग्नता छैन । सुरु मुद्दा हेर्ने अधिकारीबाट मौकामा बुझिएका मानिसहरूको भनाइ लेखाई सरकारी साक्षी, सहप्रतिवादीले अनुसन्धान अधिकारी तथा थुनछेक प्रयोजनार्थ गरेको बयान कागजसमेतलाई नहेरी एक पक्षीयरूपमा गरिएको फैसला मेरो हकमा कदापी कायम रहन नसक्ने हुँदा बदर भागी छ । जाहेरी दरखास्त बरामदी मुचुल्कासमेतबाट म पुनरावेदकले हिउँ चितुवा मारी ओसार पसार गरेको भन्ने तथ्य मिसिल संलग्न रहेको छैन । मैले कुनै हिउँ चितुवा नमारेको सिकार नगरेको कोही कसैलाई कुनै ढंगबाट हिउँ चितुवा मार्न छाला सञ्चय ओसार पसारलगायतका काम कार्य गर्न नलगाएको विपक्षीका साक्षी सर्जमिनसमेतले मलाई कुनै गलत काम कार्यमा कुनै संलग्नता नभएको राम्रो सामाजिक आचरण भएको सोझो सिधा व्यक्ति हो भनी कागज गरेको अवस्था विद्यमान हुँदा म पुनरावेदक निर्दोष रहेको कुरा प्रमाणित भइरहेकोमा झुठ्ठा अभियोग लगाई सो झुठ्ठा अभियोग दाबीको आधारमा कसुरदार ठहर गरी अन्यायपूर्ण फैसला गर्नुभएको हुँदा सो अन्यायपूर्ण फैसला बदर उल्टी गरी सफाई दिलाई पाउँ भन्ने प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनको पुनरावेदन अदालत, पोखरामा लिएको पुनरावेदन जिकिर ।

यसमा बरामद भएको हिउँ चितुवाको छाला मारेको अवस्थामा देखी छाला निकालेको हो । हिउँ चितुवालाई मारेको होइन भनी अधिकारप्राप्त अधिकारी

र मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्षसमेत पुनरावेदक प्रतिवादी कुलमान घलेको बयान कागज र चौरी गोठमा काम गर्ने प्रतिवादी कुलमानले बरामद भएको हिउँ चितुवाको छाला ल्याएको भनी अर्को पुनरावेदक प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनले गरेको बयान कागजसमेतको परिप्रेक्ष्यमा हदैसम्मको सजाय गर्ने गरी सुरु अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र आयोजना सम्पर्क अधिकारीको कार्यालयले गरेको फैसला न्यायको रोहबाट मिलेको नदेखिँदा छलफलको लागि अ.बं. २०२ नं. बमोजिम पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, पोखरालाई सूचना जारी गरी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०६९।१।३० को आदेश।

प्रतिवादीहरू दुवैजना एक आपसमा परस्पर पोल गरी बसेको अवस्थासमेत भएबाट कानूनद्वारा संरक्षित दुर्लभ लोपोन्मुख तथा संकटापन्न वन्यजन्तु (Protected by Act, Rare, Endangered, threatened) पहाडको रानी (Queen of the mountain) उपनामको चिनिने हिमचितुवाको छाला काढी प्रतिवादी कुलमानले ओसार पसार गरी हस्तान्तरण गरेको र प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनले उक्त संरक्षित वन्यजन्तु हिमचितुवाको २ वटा छाला प्रतिवादी कुलमानबाट लिई लुकाई छिपाई गोप्य तरिकाले होटलको प्रयोग नगरेको बाथरूममा राखेको स्पष्टसँग देखिएकोले प्रतिवादीहरूको उक्त कार्य राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) को प्रतिकूल कार्य भएको हुँदा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र आयोजनाका सम्पर्क अधिकारीले मिति २०६९।१।२० मा पुनरावेदक प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचन र कुलमान घले गुरुडले संरक्षित वन्यजन्तु हिउँचितुवाको छाला काढी ओसारपसार हस्तान्तरण तथा घरमा राखेको कसुरमा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) अनुसार निज प्रतिवादीहरू दुवै जनालाई जनही १ (एक) लाख जरीवाना र १५ (पन्ध्र) वर्ष कैद सजाय

हुने ठहरर्याएको फैसलामा सजायको हकमा नमिलेको हुँदा उक्त फैसला केही उल्टी हुने ठहर्छ। बरामद भएको हिउँ चितुवाको छाला थान २ र हड्डीहरू सोही ऐनको दफा २८ बमोजिम जफत हुने ठहरर्याएको हदसम्म मिलेकै देखिँदा पुनरावेदक प्रतिवादीहरू श्यामप्रसाद लालचन र कुलमान घलेलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) बमोजिम कसुरको मात्राअनुसार जनही रु.७५,०००।- (पचहत्तर) जरीवाना र जनही ७ (सात) वर्षका दरले कैद हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०६९।१।२० को फैसला।

म पुनरावेदकले कुनै हिउँचितुवा नमारेको, सिकार नगरेको अन्यले राख्न दिएको नासो राखीसम्म दिएको, आफूलाई थाहा नभई हिउँ चितुवाको छाला घरमा राखेकोले अभियोग दाबीबमोजिमको सजाय हुने होइन। सुरुले गरेको फैसला केही उल्टी गरी मलाई ७ वर्ष कैद र रु.७५,०००।- रूपैयाँ जरीवाना गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, पोखराले गरेको फैसला गम्भीर त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर उल्टी गरी अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्ने प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनले यस अदालतमा लिएको पुनरावेदन जिकिर।

यी प्रतिवादीहरूउपर लिइएको दाबी राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६ (१) अनुसार निजहरूलाई एक लाख जरीवाना र १५ (पन्ध्र) वर्ष कैद हुन सक्ने प्रावधान रहेको र प्रतिवादी कुलमान घले गुरुड र कान्छावीर गुरुड भई हिउँ चितुवा मारेको भन्ने तथ्यमा विवाद नभएको र सोको छाला निकाली श्यामप्रसाद लालचनलाई उपलब्ध गराएको र निजले बिक्री गर्ने उद्देश्यले योजनाबद्ध एवं नियोजित तबरबाट आफ्नो होटलको बाथरूममा लुकाई राखेको देखिन आएबाट संरक्षित, दुर्लभ लोपोन्मुख तथा संकटापन्न वन्यजन्तु हिउँचितुवा मारी छाला काढी ओसार पसार गरी हस्तान्तरण गरेको तथा लुकाई छिपाई पर्यटन व्यवसायी जस्तो श्यामप्रसाद लालचनले आफ्नो घरमा राखेकोले हदैसम्मको सजाय हुनुपर्नेमा पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट

तजबिजी सुरु कार्यालयबाट भएको सजाय घटाई यी प्रतिवादीहरूलाई कम सजाय गर्दा सजायको हकमा नमिलेको भन्नेबाहेक कुनै आधार र कारण खुलाइएको पाइँदैन । न्यायिक निर्णय गर्ने अधिकारीले आफ्नो तजबिजी अधिकार प्रयोग गर्दा न्यायिक तरिकाले गर्नुपर्नेमा सुरुले गरेको सजायलाई घटाई पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई सुरु कार्यालयबाट भएको सजाय नै कायम गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा लिएको पुनरावेदन जिकिर ।

यसमा पटकपटक गैँडा मारी खाग बिक्री गरेको अवस्थामा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा १९(१) को कसुरमा ऐ. को २६ (१) बमोजिम पाँच वर्ष कैद र पचास हजार रुपैयाँ जरीवाना गर्ने गरी पूर्ण इजलासबाट फौ.पु.नं. ०६८-CF-०००१ को मुद्दामा नि.नं. ८९११ मिति २०६९/५/२८ मा फैसला भएको परिप्रेक्ष्यमा यस मुद्दामा हिमचितुवा मारेको नभई मारेको हिमचितुवाको छाला राखेको कसुरको मात्राको रोहमा कैद वर्ष ७ र जरीवाना रु.७५,०००/- गरेकोबाट पटकपटक अपराध कसुरको मात्रा र सजायबीचको अनुपातिक तथा तुलनात्मक आधार के कस्तो हुनुपर्ने भन्ने विषयमा एक निश्चित सोच आधारको दृष्टि एकिन गरी न्यायको रोहमा एकरूपता गरिनु पर्ने भई पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट भएको मिति २०६९/१२/२७ को फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ को प्रयोजनार्थ वादी नेपाल सरकार तथा प्रतिवादीमध्येका श्यामप्रसाद लालचनको दोहोरो पुनरावेदन परेको हुँदा उक्त पुनरावेदनपत्रको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय तथा प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचन एक अर्कालाई गराई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१/३/३० को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदनसहितको मिसिल कागजात अध्ययन भयो ।

प्रतिवादी कान्छाविरले प्रतिवादी कुलमानलाई हिमचितुवाको छाला काढ्न सहयोग

गरेकोले कान्छाविरलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५ क तथा संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, २०५३ को नियम १६(क) बमोजिम कसुरमा र प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचन र कुलमान घले गुरुडले सोही ऐनको ५(क) दफा २६(क) बमोजिम कसुर तथा संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, २०५३ को नियम १६(क) बमोजिम कसुर अपराध गरेकोले प्रतिवादीहरूतीने जनालाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) बमोजिम हदैसम्मको सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग मागदाबी भएकोमा प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचन र प्रतिवादी कुलमान घलेलाई जनही रु १,०००००/- (एकलाख रुपैयाँ) जरीवाना र १५ वर्ष कैद हुने र प्रतिवादी कान्छा वीर गुरुडले हिउँचितुवाको छाला काढ्न मात्र सहयोग गरेको र वृद्ध अवस्थासमेत देखिँदा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६ (१) अनुसार कसुरको मात्र हेरी निजलाई जरीवाना रु.८०,०००/- हुने ठहर्छ भन्ने अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र आयोजनाका सम्पर्क अधिकारीले मिति २०६९/११/२० गते फैसला गरेकोमा सो फैसलाउपर कान्छाविरको पुनरावेदन तहमा नै पुनरावेदन परेको पाइँन । प्रतिवादीहरू श्यामप्रसाद लालचन र कुलमान घलेलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६ (१) बमोजिम कसुरको मात्राअनुसार जनही रु.७५,०००/- जरीवाना र जनही ७ वर्षका दरले कैद हुने ठहराई भएको फैसलाउपर वादी र प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनको पुनरावेदन पर्न आएको पाइयो ।

पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित उपन्यायाधिवक्ता श्री पुण्यप्रसाद पाठकले प्रतिवादीहरूको बयान व्यहोराबाटै हिउँचितुवा सिनोमा विष हाली मारेको हुन सक्छ भनी बयान गरेको र कुलमान घले तथा कान्छावीर गुरुडले छाला काढेको तथ्य स्वीकार गरेको छ । यी प्रतिवादीहरूले हिउँ चितुवा अभियोग दाबीबमोजिम दुर्लभ जन्तु हिमचितुवा

मारी छाला काढी राखेको कुरा मिसिलबाट पुष्टि भएकै छ । प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनको घरबाट हिमचितुवाको छाला बरामद भएकोमा विवाद छैन । प्रतिवादी कुलमान घलेले हिमचितुवाको छाला ल्याई मलाई दिएको र मैले घरमा राखेको हो भनी प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनले अधिकारप्राप्त अधिकारी एवं मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष साबिती बयान गरेको र प्रतिवादी कुलमानले पनि उक्त छाला प्रतिवादी श्यामप्रसादलाई लगेर दिएको भन्ने कुरा मौकामा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष एवं मुद्दा हेर्ने सम्पर्क अधिकारीसमक्ष समेत आरोपित कसुरमा साबिती बयान दिएको हुँदा कम सजाय गरेको पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसला सो हदसम्म बढेर उल्टी गरी प्रतिवादीहरूलाई सुरुले गरेको सजाय तथा जरीवाना मिलेकै हुँदा सुरु सम्पर्क अधिकारीको फैसला कानूनानुरूप हुँदा सदर गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

पुनरावेदक श्यामप्रसाद लालचनको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री जय नारायण पौडेलले हिउँ चितुवा मारेको देख्ने घटना प्रत्यक्षदर्शी साक्षी छैन । मरेको वन्यजन्तुको छाला घरमा राख्दा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५ (क) आकर्षित हुने होइन । उक्त कानूनी प्रावधान सिकार गरेमा आकर्षित हुने हो । छालाबाट हिउँ चितुवा हो भनेर Identify भएको छैन । यी प्रतिवादीले हतियार प्रयोग गरेको, गोली हानेको, विष खुवाई मारेको भनेर वादी पक्षले किटानी दाबी नलिएको र छाला घरमा राखेकै आधारमा मात्र अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर ठहर गरी कसुरको मात्रा विचार नगरी अत्याधिक सजाय गरेको सुरु सम्पर्क अधिकारी तथा पुनरावेदन अदालतबाट गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बढेर उल्टी गरी पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिरबमोजिम कसुर सजायबाट सफाई गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

अब सुरु सम्पर्क अधिकारीले गरेको फैसला केही उल्टी गरी गरेको पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसला मिलेको छ, छैन ? वादी र प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो, होइन ? भनी

निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनले बयान गर्दा आफ्नो चौरी गोठमा काम गर्ने कुलमान घलेले प्रहरीद्वारा बरामद गरिएको छाला गोठबाट राशन लिन आउँदा ल्याई आफूलाई राख्न दिएको हो । चितुवाको छाला ल्याउन भनेर मैले निजलाई अह्राएको पनि होइन । कहाँ मार्यो कसरी मार्यो मलाई थाहा छैन भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । प्रतिवादी कुलमान घलेले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष चउरमा गिद्ध उडेको देखेर गई हेर्दा मरेको २ वटा हिमचितुवा देखेँ भोलिपल्ट कान्छाविर र आफू भई हिमचितुवाको छाला काढ्यौँ मासु र हड्डी त्यहीँ छाडी चौरी गोठमा लगेर राखेँ । भोलिपल्ट मालिक श्यामप्रसाद लालचनलाई प्याराडाइज गेस्ट हाउसमा ल्याएर दिएको हुँ भनी बयान गरेको देखिन्छ । अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष प्रतिवादी कान्छाविरले बयान गर्दा भिरको चौरमा हिमचितुवा मरेको छ छाला काढ्न सहयोग गरिदेउ भनी प्रतिवादी कुलमानले भन्दा मैले त्यो छाला के गर्छौँ भनी सोध्दा पछि काम लाग्छ भने, कुलमान र मैले पालैपालो गरी २ वटा मरेको हिमचितुवाको छाला काढ्यौँ, छाला कुलमानले नै लिएर गए भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । निज प्रतिवादी कान्छावीरले मुद्दा हेर्ने सम्पर्क अधिकारीसमक्ष समेत सोही व्यहोरा उल्लेख गरी छाला काढेको तथ्यमा साबित नै रहेको देखिन्छ । त्यसै गरी अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र सम्पर्क अधिकारीको कार्यालयमा बयान गर्दा प्रतिवादी कुलमानले मरेको हिमचितुवाको छाला काढेको, चितुवाको छाला काढ्न हुँदैन भन्ने थाहा थिएन भनी बयान गरेका छन् । प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनले अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र सम्पर्क अधिकारीको कार्यालयमा बयान गर्दा प्रतिवादी कुलमानलाई हिमचितुवाको छाला ल्याउन भनेर अह्राएको होइन । करिब १ महिना जति अगाडि मेरो चौरी गोठमा काम गर्ने कुलमान घले गुरुडले ल्याएर उक्त छाला मलाई राख्न भनी दिएको हो । मैले मेरो होटलको माथि ढलानको छानामा सुकाउनको

लागि फिँजाएर राखेँ। त्यसपछि बाथरूम भनी लेखिएको कोठाको काठको बारमा सुकाएर राखेको थिएँ। प्रहरी आएर खानतलासी गरी बरामद गरेर छालासहित मलाई जिल्ला प्रहरी कार्यालय, जोमसोममा लिएर गए। उसले दिएको छाला आलो थियो। मैले नगन्हाओस् र नकुहियोस् भनी नुन छालामा दलेर सुकाएँ। कुलमान मेरो चौरी गोठमा काम गर्छ। उसले रासन लिन आउँदा छाला लिएर आएको हो। छाला मैले ओछ्याउनको लागि भनी राखेको हो। कहाँ र कसरी मरेको बारेमा मलाई थाहा भएन। हिउँ चितुवाको छाला सनाखत गरे छाला यही नै हो जुन कुलमान घले गुरुडले ल्याएर दिएको र मेरो गेस्टहाउसबाट प्रहरीले बरामद गरेको हो भनी बयान गरेको पाइन्छ। प्रतिवादीहरूको उपर्युक्त मौका तथा इजलाससमक्षको बयानबाट निजहरूले हिउँ चितुवा मारेको भन्ने देखिन आउँदैन।

३. प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनले सञ्चालन गरेको Paradise guest house को बाथरूम लेखिएको कोठाको भित्री भागमा २ वटा हिमचितुवाको छाला लुकाइराखेको अवस्थामा बरामद भएको भन्ने उल्लेख भएको र सो मुचुल्कामा प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचन रोहवरमा बसेको देखिन्छ। नरबहादुर हिराचन, मानबहादुर विश्वकर्मा, सुरेन्द्रकुमार हिराचन, धनबहादुर पन्नाचनलगायतका व्यक्तिहरूले सर्जमिन मुचुल्काको कागजमा घटना आफूहरूले नदेखेको, कसरी हिउँचितुवा मरे आफूहरूलाई थाहा नभएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेका छन्। त्यस्तै वादी पक्षका साक्षी ठूलाकान्छा लालचन, कामना लालचन, धनबहादुर पन्नाचनसमेतले सम्पर्क अधिकारीसमक्ष बकपत्र गर्दा प्रतिवादीहरूले हिउँचितुवा मारेको होइन। श्यामप्रसाद लालचनले यस्तो क्रियाकलप गर्न लगाएको पनि होइन भनी बकपत्र गरे तापनि प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनको गेस्ट हाउसबाट छाला बरामद भएको तथ्यमा भने निजहरूको अन्यथा कथन देखिँदैन। वादी पक्षका साक्षी प्र.स.नि. दिपक राना, प्र.ह. गोविन्द राना, प्र.ज. दिपकराज बोहरा, प्र.ज. दिपक वगालेले सम्पर्क अधिकारीको कार्यालयमा बकपत्र

गर्दा श्यामप्रसाद लालचनले गोठालाहरूलाई आर्थिक प्रलोभन देखाई हिउँचितुवा मार्न लगाई छाला बिक्री बितरण गरेको हुनुपर्छ भनी शंकासम्म व्यक्त गरे पनि हिउँचितुवा मारेको घटना भने नदेखेको कुरा उल्लेख गरेका छन्। मिसिल संलग्न उपर्युक्त तथ्यहरूबाट अभियोग दाबीबमोजिम प्रतिवादीहरूले हिउँचितुवा मारे मराएको देख्ने प्रत्यक्षदर्शी देखिँदैन भने राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाबाट प्राप्त परीक्षण प्रतिवेदनमा २ थान छाला हिउँचितुवा (Snow leopard) को छालासँग समानता पाइएको तथा हड्डी Big Cat Family को हाडखोर भएको भन्ने देखिन्छ तथापि विष हाली वा गोली हानी मारेकोसमेतको तथ्य स्थापित हुने कुनै व्यहोरा उक्त परीक्षण प्रतिवेदनबाट खुलेको पाइँदैन। हिउँचितुवा मारेको देख्ने कुनै प्रत्यक्षदर्शी साक्षी र अन्य वस्तुनिष्ठ प्रमाण वादी पक्षले पेस गर्न नसकेको अवस्थामा अभियोग दाबीकै भरमा र वादी पक्षका केही साक्षीले शंका व्यक्त गरेकै आधारमा यी प्रतिवादीहरूले हिउँ चितुवा मारे मराएको कसुर ठहराउन मिल्ने देखिएन। वस्तुतः राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९को दफा ५ (क) मा राष्ट्रिय निकुञ्ज वा आरक्षभित्र वन्यजन्तुको सिकार गर्न निषेध गरेको र त्यस्तै संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, २०५३ को नियम १६ (क) मा पनि संरक्षणक्षेत्रभित्र वन्यजन्तुकोसिकार गर्न निषेधित गरेको देखिएकोमा यी प्रतिवादीहरू श्यामप्रसाद लालचन, कुलमान घले गुरुड र कान्छावीर गुरुडले उपर्युक्तबमोजिम वन्यजन्तुको सिकार गरेको मिसिल प्रमाणबाट नदेखिएकोले राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र यी प्रतिवादीले सिकार गरेको भन्नेतर्फको अभियोगदाबी प्रमाणको अभावमा पुग्ने देखिएन।

४. प्रतिवादीहरू श्यामप्रसाद लालचनसमेतले हिमचितुवा राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र तथा अन्यत्रसमेत सिकार गरेकोवा मारे मराएको प्रस्तुत मिसिलबाट नदेखिए तापनि प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनले कुलमान घले गुरुडसमेतबाट छाला प्राप्त गरेपछि सम्बन्धित निकायलाई जानकारी गराएको पाइँदैन।

बरु बाथरूम लेखिएको कोठामा निषेधित वन्यजन्तु हिउँचितुवाको छाला सुरक्षित साथ लुकाई राखेको तथ्य प्रतिवादीहरूको साबिती बयान, बरामदीसमेतका कुराबाट प्रमाणित भएको छ । प्रतिवादीहरू कुलमान घले गुरुड र कान्छावीर गुरुडले मरेको चितुवाको छाला काढेको तथा सो छाला प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनलाई दिएको तथ्यमा निज प्रतिवादी कुलमान घले र कान्छावीर गुरुड मौका तथा मुद्दा हेर्ने सम्पर्क अधिकारीसमक्ष समेत साबित रहेको र प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनसमेत हिउँचितुवाको छाला आफूले कुलमान घलेबाट लिई आफूले सञ्चालन गरेको गेस्ट हाउसको बाथरूम लेखेको कोठामा एक महिनादेखि राखेको तथ्यमा मौका तथा मुद्दा हेर्ने सम्पर्क अधिकारीसमक्ष समेत साबित रहेको रहेको देखिन्छ । हिमचितुवाको छाला काढ्न, घरमा राख्नु हुँदैन भन्ने आफूहरूलाई थाहा नभएको भनी प्रतिवादीहरूले बयान गरेको देखिए पनि कानूनको अज्ञानता क्षम्य नहुने (ignorance of law is no excuse) भन्ने सर्वमान्य कानूनको सिद्धान्त रहेको र हिमचितुवाको छाला उपलब्ध भइसकेपछि नजिकको प्रहरी चौकीमा लगी जिम्मा नलगाई एक महिनादेखि लुकाई राखेको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का, प्रतिवादीहरूको साबिती बयान तथा बरामद गरिएका दशी एवं मिसिल संलग्न हिमचितुवाको छालाको फोटोसमेतबाट पुष्टि भई निषेधित छाला हस्तान्तरण गरी लिने दिने कार्य प्रतिवादीहरूबाट भए गरेको पुष्टि भइरहेको स्थिति देखिन्छ ।

५. उपर्युक्तबमोजिम मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट प्रतिवादीहरू कुलमान घले गुरुड र कान्छावीर गुरुडले मरेको हिमचितुवाको छाला काढेको र प्रतिवादी कुलमान घले गुरुडले सो काढेको छाला ल्याई प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनलाई दिएकोमा निज श्यामप्रसाद लालचनले आफ्नो प्याराडाइज होटलमा राखेकोसम्म स्थिति देखिएको र हिमचितुवाको छाला तथा अन्य संरक्षित वन्यजन्तुको आखेटोपहार राख्ने, खरिद बिक्री गर्नेसमेतको कार्यलाई

समेत राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) ले निषेधित कार्य मानी दण्ड सजायसमेत तोकेको देखिँदा यी पुनरावेदक प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनले हिउँचितुवाको छाला प्रतिवादी कुलमान घलेबाट लिई राखेको कार्य उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाले निषिद्ध गरेको कार्य गरेको देखिँदा आफू निर्दोष रहेकोले सफाई पाउँ भन्ने निजको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

६. अब प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनसमेतलाई के कस्तो सजाय हुने हो भन्नेतर्फ हेर्दा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१)मा “गैरकानूनी तरीकाले गैंडा, बाघ, हात्ती, कस्तुरी मृग, धवाँसे चितुवा, हिँउ चितुवा वा गौरी गाई मार्ने, घाइते बनाउने, खरिद गर्ने, बिक्री गर्ने वा हस्तान्तरण गरी लिने दिने तथा गैंडाको खाग वा कस्तुरीको बिना, हिँउ चितुवाको छाला तथा त्यस्तै अन्य संरक्षित वन्यजन्तुको आखेटोपहार राख्ने, खरिद गर्ने वा बिक्री गर्ने व्यक्तिलाई पचास हजार रुपैयाँदेखि एकलाख रुपैयाँसम्म जरीवाना वा पाँच वर्षदेखि पन्ध्र वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था देखिन्छ । यी प्रतिवादीहरू श्यामप्रसाद लालचनसमेतले संरक्षित वन्यजन्तु हिमचितुवा मार्ने, छाला आँखेटोपहार खरिद गर्ने वा बिक्री गर्ने कार्य गरेको नदेखिए पनि प्रतिवादी कुलमान र कान्छावीरले हिमचितुवाको छाला काढी प्रतिवादी कुलमानमार्फत प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनलाई हस्तान्तरण गरेको र प्रतिवादी श्यामप्रसादले संरक्षित वन्यजन्तु हिमचितुवाको छाला आफूले सञ्चालन गरेको प्याराडाइज होटलको बाथरूममा लुकाई राखेको कार्य राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) को विपरीत देखिए पनि हिउँचितुवा मारेको तथ्य पुष्टि भएको नदेखिँदा कसुरको मात्रालाई विचार गर्दा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) ले तोकेबमोजिमको अधिकतम सजाय गर्न न्यायोचित देखिएन । राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को

दफा २६(१) मा वन्यजन्तु मार्ने कार्य र वन्यजन्तुको आखेटोपहार राख्नेसम्मको निषिद्ध कार्यलाई पनि एकै दफामा राखे पनि सो कार्यलाई कसुरको मात्रानुसार विचार गरी सजाय गर्न अधिकतम र न्यूनतम सजायको व्यवस्था गरी न्यायकर्तालाई स्वविवेकीय सजाय निर्धारण गर्न सक्ने गरी कानूनी प्रावधान विधायिकाले निश्चित गरेको देखिन्छ। यसरी विधायिकाले दण्ड निर्धारण गर्न विस्तारित प्रावधान राखे पनि तजबिजी अधिकारको प्रयोग आत्मगत वा स्वेच्छाचारीरूपमा गर्न मिल्दैन। त्यस्तो दण्डको निर्धारण न्यायकर्ताले समन्याय (equity), शुद्ध अन्तःस्करण (good conscience), प्राकृतिक न्याय (natural justice) का आधारमा कसुरको मात्रा वा गाम्भीर्यता, घटनाक्रम र कानूनले तोकेको परिधिसमेतलाई तुलानात्मकरूपमा अनुपातिक र उचित सन्तुलन (proportional & proper balance) भएको छ छैन ख्याल गरी न्यायिकरूपमा सम्पादन हुनुपर्ने हुन्छ।

७. पटकपटक गैंडाको खाग बिक्री गरेको र गैंडाको खाग आफ्नो घरमा नै राखी राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा १९(१) को कसुरमा ऐ. को दफा २६(१) बमोजिम पाँच वर्ष कैद र पचास हजाररुपैयाँ जरीवाना हुने भनी यसै अदालतबाट (पुनरावेदक वादी रेञ्जर माधव खड्काको जाहेरीले नेपाल सरकारविरुद्धप्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमबहादुर रानासमेत नि.नं. ८९११) फैसला भई दण्ड निर्धारण भएको परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत मुद्दामा हिमचितुवा मारेको नभई मरेको हिमचितुवाको छाला राखेको कसुरसम्म गरेको देखिएबाट कसुरको मात्राको तुलनात्मकताका रोहमा कम गम्भीर प्रकृतिको देखिएकोमा आरोपित प्रतिवादीहरू श्यामप्रसाद लालचन र कुलमान घलेलाई कैद वर्ष ७ र जरीवाना रु.७५,०००।- गर्ने गरी उपर्युक्त बढी गम्भीर प्रकृतिको कसुरभन्दा पनि बढी दण्ड निर्धारण गरेको पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०६९।१२।२७ फैसला न्यायको रोहमा अनुपातिक र उचित सन्तुलन (proportional & proper balance) भएको नदेखिँदा मिलेको देखिएन।

८. प्रतिवादीहरू श्यामप्रसाद लालचन र कुलमान घलेले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६ (१) बमोजिमको निषेधित कार्य गरी संरक्षित वन्यजन्तुको ओखेटोपहार हस्तान्तरण गरी लिने दिने तथा ओखेटोपहार राख्नेसमेतको कार्य गरेकोमा विवाद छैन। चितुवाको छाला काढ्न सहयोग गर्ने सहप्रतिवादी कान्छावीर गुरुडलाई सुरु अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र आयोजनाका सम्पर्क अधिकारीले मिति २०६९।१।२० मा रु.८००००।- जरीवानाको सजाय मात्र हुने ठहर गरेकोमा सो फैसलासम्बन्धमा वादी नेपाल सरकारले पुनरावेदन तहदेखि नै कुनै जिकिरसमेत लिएको देखिँदैन। तसर्थ प्रतिवादी कान्छावीर गुरुडले जस्तै उस्तै उस्तै वा समान स्तरको कसुर गरेका पुनरावेदक / प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचन र प्रतिवादी कुलमान घले गुरुडलाई सोहीबमोजिम ओखेटोपहार हस्तान्तरण गरी लिने दिने तथा ओखेटोपहार राख्नेसमेतको निषेधित कार्यलाई कसुर कायम गरी समान स्तरको दण्ड सजाय निर्धारण हुन न्यायोचित हुने हुँदा पुनरावेदन गर्ने निज प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनको कसुर र समान कसुरमा पुनरावेदन नगर्ने सहप्रतिवादी कुलमान घले गुरुडलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६ (१) नं. बमोजिम कैद वर्ष ७(सात) र जरीवाना रु.७५०००।- (पचहत्तर हजार) गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०६९।१२।२७ को फैसला मिलेको नदेखिएकोले पुनरावेदक / प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनको हकमा र पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादी कुलमान घले गुरुड हकमा समेत मुलुकी ऐन, २०२० को अ.बं. २०५ नं. बमोजिम सो फैसला उल्टी भई निज दुवै प्रतिवादीहरू श्यामप्रसाद लालचन र कुलमान घले गुरुडलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) नं. बमोजिम जनही रु.१,००,०००।- (एक लाख) जरीवाना हुने ठहर्छ। अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार र कसुर सजायबाट सफाई पाउँ भन्ने प्रतिवादी श्यामप्रसाद लालचनको पुनरावेदन

जिकिर पुग्न सकैन । अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादीहरू श्यामप्रसाद लालचन र कुलमान घले गुरुडलाई जनही रू.१,००,०००।- (एक लाख) जरीवाना हुने ठहरेको र दुवै जना मिति २०६८।२।१६ देखि थुनामा बसेको देखिएकोले थुना / कैदमा बसेको जति दिनको रू.२५ का दरले कट्टा गरी बाँकी जरीवानाबापतको रकम बुझाउन मन्जुर गरे लिई थुना मुक्त गर्नु । बाँकी जरीवाना नतिरेमा मुलुकी ऐन, २०२० को दण्ड सजायको ३८ नं. समेत बमोजिम गर्नु र सोहीबमोजिम पुनरावेदन अदालतको फैसलाबमोजिमको कायमी लगत संशोधन गर्नु भनी सुरु अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र सम्पर्क अधिकारीको कार्यालय कास्की पोखरालाई लेखी पठाइदिनु ----- १ यो मिसिलको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ----- १

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.गोपाल पराजुली

इजलास अधिकृत : हर्कबहादुर क्षेत्री

इति संवत् २०७२ साल आश्विन ७ गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. १६०३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७३।१।११
०६८-WO-०७७३

विषय : उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक / पक्ष : सर्लाही जिल्ला बरहथवा गा.वि.स.
वडा नं. ८ बस्ने रामऔतार दासको छोरा वर्ष
६१ को किसुनदास कथवनिया

विरुद्ध

विपक्षी / प्रत्यर्थी : सर्लाही जिल्ला धनगठा गा.वि.स.
वडा नं. २ बस्ने सूर्युग साहको छोरा वर्ष ६२ को
रामपति साह कलवारसमेत

- जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(५)(ड) ले मालपोत कार्यालयले रजिस्ट्रेसन दस्तुरको प्रयोजनको लागि निर्धारण गरेको मूल्यसमेतलाई पञ्चकित्तें मूल्याङ्कनको आधार बनाउन सकिने भए तापनि सम्बन्धित जग्गामा गई स्थानीय व्यक्तिहरूको रोहवरमा निर्धारण गरिएको चलन चल्तीको मोल र पछि तहसिलदारले निर्धारण गरेको मोलको बीचमा ठूलो अन्तर भएको देखिन्छ । यसरी ठूलो अन्तर हुनुको विशेष कारण पञ्चकित्तें मुचुल्कामा उल्लेख गरेकोसमेत नदेखिएबाट जायजात तायदात गरिनुको औचित्यमै प्रश्न चिह्न खडा भएको स्थिति देखिने ।

(प्रकरण नं. ४)

- जायजात र पञ्चकित्तें मूल्याङ्कनमा अस्वाभाविक फरक पर्न गएको अवस्था

देखिएकोसमेतका आधारमा सर्लाही जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट मिति २०६७।८।१५ मा भएको पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन रितपूर्वकको नदेखिएको हुँदा सो मूल्याङ्कनलाई सदर कायम गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६८।३।१६ को आदेश बेरीतको देखिएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने।

(प्रकरण नं. ५)

निवेदक / पक्षका तर्फबाट :

विपक्षी / प्रत्यर्थीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(५)

आदेश

न्या.दीपकराज जोशी : विपक्षी रामपति साह कलवारले म निवेदकउपर सर्लाही जिल्ला अदालतमा बिगो नं. २६६ को बिगो मुद्दा चलाई उक्त मुद्दामा मेरो नाममा रहेको जिल्ला सर्लाही हजरिया गा.वि.स. वडा नं. २ कि.नं. ३०६ क्षेत्रफल ०-१०-५ जग्गाको पञ्चकिर्ते मोल सर्लाही जिल्ला अदालतको तहसिलदारज्यूले मिति २०६७।८।१५ गते प्रतिकड्डा रु. २१,०००।- कायम गर्नुभएकोले उक्त पञ्चकिर्ते मोल बदर गरी कानूनबमोजिम रित पुर्‍याई पुनः प्रचलित मोल कायम गरिपाउँ भनी उक्त आदेशउपर सर्लाही जिल्ला अदालतमा अ.बं. ६१ नं. बमोजिम निवेदन दिएकोमा मेरो निवेदन जिकिर सम्बद्ध कुराको खण्डन नगरी तहसिलदारज्यूले गरेको आदेश नै सदर गर्ने गरी सर्लाही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।१०।६ गते आदेश भएकोमा उक्त आदेशउपर पुनरावेदन अदालत, जनकपुरमा उक्त बेरीतको आदेश बदरको लागि अ.बं. १७ नं. अनुसार निवेदन दिएकोमा पुनरावेदन अदालत,

जनकपुरबाट सर्लाही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।१०।६ गते भएको आदेशलाई नै सदर गरी मिति २०६८।३।१६ गते आदेश भएको छ। पञ्चकिर्ते मुचुल्का हुँदा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(४) अनुसार गा.वि.स. को प्रतिनिधि साक्षी नराखेकोले बेरीतको छ भने अर्कोतर्फ जि.अ.नि. (२०५२ को नियम ७५(५)(घ) ले व्यवस्था गरेअनुसार अदालत रहेको मलंगवा न.पा. र मालपोत कार्यालय, सर्लाहीको प्रतिनिधि साक्षी राखी पञ्चकिर्ते मोल कायम नभएकोले बदरभागी छ भने अर्कोतर्फ सर्लाही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।६।१६ गते जग्गामा गई जायजात तायदात मुचुल्का हुँदा उक्त जग्गाको मोल प्रतिकड्डा रु. ५०,०००।- कायम गरिएको छ र सोमा विपक्षी रामपति साह कलवारले समेत स्वीकार गरी सहीछाप गरेको छ, सोलाई पञ्चकिर्ते मोल कायम गर्दा मूल्याङ्कन गरेको नदेखिएकोले बदर भागी छ र मेरो जग्गामा उत्तरतर्फको नजिकको सँधियार सुमित्रा देवीले आफ्नो नामको सर्लाही जिल्ला हजरिया गा.वि.स. वडा नं. २ कि.नं. ५७७ को ०-२-० क्षेत्रफल जग्गा मिति २०६७।३।२ गते रु. २,००,०००।- दुई लाखमा र.नं. ११३२३(क) मडनी साह कानुलाई बिक्री गरेकोमा सोलाई पनि आधार लिनुपर्छ भनी मैले आफ्नो निवेदनमा उल्लेख गरी निवेदन दिएकोमा सो को कुनै मूल्याङ्कन नगरिएको र मैले मेरो निवेदन साथ सम्बन्धित हजरिया गा.वि.स. बाट मेरो जग्गाको खरिद बिक्री मोल रु. २,००,०००।- दुई लाख प्रतिकड्डा पर्छ भनी च.नं. २० मिति २०६७।४।१८ को सिफारिससमेत पेस गरेकोलाई नजरअन्दाज गरेको देखिन्छ र पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन हुँदा जि.अ.नि. २०५२ को नियम ७५(५) को (ग)(घ)(छ) र (झ) ले व्यवस्था गरेअनुसारको पञ्चकिर्ते मोल कायम नभएकोले मेरो जग्गाको बेरीतपूर्वक रु. २१,०००।- प्रतिकड्डा जाने भनी सर्लाही जिल्ला अदालतका तहसिलदारज्यूबाट मिति २०६७।८।१५ गते भएको पञ्चकिर्ते मोललाई सदर गर्ने गरी सर्लाही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।१०।६ गते भएको आदेश

र सो आदेशलाई नै सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट मिति २०६८।३।१६मा भएको आदेश बेरीतपूर्ण रहेकोले उक्त आदेशबाट मेरो मौलिक हकको हनन् भएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मेरो प्रमाणको मूल्याङ्कनसमेत गरी पुनः पञ्चकिर्ते मोल कायम गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।

निवेदकको कि.नं. ३०६ को जग्गाको सर्लाही जिल्ला अदालतबाट जायजात तायदात मुचुल्का हुँदा प्रतिकड्डा रु. ५०,०००।- मूल्य कायम भई आएको देखियो । जिल्ला अदालतबाट आफैँले गरेको जायजात मुचुल्कामा कायम भएको मूल्यलाई आधार लिनु नपर्ने उचित र पर्याप्त कारणसमेत नखोली तहसिलदारबाट पञ्चकिर्ते मूल्य कायम गर्दा मालपोत कार्यालयले रजिस्ट्रेशन दस्तुरको प्रयोजनका लागि तोकिएको प्रतिकड्डा रु. २१,०००।- मात्र कायम गरी जग्गाको पञ्चकिर्ते मूल्य कायम गरिएकोमा तादम्यता नदेखिई अस्वाभाविक देखिँदा प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम किनारा नलागेसम्म निवेदकको कि.नं. ३०६ को जग्गाको लिलामी कार्य नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षी सर्लाही जिल्ला अदालतसमेतका नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतबाट भएको मिति २०६८।११।२८ को आदेश ।

निवेदक किशुनदास कथवनियाँ विपक्षी भएको बिगो मुद्दामा सर्लाही जिल्ला अदालतको आदेशउपर निवेदकको यस पुनरावेदन अदालतमा निवेदन परी कैफियत प्रतिवेदनसमेत भई कानूनबमोजिम अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी कानूनबमोजिम नै यस अदालतबाट आदेश भएको हुँदा यस अदालतको उक्त आदेशबाट रिट निवेदनमा उल्लेख गरेबमोजिम रिट निवेदकको हक हनन् नभएकोले रिट खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

यस अदालतको तहसिल शाखा

तथा तहसिलदारबाट जिल्ला अदालत नियमावलीबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी पञ्चकिर्ते मोल कायम भएको काम कारवाहीबाट निवेदकको कुनै हक अधिकारमा प्रतिकूल असर परेको नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुन अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको सर्लाही जिल्ला अदालतका तहसिलदारको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

यस अदालतको तहसिल शाखाबाट जिल्ला अदालत नियमावलीको प्रक्रिया पूरा गरी पञ्चकिर्ते मोल कायम भएको काम निवेदकको निवेदन परी कार्यवाही भई यस अदालतबाट मिति २०६७।१०।६ मा भएको आदेशबाट निवेदकको कुनै हक अधिकारमा प्रतिकूल असर परेको नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुन अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको सर्लाही जिल्ला अदालतका तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरियो ।

यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो होइन भनी निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. विपक्षीमध्येका रामपति साह कलवार वादी भई चलेको लेनदेन मुद्दाको फैसलाबमोजिम बिगो भरिभराउतर्फ कारवाही चलेकोमा निवेदनमा उल्लिखित कि.नं. ३०६ को जग्गाको मिति २०६७।६।१६ गतेमा जायजाती भई आएको र उक्त जायजाती मुचुल्काबमोजिम प्रतिकड्डा रु. ५०,०००।- मूल्य पर्ने उल्लेख भई आएको अवस्था छ । जायजात पछि बिगो भरिभराउको प्रक्रियामा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५ बमोजिम तहसिलदारले पञ्चकिर्ते मोल कायम गर्ने क्रममा मिति २०६७।८।१५ गते उक्त कि.नं. ३०६ को जग्गाको मोल प्रतिकड्डा २१,०००।-हुने भनी मूल्य निर्धारण गरेको देखियो ।

३. तहसिलदारबाट भएको उक्त जग्गाको मूल्य निर्धारण गलत र बेरीतको भएको भन्ने निवेदन

परेको सन्दर्भमा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(५) मा उल्लेख भएबमोजिम मूल्य निर्धारण गर्दा विचार गर्नुपर्ने विभिन्न कुराहरूलाई आधार मानी निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ। जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(५) को व्यवस्था हेर्दा उक्त नियममा उल्लिखित अन्य आधारहरूका अतिरिक्त नियम ७५(५)(घ) मा तायदात गर्दा भई आएको स्थानीय मूल्याङ्कन अनुसारको मूल्यसमेतलाई आधार लिन सकिने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ भने नियम ७५(५)(ङ) ले मालपोत कार्यालयले रजिस्ट्रेशन दस्तुरको प्रयोजनको लागि निर्धारण गरेको मूल्यसमेतलाई आधार लिन सकिने देखिन्छ। सो आधारबाट हेर्दा जायजात तायदात भई आएको मूल्य प्रतिकड्डा रु.५०,०००।- देखिन्छ भने पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन मुचुल्का हेर्दा मालपोत कार्यालयबाट सो जग्गाको मूल्य न्यूनतम प्रतिकड्डा रु. २९,०००।- कायम भएको भन्ने उल्लेख भई प्रतिकड्डा रु. २९,०००।- मूल्य निर्धारण गरेको देखियो।

४. जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(५)(ङ) ले मालपोत कार्यालयले रजिस्ट्रेशन दस्तुरको प्रयोजनको लागि निर्धारण गरेको मूल्यसमेतलाई पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनको आधार बनाउन सकिने भए तापनि सम्बन्धित जग्गामा गई स्थानीय व्यक्तिहरूको रोहवरमा निर्धारण गरिएको चलन चल्तीको मोल र पछि तहसिलदारले निर्धारण गरेको मोलको बीचमा ठूलो अन्तर भएको देखिन्छ। यसरी ठूलो अन्तर हुनुको विशेष कारण पञ्चकिर्ते मुचुल्कामा उल्लेख गरेकोसमेत नदेखिएबाट जायजात तायदात गरिनुको औचित्यमै प्रश्न चिह्न खडा भएको स्थिति देखिएको छ।

५. यस प्रकार भई आएको जायजात र पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनमा अस्वाभाविक फरक पर्न गएको अवस्था देखिएकोसमेतका आधारमा सर्लाही जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट मिति २०६७।८।१५ मा भएको पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन रितपूर्वकको नदेखिएको हुँदा सो मूल्याङ्कनलाई सदर कायम गर्ने गरी भएको

पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६८।३।१६ को आदेश बेरीतको देखिएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ। अब पुनः यथोचितरूपमा पञ्चकिर्ते मूल्य कायम गरी कारवाही गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिदिएको छ। प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु। प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत : सुमनकुमार न्यौपाने
इति संवत् २०७३ साल वैशाख ५ गते रोज १ शुभम्।

निर्णय नं. ९६०४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७३।१।१२।१
०७०-CI-१३०८

मुद्दा: परमादेश / उत्प्रेषण

पुनरावेदक / विपक्षी : कास्की जिल्ला, पोखरा
उपमहानगरपालिका वडा नं. ८ स्थित जनप्रिय
बहुमुखी क्याम्पस सञ्चालक समितिसमेत
विरूद्ध

प्रत्यर्थी / निवेदक : गण्डकी अञ्चल, कास्की जिल्ला,
पोखरा उप महानगरपालिका वडा नं. १७ घर

भई हाल ऐ. वडा नं. ८ स्थित जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पसका तत्कालीन प्रमुख पदमा कार्यरत रहेको माधवप्रसाद घिमिरे

- निवेदकले करकाप र जोरजुलुमपूर्ण तरिकाले बाध्यतामा राजीनामा दिएको, स्वेच्छाले राजीनामा नदिएको, सहप्राध्यापकको राजीनामा स्वीकृत गर्ने कार्य कानूनसम्मत नदेखिएको, रोजगारीसम्बन्धी नागरिक स्वतन्त्रताको हनन् भएकोसमेत देखिँदा निजलाई सहप्राध्यापक पदबाट बञ्चित गर्ने कार्य नियमसंगत भएको देखिएन भने SMS सम्बन्धी २ जनाको निजी मामिलामा सचेत नगराई वा सफाइको मौकासमेत नदिई पद र रोजगारी नै हरण गर्ने कार्य मनासिब मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं. ९)

पुनरावेदक / विपक्षीका तर्फबाट :

प्रत्यर्थी / निवेदकका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश श्री प्रेमराज कार्की

माननीय न्यायाधीश श्री श्रीमणकुमार गौतम

आदेश

न्या. दीपकराज जोशी : पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०७०।१०।०८ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(क) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ:

म निवेदक विगत दुई दशकभन्दा अगाडिदेखि देशका विभिन्न महाविद्यालयहरूमा प्राध्यापनको कार्य

गर्दै आएको व्यक्ति हुँ । विगत १५ वर्ष अगाडिदेखि जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पसमा उपप्राध्यापकको रूपमा सेवा सुरु गरेको, नेपाली विषयको विभागीय प्रमुख, सहायक क्याम्पस प्रमुख रही निष्ठा र मर्यादाको साथ कर्तव्य निर्वाह गरी आएको र आफ्नो योग्यता र दक्षताले जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पसको एकमात्र सहप्राध्यापक भई प्राध्यापन गर्दै आएको छु । मेरो पूर्ववर्ती क्याम्पस प्रमुख भरतराज गौतमले छाड्नुभएपछि रिक्त हुन आएको क्याम्पस प्रमुख पदमा सञ्चालक समितिले मलाई क्याम्पस प्रमुख नियुक्ति गर्ने निर्णय गरी मिति २०६९।५।१३ देखि क्याम्पस प्रमुखको रूपमा काम गर्ने गरी नियुक्त गरेको हो । मैले क्याम्पस प्रमुख पद समाल्दा शैक्षिक एवं अन्य सबै क्षेत्रमा क्याम्पसको गतिविधि अस्तव्यस्त बनाइएको थियो । यही अव्यवस्थाबाट लाभ उठाइरहेका तत्त्व नै मेरा नियुक्तिको विरुद्ध थिए र मबाट पनि त्यस्तो काम गराई लाभ लिन चाहने योग्यता नपुगेको र गुणस्तर नरहेकालाई पदोन्नती गराउन मलाई निरन्तर दबाव पनि दिएका थिए । यस्ता अवाञ्छित दबावलाई मैले प्रतिकार गर्दै आएको थिएँ ।

मिति २०७०।७।५ को दिन पठनपाठन बन्द रहेको भए पनि प्रशासन खुलेकोले म आफ्नो पदीय दायित्वका कामले गर्दा क्याम्पस गएको थिएँ । उक्त दिन अपराह्न करिब ४.३० बजेको समयमा यसै क्याम्पसका पूर्व का.वा. अध्यक्ष एवं वर्तमान सल्लाहकार परशुराम बरालले क्याम्पसको मूल भवनको तेस्रो तलामा रहेको विश्वविद्यालय अनुदान समिति (U.G.C.) को अफिसमा आउनुहोस् भनी मलाई बोलाउनुभयो र म तेस्रो तलामा पुगेर सो कार्यालय कोठाभित्र खुट्टा राख्नासाथ मलाई निजले क्याम्पसका नाउँमा रहेको र मेरो निजी सिमकार्डसमेत रहेको मोबाइल खोसी घोक्याए । मानव अधिकारकर्मी मानिने विष्णुप्रसाद बरालले मलाई मुन्टाउँदै थप्पड हाने । यी दुवै जनाले बोलिसु भने मारिदिन्छौ भन्दै अन्धाधुन्ध ढाड, घाँटी, खुट्टा, आँखा र मुखमा मुक्का प्रहार गरे । क्याम्पसका सिनेटर लिलाधर बराल पनि आई भकाभक पिटन

थाले। लामो समयदेखि मधुमेहको रोगले पीडित कमजोर शारीरिक अवस्थाको म निवेदकलाई बोलिस् भने तलाई माछौं तेरो छाला ताछौं, क्याम्पस प्रमुख पदबाट राजीनामा लेख् भनेर मलाई एउटा कागज र कलम दिए। कुटपिट, करकाप, जोरजुलुम गरी यी जुलुमीहरूले जे भन्छन् त्यही व्यहोरा लेख्न भनी रहेकै अवस्थामा सञ्चालक समितिका अध्यक्ष दामोदर चालिसे र लेखा शाखामा काम गर्ने गंगा देवकोटा (पौडेल) नामकी एक महिला कर्मचारी पनि त्यही कोठामा आई पुगिन् र हामीलाई नटेर्ने राजीनामा लेख् भनी मेरो इच्छाविरुद्ध करकापका साथ क्याम्पस प्रमुख पदबाट राजीनामा लेख्न बाध्य बनाए। निजहरूले मलाई पहिला क्याम्पस प्रमुख पदबाट मात्र राजीनामा लेख्न लगाएकोमा पछि सहप्राध्यापक पदबाट समेत राजीनामा भनी थप्न लगाए। यिनीहरूले प्रहरीलाई फोन गरी बैदाम इलाका प्रहरी कार्यालयबाट प्रहरी बोलाएका रहेछन्, मेरो विरुद्ध गंगालाई गालीगलौज गरेको भनी कृत्रिम एवं झुट्टो वारदात खडा गरी रहेको पनि रहेछ, मलाई वडा प्रहरी कार्यालय हुँदै जिल्ला प्रहरी कार्यालय लगियो। विरुद्ध खण्डमा लेखिएका दामोदर चालिसे र अन्य परशुराम, विष्णुप्रसाद तथा गंगाउपर कास्की जिल्ला अदालतमा कुटपिट, करकाप मुद्दा दायर गरेको छु। मेरो विरुद्ध गंगा देवकोटाले झुट्टा जाहेरी दिएकी र सो आधारमा केही सार्वजनिक अपराधमा मुद्दा चलाएको छ। लेखिएअनुसार जोरजुलुम करकाप गरी पहिले क्याम्पस प्रमुख पदबाट र पछि सहप्राध्यापक पदबाट समेत राजीनामा भनी थप्न लगाए। विपक्षी दामोदर चालिसेले मिति २०७०।७।५ मै मेरो राजीनामा स्वीकृति गरेको भनी मलाई पत्र दिनुभएकोले मलाई साह्रै अन्याय पर्न गई यो निवेदनका साथ न्यायको याचना गरी सम्मानित अदालतमा प्रवेश गरेको छु।

मिति २०७०।७।५ मा मलाई कुटपिट जोर जुलुम गरी जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पसको क्याम्पस प्रमुख र सहप्राध्यापक पदबाट करकापपूर्ण तवरमा गराइएको कागजको आधारमा विपक्षी दामोदर चालिसेले सञ्चालक समितिको अध्यक्षको हैसियतले

राजीनामा स्वीकृत गरिएको बारे भन्दै मलाई सम्बोधन गरी लेखेको राजीनामा स्वीकृतिको पत्र गैरकानूनी हुनुको साथै नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६(७) ले मलाई प्रत्याभूत गरेको पेशा रोजगार गर्न पाउने नागरिक अधिकारको समेत हनन् भएकोले विपक्षीको उक्त कार्य उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ साथै मबाट गराइएको कथित राजीनामापत्रको आधारमा क्याम्पस प्रमुख र सहप्राध्यापक पदको राजीनामा स्वीकृति गरिएको कार्य कानूनविपरीत एवं गर्न नहुने कार्य गरेको हुँदा मलाई जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पसको क्याम्पस प्रमुख पदमा र सोही क्याम्पसको सहप्राध्यापक पदमा साबिकबमोजिम हाजिर गराई काम काज गर्न दिनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ। साथै निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म म निवेदकलाई क्याम्पस प्रमुख र सहप्राध्यापक पदमा हाजिर भई काम गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भनी निवेदक माधवप्रसाद घिमिरेले मिति २०७०।७।२७ मा गरेको निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिम परमादेशसहितको उत्प्रेषणको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? कानूनसम्मत आधार र कारणसहित म्याद (सूचना) प्राप्त मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र आफैं वा कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३(२) बमोजिम विपक्षीहरूका नाउँमा कारण देखाउ आदेश जारी गरिएको छ।

साथै निवेदकले जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पसको क्याम्पस प्रमुख र सहप्राध्यापक पदमा हाजिर भई काम गर्न दिनु भन्ने अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भनी लिएको मागदाबीका सम्बन्धमा छलफल गर्नु गराउनु पर्ने देखिन आयो। अतः निवेदक माधवप्रसाद घिमिरेले दिएको भन्ने विवादस्पद राजीनामा र तत्सम्बन्धमा क्याम्पस सञ्चालक समितिबाट भए गरेको काम कारवाहीहरू देखिने निर्णय पुस्तिकासहितका जो जे छन् सम्बद्ध कागजहरू समेत

लिई निवेदकको मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गर्ने वा नगर्ने भन्नेसम्बन्धमा छलफलका लागि आफैँ वा कानूनबमोजिमको प्रतिनिधि राखी पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३(क) बमोजिमको सूचना विपक्षीहरू समेतलाई दिनु।

निवेदनमा उल्लेख भएको कास्की जिल्ला अदालतमा विचाराधीन रहेको कुटपिट करकाप मुद्दा र जिल्ला प्रशासन कार्यालय, कास्कीमा विचाराधीन रहेको केही सार्वजनिक अपराध मुद्दाहरूको मिसिलसमेत सोही दिन इजलाससमक्ष देखाई फिर्ता लैजाने गरी सम्बन्धित निकायबाट झिकाउनु र निवेदकलाई समेत सोही दिनको पेसी तारेख तोकी छलफलको लागि पेस गर्नु भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०७०।४।२८ को आदेश।

यसमा आदेशअनुसार जिल्ला अदालत, कास्कीबाट प्राप्त करकाप, कुटपिट मुद्दा र जिल्ला प्रशासन कार्यालय, कास्कीबाट प्राप्त केही सार्वजनिक अपराधसमेतका मिसिल तथा विपक्षीहरूबाट पेस भएका निर्णयपुस्तिकासहितका सम्बद्ध कागजहरू अध्ययन गरियो।

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको नियमानुसार सार्वजनिक बिदाको समय रहेको २०७०।७।५ का दिन करकापपूर्ण कार्य गरी गराई क्याम्पस प्रमुख पदबाट राजीनामा लेख्न लगाई पछि नेपाली विषयको सहप्राध्यापक पदबाट समेत राजीनामा दिएको व्यहोरा थप्न लगाई सोही दिन राजीनामा स्वीकृतिको पत्र दिएको भन्ने निवेदनको व्यहोरा रहेको छ। सम्बन्धित कागजातहरू हेर्दा २०७०।७।५ गते द.नं. १४ मा दर्ता भएको राजीनामामा सञ्चालक समितिबाट पछि अनुमोदन गर्ने गरी पत्र दर्ता गरी राजीनामा स्वीकृत भएको पत्र तयार गरिदिने भन्ने व्यहोरा लेखी सञ्चालक समितिका अध्यक्षले सहिछाप गरेको देखिन्छ। यससम्बन्धमा कास्की जिल्ला अदालतमा कुटपिट करकाप मुद्दा विचाराधीन रहेको भन्नेसमेत देखिन्छ।

क्याम्पस प्रमुख र सहप्राध्यापक पदको नियुक्ति तथा कारवाहीको प्रक्रिया एवं अधिकार

र सुविधासमेत अलग अलग रहेको परिप्रेक्ष्यमा उल्लिखित व्यहोराबाट राजीनामा स्वीकृत गर्ने कार्य सुविधा सन्तुलन (balance of convenience) समेतको दृष्टिबाट हेर्नुपर्ने भई नेपाली विषयको सहप्राध्यापक पदमा सम्म पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३ क(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको देहाय २ मा उल्लेख भएको सर्तको अधीनमा रही यस अन्तरिम आदेशबाट विपक्षी जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पसलाई क्षति हुन गएमा सोसमेत बेहोर्ने लिखित प्रतिबद्धतासहितको कागज निवेदकलाई यसै अदालतमा गराई, सहप्राध्यापक पदमा सम्म मात्र अध्यापनको काम गर्न पाउने गरी हाजिर गराउनु भनी पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३ क(१) बमोजिम विपक्षीहरूका नाउँमा यो अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०७०।८।१३ को आदेश।

विपक्षीले जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पसको क्याम्पस प्रमुख एवं सहप्राध्यापक पदबाट नैतिकताको कारण देखाउँदै मिति २०७०।७।५ मा आफ्नै स्वहस्तले राजीनामा लेखेर क्याम्पसको सञ्चालक समितिको अध्यक्ष म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता दामोदर चालिसेलाई दिनुभएको हो। उक्त राजीनामा जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पस (स्थापना २०४८) को नियमावली २०५४ (छैटौँ संशोधन २०६९) को नियम ८.३.८ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सोही दिन उक्त राजीनामापत्र स्वीकृत गरी राजीनामा स्वीकृत भएको जानकारी पत्र विपक्षी निवेदकलाई दिइएको हो। विपक्षीले क्याम्पसमा पेस गरेको राजीनामापत्र करकाप हो बदर गरिपाउँ भनी कास्की जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर गर्नुभएको कुरा आफ्नै निवेदनमा खुलाउनुभएको छ। करकाप हो होइन भन्ने तथ्यको प्रश्न सुरु अदालतमा विचाराधीन रहेको अवस्थामा नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६(७) आकर्षित हुन सक्दैन। विवादित विषयवस्तुको किनारा लगाउने मार्ग रिट क्षेत्राधिकार होइन। साथै क्याम्पस सञ्चालक

समितिको अध्यक्षको हैसियतले राजीनामा स्वीकृत गरी विपक्षीलाई दिएको पत्रले उत्प्रेषणको आदेशले बदर गर्न मिल्दैन । सञ्चालक समितिको निर्णयले विपक्षीलाई हटाएको होइन । स्वेच्छाले दिएको राजीनामा स्वीकृत हुने गर्ने कार्य निर्णय होइन । अकाट्य, विवादरहित र तथ्य विनाको मागदाबी खारेज भागी छ, खारेज गरिपाउँ ।

मैले विपक्षीलाई निन्दनीय ढंगले क्याम्पस प्रमुख एवं सहप्राध्यापक पदबाट करकाप तवरले राजीनामा गराउनु पर्ने कुनै व्यक्तिगत एवं सांगठनिक तथा राजनैतिक कारण छैन । विपक्षीको कुनै प्रकारको रिसइवी थिएन छैन । जहाँसम्म विपक्षीले क्याम्पस प्रमुख एवं सहप्राध्यापक पदबाट राजीनामा दिनुपर्नेसम्म परिस्थिति सिर्जनाको कुरा छ, तत्सम्बन्धमा क्याम्पसको कर्मचारी गंगा देवकोटा जो बयस्क एकल महिला हुन्, उनीप्रतिको विपक्षीको कुदृष्टि, गलत व्यवहारयुक्त टेलिफोन संवाद, मोबाइल एस.एम.एस.का साथै सेक्सुयल हेरेसमेन्टयुक्त घटित व्यवहार सहन गर्न नसकी गंगा देवकोटाले जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पसको कर्मचारी संघ, प्राध्यापक संघमा लिखित उजुरी गरेपछि विपक्षीको बौद्धिक तथा प्राज्ञिक आचरणहीनता प्रकाशमा आएपछि विपक्षीको नैतिक धरातल भासिन पुगेपछि, आत्माग्लानिस्वरूप सो राजीनामा आएको विषयमा लिखत जवाफ प्रस्तुतकर्ता क्याम्पसमा सेवारत शिक्षक कर्मचारीहरू स्पष्ट छौं, छन् । युवा अवस्थाका तीन हजार छात्रछात्राको अभिभावकत्व सुम्पेका विपक्षीको चरित्रहीन हरकत सार्वजनिक भइसकेको अवस्थामा अब पुनः विपक्षीको क्याम्पसमा पुनरागमनबाट छात्रछात्राहरूका उद्वेग क्याम्पस प्रशासनले थेग्न सक्ने अवस्था छैन । पूर्ण सामुदायिक क्याम्पससँग अन्तरसम्बन्धित र आबद्ध अभिभावक, विद्यार्थी एवं सिंगो समुदायप्रति उत्तरदायी रही प्रतिनिधित्व गर्नुपर्ने क्याम्पस सञ्चालक समिति एवं अध्यक्षले विपक्षीलाई सहप्राध्यापकको हैसियतमा हाजिर गराए पनि निजबाट सम्पादन हुने कार्य स्वीकार्य बनाउन नसकिने परिस्थिति सिर्जना भएको व्यावहारिक

धरातलीय यथार्थतालाई समेत मनन गरी र स्वयं विपक्षी पनि हालसम्म सहप्राध्यापक पदमा हाजिर हुन नआएको अवस्था हुँदा सम्मानित अदालतबाट मिति २०७०।८।१३ गतेका दिन जारी भएको अन्तरिम आदेशसमेत खारेज गरी निवेदन मागदाबी नपुग्ने ठहर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख भएको जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पस सञ्चालक समिति र ऐ. का अध्यक्ष दामोदर चालिसेको मिति २०७०।९।७ को लिखित जवाफ ।

यसमा निवेदक माधवप्रसाद घिमिरेले जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पसको क्याम्पस प्रमुख पदबाट दिएको राजीनामा सम्बन्धमा कास्की जिल्ला अदालतमा मिति २०७०।७।२६ मा कुटपिट करकाप मुद्दा दायर भई विचारधिन रही सोमा ठहरेबमोजिम हुने नै हुँदा र निवेदकको प्राध्यापन गर्न पाउने हक नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६(७) ले प्रत्याभूत गरेको पेसा रोजगारको अधिकारमा मिति २०७०।७।५ को राजीनामा स्वीकृत गरिएको भन्ने विपक्षी क्याम्पस सञ्चालक समितिका अध्यक्षको पत्रबाट स्वीकृत गरिएको पत्र उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । निवेदकलाई नेपाली विषयको सहप्राध्यापक पदमा हाजिर भई काम गर्न दिनु भनी विपक्षीका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ भनी पुनरावेदन अदालत, पोखराले मिति २०७०।१०।०८ मा गरेको फैसला ।

पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसलामा चित्त बुझेन । विपक्षी माधवप्रसाद घिमिरेले आफू २०६९।५।१३ देखि जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पसको क्याम्पस प्रमुख पदको रूपमा सेवा गर्दै आएकोमा हाल नैतिकताको दृष्टिकोणले सो पदमा रहिरहन उपयुक्त नभएकोले मैले क्याम्पस प्रमुख र नेपाली विषयको सहप्राध्यापक पदबाट राजीनामा दिएको छु । राजीनामा स्वीकृत गरिदिनु हुन अनुरोध गर्दछु भनी मिति २०७०।७।५ गते क्याम्पसको सञ्चालक समितिको अध्यक्षसमक्ष राजीनामा पेस गर्नुभएको र सो राजीनामा अध्यक्षद्वारा सोही दिन तोक लगाई राजीनामा स्वीकृत

गरी राजीनामा स्वीकृत भएको पत्रसमेत सोही दिन विपक्षी माधवप्रसाद घिमिरेले बुझ्नु भई क्याम्पस प्रमुख र सहप्राध्यापकको पदबाट विपक्षी राजिखुसीले सेवा निवृत्त भई बस्नुभएको हो । सो राजीनामा दिनुपर्ने कारणमा विपक्षीले नैतिकतालाई आधारको रूपमा उल्लेख गर्नुभएकै छ । विपक्षीको नैतिकतामाथि किन प्रश्न खडा भयो तत्कालीन परिस्थिति चर्चा खोजीको विषय थियो । क्याम्पसमा सेवारत कर्मचारी गंगा देवकोटा (पौडेल) ले जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पसको कर्मचारी संघमा विपक्षी माधवप्रसाद घिमिरेबाट आफ्नो अस्तित्व असुरक्षित भएको भनी २०७०।७।५ का दिन निवेदन दिनुभएको रहेछ । त्यसरी ठूलो पदको कार्यकारी प्रमुखले मातहतका महिला कर्मचारीमाथि गरेको अशोभनीय अन्यायपूर्ण व्यवहार प्रकाशमा आएपछि विपक्षीले नैतिकताको कारण देखाउँदै जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पसबाट नै अलग हुने इरादाले स्वहस्त लिखित राजीनामा पेस गर्नुभएको हो । निजलाई राजीनामा दिन बाध्य पारिएको र पार्नुपर्ने बाह्य कुनै रिसइवी, द्वेष केही थिएन । यसरी पद र सेवाबाट राजीनामा गरेको विषय छापा समाचारमा आएपछि सामाजिक लोकलाजबाट बचनका विपक्षी अदालत प्रवेश गर्नुभएको सम्म हो । यसरी स्वहस्ताक्षरले लेखेको राजीनामा स्वीकृत भइसकेपछि राजीनामा करकापमा पारी लेखेको हुँ बदर गराई पाउँ भनी कास्की जिल्ला अदालतमा करकाप मुद्दा दायर भई हालसम्म विचाराधीन रहिरहेको पृष्ठभूमिमा सो विवादको राजीनामा करकापबाट भएको हो होइन भन्ने तथ्यको प्रश्न निरूपण सो अदालतबाट भई नसक्दै र अदालतमा मुद्दा विचाराधीन रहँदाकै अवस्थामा मनोगतरूपमा राजीनामालाई करकापमा भएको भनी राजीनामा स्वीकृत गरिएको पत्र उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर गरी भएको फैसला कानूनविपरीत छ ।

अतः विपक्षीले स्वहस्तद्वारा स्वेच्छाले राजीनामा दिई लोकलाजबाट बचनका लागि पछिबाट करकापमा राजीनामा दिन लगाए भन्ने आरोप मिथ्या हुँदाहुँदै बनावटी एवं तुच्छ भई अदालतलाई घोर झुक्यानमा पारी दायर गरेको प्रस्तुत निवेदन खारेज

गर्नुपर्नेमा उल्टो सुनुवाईको मौकासमेत नदिई पद र रोजगारी नै हरण गरेको देखियो भन्दै गलतरूपमा भएको पुनरावेदन अदालत, पोखराको उक्त फैसला उल्टी गरी विपक्षी माधवप्रसाद घिमिरेले दिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पसको सञ्चालक समितिसमेतले यस अदालतमा गरेको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरियो । जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पस पोखराको सञ्चालक समितिसमेतले यस अदालतमा गरेको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्ने हो होइन र पुनरावेदन अदालत, पोखराले गरेको फैसला मिलेको छ छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

यसमा निवेदकलाई कुटपिट, जोरजुलुम गरी क्याम्पस प्रमुख तथा सहप्राध्यापक पदबाट करकापपूर्ण तरिकाले राजीनामा गराइएको र सोही दिन स्वीकृत गरिएको कार्य नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ ले प्रत्याभूत गरेको पेसा तथा रोजगारीको अधिकारलाई हनन गरेकोले क्याम्पस प्रमुख तथा सहप्राध्यापकको पदबाट दिएको राजीनामा स्विकृत गरिएको पत्र उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकलाई हाजिर गराई कामकाजमा लगाउनु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी गर्नुभएको निवेदन व्यहोरा भएकोमा विपक्षी क्याम्पससमेतको तर्फबाट निज माधवप्रसाद घिमिरेले स्वहस्तद्वारा स्वेच्छापूर्वक नैतिकताको आधार देखाई दिएको राजीनामा स्वीकृत भई राजीनामा स्वीकृतिको जानकारी पत्रसमेत निवेदकले बुझिलिएको अवस्थामा कानूनप्रदत्त हकमा आघात पुगेको भनी पर्न आएको विपक्षीको निवेदन खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भनी जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पससमेतले लिखित जवाफ लगाएकोमा सुरु पुनरावेदन अदालत, पोखराले क्याम्पस प्रमुख पदबाट जबरजस्ती राजीनामा गराएकोमा कास्की जिल्ला अदालतमा चलेको कुटपिट र करकाप मुद्दामा पछि ठहरेबमोजिम हुने र नेपाली विषयको सहप्राध्यापक पदबाट राजीनामा स्वीकृत

गरिएको पत्र उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निजलाई नेपाली विषयको सहप्राध्यापक पदमा अध्यापन गर्न दिनु दिलाउनु भनी परमादेशको आदेश जारी भई पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट फैसला भएकोमा सो फैसलामा चित्त नबुझाई क्याम्पस सञ्चालक समितिसमेतले यस अदालतमा पुनरावेदन गरेको देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचारगर्दा, कानूनद्वारा स्थापित निकायभित्र सरकारको स्वामित्व वा नियन्त्रणमा रहेका निकायहरू, सरकारबाट बजेट प्राप्त गर्ने निकायसमेत पर्दछन्। जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पस अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वशासित संस्था हो। क्याम्पस नियमावली, २०५४ को प्रस्तावनामा त्रि.वि. ऐन, २०४९ को दफा २६ अनुसार सम्बन्धन प्राप्त संस्थाको रूपमा स्थापित भएको संगठित संस्था र कानूनी व्यक्ति हो। कानूनी व्यक्तिले कानूनद्वारा प्रदान गरिएको अधिकारबमोजिम मात्र कार्य गर्न सक्छ र गर्नुपर्ने पर्दछ। कानूनले प्रदान गरेको अधिकारको परिधि नाघेर उसले कुनै कार्य गर्दछ भने त्यस्तो कार्यले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न सक्दैन। कुनै पनि सरकारी स्वामित्व वा कुनै अमुक स्वामित्वमा सञ्चालन भएको भएपनि सामान्य तथा विशेष कानूनले निर्धारण गरेको सिमारेखा उल्लङ्घन गर्ने कार्य कहीं कतैबाट हुनुहुँदैन।

३. यस सन्दर्भमा क्याम्पस प्रमुख र सहप्राध्यापक भनेको अलग अलग दायित्व, कर्तव्य र प्रकृतिका कानूनी पद हुन्। जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पस पोखराको नियमावली, २०५४ को नियम १०.१.३ अनुसार क्याम्पस सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने प्राध्यापक र कर्मचारीको नियुक्ति छनोट समितिको सिफारिसका आधारमा गर्ने र सहायक क्याम्पस प्रमुख, प्राध्यापक, शिक्षक तथा कर्मचारीहरूको राजीनामा स्वीकृत गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार क्याम्पस प्रमुखकै हुने उल्लेख भएकोमा निज क्याम्पस प्रमुख माधवप्रसाद घिमिरेको राजीनामा क्याम्पस सञ्चालक समितिका अध्यक्ष दामोदर चालिसेबाट स्वीकृत गरिएको विषय नै विचारणिय रहन आयो।

४. त्यस्तै शिक्षक तथा कर्मचारीहरूको सेवा अवधीका सम्बन्धमा शिक्षक तथा कर्मचारी सेवासम्बन्धी विनियम, २०६३ ले सेवा अवधीको उमेरको हद ६३ वर्ष पूरा भएपछि मात्र अनिवार्य अवकाश दिने व्यवस्था रहेकोमा निज माधवप्रसाद घिमिरेको उमेर ५२ वर्ष भएको देखिएकोले विनियमावलीमा उल्लेख गरेको उमेर पुगी अवकाश दिएकोसमेत देखिएन भने क्याम्पसका अरू कुनै पनि शिक्षक तथा कर्मचारीले राजीनामा दिएकोसमेत देखिएन। क्याम्पसका कुनै पनि शिक्षक तथा कर्मचारीले राजीनामा दिन चाहेमा सामान्यतः तीन महिना अगाडि अग्रिम सूचना दिई राजीनामा दिन सक्नेछन् भन्ने ऐ. विनियमावलीको नियम ४८ मा उल्लेख छ। यहाँ उक्त अवस्थाको विद्यमानता पनि देखिएन। यसैगरी सेवाबाट हटाउने वा बर्खास्त गर्ने सम्बन्धमा क्याम्पस सञ्चालक समितिले क्याम्पस प्रमुखको सिफारिसमा हटाउन वा बर्खास्त गर्न सक्ने प्रावधान सोही क्याम्पसको शिक्षक तथा कर्मचारी सेवासम्बन्धी विनियम, २०६३ को नियम ३५ ले गरेको पाइयो। उक्त विनियमको नियम ३६ मा २० वर्ष सेवा गरिसकेका क्याम्पसका कुनै शिक्षक वा कर्मचारीले नियुक्त गर्ने अधिकारीसमक्ष स्वेच्छिक अवकाश लिन पाउने व्यवस्था गरेको देखिन्छ।

५. निवेदक माधव घिमिरेको सहप्राध्यापक पदको सेवा अवधी २० वर्ष पुगेको पनि देखिँदैन भने क्याम्पस प्रमुख पदमा पनि पूरा ४ वर्ष सेवा अवधी पुगेको देखिँदैन। यसबाट निवेदकले सेवा अवधी नै नपुगी विना कारण विनियमावलीविपरीत हुने गरी स्वेच्छिक अवकाशको लागि पदबाट राजीनामा गर्न निवेदन दिए होलान भन्ने तर्क युक्तिसंगत देखिँदैन। अर्कोतर्फ यदि निजले राजीनामाको लागि निवेदन दिएको भएपनि स्वेच्छाले राजीनामा नगरेको भनी प्रस्तुत निवेदन निजले अदालतमा दिनुपर्ने आवश्यकता नै रहने थिएन। त्यसैले स्वेच्छाले राजीनामा नदिएको भन्ने कुरा निवेदकले २०७०।७।२९ मा जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पस पोखराको सञ्चालक समितिका अध्यक्ष समक्ष पेस गरेको निवेदनबाट समेत देखिन्छ।

करकाप गरे नगरेको भन्ने सम्बन्धमा कास्की जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर भई विचाराधीन रहेको हुँदा त्यसतर्फ सोही अदालतबाट ठहर हुने नै हुँदा सोतर्फ केही बोलिरहनु परेन ।

६. यसैगरी मिसिल संलग्न राजीनामा भनिएको पत्रको शिरमा लेखिएको व्यहोरा सरसर्ती हेर्दा प्रशासनलाई सम्बोधन गरी पत्र दर्ता गरी राजीनामा स्वीकृत भएको पत्र तयार गरिदिनेभन्ने व्यहोरा उल्लेख भएकोमा पछिबाट सोही निवेदनको तोक आदेशको व्यहोरामा थप गरी श्री एकनारायण अर्याल पछि अनुमोदन गर्नेगरी सञ्चालक समितिबाट भन्ने वाक्यांश थप गरेको देखियो । सोही निवेदनको तल व्यहोरामा क्याम्पस प्रमुख भन्ने शब्दको पछि र नेपाली विषयको सहप्राध्यापक भन्ने वाक्यांश थप गरिएको निवेदनबाट देखिन्छ । यसरी पहिले एकपटक तोक आदेश जनिई सकेको निवेदनपत्रको शिर व्यहोरामा पछिबाट अलग आकृतिको अक्षर थप गरी फरक अर्थ निस्कने किसिमबाट व्यहोरा संशोधन गरेको देखिन्छ ।

७. क्याम्पस प्रमुखको पद विनियममा तोकिएबमोजिमको व्यवस्थापकिय पद हो जसको कार्यकाल चार वर्षको रहन्छ भनिएको छ । तर सहप्राध्यापकको कार्यकाल तोकिएको छैन भने निजको कर्तव्य नै प्राध्यापन गर्नु हो । क्याम्पस प्रमुख नियुक्ति र बर्खास्तको नियम नै फरक छ । व्यवस्थापन समितिले क्याम्पस प्रमुखलाई शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी विनियम, २०५४ बमोजिम कारवाही गर्न सक्दछ भने सहप्राध्यापकलाई क्याम्पस प्रमुखले कारवाही गर्ने प्रावधान पनि त्यही विनियममा गरिएको छ ।

८. त्यसैगरी लेखा शाखामा काम गर्ने कर्मचारी गंगा देवकोटा (पौडेल) र यी निवेदक माधवप्रसाद घिमिरेका बीच भएको SMS, कार्यस्थलमा काम गर्न बाधा व्यवधान पुर्याएको र निजलाईमानसिक तनाव दिएको भन्ने सम्बन्धमा पीडित भनिएकी गंगा देवकोटाले कर्मचारी संघमा मिति २०७०।७।५ मा उजुरी निवेदन गरेको देखियो । सो निवेदनको अन्तमा बैठकमा पेस गरी छलफल गरी निर्णय गर्ने भन्ने मिति

२०७०।७।५ को तोक आदेशमा लेखेको देखियो । सोही दिन यी निवेदकले क्याम्पस प्रमुख र सहप्राध्यापक पदबाट राजीनामाको निवेदन लेखेको देखिन्छ । त्यसैगरी सोही दिन उक्त निवेदन क्याम्पस सञ्चालक समितिका अध्यक्षबाट स्वीकृत गरी सोही दिन नै राजीनामा स्वीकृतको जानकारी पत्र यी निवेदकलाई बुझाएको देखिन्छ । यस्तो कार्यबाट निवेदकलाई सो उजुरीको सम्बन्धमा आफ्नो कुरा भन्ने मौकासमेत प्रदान गरेको देखिँदैन । सुनवाईको मौकासमेत नदिई निवेदक माधवप्रसाद घिमिरेको राजीनामा स्वीकृत गर्ने गरेको कार्य कानून अनुकूल भएको मान्न मिलेन ।

९. यसर्थ निवेदक माधवप्रसाद घिमिरेले करकाप र जोरजुलुमपूर्ण तरिकाले बाध्यतामा राजीनामा दिएको, स्वेच्छाले राजीनामा नदिएको, सहप्राध्यापकको राजीनामा स्वीकृत गर्ने कार्य कानूनसम्मत नदेखिएको, रोजगारीसम्बन्धी नागरिक स्वतन्त्रताको हनन् भएकोसमेत देखिँदा निजलाई सहप्राध्यापक पदबाट बञ्चित गर्ने कार्य नियमसंगत भएको देखिएन भने SMS सम्बन्धी २ जनाको निजी मामिलामा सचेत नगराई वा सफाइको मौकासमेत नदिई पद र रोजगारी नै हरण गर्ने कार्य मनासिब मान्न सकिँदैन भने अर्कोतर्फ क्याम्पस प्रमुखको पदबाट दिएको राजीनामाका सम्बन्धमाकास्की जिल्ला अदालतमा मिति २०७०।७।२६ को कुटपिट करकाप मुद्दा दायर भई मुद्दा विचाराधीन रहेकोले उक्त तथ्यका सम्बन्धमा सम्बन्धित अदालतबाट ठहरेबमोजिम हुने नै हुँदा सो विषयमा हाल केही बोलिरहनु परेन । यस्तो अवस्थामा निवेदकलाई सहप्राध्यापक पदबाट दिएको राजीनामा स्वीकृति भएको पत्र उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी सोमा काम गर्न दिनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरेको पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसला मनासिब नै देखियो ।

१०. अतः निवेदक माधवप्रसाद घिमिरेले जनप्रिय बहुमुखी क्याम्पसको क्याम्पस प्रमुख पदबाट दिएको राजीनामाको सम्बन्धमा सम्बन्धित अदालतबाट कुटपिट करकाप मुद्दा दायर भई विचाराधीन रहेकोमा

सोमा ठहरेबमोजिम हुने नै हुँदा निवेदकको प्राध्यापन गर्न पाउने नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६(७) ले प्रत्याभूत गरेको पेसा रोजगारको अधिकारमा मिति २०७०।७।५ को राजीनामा स्वीकृत गरिएको भन्ने प्रत्यर्थीको पत्रबाट स्वीकृत गरिएको पत्र उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । निवेदकलाई नेपाली विषयको सहप्राध्यापक पदमा हाजिर भई काम गर्न दिनु भनी विपक्षीका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ भनी पुनरावेदन अदालत, पोखराले मिति २०७०।१०।८ मा गरेको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी विपक्षीहरूबाट परेको पुनरावेदन जिकर पुग्न सक्दैन ।

उक्त रायमा सहमत छु
न्या.जगदीश शर्मा पौडेल

इजलास अधिकृत: प्रेम खड्का
इति संवत् २०७३ साल वैशाख १२ गते रोज १ शुभम् ।

निर्णय नं. ९६०५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा
फैसला मिति : २०७२।११।२।१
०७०-WO-०२३९

मुद्दा : परमादेश

निवेदक : राजबोल गिरीको नाति तुलसी गिरीको छोरा
खोटाङ जिल्ला महादेवस्थान गा.वि.स. वडा

नं ४ हलेसि गुठी बस्ने वर्ष ७८ को बमप्रसाद
गिरीसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, डिल्लीबजार,
काठमाडौंसमेत

- ताम्रपत्रबाट पुजारी भएका हलेसी महादेव मन्दिरका मनोहर गिरीको सन्तान यी निवेदकहरू भएको कुरामा विवाद छैन । यस्तो पुजारीको शिष्य प्रशिष्यबाट पूजाआजा गराउनु पर्ने गरी यो गुठीको व्यवस्था भई यसको लागि जग्गा आदि समेत प्रदान भएको राज्य प्रमुखको काम कारवाहीलाई गुठी संस्थानले सम्मान र आदर गर्नुपर्ने ।
- मनोहर गिरीका शिष्य प्रशिष्य यी निवेदक सन्तान बाहेक अरु देखिन आएका छैनन् । मनोहर गिरीका हकवाला निवेदकसमेतका सन्तानले कुनै बेहिसाब गरेमा सफाइको मौका दिई पालोवालालाई निकाल्न नसकिने होइन । त्यसपछि निजहरूका हकवाला भएमा हकवालाले र नभएमा मात्र गुठी संस्थानले पुजारीसमेतको बन्दोबस्त गर्दा ताम्रपत्र र खड्गनिसानाको पनि सम्मान हुन्छ । सो नभई अचानक नयाँनयाँ पुजारी नियुक्त हुँदा भक्तजनले पनि कतैनकतै केही असजिलो महसुस गर्ने परिणाम आउन सक्छ । पूजाआजाको आफ्नै गोपनीयता र विधिविधान हुन्छ जुन गोप्यरूपमा गायत्री मन्त्र जस्तै अरुले थाहा नपाउने गरी शिष्य प्रशिष्य वा पुस्ता दरपुस्ता हस्तान्तरण हुन्छ । यो खास कला र सीप पनि हो । यसकारण जबसम्म मनोहर गिरीका शिष्य प्रशिष्य र सन्तानबाट मन्दिरको पूजाआजा विधिविधानबमोजिम हुन्छ त्यसमा बिना मतलब खलल पार्नु

- उचित हुँदैन । यसप्रकारको खललबाट धर्मकार्यको संरक्षण भएको मान्न नमिल्ने ।
- व्यवहारबाट पनि विपक्षीहरूले मनोहर गिरीका सन्तानको विकल्पमा अरु राम्रो र उपयुक्त पुजारी पाउन सकेको देखिँदैन । अतः निवेदकहरूलाई पुजारी भनी ५ वर्षको लागि विपक्षी संस्थानले नियुक्ति दिएको मिले पनि निज पुजारीहरूलाई अवरोध हुने गरी गुठी संस्थानले समिति आदि गठन गरी कुनै काम कुरा गर्नु फलदायी हुने नदेखिने ।
  - ताम्रपत्र आदिको सम्मान गरेर सम्पत्ति आदिको हिसाबकिताब र व्यवस्थापन भने गुठी संस्थानले अवश्य गर्न सक्छ । तर सनातनबाट चली आएको परम्पराअनुसार हलेसी महादेवको नित्य पूजाआजा सञ्चालन गर्न महन्त मनोहर गिरीका शिष्य प्रशिष्य र सन्तानमध्ये यी रिट निवेदकहरूलाई परम्परागत पूजाआजा गर्नबाट हलेसी महादेव व्यवस्थापन समितिले रोक्नु न्यायोचित नदेखिने ।

(प्रकरण नं. १७)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता रामप्रसाद भण्डारी

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता भरतलाल शर्मा, विद्वान् अधिवक्ता हरिन्द्रप्रसाद राई

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०३२, अङ्क ११, नि.नं. ९४६
- ने.का.प. २०४६, अङ्क ४, नि.नं. ३८०४
- ने.का.प. २०४८, अङ्क १०, नि.नं. ४३११
- ने.का.प. २०६३, अङ्क १, नि.नं. ७६४१
- ने.का.प. २०६४, अङ्क १०, नि.नं. ७८८५
- ने.का.प. २०६६, अङ्क १०, नि.नं. ८२३८
- ने.का.प. २०६७, अङ्क १, नि.नं. ८३००
- ने.का.प. २०६८, अङ्क ४, नि.नं. ८६०४

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २३
- गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६, १७, १९, ३६

आदेश

न्या.गोविन्दकुमार उपाध्याय : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७ (२) बमोजिम यसै अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर आदेश यसप्रकार छः-

तत्कालीन राजा श्री ५ गीर्वाणयुद्ध विक्रम शाहबाट वि.सं. १८४३ मा महन्त मनोहर गिरीलाई हलेसी महादेव मन्दिरको नित्य नैमित्य पूजाआजा चलाउने गरी सर्वाङ्ग माफ गरी गुठी चलाउन ताम्रपत्र बक्सको थियो । तत्कालीन अवस्थामा पुजारीको स्वर्गवास भएपछि हाम्रो बाजे राजबोल गिरीलाई पूजा चलाउन लालमोहर बक्स भई पूजा चलाई आएका थियो । बाजे राजबोल गिरीको २००५ सालमा स्वर्गवास भएपछि वहाँका ३ छोरा भएकोले पुनः २००६ साल पौष २९ गते खड्ग निसाना भई ११ वर्ष आलोपालोमा ३ भाइ छोराहरूमध्येका जेठा धनबहादुरको २०३७ सालमा माइला तुलसीको २०४२ मा र कान्छा अमृत गिरीको २०४९ सालमा देहान्त भएपछि तिनैको सन्तानले मन्दिरको नित्य नैमित्य पूजा चलाई आएका र हालसम्म निजहरूका सन्तान हामीहरूले पूजा चलाएका छौं । यसरी पूजाआजा सञ्चालन गरी आउने क्रममा गुठी संस्थानले पुजारी नियुक्ति प्रक्रिया थालेकाले प्रक्रियाबमोजिम हाम्रा शाखा सन्तानले गुठी चलाई आएको छौं । हाम्रो शाखा र सन्तानले जिउता भर भलाउन पाउने गरी राजा गीर्वाणयुद्ध विक्रम शाहबाट बक्स भएको लालमोहरबमोजिम हलेसी महादेव गुठीको सञ्चालन पूजाआजा नित्य नैमित्य चलि रहेकै अवस्थामा हलेसी महादेव धार्मिक दृष्टिकोणले र

पुरातात्विक दृष्टिकोणले देशकै गहना भएकोले त्यसको संरक्षण र संवर्द्धन गर्न तत्कालीन श्री ५ को सरकारले हलेसी महादेवस्थान विकास समिति गठन आदेश २०५३ जारी गरी नेपाल राजपत्रमा २०५४।२।६ मा सूचना प्रकाशित गरेको थियो। सोही सूचना आदेश बमोजिम समिति गठन भएपनि गठन हुँदाको अवस्थामा हाम्रा पुर्खाले जिम्मा पाएको गुठी सञ्चालन र नित्य नैमित्य पूजाआजामा समितिबाट हस्तक्षेप नभए पनि अन्य कुरामा समय समयमा अवरोध हुन थाल्यो।

गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, डिल्लीबजारको च.नं. २०८३ मिति २०६१।१२।११ को पत्रबमोजिम खोटाङमालबाट २०६१।१२।२४ को आलोपालोसँग पूजा सञ्चालन गर्ने भनी ५ वर्षको लागि नियुक्ति पाएपछि २०६१।१२।१ देखि म रिट निवेदकमध्येको बमप्रसाद गिरीको पालो थियो। परम्पराअनुसार नित्य नैमित्य पूजा चलाउँदै आएकोमा माओवादी द्वन्द्वका कारण २०६२।८।१ गतेको दिन पुजारीमध्येका भवानीशंकर गिरीको घरमा सुरक्षित राखिएका शिवजीलाई पहिराउने गरगहना सुनचाँदी लत्ताकपडा बाकस गुठीका कागजपत्र भाँडा बर्तनसमेत सबै जबरजस्ती उठाई आफूखुसी गुफा समिति चयन गरी सम्पूर्ण सामान विपक्षी गजुरमान राईसमेतका माओवादीले समितिको जिम्मालगायतको र १८६१ को ताम्रपत्रबमोजिम हामीले भोगचलन गर्दै आएको खेत पनि कब्जा गरी नदिने परम्परा रीतिथिति पूजाआजा बन्द गरी कार्य गर्न नदिएकाले माओवादी द्वन्द्वका कारण केही समय चुपलागी बस्नु परेको थियो। पछि द्वन्द्व समाधान भएपछि पटक पटक हामीले सनातनदेखि चलाई आएको पराम्पराबमोजिम पूजा सञ्चालन गर्न लुटिएका सामान फिर्ता दिलाइपाउँ भनी गुठी संस्थानलाई अनुरोध गर्दा गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले मिति २०६४।३।१ चं. नं. २७१२ को पत्रबाट जिल्ला प्रशासन कार्यालय, खोटाङसमेतलाई अनुरोध गरी पठाएकोमा मागबमोजिम नगरी विभिन्न निकायमा निवेदन दिँदासमेत हालसम्म कुनै टुङ्गो लागेको अवस्था छैन।

हामी निवेदकसमेतले ५ वर्षको लागि आलोपालो पूजागर्नपाएकोनियुक्तिमिति २०६६ फागुन मसान्तमा समाप्त भएको हुँदा गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौंको च.नं. २६१।२०६५ मिति २०६६।११।१८ को निर्देशन र मालपोत कार्यालय, खोटाङको मिति २०६७।४।२६ को निर्णयअनुसार हामी निवेदकले ५ वर्षको लागि नियुक्ति पत्र पाई हामी पुजारीदर्जा भएपनि गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६ र १७ ले दिएको अधिकारबमोजिम भन्दै हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समिति गठन गरी काम कर्तव्य र अधिकारसम्बन्धी व्यवस्था, २०६७ तथा सोपछि २०६९ जारी भई विपक्षी गजुरमान राईको अध्यक्षतामा १३ सदस्यीय समिति गठन भएको थियो। हलेसी महादेव गुठी तथा मन्दिरको सम्पूर्ण आय आम्दानीको विवरण विपक्षी समितिकै जिम्मा रहेकोले गुठी संस्थानबाट आयव्यय विवरण माग हुँदा आय व्यय विवरण विपक्षी समितिको जिम्मा रहेको व्यहोरा जनाई मिति २०६९।६।१५ मा आय व्यय पेस गर्न नसक्ने व्यहोराका जानकारी गरी संस्थालाई दिई विपक्षी समक्ष भेटीघाटी संकलन गर्न पाउनु पर्ने तथा पूजा व्यवस्थापन समितिको खर्च व्यवस्थापन गरिनु पर्ने र हामीले सनातन देखि चलाई आएको व्यवहारमा व्यवधान नपुर्याइयोस् भनी मन्दिर व्यवस्थापन समिति जिम्मा रहेको र पूजासँग सम्बन्धित पूजा सामग्रीलगायत गरगहना माग गर्दासमेत नदिई उल्टै पुजारीलाई जबरजस्ती मन्दिरबाट निकाला गरेकोले भेटीघाटी संकलन गर्न र मन्दिरको व्यवहार चलाउन उचित व्यवस्थाका लागि मिति २०६८।१।२१ मा गुठी संस्थान केन्द्रित कार्यालयसमेतमा निवेदन दिएकोमा कहीं पनि कुनै सुनुवाई भएको छैन। मन्दिरबाट भएको आय आम्दानी समिति मातहत राखिएकोमा गठित समितिले हामी पुजारीहरू र आश्रति साधु सन्तहरूको खर्च व्यवहार नहेर्ने आम्दानीको रकम अनधिकृत खर्च गर्ने र सनातनदेखि चलि आएको नित्य पूजाकर्म गर्न बाधा व्यवधान गर्ने विपक्षीहरूको कार्य वि.सं. १८६१ को ताम्रपत्र तथा २००६ सालको खड्ग

निसानासमेतका विपरीत हुनुको साथै गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६, १७ र नेपाल अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ र २३ समेतका विपरीत छ।

विपक्षी मन्दिर व्यवस्थापन समितिले अनधिकृत हाम्रा सन्तानभन्दा बाहिरका व्यक्तिलाई पुजारी नियुक्ति गर्न खोजिएबाट विपक्षीहरूका उक्त कार्य सनातन धर्म परम्परा र गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को भावना एवम खोटाङ जिल्ला हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समितिका काम कर्तव्य र अधिकारसम्बन्धी व्यवस्था, २०६९को दफा १४समेतका विपरीत छ। मन्दिर व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष गजुरमान राईले आफ्नै छोरा स्वार्सनी आफन्तलाई पटकपटक पहेलो वस्त्र पहिराई भेटी संकलन गर्ने र हिनामिना गर्न कार्यले बेथिति उत्पन्न भएको छ। हलेसी महादेव मन्दिरका पूजाआजाका सामग्री मनोहर गिरीका शेषपछि निजका सन्तान दरसन्तान रिट निवेदक बमप्रसाद गिरी अर्जुन गिरी मन्दीप गिरी र विजेन्द्र गिरी जिम्मा लगाई साबिक नियुक्तिबमोजिम नित्य पूजाआजा चलाउन निवेदक पुजारीहरूलाई नरोक्नु नरोकाउनु, महन्तका नाममा जनिएका जग्गा र सोबाट प्राप्त हुने आयस्ता तथा हलेसी महादेव मन्दिरमा भक्तजनहरूबाट संकलित हुने भेटीहरू नियुक्ति पाएका पुजारीहरूलाई संकलन गर्न दिई पुजारीसमेतलाई रोहवर राखी आयव्यय विवरण दुरुस्त राख्नु मर्मत सम्भारको व्यवस्था लगायत पुजारीहरूलाई पारिश्रमिकको व्यवस्था गरी मन्दिरलाई सांस्कृतिक पुरातात्विक एवं पर्यटकीय स्थानको रूपमा विकसितसमेत गराउनु भन्ने परमादेश जारी गरिपाउँ।

वि.सं. १८६१ मा राजा गिर्वाणयुद्ध विक्रम शाहका पालादेखि ताम्रपत्र खड्ग निसानासमेत बमोजिम हाम्रो पुर्खा महन्त मनोहर गिरीलाई निजका दर सन्तानसमेतले चलाउन पाउने गरी महन्तका नाम जनिएका गुठी जग्गा चल अचल सम्पत्ति र सोबाट भएको आय आमदानी र हलेसी महादेव मन्दिरको नित्य नैमित्य पूजाआजाका लागि पुजारीसमक्ष रहने सरसामान गरगहनासमेत पुजारी जिम्मा लगाई नित्य

पूजाआजा गर्नबाट पुजारीहरूलाई नरोक्नु नरोकाउन र मनोहर गिरीका शेषपछि निजकै सन्तान दर सन्तानमा क्रममा अनुसार पुजारी भई कार्य चलि आएकोले सो भन्दा बाहिरको पुजारी नियुक्ति नगर्नु र साधु सन्तको लागि आवश्यक पर्ने सनातन देखि चलेको खर्च चलाउन दिनु र पुजारीहरूलाई आवश्यक शान्ति सुरक्षा दिनु भनी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश पुर्जी जारी गरिपाउँ। साथै निवेदक अर्जुनप्रसाद गिरी मन्दीप गिरी र बमप्रसाद गिरीसमेतले गुठी संस्थानबाट पाएको नियुक्तिअनुसार हलेसी महादेव मन्दिरको पुजारी भएपनि विपक्षी मन्दिर व्यवस्थापन समितिले हामीलाई कहिले मन्दिर प्रवेश गरी पूजाआजा गर्न दिने र कहिले मन्दिर प्रवेश गर्नबाट रोक लगाई काम गर्न नदिएकोले सनातनबमोजिम पूजाआजामा प्रयोग हुने सरसामानहरू पुजारी जिम्मा लगाई सनातन देखि चली आएको पूजाआजा गर्न दिनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने आधार र कारण भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षी नं. ४, ५, ६, ७, ८, ९, १० र ११ को हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत र विपक्षी नं. १, २, ३, १२, १३, १४ र १५ को हकमा आफैँ वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी यो आदेश र प्रस्तुत रिट निवेदन प्रतिलिपीसमेत साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि व्यतीत भएपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु।

यी निवेदकहरू गुठी संस्थानबाट पुजारीमा

नियुक्ति पाएको देखिएकोले प्रस्तुत निवेदनको टुङ्गो नलागेसम्म यी निवेदकहरूलाई हलेसी महादेवको मन्दिरमा सनातनदेखि चलिआएबमोजिमको पूजाआजा गर्नबाट रोकटोक नगर्नु मन्दिर प्रवेश गर्नबाट निषेध नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को ४१ (१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ। यसको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।६।९ को आदेश।

विपक्षी रिट निवेदकहरूले नेपाल सरकारको गृहमन्त्रीको हैसियतबाट मैले गरेको के कुन काम कारवाही वा निर्णयबाट निजहरूको संविधान प्रदत्त हक वा अन्य कानूनी हकको प्रचलनमा कसरी बाधा परेको हो भन्नेसम्बन्धमा आफ्नो रिट निवेदनमा स्पष्ट उल्लेख गर्न नसकेको अवस्थामा गृहमन्त्रीको हैसियतमा व्यक्तिगत तवरबाट मलाई विपक्षी बनाई रिट दिन मिल्ने होइन। विपक्षीले दाबी लिएझैं निजलाई पुजारीबाट हटाउने, मन्दिरमा प्रवेश गर्न वा पूजा अर्चना गर्न नदिने लगायतका कुनै पनि काम कारवाही मबाट भए गरेको छैन। प्रचलित कानूनबमोजिम आफ्नो सामाजिक वा सांस्कृतिक परम्पराको मर्यादा राखी आफ्नो धर्मको अवलम्बन, अभ्यास र संरक्षण गर्नमा निवेदकलाई कसैले वाधा विरोध गरेमा प्रचलित कानूनबमोजिम उपचार खोज्न जानु पर्नेमा विपक्षीले सो प्रक्रिया अवलम्बन नगरी सम्मानित अदालतको असाधारण क्षेत्राधिकारान्तर्गत दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको गृहमन्त्री र गृह सचिवको अलग अलग लिखित जवाफ।

रिट निवेदनको सम्पूर्ण व्यहोरा झुठा हो। गुठी संस्थान अधीनस्थ राजगुठी खोटाङ जिल्ला स्थित हलेसी महादेव मन्दिर राजगुठीको लगतमा दर्ता रहेको गुठी संस्थानद्वारा बन्दोबस्त र सञ्चालन गरी आएको हो। सो गुठीको व्यवस्थापनका लागि पछिल्लो पटक गजुरमान राइको अध्यक्षतामा श्री हलेसी महादेव मठ गुठी व्यवस्थापन समिति गठन गरी सो समितिले साबिकको सनद लिखत परम्पराबमोजिम

कार्य गरी आएको छ। गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६ बमोजिम राजगुठी मठ मन्दिरको बन्दोबस्त र सञ्चालनका लागि आवश्यकअनुसार महन्त पुजारी व्यवस्थापक नियुक्त गरी सञ्चालन गर्न सक्ने एवं गुठीको बन्दोबस्त र सञ्चालन गुठियार महन्त पुजारी बनाई कसैलाई सुम्पन सक्ने अधिकार संस्थानमा निहित छ। सोअनुसार व्यवस्थापन समिति गठन भई लिखत परम्पराबमोजिमको धार्मिक पर्व पूजा सम्पन्न भई आएको छ।

रिट निवेदकलाई आलोपालोमा परम्पराअनुसार हलेश्वर महादेव मन्दिरको दैनिक र नित्य नैमित्त्य पूजा सञ्चालन गर्ने गरी मालपोत कार्यालय, खोटाङबाट मिति २०६७।४।२६ मा पुजारी पदमा नियुक्त भएको देखिन्छ। तर निज पुजारीले आफूले निर्वाह गर्नु पर्ने कर्तव्य पूरा नगरी अरूले काम गर्न दिएनन् भनी उल्टो रिट निवेदन गर्नुभएको रहेछ। वास्तवमा श्री हलेश्वर महादेवमा कुमार केटाद्वारा पूजाआजा गर्ने पराम्परा रहेको र सोहीअनुसार पूजा गरिआएको अवस्था छ। रिट निवेदक पुजारीमा नियुक्त भए तापनि आफूहरूले पुजारीको हैसियतले मन्दिरको पूजाआजाको कार्य नगरी अन्य व्यक्ति पठाउने गरी आउनुभएको छ। आफूहरू पूजाआजा गर्न नजाने तर मन्दिरको भेटीघाटीमा दाबी गर्ने गर्नुभएको छ। आफूले आफ्नो कर्तव्य पूरा नगर्ने तर व्यवस्थापन समिति र गुठी संस्थानले बाधा विरोध गर्‍यो भनी झुठ्ठा उजुर गर्नुभएको छ।

रिट निवेदकले १८६१ को ताम्रपत्र खड्ग निशानसमेत बमोजिम सन्तान दरसन्तान सो मठको चल अचल सम्पत्ति र पुजारीको हक आफैमा मात्र रहेको भन्ने दाबी गर्नुभएको रहेछ। गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १९ ले छुट गुठीको गुठियार खान्गीदारको सबै अधिकार समाप्त गरेको हुँदा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ आउनुभन्दा अगाडिका लिखत प्रमाणबाट कुनै अधिकार सिर्जना हुन सक्ने पनि होइन। गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६ को उपदफा (२) बमोजिम रिट निवेदकलाई ५ वर्षको लागि पुजारीसम्म नियुक्त

हुनुभएको हो। सोबमोजिमको पुजारीको हैसियतले मात्र कार्य गर्न पाउने हो। गुठीको सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्ति र सोको आम्दानी मठ मन्दिरकै हुने हो पुजारीको हुने होइन। पाँच वर्षका लागि नियुक्ति हुने पुजारीले सन्तान दरसन्तान पुजारीको हैसियत प्राप्त गर्न सक्ने पनि होइन। एकतर्फ रिट निवेदकले २०६७।४।२६ को मालपोत कार्यालयको निर्णयअनुसार ५ वर्षको लागि पुजारी नियुक्त भएको भन्ने कुरा स्वीकार गर्नुभएको छ भने अर्कोतर्फ सन्तान दरसन्तान पुजारी भई गुठी सञ्चालन गर्न पाउनुपर्ने जिकिर लिनुभएकोमा विरोधाभासपूर्ण छ। गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६ एवं दफा १७ ले संस्थानलाई प्रदान गरेको अधिकारको अधीनमा रही हलेसी महादेव मन्दिरको व्यवस्थापन र सञ्चालन गरी आएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, डिल्लीबजार काठमाडौंको अध्यक्ष तथा पुनरावेदक र गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय गुठी तथा अभिलेख शाखा कार्यालय, भद्रकाली काठमाडौंको संयुक्त लिखित जवाफ।

नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय एवं मन्त्रिपरिषदका अध्यक्षसमेतको के कुन काम कारवाही वा निर्णयबाट निवेदकको कुन हकमा आघात परेको हो निवेदकले निवेदनमा उल्लेखसम्म पनि गर्न सकेका छैनन्। हामीलाई विपक्षी नै बनाउन मिल्दैन। हलेसी महादेव मन्दिरको नित्य नैमित्य पूजा एवं मन्दिर व्यवस्थापनसम्बन्धी विषय सम्बन्धमा हलेसी महादेवस्थानको सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक र आर्थिक विकास गर्न हलेसी महादेवस्थान विकास समिति गठन आदेश, २०५३ जारी भएको पाइन्छ। उक्त आदेशको दफा ३ ले हलेसी महादेवस्थान विकास समितिको गठन सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको र दफा ४ ले सो समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार तोकेको छ। हलेसी महादेव मन्दिरको नित्य नैमित्य पूजाआजा पुर्या महन्त मनोहर गिरी र निजका दरसन्तानसमेतले चलाउन पाउनेमा हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन

समितिले अनधिकृतरूपले निवेदकहरूका सन्तानभन्दा बाहिरका व्यक्तिलाई पुजारी नियुक्त गर्न खोजेको भनी रिट निवेदकले उल्लेख गरेको सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायको लिखित जवाफबाट प्रस्ट हुने नै हुँदा सोसम्बन्धमा प्रस्तुत लिखित जवाफमा केही उल्लेख गरिरहनुपर्ने देखिएन। अतः रिट निवेदन खारेजभागी छ खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मन्त्रिपरिषद् अध्यक्षको लिखित जवाफ।

हलेसी महादेव मन्दिर पवित्र, प्रसिद्ध, ऐतिहासिक पुरातात्विक र अति महत्वपूर्ण धार्मिक स्थल भई गुठी संस्थानबाट राजगुठीमा दर्ता भएको मन्दिर हो। रिट निवेदकको बाजे मनोहर गिरीलाई १८६१ मा ताम्रपत्र प्राप्त भएको भएतापनि गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १९ बमोजिम छुट गुठीको गुठियार खान्गीदारको सबै अधिकार समाप्त भई गुठीको हक दायित्व गुठी संस्थानमा नै रहेको हुँदा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ भन्दा अगाडिको ताम्रपत्रबाट रिट निवेदकलाई कुनै किसिमको अधिकार रहेको छैन। हलेसी महादेव मन्दिर हलेश्वर महादेव गुठी संस्थान अधीनस्त राजगुठी भएकोले गुठी संस्थानद्वारा बन्दोवस्त र सञ्चालन गरी आएको मन्दिर भएकोले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६ बमोजिम राजगुठीको मन्दिरको बन्दोबस्त र सञ्चालनका निमित्त मन्दिरलाई आवश्यकानुसार महन्त पुजारी, व्यवस्थापनको लागि श्री हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समितिको काम कर्तव्य र अधिकारसम्बन्धी व्यवस्थासहित म गजुरमान राईको अध्यक्षतामा १३ सदस्यीय व्यवस्थापन समिति २०६७।६।३ मा गठन गरी कार्य गरेकोमा २०६९।१।१० मा समेत म गजुरमान राईकै अध्यक्षतामा १५ सदस्यीय मन्दिर व्यवस्थापन समिति गठन गरी गुठी संस्थानबाट तोकिएबमोजिमको काम कर्तव्य र अधिकारबमोजिम हलेसी महादेव मन्दिरको परम्परा बमोजिमको नित्य नैमित्य पूजाआजा र पर्व पूजा मन्दिर व्यवस्थापन समितिले गर्दै आएको छ।

रिट निवेदकलाई २०६७।४।२६ मा ५ वर्षको लागि पुजारी नियुक्ति गरेको भए तापनि निज रिट

निवेदकहरूले हलेसी महादेव मन्दिरको नित्य नैमित्य पूजा गरी मन्दिरको आयस्ताबाट मन्दिरकै संरक्षण गर्नु पर्ने कर्तव्य पूरा नगरेको हुँदा गुठी संस्थानबाट हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समिति गठन गरिएको स्पष्ट छ। गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६ बमोजिम गठन भएको हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समिति गठन गरी मन्दिरको सम्पूर्ण आय आम्दानीसमेत मन्दिर व्यवस्थापन समितिको खर्च व्यवस्थापन गर्न पाउने अधिकार नै छैन। मन्दिर व्यवस्थापन समिति जिम्मा रहेको र पूजासँग सम्बन्धित पूजा सामग्रीलगायत गहरगहनासमेत कानूनबमोजिम गुठी संस्थाबाट गठित मन्दिर व्यवस्थापन समितिको जिम्मामा रही पूजाआजा पर्व मेलामा महादेवलाई पहिराई सुरक्षित र व्यवस्थित गरी राख्नु पर्ने पूजा सामग्री अत्यन्त पुरातात्विक सामग्री भएकोले मन्दिर व्यवस्थापन समितिभन्दा अन्य अनाधिकृत व्यक्तिलाई दिन नमिल्ने भएकोले हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समितिमा नै जिम्मा रहेको छ। रिट निवेदकहरूको सनातन देखि चलि आएको परम्पराबमोजिम रिट निवेदकहरूको धर्मकर्म पूजा पाठमा कुनै किसिमको अवरोध हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समिति र सोको अध्यक्षसमेतले पुर्याएको छैन।

हलेसी महादेव मन्दिर ऐतिहासिक मन्दिर भएको र यस मन्दिरमा पूजाआजा गर्न परम्परादेखि नै कुमार केटाबाट गराउनु पर्ने भएबाट निवेदकमध्येका निजहरू कै सन्तानहरूमध्ये रिट निवेदक बमप्रसाद गिरीको नाति नायस गिरी र कुलदीप गिरीको नाति प्रसन्त गिरीलाई वाल पुजारीको रूपमा नियुक्त गरी मासिक रु.३०००।-का दुरले पारिश्रमिक दिइआएको र वि.सं. १८६१ मा ताम्रपत्रप्राप्त मनोहर गिरीको पनाति गोपाल गिरीलाई पूजाको रेखदेख गर्न भनी हेरालुको रूपमा नियुक्त गरिएको हो। गुठीसंस्थान ऐन, २०३३ र हलेसी मन्दिर व्यवस्थापन समितिको काम कर्तव्य र अधिकारसम्बन्धी व्यवस्था, २०६९ को दफा १४ विपरीत रिट निवेदकहरूलाई पूजाआजा गर्न कुनै किसिमको रोकावट गरेको छैन। मन्दिर

व्यवस्थापन समितिले मन्दिरको समुचित व्यवस्थापन गरी मन्दिरको पूजा नित्य नैमित्य गराउनु पर्ने काम कर्तव्य र अधिकार भएकोले पुजारीलाई पूजा गर्नबाट रोक लगाउने प्रश्न आउँदैन। हलेसी महादेव मन्दिरको गुठीको चल अचल सम्पत्ति र भक्तजनहरूबाट भेटीको रूपमा संकलन हुने रकम मन्दिर व्यवस्थापन समितिले रिट निवेदकलाई एकलौटीरूपमा खान नदिई मन्दिरको आम्दानी कोषमा जम्मा गरेको हुँदा आफूले लिन खान नपाएकोले लिने खाने दूषित नियतबाट रिट निवेदन गरेको हो। गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समितिको काम कर्तव्य र अधिकारसम्बन्धी व्यवस्था, २०६९ ले तोकिदिएको समितिको काम कर्तव्य र अधिकारसम्बन्धी व्यवस्थाबमोजिम मन्दिरको दैनिक नित्य पूजा तथा पर्व पूजा, जात्रा मेलाको व्यवस्था मात्र गर्ने कार्य गर्दै आएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षको लिखित जवाफ।

हलेसी महादेवस्थान विकास समितिले मन्दिर पुजारीको नियुक्ति र मन्दिरको नित्य नैमित्य पूजाआजाको कार्य गर्ने नभई हलेसी महादेवस्थान विकास समिति (गठन) आदेश, २०५३ को दफा ४ बमोजिमको काम कर्तव्य र अधिकारको व्यवस्था भएबमोजिम हलेसी महादेवस्थानको विकाससम्बन्धी मात्र कार्य गर्ने भएकोले हलेसी महादेवस्थान विकास समितिले रिट निवेदकलाई पूजाआजा गर्नबाट रोक लगाएको समेत छैन। रिट निवेदकहरूले हलेसी महादेव मन्दिरको नित्य नैमित्य पूजा गरी मन्दिरको आयस्ताबाट मन्दिरकै संरक्षण गर्नु पर्नेमा कर्तव्य पूरा नगरेको हुँदा गुठी संस्थाबाट हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समिति गठन गरिएको हो। देवस्थलमा आएका साधु सन्तहरूको सेवा संस्कार गर्नेलगायतका काम गर्ने गरी पूजा र पुजारीको व्यवस्था हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समितिले नै गर्न सक्ने हो। रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको हलेसी महादेवस्थान विकास समितिको लिखित जवाफ।

हलेसी महादेव मन्दिर हलेश्वर महादेव गुठी अधीनस्थ राजगुठी भई गुठी संस्थानद्वारा बन्दोबस्त र सञ्चालन गरिने मन्दिर भएकोले गुठीसंस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६ बमोजिम राजगुठीको मन्दिरको बन्दोबस्त र सञ्चालनका निमित्त मन्दिरलाई आवश्यकतानुसार महन्त पुजारी व्यवस्थापनको लागि हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समितिको काम कर्तव्य र अधिकारसम्बन्धी व्यवस्थासहित गजुरमान राईको अध्यक्षतामा १३ सदस्यीय समिति २०६७।६।३ मा र २०६९।११।१० मा १५ सदस्यीय समिति गठन गरी महादेवस्थान गा.वि.स. को कार्यालय उक्त समितिको प्रतिनिधिको रूपमा रही गुठी संस्थानबाट तोकिएबमोजिमको काम कर्तव्य र अधिकारबमोजिम हलेसी महादेव मन्दिरको सनातनदेखि चलिआएको परम्पराबमोजिमको नित्य नैमित्य पूजाआजा र पर्व पूजा मेला जात्रासमेत हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समितिले गर्दै आएको अवस्था छ ।

रिट निवेदकका बाजे मनोहर गिरीलाई १८६१ मा तामपत्र प्राप्त भएको भए तापनि गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १९ बमोजिम छुट गुठीको गुठियार खान्गीदारको सबै अधिकार समाप्त भई गुठीको हक दायित्व गुठी संस्थानमा नै रहेको हुँदा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ भन्दा अधिको ताम्रपत्रबाट रिट निवेदकलाई कुनै प्रकारको अधिकार रहेको अवस्थासमेत छैन ।

गुठी संस्थानहलेसी महादेव मन्दिरको नित्य नैमित्य पूजा गरी मन्दिरको नित्य संरक्षण गर्नुपर्ने कर्तव्य पूरा नगरेको हुँदा गुठी संस्थानबाट हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समिति गठन गरिएको हो । मन्दिरको आम्दानीको जिम्मा पनि व्यवस्थापन समितिमा नै रहेको रिट निवेदकलाई भेटीघाटी संकलन र खर्च गर्न अधिकार छैन । पूजासँग सम्बन्धित पूजा सामग्रीलगायत गरगहनासमेत मन्दिर व्यवस्थापन समितिको जिम्मामा रही पूजाआजा पर्व मेलामा महादेवलाई पहिराई सुरक्षित र व्यवस्थित राख्नु पर्ने भएकोले ती सबै हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समितिसँग रहेको छ । निवेदकहरूले सनातन देखि

चलि आएबमोजिम धर्मकर्म पूजा पाठमा हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समिति र यस कार्यालयसमेतले अवरोध पुर्याएको छैन । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँभन्ने व्यहोराको महादेवस्थान गा.वि.स.को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकले यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाउनुभएको छ । तर विपक्षी बनाउनु पर्नाको खास कारण रिट निवेदनमा कहीं कतै खुलाउन सक्नुभएको छैन । मन्त्रालयको कुम काम कारवाहीबाट विपक्षीको हक अधिकारमा के कस्तो आघात पर्न गएको हो सोको पुष्टि गर्न नसक्नुभएकोले यो रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय सिंहदरबारको लिखित जवाफ ।

अदालतको आदेश

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिलको अध्ययन भयो ।

रिट निवेदकको निवेदन जिकिर र निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रामप्रसाद भण्डारीको बहसको सारलाई यसरी राख्न सकिन्छ:-

तत्कालीन श्री ५ महाराजाधिराज गीर्वाणवीर विक्रम शाहबाट वि.सं. १८४३ मा महन्त मनोहर गिरीलाई हलेसी महादेव मन्दिरको नित्य नैमित्य पूजा-आजा चलाउने गरी ताम्रपत्र बक्स भएको र २००६।१।२९ गते खड्गनिसाना बक्स भई निवेदकका पुर्खाबाट र निजहरूको शेषपछि हकवाला सन्तानहरूबाट पूजाआजासमेतका कार्य भइआएको थियो । यसमा श्री ५ को सरकारले हलेसी महादेवस्थान विकास समिति गठन आदेश, २०५३ जारी गरी समिति गठन भएपनि हाम्रा पुर्खाले जिम्मा पाएको गुठी सञ्चालन र नित्य नैमित्य पूजाआजामा समितिबाट हस्तक्षेप नभए पनि अन्य कुरामा समय समयमा अवरोध हुन थाल्यो । गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको

पत्रबमोजिम मालपोत कार्यालयबाट २०६९।१२।२४ मा आलोपालोसँग पूजा सञ्चालन गर्ने भनी ५ वर्षको लागि नियुक्ति दिने काम भएको नै अनधिकृत छ । तथापि सोबमोजिम पालोवाला रिट निवेदक बमप्रसाद गिरीले परम्पराअनुसार नित्य नैमित्य पूजा चलाउदै आएको हो । विपक्षी गजुरमान राईसमेतका माओवादीले २०६२।८।१ गतेको दिन पुजारी भवानीशंकर गिरीको घरबाट शिवजीलाई पहिराउने सुनचाँदीका गरगहना लत्ताकपडा भाँडा बर्तन र गुठीका कागजपत्र रहेको बाकससमेत जबरजस्ती उठाई आफूखुसी समिति चयन गरी सम्पूर्ण सामान समितिको जिम्मा लगाएका थिए । वि.सं. १८६९ को ताम्रपत्रबमोजिम हामीले भोगचलन गर्दै आएको खेतको भोगचलनसमेत गर्न नदिई परम्परादेखि चलिआएको रीतिथिति पूजाआजासमेतको कार्य गर्न दिएनन् । माओवादी द्वन्द्वका कारण केही समय चुपलागी बस्नु परेको थियो । द्वन्द्व समाधान भएपछि सनातनदेखि चलाई आएको पराम्पराबमोजिमको पूजा सञ्चालन गर्न लुटिएका समान फिर्ता दिलाई पाउँ भनी गुठी संस्थानलाई अनुरोध गरेका थियौं । गुठी संस्थानबाट आयव्यय विवरण माग हुँदा हलेसी महादेव गुठी तथा मन्दिरको सम्पूर्ण आय आम्वदानी विपक्षी समितिकै जिम्मा रहेकोले पेस गर्न नसक्ने जानकारी मिति २०६९।६।१५ मा संस्थालाई दिएका थियौं । मन्दिर व्यवस्थापन समिति जिम्मा रहेको पूजा सामग्री र गरगहनासमेत माग गर्दै हामीले सनातनदेखि गरिआएको पूजाआजा गर्न, भेटीघाटी संकलन गर्न पाउनु पर्ने र पूजा व्यवस्थापन समितिको खर्च व्यवस्थापनसमेतको उचित व्यवस्थाका लागि मिति २०६८।१।२९ मा गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयमा निवेदन दिएकोमा गुठी संस्थानबाट कुनै सुनुवाई भएको छैन । विपक्षी मन्दिर व्यवस्थापन समितिले हाम्रा सन्तान भन्दा बाहिरका व्यक्तिलाई पुजारी नियुक्ति गर्न खोजेको छ । मिति २०६६ फागुन मसान्तमा ५ वर्षेनियुक्ति समाप्त भएकोले निवेदकहरू पुजारीमा दर्ज भएपनि गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६ र १७ ले दिएको अधिकारबमोजिम

भन्दै गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौंको मिति २०६६।११।१८ को निर्देशन र मालपोत कार्यालय, खोटाङको मिति २०६७।४।२६ को पत्रअनुसार हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समिति काम कर्तव्य र अधिकारसम्बन्धी व्यवस्था २०६७ तथा सो पछि २०६९ जारी गरी विपक्षी गजुरमान राईको अध्यक्षतामा १३ सदस्यीय समिति गठन गरियो । यो ठाउँ वि.सं. १८६९ को ताम्रपत्र तथा २००६ सालको खड्गनिसाना, गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को मर्म, भावना र दफा १६ र १७, सनातन धर्म परम्परा एवं हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समितिको काम कर्तव्य र अधिकारसम्बन्धी व्यवस्था, २०६९को दफा १४ तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २३ समेतको विपरीत छ । यत्रो वर्ष हाम्रा पुर्खाले ताम्रपत्र, खड्गनिसाना र लालमोहरसमेतका तत्कालीन कानूनी शक्तिका लिखतबाट कुनै बन्देज बिना हलेसी महादेव मन्दिरको पुजारीको हक पाएको र हामीबाट उक्त मन्दिरको दिनानुदिन श्रीवृद्धि हुँदै आएकोमा बिना कुनै कारण सो समिति गठन गरी आफूखुसी गर्न पाउने अधिकार कसैलाई पनि छैन । गठित समितिले मन्दिरको राम्रो हेरचाह पनि गरेको छैन । मन्दिरको रकम जथाभावी खर्च गरेको र सनातनदेखि चलीआएको नित्य पूजाकर्मसमेतमा बाधा व्यवधान गरेको छ । यसमा अदालतले मूकदर्शक भएर बस्न मिल्दैन । विपक्षी मन्दिर व्यवस्थापन समितिले पूजाआजा गर्न दिने समेतको काम गर्न नदिएकोले महन्तका नाम जनिएका गुठी जग्गा र सोबाट प्राप्त हुने आयस्ता तथा हलेसी महादेव मन्दिरमा भक्तजनहरूबाट संकलित हुने भेटीहरू पुजारीहरूलाई संकलन गर्न दिनु, हलेसी महादेव मन्दिरको नित्य नैमित्य पूजाआजाका लागि पुजारीसमक्ष रहने सरसामान गरगहनासमेत पुजारी जिम्मा लगाई नित्य पूजाआजा गर्नबाट पुजारीहरूलाई नरोक्नु नरोकाउनु, मनोहर गिरीका सन्तान दरसन्तानभन्दा बाहिरको व्यक्तिलाई पुजारी नियुक्तिनगर्नु, साधुसन्तको लागि आवश्यक पर्ने सनातन देखि दिइआएको खर्च दिनु, पुजारीहरूलाई आवश्यक

शान्ति सुरक्षा दिनु पुजारीहरूलाई पारिश्रमिकको व्यवस्था गरी मन्दिरलाई सांस्कृतिक पुरातात्विक एवं पर्यटकीय स्थानको रूपमा विकसितसमेत गराउनु भनी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश पुर्जी जारी गरिपाउँ सनातनबमोजिम पूजाआजामा प्रयोग हुने सरसामानहरू पुजारी जिम्मा लगाई सनातन देखि चली आएको पूजाआजा गर्न दिनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदकहरूको माग देखिन्छ।

विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री भरतलाल शर्मा, विपक्षी हलेसी महादेव मन्दिर विकास समितिको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री हरिन्द्रप्रसाद राईको बहस र विपक्षीहरूको लिखित जवाफको सार यसप्रकारको छ:-

निवेदकहरूले मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाउनु पर्नाको कारण खुलाउन सक्नुभएको र मन्त्रालयको कुन काम कारवाहीबाट निवेदकहरूको हक अधिकारमा के कसरी आघात पर्न गएको हो सोको पुष्टि गर्न सक्नुभएको छैन। हलेसी महादेवस्थान विकास समितिले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ र हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समितिको काम कर्तव्य र अधिकारसम्बन्धी व्यवस्था, २०६९ को दफा १४ विपरीत कुनै कामकारवाही गरेको र निवेदकहरूलाई हलेसी महादेवको पूजाआजा गर्न रोकावट गरेको छैन। हलेसी महादेव मन्दिर हलेश्वर महादेव गुठी अधीनस्थको राजगुठी भएकोले यसमा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६ र १७ बमोजिम मन्दिर सञ्चालनका निमित्त आवश्यकतानुसार महन्त पुजारीसमेतको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने सोअनुसार संस्थानले हलेसी महादेव मन्दिरको पूजाआजा सञ्चालनसमेतको व्यवस्थापन गर्ने दायित्व हलेसी महादेवस्थान विकास समितिलाई दिएको

सोअनुरूप लिखत परम्पराबमोजिमको नित्य नैमित्य पूजाआजा र पर्व पूजा मन्दिर व्यवस्थापन समितिले गर्दै आएको छ। गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १९ ले छुट गुठीको गुठियार खान्गीदारको सबै अधिकार समाप्त गरेको हुँदा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ आउनु भन्दा अगाडिका लिखत प्रमाणबाट कुनै अधिकार सिर्जना हुन सक्ने पनि होइन। गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६ उपदफा (२) बमोजिम रिट निवेदकहरू ५ वर्षको लागि पुजारीसम्म नियुक्त हुनुभएको हो। सोबमोजिम निजहरूले पुजारीको हैसियतले मात्र कार्य गर्न पाउने हो। गुठीको सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्ति र सोको आम्दानी मठ मन्दिरकै हुने हो पुजारीको हुने होइन। पाँच वर्षका लागि नियुक्ति हुने पुजारीले सन्तान दरसन्तान पुजारीको हैसियत प्राप्त गर्न सक्ने पनि होइन। रिट निवेदकहरूले पुजारीको हैसियतले मन्दिरको पूजाआजा नगरी अन्य व्यक्ति पठाउने गर्नु भई आफ्नो दायित्व पूरा नगर्नेले मन्दिरको भेटीघाटीमा दाबी गर्न मिल्दैन। रिट निवेदकले २०६७।४।२६ को मालपोत कार्यालयले निवेदकहरूलाई ५ वर्षको लागि पुजारी पदमा नियुक्त गरेको निर्णय स्वीकार गरिसकेको अवस्था छ। उक्त पदावधि भुक्तान भएपछि सन्तान दरसन्तान पुजारी भइरहनु पर्ने भन्ने जिकिर लिन मिल्दैन। अत्यन्त पुरातात्विक महत्त्वका हलेसी महादेव मन्दिरको पूजा सामग्रीलगायतको गरगहनासमेत मन्दिर व्यवस्थापन समितिको जिम्मामा रही पूजाआजा मेलामा महादेवलाई पहिराई सुरक्षित र व्यवस्थित राख्नु पर्ने भएकोले समितिबाहेकका अन्य अनधिकृत व्यक्तिलाई दिन मिल्ने होइन। हलेसी महादेवस्थानको सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक र आर्थिक विकास गर्न हलेसी महादेवस्थान विकास समिति गठन आदेश, २०५३ जारी भएको पाइन्छ। उक्त आदेशको दफा ३ ले हलेसी महादेवस्थान विकास समितिको गठनसम्बन्धमा व्यवस्था गरेको र दफा ४ ले सो समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार तोकेको छ। हलेसी महादेवस्थान विकास समिति (गठन) आदेश २०५३ को दफा ४ बमोजिमको काम कर्तव्य र अधिकारको व्यवस्था

भएबमोजिम हलेसी महादेवस्थानको विकाससम्बन्धी मात्र कार्य गर्ने भएकोले हलेसी महादेवस्थान विकास समितिले रिट निवेदकलाई पूजाआजा गर्नबाट रोक लगाएकोसमेत छैन । सो को लागि हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समितिको काम कर्तव्य र कर्तव्य अधिकार सम्बन्धी व्यवस्थासहित २०६७।६।३ मा गजुस्मान राईको अध्यक्षतामा १३ सदस्यीय समिति र २०६९।११।१० मा १५ सदस्यीय समिति गठन भएको हो । समितिले गुठी संस्थानबाट तोकिएबमोजिम हलेसी महादेव मन्दिरको सनातनदेखि चलिआएको परम्पराबमोजिमको नित्य नैमित्य पूजा गर्नको लागि ताम्रपत्र पाएका महन्तकै कुमार सन्तानलाई तोकिएको मासिक रु. ३ हजार पारिश्रमिकसमेतको व्यवस्था गरेको छ । हलेसी महादेव मन्दिरको पर्व पूजा मेला जात्रासमेतको व्यवस्थापन समिति आफैले गर्दै आएकोछ ।

अब निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन निर्णय दिनुपर्ने भई निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकहरूले हलेसी महादेव मन्दिरका महन्तका नाम जनिएका गुठी जग्गा र सो बाट प्राप्त हुने आयस्ता महन्तका सन्तान निवेदकहरूले पाउनु पर्ने भनी माग गरेको देखिन्छ । तर यस्तो विषयमा कि.नं. आदि खुलाई सबुद प्रमाण देखाई साधारण अधिकारक्षेत्रबाट उपचार लिन सक्नु पर्ने हुन्छ । साधारण अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने विषयवस्तुमा रिटबाट बोल्नु उपयुक्त देखिँदैन ।

२. विपक्षी मन्दिर व्यवस्थापन समितिले पूजाआजा गर्न दिने समेतको काम गर्न नदिएकोले हलेसी महादेव मन्दिरमा भक्तजनहरूबाट संकलित हुने भेटीहरू पुजारीहरूलाई संकलन गर्न दिनु, हलेसी महादेव मन्दिरको नित्य नैमित्य पूजाआजाका लागि पुजारीसमक्ष रहने सरसामान गरगहनासमेत पुजारी जिम्मा लगाई नित्य पूजाआजा गर्नबाट पुजारीहरूलाई नरोक्नु नरोकाउनु भन्ने निवेदकहरूको अर्को मागको हकमा उक्त समितिको अवधि २ वर्ष रहेको र सो अवधि व्यतीत भइसकेको देखिँदा निवेदकहरूलाई भएको यो अवरोध पनि समयले नै फुकाएको देखिन्छ । तथापि

उक्त गुठी यथावत् रहेकोले गुठीको पूजाआजासमेतका व्यवस्थापनका सम्बन्धमा र मनोहर गिरीका सन्तान दरसन्तानभन्दा बाहिरको व्यक्तिलाई पुजारी नियुक्ति नगर्नु, साधु सन्तको लागि आवश्यक पर्ने सनातन देखि दिइएको खर्च दिनु, पुजारीहरूलाई आवश्यक शान्ति सुरक्षा दिनु र पुजारीहरूलाई पारिश्रमिकको व्यवस्था गरी मन्दिरलाई सांस्कृतिक पुरातात्विक एवं पर्यटकीय स्थानको रूपमा विकसित समेत गराउनु भन्ने निवेदकहरूको थप मागमा र यस्तो गुठीको कानूनी स्थिति आदिका सम्बन्धमा यो इजलासले बोल्नु आवश्यक छ ।

३. गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६, १७, १९ र हलेसी महादेव मन्दिर व्यवस्थापन समितिको काम, कर्तव्य र अधिकारसम्बन्धी व्यवस्था, २०६९ को दफा १४ को अधीनमा रही हलेसी महादेव मन्दिरको व्यवस्थापन र सञ्चालन गरी आएको हो । निवेदकहरूले पाँच वर्षे नियुक्ति पत्र स्वीकार गरेको हुँदा अब महन्त मनोहर गिरीको सन्तान दरसन्तान मात्र पुजारी भइरहनु पर्ने भनी निवेदकहरूले भन्न मिल्दैन भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ देखिन्छ ।

४. गुठी संस्थानले निवेदकहरूलाई पुजारी नियुक्त गरेको र सोबमोजिम निवेदकहरूले पुजारी भई काम गरीआएको अवस्थासमेतबाट हलेसी महादेव मन्दिर राजगुठी भई गुठी संस्थानले बन्दोबस्त गर्नुपर्ने कुरामा निवेदक र विपक्षी गुठी संस्थानका बीचमा खासै विवाद देखिँदैन । निवेदकहरूलाई हलेसी महादेवको पूजाआजा सञ्चालन गर्न तत्कालीन श्री ५ महाराजाधिराज गीर्वाणयुद्ध विक्रम शाहबाट वि.सं. १८४३ मा महन्त मनोहर गिरीलाई गुठी चलाउनको लागि ताम्रपत्र दिएको देखिन्छ । उक्त ताम्रपत्रमा "... आगे मनोहर गिरीके ...प्रीती गुठी बिर्ता चढाएको हलेसी मद्धे ...यति चार किल्ला भित्रको ...षेत मुरी १२०, ...षेत मुरी ४० जमा षेत मुरी एकसै साठी ... जमीन ...ताम्रपत्र गरी बक्सौं ...नित्य नैमित्य पूजा गरी हामीलाई आशीर्वाद दी सिषे प्रसिषे सम्म गुठी बिर्ता जानी परम सुख भोग्या गरी बिना तक्सीर नहर्नु

गुठियारले चार किल्ला भन्दा अघर्यालो नचाप्नु . येस सम्बन्धमा जो रहँदैन सो येस लोकमा भन्याको पातकी हो ..." भन्ने व्यहोरा उल्लेख छ । वि.सं. २००६ सालको खड्गनिसानालाई विपक्षीहरूले अन्यथा भन्न सकेको पाइँदैन ।

५. यो रिट दायर हुँदा कायम रहेको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २३ धर्म सम्बन्धी हकः "(१) प्रत्येक व्यक्तिलाई प्रचलित सामाजिक एवं सांस्कृतिक परम्पराको मर्यादा राखी परापूर्वदेखि चलिआएको आफ्नो धर्मको अवलम्बन, अभ्यास र संरक्षण गर्ने हक हुनेछ ।" भनी र वर्तमान नेपालको संविधानको धारा २६ को उपधारा (२) मा पनि "प्रत्येक धार्मिक सम्प्रदायलाई धार्मिक स्थल तथा धार्मिक गुठी सञ्चालन र संरक्षण गर्ने हक हुनेछ । तर धार्मिक स्थल तथा धार्मिक गुठीको सञ्चालन र संरक्षण गर्न तथा गुठी सम्पत्ति तथा जग्गाको व्यवस्थापनका लागि कानून बनाई नियमित गर्न बाधा पुगेको मानिने छैन" भनी धर्मसम्बन्धी हकलाई मौलिक हकमा राखेको पाइन्छ । यसमा कानून बनाई गुठीको व्यवस्थापन गर्न सक्ने व्यवस्था पाइन्छ । यो धारा आउनुभन्दा पहिले पनि कानून रहेको अवस्था हुँदा यससम्बन्धी कानून हेर्नु आवश्यक छ ।

६. यसमा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ आकर्षित हुने कुरामा निवेदकहरूको खासै आपत्ति देखिँदैन । विपक्षीहरूले आधार लिएको गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १६ को शीर्षक राजगुठीको बन्दोबस्त र सञ्चालन देखिन्छ । त्यसको उपदफा (१) मा "... राजगुठी, मठ, मन्दिरको बन्दोबस्त र सञ्चालनको लागि आवश्यकतानुसार महन्त, पुजारी, व्यवस्थापक र अरु कामदार, कर्मचारीको नियुक्ति गरी दानपत्र लिखत भए । सो र परम्पराबमोजिमको पर्व पूजा इत्यादि गर्नुपर्ने काम अमानतबाटै गराउनेछ ..." उपदफा (२) मा "... दानपत्र, लिखत र परम्पराबमोजिम पर्व पूजा इत्यादि गर्नु पर्ने काम नरोकिने र धर्मलोप नहुने गरी ... उपदफा (१) बमोजिम अमानतबाट गुठीको कार्य सञ्चालन नगराई संस्थानले आफ्नै रेखदेख,

नियन्त्रण र निर्देशनमा बढीमा पाँच वर्षसम्मको अवधि तोकी त्यस्तो गुठीको बन्दोबस्त र सञ्चालन साबिकमा चलाई आएको दर्ता गुठियार, महन्त, पुजारी वा अरु कसैलाई सुम्पन सक्नेछ । ..." भन्ने व्यहोरा रहेको पाइन्छ । उक्त ऐनको दफा १७ निक्कै विस्तृत छ । त्यसको शीर्षक संस्थानको काम, कर्तव्य तथा अधिकार रहेको छ । उक्त ऐनको दफा १७ (३) मा " दानपत्र, लिखत, परम्पराबमोजिमको धार्मिक पर्व पूजा धर्मलोप नहुने गरी चलाउने वा चलाउन लगाउने भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । दफा १९ को शीर्षक छुट गुठीको हक दायित्व संस्थानमा सर्ने रहेको छ र सो दफामा ... "छुट गुठीको भड्ग्राखेको सबै अधिकार संस्थानमा सर्नेछ र त्यस्ता छुट गुठीका गुठियार खान्नीदारको सबै हक अधिकार समाप्त हुनेछ ।" भनी उल्लेख भएको पाइन्छ ।

७. ती दफाहरूले दानपत्र, लिखत र परम्पराबमोजिम पर्व पूजा इत्यादि गर्नुपर्ने काम नरोकिने र धर्मलोप नहुने गरी गर्नुपर्ने भन्ने कुरामा निक्कै जोड दिएको अवस्था छ ।

८. यससम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरू देहायका फैसलाहरूमा पाइन्छ जुन यसप्रकार छः- ने.का.प. २०३२ अंक ११ नि.नं. ९४६ मा यस अदालतको डिभिजन बेञ्चले बाली नतिर्ने मोहीको हकमा ८५५ साल जेष्ठ बदी ६ रोज ५ को ताडपत्र बन्देज, १८६७ सालको लालमोहर सनद सवालबमोजिम असुल गर्न खोज्दा संस्थान अधीनस्थ राजगुठी भएको भनी गुठी संस्थानले काठमाडौं जिल्ला अदालतमा जवाफ दिई खिचोला गरेकोले श्रीको भोगरागै रोकिन जाने सम्भव भयो साबिक लालमोहरसमेत बमोजिम गरिपाउँ भनी पशुपतिनाथका मूल भट्ट रावल पद्मनाथ शास्त्रीले श्री ५ को हजूरमा चढाएको बिनतिपत्रमा सोबमोजिम मूलभट्टले गर्ने र हाप्रो हजूरमा जाहेर गर्ने भनी हूप बकस भएअनुसार राजदरबारको प्रमुख सचिवबाट मन्त्रिपरिषदलाई ०३१।८।१८ मा पत्र लेखी मूल भट्टलाई बोधार्थ दिएको देखियो । साबिक रीतिस्थितिअनुसार २०२९ सालको बाली अमालकोट कचहरीमा बुझाउनु पर्नेमा अधिकार नभएको गुठी

संस्थानमा धरौटी राखेको कानूनबमोजिम देखिएन । उक्त हुकुमप्रमांगीबाट ती लालमोहर आदि कायमै रहेको देखिएकोले बाली नतिर्ने निवेदकलाई पजनी गरी अर्को मोही कायम गरेको अमालकोटको निर्णय बदर गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ ।

९. ऐं २०४६ अंक ४ नि.नं. ३८०४ मा महादेवको पूजा गर्ने बैरिया गुठीमा हुने कार्यहरूलाई हामी हिन्दूहरूले धर्म कार्य हो भनी परम्परागतरूपले मानी आएका छौं । यस्तो धर्मकार्यमा बाधा पर्ने कुरा धर्मलोप हुन्छ । धर्मलोप सबै नेपालीको चासोको विषय भएको । गुठी संस्थानको २०३२ सालको पत्रबाट "बैरिया मठ राजगुठीमा दर्ता भई छुट पाएको गुठी हो सो मौजाको मालपोत असुल तहसील गरी छुट पाएको रकमबाट महन्तले नै सो स्थानको पर्व पूजा धर्म सदावर्त चलाउने" भन्ने उल्लेख भएको र "मठ गुठीको हकमा २००० सालदेखि सालको रु. २०५ रुपैयाँ दुई दाम दरले साल बसाली खतमी सलामी बुझाई धर्मलोप नहुने गरी आम्वानी खर्च गरी दरबन्दीबमोजिम चलाउनु" भन्ने श्री ५ को सरकार गुठी लगत जाँच २००१ सालको लगतबाट देखिएको हुँदा पूजाआजा चलाई शेष खान पाउने महन्तले धर्मलोपमा उजुर गर्न पाउने । उजुर गर्न नपाउने भन्दा हाम्रो धर्म गुठी संस्थानको जिम्मा रहेको हुन गई धर्मलोप गर्न चाहेमा गुठी संस्थानले सजिलैसँग गर्न पाउने भन्ने घुमाउरो अर्थ लाग्न जाने हुँदा त्यस्तो भन्नु न्यायोचित हुँदैन किनभने हिन्दू धर्म संविधानले संरक्षित राष्ट्रधर्म हो । पर्सा मालको २०१४।२।२७ र वीरगंज गोश्वाराको २०१६ सालको फैसलालाई गुठी संस्थान ऐनमा भएको परिवर्तनले असर पारेको छ भन्दैमा सो ऐनले धर्मलोप हुने यसप्रकारका कुरामा पनि हकद्वैया प्राप्त हुन नसक्ने भनी बन्देज लगाएको भन्न मिलेन । यस विषयमा एकपटक इन्साफ गर्न पठाएको कुरालाई फेरि खारेज गरेको मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको फैसला बदर हुन्छ । कानूनबमोजिम इन्साफ गर्नु भनी पक्ष विपक्षलाई तारेख तोकी मिसिल मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतमा पठाइदिनु ।

१०. ऐं २०४८ अंक १० नि.नं. ४३११

मा निवेदकहरूका पुर्खा मोहनमान पालिखेले गणेश देवताको दैनिक नित्य पूजा बाजा बजाउने जात्रा पर्वसमेतको धर्म कार्यका लागि गुठी राखेको र राणा प्राइमिनिष्टर जुद्ध शमशेरबाट १९९९।३।२ मा सनद पनि बक्स भएकोमा विवाद देखिँदैन । गणेश देवताको गुठीको सनदमा बाजा बजाउने दमाइ के खान्नी धान ५। नगरा बाजा बजाउने खान्नी जानी खाने ७।२ भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । नित्य पूजा बाजा बजाउने र सो जग्गाको खान्नी खाने गरी गुठी राखेकोमा गुठी संस्थानले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३६ को अधीनमा रही निर्णय गरेको र दफा १९ बमोजिम गुठियार खान्नीदारको सबै हकाधिकार समाप्त हुनेछ भन्ने भएबाट विपक्षीलाई रिटनिवेदन गर्ने अधिकार छैन भन्ने गुठी संस्थानको जवाफबाट देखिन्छ । धर्म कार्यमा बाधा पर्न जाने कुरालाई हामी सनातनदेखि धर्मलोप भन्दै आएका छौं, गुठीमा धर्मलोप गर्ने अधिकार अरूलाई त के कुरा गुठी संस्थानलाई पनि हुँदैन ... भनी यस अदालतबाट ने.का.प. २०४६, अंक ४, नि.नं ३८०४, पृ. ४४० मा सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भइसकेको हुँदा निवेदकहरूको रिटनिवेदन गर्ने अधिकार छैन भन्न मिलेन । अतः गणेश देवताको नित्य पूजा नगरा बाजा बजाएबापत मात्र खान्नीको रूपमा खान पाउने जग्गा प्रत्यर्थीहरूको नाउँमा रैतान नम्बरीमा दर्ता गर्ने गरेको मिति २०४५।१।१९, ०४५।३।३ को निर्णय र सो आधारमा भएका निर्णयहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । उपर्युक्त ११ कित्ता जग्गाहरू पूर्ववत् गणेश गुठीको बाजा बजाउने खान्नी गुठीको जग्गा नै कायम गर्नु गराउनु भनी विपक्षी गुठी संस्थान तथा मालपोत कार्यालय, कास्कीका नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ ।

११. ऐं २०६३ अंक १ नि.नं ७६४१ मा स्वर्गद्वारी आश्रम बाल तपस्वी महाप्रभु हंसानन्दबाट १९५२ वि.सं.मा स्थापना १९९६ सालमा महाप्रभुबाट ताम्रपत्र खडा भएको । मुलुकी ऐन गुठीको महलको २ नं. मा रिट पुर्याई राखेको धर्मकीर्ति कसैले बिगार्नु र केही कसुर गरेपनि हर्न हुँदैन भनी र ऐ. ११ नं.

मा भेषधारीहरूको शेषपछि चेलाले जग्गाको पोत तिरी आयस्ताबाट साबिकबमोजिमको काम चलाउन पाउने कुरा रहेको छ । राजगुठी कायम गरी समिति गठन गर्ने गुठी संस्थानको निर्णयबाट आश्रमको नाममा दर्ता रहेको जग्गा गुठी रैतानमा परिणत हुने र आश्रमलाई मालपोत तिरो बराबरको रकम प्राप्त हुने भई यज्ञको होमादि काम खण्डित हुने देखिँदा आश्रम प्रमुखलाई आश्रमको धर्मकीर्ति लोप हुन नदिन र सम्पत्तिको रक्षा गर्न रिट दिने हकद्वारा रहेनछ भन्न नमिल्ने । महाप्रभुको झोलीको आर्जनबाट खरिद भएका जग्गा तथा स्वायत्त रूपमा सञ्चालन हुँदै आएको आश्रम राजगुठी हुन सक्ने देखिँदैन । राजगुठीको सञ्चालन र बन्दोबस्तको लागि श्री ५ को सरकारबाट समिति गठन हुन सक्ने अवस्था पनि हुँदैन । श्री ५ त्रिभुवनबाट बकस भएका कुनै पनि जग्गा आश्रमको नाममा दर्ता रहेको नदेखिँदा महाप्रभुको झोलीको पैसाबाट शिष्य प्रशिष्यको नाममा खरिद भई नामसारी दर्ता भएको जग्गा मात्र देखिन्छ । प्रमाणबाट स्वर्गद्वारी आश्रमको नाममा दर्ता भएका जग्गाहरू बाल तपस्वीबाट थालनी भएको अखण्ड महायज्ञ खण्डित हुन नदिन श्री ५ को सरकार र गुठी संस्थानद्वारा बेलाबेलामा संरक्षण प्राप्त विशेष प्रकृतिको निजी गुठी देखिन आयो । आश्रमको नाममा दर्ता रहेको जग्गा कुनै पनि किसिमले खण्डित र हिनामिना हुन नदिन आवश्यक संरक्षण प्रदान गर्नु गराउनु भनी भूसु र संस्थानको केन्द्रीय कार्यालयको नाममा परमादेश जारी हुन्छ ।

१२. ऐ. २०६४ अंक १० नि.नं. ७८८५ मा पूर्ण इजलासले दाताको इच्छालाई अनादर गर्न नहुने सन्दर्भमा फैसलाको प्रकरण ८ मा "...दाताले लिएको विश्वास टुट्छ ।" प्रकरण ९ मा "...जुनसुकै प्रकारको गुठीमा पनि गुठी राख्ने दाताले अवश्य पनि निश्चित उद्देश्य राखी लिखत, शिलापत्र, दानपत्रसमेतका माध्यमबाट त्यस्तो गुठीको उपभोगको आधार खडा गरिदिएको हुन्छ । ...गुठी खडा गरिएको आधारलाई विस्मृतिमा पुर्याएर त्यस्तो सार्वजनिक गुठी सम्पदालाई पुनः निजीमा परिणत गर्ने क्रियालाई कानूनद्वारा नै

प्रोत्साहन गरिनु कुनै पनि तर्कमा जायज देखिँदैन ।" प्रकरण १० मा "आफ्नो सम्पत्ति गुठीमा समर्पण गर्ने व्यक्तिलाई दाता भनिन्छ । दाता भनेको दान दिने व्यक्ति हो । एक पटक दान दिइएको वस्तु फिर्ता हुँदैन र पुर्खाले दिएको दान उसका सन्तानले पनि फिर्ता लिन हुँदैन । दाता भनेको सम्मान पनि हो, त्यसरी सम्मान गरिएको व्यक्तिले जुन कर्मका लागि सम्मान पाएको छ, त्यो कर्म नै मेटाउने गरी उसका सन्तानले कुनै कार्य गर्नु हुँदैन र त्यस्तो कार्यलाई कसैले प्रोत्साहन पनि गर्नु हुँदैन ।" भनी व्यक्त गरेको निर्णयाधार महत्त्वपूर्ण देखिन्छ ।

१३. ऐ. २०६६ अंक १० नि.नं. ८२३८ मा यस अदालतको पूर्ण इजलासले "गुठी, व्यक्तिको हक समाप्त हुने र समूह, समुदायको हक सिर्जना हुने प्रक्रिया भएकोले गुठी राख्नेले आफ्नो इच्छापत्रमार्फत् व्यक्त गरेको इच्छालाई नमासिने गरी जोगाई निरन्तरता (Perpetual Continuity) प्रदान गर्नु राज्य वा सरकारको अङ्गको रूपमा रहेको गुठी संस्थान जस्ता निकायहरूको कानूनी कर्तव्य हुने भनी निवेदक अधिवक्ता प्रकाशमणि शर्मासमेत विरुद्ध नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद सचिवालयसमेत विपक्षी भएको संवत् २०५८ सालको रिट नं.७७ यस अदालतको विशेष इजलासबाट मिति २०६४।१०।१० मा निर्णय भई ने.का.प. २०६४, पृष्ठ १२७५ मा सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको अवस्था छ ।" भनी नि.नं. ७८८५ को मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तलाई थप बल प्रदान गरेको छ ।

१४. ऐ. २०६७ अंक १ नि.नं. ८३०० मा साबिकदेखि मठको सेवा गरी मठको जग्गालगायत सम्पत्ति संरक्षण गरी आएका निवेदकलगायतका व्यक्तिहरूसँग सरोकार नै नराखी सोही मठको नामबाट सो गुठीको स्वार्थसँग द्वन्द्व भएकाहरूले छुट्टै संस्था दर्ता गर्नुको औचित्य नभएको । सोको प्रस्तावनामा नै मठको श्रीसम्पत्तिको संरक्षणसमेत गर्न भनी उल्लेख भएबाट प्रचलित व्यवस्थामा हस्तक्षेप हुने स्थिति देखिएको । २०४७ को संविधानको धारा १३ को समानता, धारा १९(१) को सम्पत्ति र धारा २३(२) को प्रत्येक धार्मिक

सम्प्रदायलाई आफ्नो स्वतन्त्र अस्तित्व कायम राखी धार्मिकस्थल र धार्मिक गुठीको सञ्चालन र संरक्षण गर्ने हक हुने भनी भएको व्यवस्थाबाट निवेदकले धार्मिक हक र कर्तव्य निर्वाह गरेको कुरामा दखल दिनका लागि संस्था खडा गर्न नमिल्ने । यो गुठीको महलको ११ नं. विपरीत पनि भएको । जिल्ला प्रशासनबाट भएको विपक्षी संस्था दर्ता गर्ने निर्णय र प्रमाणपत्रसमेत बदर र उक्त ११ नं. विपरीत हस्तक्षेप नगर्नु भनी परमादेश ।

१५. ऐ. २०६८ अंक ४ नि.नं. ८६०४ मा इटुंबहाल देवता गुठी हामी बजाचार्यको एकलौटी हो भन्ने बजाचार्यहरू तथा यो गुठी बजाचार्य र शाक्यले देवाली पूजा गर्ने साझा घर हो भनी विवाद उठेको देखिन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २३ ले प्रत्येक धार्मिक सम्प्रदायलाई कानूनबमोजिम आफ्नो धार्मिक स्थल र धार्मिक गुठीको सञ्चालन र संरक्षण गर्ने हक प्रदान गरेको छ । सामाजिक एवं सांस्कृतिक परम्परा निर्धारण गर्ने आधार ताडपत्र, भोजपत्र, गुठीपत्र, शिलालेख, सनद, सवाल, इस्तिहार र विवादका निर्णयहरू जस्ता ऐतिहासिक लिखत हुन्छन् । तर यस्ता लिखत फेला नपर्न पनि सक्छन् । यस्तोमा प्रमाण ऐनको दफा १५(२) र २३(३) बमोजिम प्रकाशित पुस्तक, लेख, धार्मिक, जातीय वा सार्वजनिक हक र रीतिस्थितिको विशेष जानकारी राख्ने व्यक्तिको राय प्रमाणमा लिन सकिने हुन्छ ।

१६. ०६४-CR-०८४४, गुठी संस्थान वि. शान्ति चित्रकारसमेत, रैतान बदर तैनाथी कायम मुद्दामा यस अदालतको संयुक्त इजलासले मिति २०७१।५।१५ मा गरेको फैसलामा पनि "...दाताको इच्छानुसार गुठीको सञ्चालन र व्यवस्थापनसमेतका धर्मकार्य सम्पन्न हुनुपर्ने ... भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ । ...दाताले यो गुठी जग्गाको तैनाथी स्वरूप परिवर्तन भएर सरोकार नै नभएका व्यक्तिले मोहीहकको रूपमा पाउने र रैतान नम्बरीमा दर्ता हुने कुराको परिकल्पनासम्म पनि गरेका थिएनन् । बिना सर्त बन्देजको एक किसिमको गुठीजग्गामा कसैको कुनै हक उत्पन्न हुने बित्तिकै दाताको इच्छाको उल्लङ्घन

भएको मान्नुपर्छ ।" भनी दाताको इच्छाविपरीत जान नमिल्ने धारणा व्यक्त गरेको अवस्था छ ।

१७. ताम्रपत्रबाट पुजारी भएका हलेसी महादेव मन्दिरका मनोहर गिरीको सन्तान यी निवेदकहरू भएको कुरामा विवाद छैन । यस्तो पुजारीको शिष्य प्रशिष्यबाट पूजाआजा गराउनु पर्ने गरी यो गुठीको व्यवस्था भई यसको लागि जग्गा आदि समेत प्रदान भएको राज्य प्रमुखको काम कारवाहीलाई गुठी संस्थानले सम्मान र आदर गर्नुपर्छ । मनोहर गिरीका शिष्य प्रशिष्य यी निवेदक सन्तानबाहेक अरू देखिन आएका छैनन् । मनोहर गिरीका हकवाला निवेदकसमेतका सन्तानले कुनै बेहिसाब गरेमा सफाइको मौका दिई पालोवालालाई निकाल्न नसकिने होइन । त्यसपछि निजहरूका हकवाला भएमा हकवालाले र नभएमा मात्र गुठी संस्थानले पुजारीसमेतको बन्दोबस्त गर्दा ताम्रपत्र र खड्गनिसानाको पनि सम्मान हुन्छ । सो नभई अचानकबाट नयाँनयाँ पुजारी नियुक्त हुँदा भक्तजनले पनि कतैनकतै केही असजिलो महसुस गर्ने परिणाम आउन सक्छ । पूजाआजाको आफ्नै गोपनीयता र विधिविधान हुन्छ जुन गोप्यरूपमा गायत्री मन्त्र जस्तै अरूले थाहा नपाउने गरी शिष्य प्रशिष्य वा पुस्ता दरपुस्ता हस्तान्तरण हुन्छ । यो खास कला र सीप पनि हो । यसकारण जबसम्म मनोहर गिरीका शिष्य प्रशिष्य र सन्तानबाट मन्दिरको पूजाआजा विधिविधानबमोजिम हुन्छ त्यसमा बिना मतलब खलल पार्नु उचित हुँदैन । यसप्रकारको खललबाट धर्मकार्यको संरक्षण भएको मान्न मिल्दैन । व्यवहारबाट पनि विपक्षीहरूले मनोहर गिरीका सन्तानको विकल्पमा अरू राम्रो र उपयुक्त पुजारी पाउन सकेको देखिँदैन । अतः निवेदकहरूलाई पुजारी भनी ५ वर्षको लागि विपक्षी संस्थानले नियुक्ति दिएको मिले पनि निज पुजारीहरूलाई अवरोध हुने गरी गुठी संस्थानले समिति आदि गठन गरी कुनै काम कुरा गर्नु फलदायी हुने देखिँदैन । ताम्रपत्र आदिको सम्मान गरेर सम्पत्ति आदिको हिसाबकिताब र व्यवस्थापन भने गुठी संस्थानले अवश्य गर्न सक्छ । तर सनातनबाट चली आएको परम्पराअनुसार

हलेसी महादेवको नित्य पूजाआजा सञ्चालन गर्न महन्त मनोहर गिरीका शिष्य प्रशिष्य र सन्तानमध्ये यी रिट निवेदकहरूलाई परम्परागत पूजाआजा गर्नबाट हलेसी महादेव व्यवस्थापन समितिले रोक्नु न्यायोचित देखिँदैन। अतः मनोहर गिरीको शेष पछि चलिआएको रीतिथितिबमोजिम निजको शिष्य प्रशिष्य र सन्तान दरसन्तानमा उपयुक्त व्यक्ति भएसम्म निजलाई पुजारी भई नित्य पूजागर्न दिनु र सो कार्य गर्न नरोक्नु नरोकाउनु र सो को लागि आवश्यक व्यवस्था गर्नु भन्नेसम्मको विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या.चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इजलास अधिकृत:- गेहेन्द्रराज पन्त
इति संवत् २०७२ साल फागुन २ गते रोज १ शुभम्।

निर्णय नं. १६०६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
फैसला मिति : २०७२।३।६।१
०६८-CI-१३०५

विषय :उत्प्रेषण / प्रतिषेध

पुनरावेदक / प्रतिवादी : ध्रुवप्रसाद शर्माको छोरा पर्सा
जिल्ला, विरगंज महानगरपालिका, वडा नं. ३
बस्ने शत्रुघन कुमार नेपालसमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / विपक्षी : जिल्ला पर्सा, विरगंज उ.म.न.पा.
३ घर गई काठमाडौं का.म.न.पा. वडा नं. १२
ईश्वरी शर्मा नेपाल को मु.स. गर्ने श्रृजना नेपाल

- निश्चित कानूनबमोजिमको कार्यविधि पूरा नगरी गरिएको निर्णय त्रुटिपूर्ण हुन्छ। निवेदिकाउपर चलेको मुद्दामा रितपूर्वक म्याद सूचना नदिई गरेको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको पनि विपरीत छ। सम्बन्धित व्यक्तिलाई नबुझी आफ्नो भन्ने मौकासमेत नदिई निवेदिका प्रत्यर्थीको हक प्रतिकूल हुने गरी निर्णय गर्न नमिल्ने।
- प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त (Principle of Natural justice) प्रत्येक नागरिकको मौलिक तथा नैसर्गिक हकसमेत भएको र हाप्रो न्याय प्रणालीले यसलाई प्राथमिक र मूलभूत सिद्धान्तको रूपमा अंगिकार गरी न्याय निरूपणको सन्दर्भमा सर्वाधिक महत्त्व दिई आएको छ। प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तबमोजिम जसको विरुद्ध निर्णय गरिन्छ सो व्यक्तिलाई बुझ्ने, के कुन गल्ती कसुर अपराध गरेको छ सो कुरा निजले प्रस्टरूपमा जानकारी पाउने र निजले पनि आफ्नो विरुद्धका कुराहरू राख्न पाउनु पर्ने हुन्छ। सुनुवाईको लागि उचित अवसर तथा मौका नदिई गरेको निर्णयले न्यायिक प्रक्रियामा वैधानिकता प्राप्त गर्न नसक्ने।

(प्रकरण नं. ५)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
धिरजकुमार यादव

प्रत्यर्थी / विपक्षीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- जन्म, मृत्यु तथा व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने)

- ऐन, २०३३ को दफा १५ को उपदफा (२) विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १० को उपदफा (१)

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा. न्यायाधीश श्री दिनेशकुमार कार्की
मा. न्यायाधीश डा. आनन्दमोहन भट्टराई

आदेश

न्या.ओमप्रकाश मिश्र : पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०६८।१२।८ मा भएको अन्तिम आदेश पुनरावेदनको तर्फबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ (१) अनुसार पुनरावेदन परी पेस हुन आएको प्रस्तुत आदेशको संक्षिप्ततथ्य एवं व्यहोरा यसप्रकार छ:-

ध्रुवप्रसाद शर्माका २ श्रीमतीहरूमध्ये जेठी श्रीमती पद्मकुमारी नेपाल र कान्छी श्रीमती म निवेदिका इश्वरी शर्मा नेपाल हुँ। ध्रुवप्रसाद र निजको जेठी पत्नीको तर्फबाट २ छोरा विपक्षी भरतप्रसाद शर्मा नेपाल र कान्छा शत्रुघनकुमार शर्मा नेपालको जायजन्म भएको छ। त्यस्तै म निवेदिकाको तर्फबाट दुई छोरीहरू श्रृजना नेपाल र सविना शर्मा नेपालको जायजन्म भएको छ। पति ध्रुवप्रसाद शर्मा आफ्ना कालगतीले मिति २०६१।२।३ मा परलोक भइसक्नुभएको छ। मैले प्रतिवादी भरतप्रसाद नेपालउपर पर्सा जिल्ला अदालतमा दायर गरेको दे.नं. २६३१ को अंशदर्ता मुद्दामा पर्सा जिल्ला अदालतबाट दाबीबमोजिम अंशहक पाउने गरी मिति २०६४।९।२४ मा र सोही फैसला सदर हुने गरी मिति २०६७।१।१३ मा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट फैसला भएको छ। एक कित्ता जग्गाको हकमा मलाई चित्त नबुझेकोले मैले सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गरेकी छु, उक्त मुद्दा विचाराधीन रहेको छ। मैले अंश हक पाउने गरी फैसला भइसकेपश्चात मलाई दुःख हैरानी दिने नियतले झुट्टा विवरण दिई नागरिकता प्राप्त गरेको भनी भरत नेपालकी पत्नी अम्बिका देवी नेपालले म

निवेदिकाउपर मिति ०६७।६।१८ मा पर्सा जिल्ला अदालतमा अभियोग पत्र दायर भएकोमा उक्त मुद्दामा साधारण तारेखमा रही मुद्दाको पुर्पक्ष गरी आएको छु। उक्त नागरिकता मुद्दामा, जाहेरवालातर्फबाट जिल्ला प्रशासन कार्यालय, पर्साबाट मिति २०६७।१०।१० मा फैसला भएको झुट्टा विवाह दर्ता प्रमाणपत्र बदरसम्बन्धी मुद्दाको फैसलाको प्रतिलिपि पेस भएकोले सो फैसलाको नक्कल लिई हेर्दा, ध्रुवप्रसाद शर्मा नेपाल र ईश्वरी शर्मा नेपालको मिति २०५३।१।१७ मा विवाह भएको भनी मिति २०५१।५।१३ मा दर्ता भएको विवाह दर्ता प्रमाणपत्र नै आधिकारीकरूपमा दर्ता भएको नदेखिई आफैँमा शुन्य प्रकृतिको भई विवाह दर्ता बदरतर्फ कुनै कारवाही गरी रहनु नपर्ने विवाह दर्ता प्रमाणपत्र किर्ते प्रकृतिको देखिँदा सोतर्फ सरकारी छाप दस्तखत किर्ते मुद्दामा आवश्यक अनुसन्धान गर्नुपर्ने देखिएको र उक्त विषय सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ भित्रको भई यस कार्यालयको क्षेत्राधिकार भित्रको नहुँदा सोसम्बन्धमा आवश्यक कारवाहीका लागि सक्कल मिसिल जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा पठाई दिनु भन्नेसमेत व्यहोराको निर्णय भएको जानकारी हुन आयो। यसरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय पर्साले मेरो नाममा रित्त पूर्वक म्याद तामेल नभई मलाई प्रतिवादको मौका नै नदिई एकतर्फिरूपमा भएको उल्लिखित फैसलामा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३५(२)(६) सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, ०४९ को दफा ३१, जन्म, मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, ०३३ को दफा ५, १३, १४ एवम् प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको विपरीत भएकोले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, पर्साको मिति २०६७।१०।१० को फैसला र सो फैसलाका आधारमा जिल्ला प्रहरी कार्यालय पर्सालाई सरकारी छाप दस्तखत किर्ते मुद्दामा कारवाही चलाउनका लागि पठाएको पत्रसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी, सो फैसलाको आधारमा म निवेदिकाउपर सरकारी छाप दस्तखत किर्ते मुद्दाको कारवाही नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा प्रतिषेधको आदेशसमेत

जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदिका ईश्वरी शर्मा नेपालको मिति २०६८।४।३१ को निवेदन।

निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुन नपर्ने कुनै कारण, प्रमाण भए सोसमेत उल्लेख गरी कानूनबमोजिम सूचना तामेल भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र श्री पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय, हेटौँडामार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षी नं. १, २, ३ र ४ का नाउँमा तथा आफैं वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधि मार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षी नं. ५ र ६ का नाउँमा सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधी व्यतित भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु। अन्तरिम आदेश माग गरेतर्फ विपक्षीलाई समेत छलफलमा राखी आदेश गर्न उचित हुने देखिएकोले मिति २०६८।५।१३ गते १०.०० बजेको समय तोकौ विपक्षीहरूलाई समेत सूचित गरी पेस गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०६८।४।३२ मा भएको आदेश।

विपक्षी निवेदक सफा हात र शुद्ध हृदयले अदालत प्रवेश गर्नुभएको छैन, तथ्य र प्रमाण लुकाई भ्रान्ति खडा गरी अपराधबाट उम्कने दुर्नियतले प्रवेश गर्नुभएको छ। झुठ्ठा विवाहको दर्ता प्रमाण सम्बन्धमा जन्म मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ को दफा १३(२) अनुसार विवाह दर्ता बदर् गरी सजाय गर्ने अधिकार सोही ऐनको दफा १५ ले प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई भएकोले आफ्नो क्षेत्राधिकारी भित्रको विषय हेरेको भन्ने कुरामा विवाद छैन। यी निवेदिकालाई प्रतिवादको मौका दिएको छ। निवेदिकाको नामको पत्र ०६७।१०।३ मा निवेदिका स्वयंले बुझी लिनु भई सहीछाप गर्नुभएको छ। उपस्थित नहुने व्यक्तिलाई मुलुकी ऐन, अ.बं. २०८ नं. ले पुनरावेदन म्याद दिइरहनु पर्दैन। निर्णयको जनाउ निवेदिकालाई दिएको मिति ०६७।११।६ मा तामेल भएको छ। विपक्षी निवेदिकाले लेखाएको विवाह प्रमाणमा विवाह दर्ता मिति ०५१।५।१३ उल्लेख भएको विवाह मिति २०५३।११।१७ प्रतिलिपि लिएको मिति २०५३।५।१६ उमेर ३० वर्ष उल्लेख

भएको, निवेदिकाको जन्ममिति २०२१।११।५ मा भएको भनेको विवाहको सक्कल प्रमाण दाखिल गर्न नसकेको, सर्वोच्च अदालतमा चलेको मुद्दाहरूमा मिति ०४३।११।१७ मा विवाह भएको भनेको, विरगञ्ज उपमहानगरपालिका कार्यालय, वीरगञ्जले च.नं. ५२४६ मिति २०६७।९।२० को पत्रबाट निजको विवाह दर्तासम्बन्धी कुनै पनि अभिलेख रेकर्डमा नभएको भनेपछि प्रमुख जिल्ला अधिकारीले आफूले हेर्न नमिल्ने विषयमा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ भित्रको सरकारी छाप दस्तखत कित्ते मुद्दामा आवश्यक अनुसन्धान गर्न जिल्ला प्रहरी कार्यालय, पर्सामा पठाएकोमा कुनै कानूनी त्रुटि छैन। सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ मा समावेश सरकारी छाप दस्तखत कित्ते विषयको कानून प्रदत्त अधिकारबमोजिम अनुसन्धान तहकिकात गर्ने कार्यलाई अवरुद्ध हुने गरी आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रत्यर्थी शत्रूघन कुमार नेपाल र भरतप्रसाद नेपालको मिति २०६८।५।१२ को संयुक्त लिखित जवाफ।

सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ बमोजिम कुनै अपराधको सम्बन्धमा जो सुकैले सूचना गर्न सक्ने व्यवस्थालाई समेत मध्यनजर गरी तत्काल निवेदकको माग अनुसारको अन्तरिम आदेश जारी गरिरहनु परेन कानूनबमोजिम गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०६८।६।१३ मा भएको आदेश।

निवेदकले निवेदनमा उल्लेख गर्नुभएको व्यहोरामा कुनै सत्यता छैन। विपक्षी रिट निवेदिकाउपर विवाह दर्ता प्रमाण पत्र बदर् मुद्दा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, पर्सामा दर्ता भई सो कार्यालयबाट निवेदिकाउपर सरकारी छाप दस्तखत कित्ते मुद्दा दर्ता गरी आवश्यक कारवाही गर्न हुन भनी फाईल यस कार्यालयमा प्राप्त हुन आएकोमा सो फाईल आवश्यक कारवाहीको लागि यस अदालतमा पठाई दिनु भनी पर्सा जिल्ला अदालतको च.नं. २८८ मिति २०६८।४।१७

गतेको पत्रद्वारा माग भई आएकोले उक्त सक्कलै फाईल यस कार्यालयको च.नं. ८३६ मिति २०६८।४।१९ गतेको पत्रसाथ पर्सा जिल्ला अदालतमा पठाइएकोले सो फाईल मिसिल सम्बन्धमा यस कार्यालयबाट कुनै कारवाही भएको छैन । निवेदिकाले निवेदनमा उल्लेख गरेअनुसार निजलाई यस कार्यालयबाट गैरकानूनीरूपमा धर पकड गर्ने गराउने कार्य नगरिएको, नगराइएको हुँदा विपक्षी निवेदिकाले कपोलकल्पीत निराधार झुठ्ठा व्यहोरा उल्लेख गरी दायर गरेको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला प्रहरी कार्यालय, पर्साको मिति २०६८।५।१३ को लिखित जवाफ ।

झुठ्ठो विवाह दर्ता भएको सम्बन्धमा ईश्वरी शर्माउपर भरतप्रसाद नेपालले जिल्ला विकास समिति, पर्सामा निवेदन दिई सो कार्यालयबाट उक्त निवेदन आवश्यक कारवाहीको लागि यस कार्यालयमा आएकोमा सोसम्बन्धमा छानविन गर्दा ईश्वरी शर्मा नेपालको विवाह दर्ता प्रमाणसम्बन्धी कुनै पनि अभिलेख कार्यालयको रेकर्डमा नभएको भनी वीरगञ्ज उपमहानगरपालिकाको मिति २०६७।९।२० को पत्रबाट देखिएको, मिसिल संलग्न विवाह दर्ताको प्रतिलिपि समेत हेर्दा विवाह भएको भनिएको मिति भन्दा अगावै विवाह दर्ता जारी भएको भन्ने देखिएको समेतका आधारमा विवाह दर्ता बदरतर्फ थप कारवाही गर्नुपर्ने अवस्था नदेखिएको र विवाह दर्ता प्रमाणपत्र नै शंकास्पद देखिएको कारण सोसम्बन्धमा अनुसन्धान एवं छानबिन गर्ने अधिकार कानूनबमोजिम यस कार्यालयको नभएको कारण सोसम्बन्धमा छानविन गर्न मिसिल जिल्ला प्रहरी कार्यालय, पर्सामा पठाउने गरी निर्णय भएको हो । यसरी अधिकार क्षेत्र नभएको विषयमा अधिकार क्षेत्र निहित रहेको निकायमा सोसम्बन्धमा छानबिनको लागि पठाउने गरी गरिएको यस कार्यालयको मिति २०६७।१०।१० को निर्णय कानूनसम्मत नै हुँदा र यस्तो निर्णयले निवेदिकाको कुनै हकमा असर समेत नपरेको अवस्थामा यस कार्यालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर भएको रिट

निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय, पर्साको मिति २०६८।५।२० को लिखित जवाफ ।

मिसिल संलग्न कागज हेर्दा ध्रुवप्रसाद शर्मा र ईश्वरी शर्मा नेपालबीच स्थानीय पञ्जिकाधिकारीको कार्यालय पञ्जिकरण शाखाबाट मिति २०५१।५।१३ मा दर्ता नं. ४३/०५१ को विवाह दर्ताको प्रमाणपत्र जारी भएको भन्ने उल्लेख भएको देखिएको हुँदा २०५१ साल भाद्र महिनाको विवाह दर्ताको सक्कल अभिलेख वीरगञ्ज उपमहानगर पालिकाबाट पेसीको दिन देखाई लैजाने गरी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, हेर्दाबाट मिति २०६८।९।२० मा भएको आदेश ।

पुनरावेदन अदालत, हेर्दाबाट २०५१ सालको विवाह दर्ताको सक्कल अभिलेख वीरगञ्ज उपमहानगर पालिकाबाट झिकाइएकोमा वीरगञ्ज उपमहानगरपालिका कार्यालयको मिति २०६८।१०।३ च.नं. ६१०६६, ०६८/६९ को पत्रबाट तत्कालीन जिल्ला विकास समिति, पर्साको मातहतको कर्मचारीले अभिलेख बुझाउँदा अदालतबाट माग भएको कागज बरबुझारथ भएको संलग्न कागजातबाट नदेखिएको भन्ने पत्र प्राप्त हुन आएको हुँदा उक्त पत्र र सो साथ संलग्न रहेको भरपाई लिखतसमेतको फोटोकपी संलग्न राखी व्यहोरा अवगत गराई जिल्ला विकास समिति पर्साबाट २०५१ सालको विवाह दर्तासम्बन्धी अभिलेख (दर्ता किताब) झिकाई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६८।१०।२५ को पुनरावेदन अदालत, हेर्दाबाट भएको आदेश ।

निवेदिकाले निवेदनमा आफूलाई आफ्नो कुरा भन्ने सफाइ पेस गर्ने प्राकृतिक न्यायद्वारा सुनिश्चित अवसरबाट वञ्चित गरियो भनी लिएको दाबीका सम्बन्धमा लिखित जवाफमा उपस्थितिको लागि लेखिएको पत्र निवेदिका स्वयंले मिति २०६७।१०।३ मा बुझेको हुँदा सफाइको अवसरबाट वञ्चित नगरिएको भन्ने जिकिर लिएको देखियो । सो सन्दर्भमा कानूनी व्यवस्था हेर्दा जन्म, मृत्यु तथा व्यक्तिगत घटना

(दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ को दफा १५(२) ले प्रमुख जिल्ला अधिकारीले विशेष अदालत ऐन, २०५९ को कार्यविधि अनुसरण गर्नुपर्ने भन्ने उल्लेख भएबाट विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १०(१) हेर्दा नेपालभित्र रहेको प्रतिवादीको नाउँमा म्याद पठाउँदा पन्ध्र दिनसम्मको अवधि तोकी समाह्वान जारी गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको र त्यसरी जारी गरिने समाह्वानको ढाँचा मुलुकी ऐन, अ.बं. १०२ नं. मा दिइएकोमा उक्त कानूनहरूले निश्चित गरेको कार्यविधिको अनुसरण गरी म्याद जारी भएको देखिएन । मिसिल हेर्दा, जिल्ला प्रहरी कार्यालय, पर्साले मिति २०६७।१०।३ मा विवाह दर्तासम्बन्धी कुरा बुझ्नको लागि पत्राचार गरेको पाइयो । सो म्यादमा माथी उल्लिखित कानूनद्वारा निर्देशित प्रक्रिया पूरा भएको पाइएन न त सो म्याद जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट जारी गरेको नै पाइयो । सो पत्र यी निवेदिका ईश्वरी शर्माले बुझेको मानेमा पनि कानूनद्वारा निश्चित प्रक्रिया पूरा गरी प्रमुख जिल्ला अधिकारीले समाह्वान जारी गर्नुपर्ने विषयमा जिल्ला प्रहरी कार्यालयले लेखेको पत्र, जसमा न कुनै आरोप छ, न उजुरीको व्यहोरा नै छ, त्यस्तो पत्रको आधारमा निवेदिकालाई आफ्नो कुरा भन्ने अवसर दिइयो र यसबाट प्राकृतिक न्यायद्वारा सुनिश्चित आफ्नो सफाइ पेश गर्ने अवसर प्रदान गरियो भनी मान्न मिल्ने देखिएन। मिति २०६७।१०।३ मा पत्र बुझाइएपछि मिति २०६७।१०।१० मा प्रस्तुत विषयमा फैसला भए पनि कानून प्रदत्त सफाइ पेश गर्ने अवसर यी निवेदिकालाई दिइएको मान्न मिल्ने । प्रस्तुत विवादको सम्बन्धमा लिखित जवाफमा अरु दुईवटा कुराहरू उठाइएको छ । पहिलो, प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट कुनै निर्णय नभई सरकारी कागज किर्तेमा अनुसन्धानका लागि अधिकार प्राप्त निकायमा फायल पठाउने कामसम्म भएको छ । दोस्रो, निवेदिकालाई मुलुकी ऐन, अ.बं. २०८ नं. द्वारा निश्चित वैकल्पिक उपचारको मार्ग प्राप्त हुँदा रिट क्षेत्रबाट हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन । विपक्षीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताले पनि यिनै जिकिरहरू लिनुभएको छ । तर यी तर्कहरू एक आपसमा विरोधाभाषी छन् किन

भने यदि विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीद्वारा निर्णय भएको नै छैन भनी मान्ने हो भने निर्णय नै नभएको स्थितिमा अ.बं. २०८ नं. को अवस्था नै उत्पन्न हुँदैन र यस्तोमा अ.बं. २०८ नं. को मार्ग उपलब्ध छ भन्न मिल्दैन । तर, प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल हेर्दा विपक्षीहरूले भने जस्तो अवस्था देखिँदैन । यहाँ प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट मिति २०६७।१०।१० मा कुनै निर्णय नभएको भन्न मिल्ने अवस्था छैन । प्राप्त मिसिलबाट प्रस्तुत विषयमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीद्वारा जुन निर्णय भएको छ त्यसलाई फैसला भनिएको छ, तथ्यको टिपोट गर्दै कार्यालयको "ठहर खण्डमा" ध्रुवप्रसाद शर्मा र ईश्वरी शर्मा नेपालको विवाह भएको भनी जारी भएको विवाह दर्ता प्रमाणपत्रलाई अधिकारीकरूपमा दर्ता भएको नदेखिई "आफैमा शुन्य प्रकृतिको भई विवाह दर्ता बदर तर्फ कुनै कारवाही गर्न नपरी विवाह दर्ता प्रमाणपत्र किर्ते प्रकृतिको देखिँदा" भन्ने उल्लेख भएको छ । विवाह दर्ताको प्रमाणपत्र शुन्य प्रकृतिको वा किर्ते प्रकृतिको भनिएबाट यो विषयमा प्रमुख जिल्ला अधिकारी एउटा निर्णय निष्कर्षमा पुगेको भन्नु पर्ने हुन्छ । विवाह दर्ताको प्रमाणपत्रलाई किर्ते वा शुन्य भन्दा त्यसबाट सम्बन्धित व्यक्तिका सारवान अधिकारहरू प्रभावित हुन्छन् । प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट गरिएको त्यस्तो घोषणाबाट निवेदिकाका हकहरू प्रभावित हुने स्थितिसमेत उत्पन्न भएको हुँदा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले कुनै निर्णय नै गरेको छैन भन्ने कुरा यहाँ स्वीकार योग्य नदेखिएको र यी निवेदिकालाई अ.बं. २०८ नं. को वैकल्पिक उपचारको मार्ग प्राप्त छ वा छैन भन्ने प्रश्न छ, माथि उल्लेख गरेबमोजिम प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान एवं मुद्दाको कारवाही कानूनद्वारा निश्चित प्रक्रिया अनुसरण गरी नभएको र कानूनद्वारा निश्चित अवधि तोकी समाह्वान जारी गरी निवेदिकालाई बुझाएको देखिएन । मुलुकी ऐन अ.बं. २०८ नं. बमोजिम समाह्वान वा इतलायनामा जारी हुनुको लागि फिराद वा अभियोगपत्र विधिवत एवं निश्चित प्रक्रिया पूरा गरी दर्ता भएको हुनुपर्छ । अ.बं. २०८ नं. प्रयोग गर्नलाई ऐनले निर्धारण गरेको समाह्वान म्याद जारी गरी तामेल गरेको

हुनुपर्नेमा सो भए गरेको नदेखिँदा अ.बं. २०८ नं. द्वारा निश्चित मार्गको पूर्वावस्थाको पालना भएको नपाइएकोले यी निवेदिकाको हकमा अ.बं. २०८ नं. को वैकल्पिक उपचारको बाटो आकर्षित हुने देखिएन । यस्तो पूर्वावस्थाको विद्यमानता नै भएको अर्थात् कानूनद्वारा निश्चित प्रक्रिया पूरा नगरी कारवाहीको उठान भएको स्थितिमा पनि अ.बं. २०८ नं. को मार्ग मात्र एउटा मार्ग हो भन्ने हो भने अनधिकृत निर्णयहरूलाई चुनौती दिने र स्वच्छ सुनुवाई गरी पाउने हकबाट मुद्दाको पक्ष वञ्चित हुन जाने स्थिति उत्पन्न हुन्छ । यहाँ कानूनद्वारा निश्चित प्रक्रिया पूरा नगरी निवेदिकाको वैवाहिक सम्बन्ध र सोमार्फत प्राप्त हुने लगायतका अन्य हकहरूमा असर पर्ने गरी र अदालतमा चलि तह तह फैसलासमेत भई सकेको मुद्दामा समेत असर पर्ने गरी एवं मुद्दाको एउटा पक्षको हकमा प्रमाण बन्ने गरी प्रमुख जिल्ला अधिकारीले हस्तक्षेप गरेको देखिन आयो । यस्तो विधिसम्मत मार्ग अनुसरण नगरिएको निर्णय कानूनको दृष्टीमा त्रुटिपूर्ण हुँदा कायम रहन सक्ने देखिन आएन । ऐनले निर्दिष्ट गरेको कार्यविधि अवलम्बन नगरी निवेदिकालाई प्रतिवाद गर्ने अवसर नै नदिई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको विपरीत हुने गरी विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, पर्साबाट मिति २०६७।१०।१० मा भएको फैसला नमिलेको कानूनको दृष्टीमा त्रुटिपूर्ण रहेको देखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा उक्त फैसला बदर हुने ठहर्छ । फैसला बदर भइसकेको स्थितिमा निवेदिकाको अन्य मागको सम्बन्धमा केही बोलीरहनु परेन भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको आदेश ।

विपक्षी ध्रुवप्रसाद शर्माको कान्छी श्रीमती हुन् । विपक्षी वादीहरूसँग हाम्रो अंश मुद्दा चली हाल सर्वोच्च अदालतमा विचाराधीन रहेको छ । निजले झुठा विवरण भरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, पर्साबाट विवाह दर्ता गराएकी र नागरिकतासमेत कित्ते व्यहोरा गरी लिएकी हुन भन्ने जाहेरी दरखास्त परी सो विषयमा जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट अनुसन्धानमै कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी प्रतिरक्षाको जानकारीसमेत दिई

भएको फैसलालाई अ.बं. २०८ नं. बमोजिम मलाई म्याद नबुझाई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत गरी मेरो सुनुवाई नै नगरी कित्ते गरी विवाह दर्ता जन्मदर्ता र नागरिकतासमेत लिएको भनी अभियोग दाबी पुष्टि भइरहेको अवस्थामा म उपर लगाइएको अभियोग दाबीमा सुनुवाईको मौका नै नदिई गरेको सो जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट भएको फैसला गैरकानूनी भएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भनी ईश्वरी शर्माले पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा दिएको रिट निवेदनउपर सुनुवाई हुँदा निज निवेदकलाई अ.बं. २०८ नं. को प्रक्रिया पूरा गरी सुनुवाईको मौका दिई निर्णय भएको नपाइएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहरी भएको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसलाबाट विपक्षी निवेदकले गरेको आपराधिक काममा छानविन र अनुसन्धान गर्ने कार्यमा रोक लगाउने गरी भएको फैसला बदर भागी रहेको छ । किनभने निज निवेदिकालाई सो मुद्दामा पत्र बुझाई जानकारी गराई मुद्दाको प्रतिरक्षा गर्ने मौका दिई निर्णय भएकोले सो फैसला बदर गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट भएको निर्णय कायम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदकहरू शत्रूघन कुमार नेपाल र भरत प्रसाद नेपालले यस अदालतमा दायर गरेको संयुक्त पुनरावेदनपत्र ।

यसमा यसै लगाउको यिनै पक्ष विपक्षबीच चलेको अंश छोडपत्र मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट भएको फैसलाउपर प्रतिवादी भरतप्रसाद नेपालले दिएको ०६७-RI-०८९३ को निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०६७।११।२ मा मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने गरी निस्सा प्रदान भएको र प्रस्तुत मुद्दासमेत सोही मुद्दासँग अन्तरप्रभावी भइरहेको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दासमेतमा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट भएको फैसला सोही आधार कारणबाट फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६९।३।१३ को आदेश ।

नियमानुसार साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी

सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान् अधिवक्ता श्री धिरजकुमार यादवले यी विपक्षी वादी ईश्वरी शर्माले नागरिकता, विवाहदर्ता र जन्मदर्ता बनाई प्रतिवादीहरू उपर अंश दर्ता गरेका ति प्रमाणहरू किर्ते र झुठो व्यहोराका हुन भनी जाहेरीदरखास्त परेको र निजउपर अनुसन्धान भई अभियोग दायर भएपछि सुरु जिल्ला प्रशासन कार्यालयले ०६७।१०।१० मा निर्णय हुँदा विवादित विवाह दर्तासमेतको प्रमाण पत्र अधिकारीकरूपमा दर्ता रहे भएको नदेखिई आफैँमा शुन्य प्रकृतिको भई सोतर्फ हेर्दा सरकारी कागज दस्तखत किर्ते मुद्दाको रूपमा अनुसन्धान गर्नुपर्ने देखिएकोले सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, ०४९ को अनुसूची ३ अन्तर्गतको क्षेत्राधिकार भित्रको भएकोले आवश्यक अनुसन्धान र कारवाहीको लागि जिल्ला प्रहरी कार्यालय पठाई दिनु भन्नेसमेत व्यहोराको निर्णय भएको जानकारीबमोजिम अनुसन्धान गर्दा मलाई कानूनबमोजिमको म्याद, सूचना पठाएर प्रतिवाद गर्ने मौका नै नदिई जिल्ला प्रशासन कार्यालयले संविधान, कानून र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको विपरीत गरेको सो फैसला र सो फैसलाको आधारमा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, पर्सालाई सरकारी छाप दस्तखत किर्ते मुद्दामा कारवाही चलाउनका लागि पठाएको पत्रसमेत गैरकानूनी भएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा सो निर्णय बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदिकाले पुनरावेदन अदालतमा लिएको निवेदन दाबी झुठा हो किनभने सुरु जिल्ला प्रशासन कार्यालयले कानूनी प्रक्रिया अपनाई म्याद तामेल गरी सूचनाको जानकारी लिएको अवस्थालाई नजर अन्दाज गरी पुनरावेदन अदालतले मिति २०६७।१०।१० मा गरेको फैसला कानूनको दृष्टिमा त्रुटिपूर्ण रहेको देखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्याएको फैसला मिलेको छैन । निज निवेदिकालाई कानूनको रित पुर्याई जानकारी दिई प्रतिवाद गर्न सुनुवाईको मौका दिई जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट भएको निर्णय कानूनबमोजिम नै रहेएकोले पुनरावेदन अदालतको

आदेश बदर गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालयको निर्णय सदर गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

यसमा सुरु पुनरावेदन अदालतले गरेको आदेश मिले नमिलेको के हो ? यी विपक्षी पुनरावेदकहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन? सोही विषयमा निर्णय दिनपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रत्यर्थी निवेदिकाले ध्रुवप्रसाद शर्मा नेपालसँग भएको विवाह दर्ता नै झुठो भएको भनी विपक्षी जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, पर्सामा अम्बिका देवी नेपालले दिएको निवेदनउपरको कारवाहीमा विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालयले म सम्बन्धित व्यक्तिलाई बुझ्दै नबुझी सुनुवाईको मौका नदिई विवाह दर्ता प्रमाणपत्र नै अधिकारीकरूपमा दर्ता भएको नदेखिई आफैँमा शुन्य प्रकृतिको भई विवाह दर्ता बदरतर्फ कारवाही गरिरहन परेन । विवाह दर्ता प्रमाणपत्र किर्ते देखिँदा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ बमोजिम अनुसन्धान र कारवाही गर्न सक्कल मिसिल जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा पठाई दिनु भन्ने व्यहोराको निर्णय भएको जानकारी भएकोले सो कार्यालयको मिति २०६७।१०।१० को निर्णय नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३५(२)(६), सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ३१, जन्म मृत्यु तथा अन्य व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ को दफा ५, १३, १४ र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत हुँदा ऐ. संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी सरकारी छाप दस्तखत किर्तेमा मलाई कारवाही नगर्नु, नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा प्रतिषेधको आदेशसमेत जारी गरी पाउन दायर भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाले मिति २०६८।१२।८ मा विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालयको सो मितिको निर्णय बदर गरेपश्चात विपक्षी भरत र सत्रूघन कुमार नेपालले सो फैसलामा चित्त नबुझाई यस अदालतमा पुनरावेदन गरेको देखिन्छ ।

३. पुनरावेदकहरूको पुनरावेदन जिकिरमा

निवेदिकाको ध्रुवप्रसाद शर्मासँग विवाह गरी दर्ता गरेको विवाह दर्ता प्रमाणपत्र झुठो भएको अवस्थामा त्यस्तो विवाद सरकार वादी फौजदारी मुद्दा हुने र फौजदारी मुद्दामा आवश्यक छानविन र अनुसन्धान गर्न नपाउने गरी पुनरावेदन अदालतबाट जारी भएको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी पाउन माग गरेको देखिन्छ । न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८ को उपदफा (२) मा पुनरावेदन अदालतलाई आफ्नो प्रादेशिक अधिकार क्षेत्रभित्र कुनै निकाय वा अधिकारीले कुनै व्यक्तिको कानून प्रदत्त हकमा आघात पुर्याएमा सो हक प्रचलनको लागि आवश्यकताअनुसार उत्प्रेषणसमेतको आदेश जारी गर्ने अधिकार भएको देखिन्छ ।

४. पुनरावेदक भरतप्रसाद नेपालको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी प्रत्यर्थी ईश्वरी शर्मा भएको २५०३ नं. को झुठो विवाह दर्ता बनाएको मुद्दा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, पर्सामा चलेको देखिन्छ । उक्त मुद्दामा जिल्ला प्रशासन कार्यालयले आफैँले निवेदिका प्रत्यर्थीलाई मुद्दाको सम्बन्धमा जानकारी दिएको देखिँदैन । जन्म, मृत्यु तथा व्यक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ को दफा १५ को उपदफा (२) ले प्रमुख जिल्ला अधिकारीले मुद्दाको कारवाही गर्दा विशेष अदालत ऐन, २०५९ बमोजिमको कार्यविधि अपनाउने छ भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । उक्त ऐनको दफा १० को उपदफा (१) मा नेपालभित्र रहेको प्रतिवादीको नाममा म्याद पठाउँदा १५ दिनसम्मको अवधि तोकिएको समाह्वान जारी गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । सोबमोजिम निवेदिकाको नाममा जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट म्याद जारी नभई जिल्ला प्रहरी कार्यालय, पर्साबाट मिति २०६९।१०।३ मा विवाह दर्तासम्बन्धी कुरा बुझ्नको लागि पत्राचारसम्म गरेको देखिन्छ । यो म्यादमा एकातिर कार्यविधिको प्रक्रिया पूरा गरेको देखिँदैन भने अर्को तिर प्रत्यर्थी निवेदिकालाई कुन आरोपमा बुझ्न खोजिएको हो सो कुरा उल्लेख भएको छैन । यसर्थ प्रमुख जिल्ला अधिकारीले विशेष अदालत ऐन, २०५९ को कार्यविधि अनुशरण गरेकोसमेत पाइएन । त्यसै गरी

पुनरावेदकले जिल्ला विकास समिति पर्सामा निवेदन दिएकोमा जिल्ला विकास समितिले जिल्ला प्रशासन कार्यालयलाई मिति २०६७।९।२ मा अनुसन्धानको तथा कारवाहीको लागि लेखी पठाएकोमा जिल्ला प्रशासन कार्यालयले त्यसैलाई आधार मानी प्रत्यर्थीको हकमा मुद्दाको उठान गरी निर्णय गरेको देखिन्छ ।

५. सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची भित्र नपरेका सरकारी मुद्दाका सम्बन्धमा सो ऐनको दफा ३१ बमोजिम नेपाल सरकारका तर्फबाट चलाउने प्रस्तुत विवाह दर्ता मुद्दा हेर्ने अधिकारी प्रमुख जिल्ला अधिकारीसमक्ष सबुत प्रमाण संकलन गरी अभियोग पत्र वा फिरादपत्र दायर गर्न आफ्नो रायसहित मुद्दा चल्ने वा नचल्ने सम्बन्धमा अधिकारप्राप्त अधिकारी सरकारी वकीलसमक्ष मिसिल पेस भई मुद्दा चल्ने निर्णय भई रितपूर्वक अभियोग पत्र पेस भएको देखिँदैन । निश्चित कानूनबमोजिमको कार्यविधि पूरा नगरी गरिएको निर्णय त्रुटिपूर्ण हुन्छ । निवेदिकाउपर चलेको मुद्दामा रितपूर्वक म्याद सूचना नदिई गरेको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको पनि विपरीत छ । सम्बन्धित व्यक्तिलाई नबुझी आफ्नो भन्ने मौकासमेत नदिई निवेदिका प्रत्यर्थीको हक प्रतिकूल हुने गरी निर्णय गर्न मिल्दैन । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त (Principle of Natural Justice) प्रत्येक नागरिकको मौलिक तथा नैसर्गिक हकसमेत भएको र हाम्रो न्याय प्रणालीले यसलाई प्राथमिक र मूलभूत सिद्धान्तको रूपमा अंगिकार गरी न्याय निरूपणको सन्दर्भमा सर्वाधिक महत्त्व दिई आएको छ । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तबमोजिम जसको विरुद्ध निर्णय गरिन्छ सो व्यक्तिलाई बुझ्ने, के कुन गल्ती कसुर अपराध गरेको छ सो कुरा निजले प्रस्टरूपमा जानकारी पाउने र निजले पनि आफ्नो विरुद्धका कुराहरू राख्न पाउनु पर्ने हुन्छ । सुनुवाईको लागि उचित अवसर तथा मौका नदिई गरेको निर्णयले न्यायिक प्रक्रियामा वैधानिकता प्राप्त गर्न सक्दैन । अतः ऐनले निर्दिष्ट गरेको कानूनी प्रक्रिया अवलम्बन नगरी सुनुवाईको पर्याप्त र उचित अवसर नै प्रदान नगरि निवेदिका विरुद्ध मिति २०६७।१०।१०

मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, पर्साबाट भएको फैसला उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुन ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाका मिति २०६८।१२।८ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदकहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इजलास अधिकृत : गजेन्द्रबहादुर सिंह
इति संवत् २०७२ साल असार ६ गते रोज १ शुभम् ।

निर्णय नं. १६०७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
आदेश मिति : २०७३।२।४।३
०६८-WO-०५४६

मुद्दा:- उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : काठमाडौँ जिल्ला, धर्मस्थली गा.वि.स.
वडा नं. ४ बस्ने वर्ष ५१ को कृष्णप्रसाद
तिमिल्सिनासमेत

विरुद्ध

विपक्षी : अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग,
टङ्गाल, काठमाडौंसमेत

- व्यक्तिगत जग्गादर्ताको विषयमा विपक्षी मालपोत कार्यालयले आफ्नो जग्गादर्ताको

अधिकार प्रयोग गर्दा सबुद प्रमाण, साबिक दर्ता, स्थलगत सर्जमिन, नापी आदी गरी जग्गा दर्ता गर्न मिल्ने नमिल्ने भन्ने आफ्नो अर्धन्यायिक अधिकार प्रयोग गरी निर्णयमा पुग्नुपर्नेमा त्यसो नगरी प्रस्तुत मुद्दामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५/७/२८ को निर्देशन र सोको आधारमा गरेको विपक्षी मालपोत कार्यालयले जग्गाको दर्ता व्यक्तिका नाममा नगरी नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्ने गरी मिति २०६५/८/१८ मा निर्णय गरी दर्ता स्रेस्ता तयार गरी नेपाल सरकारको नाममा प्रमाणपुर्जासमेत तयारगरी स्थानीय जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा पठाएको कार्य कानून र विधीगत प्रक्रियाअन्तर्गत रही भए गरेको नदेखिने ।

- आफूले अर्धन्यायिक अधिकारको प्रयोग गर्न पाउने गरी मालपोत ऐन, २०३४ ले प्रदान गरेको जग्गा दर्ता गर्ने कार्य ऐन, कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्त प्रयोग गरी न्यायिक विवेकको आधारमा निर्णयमा पुग्नुपर्नेमा त्यसो नगरेको हुँदा विपक्षी आयोगको निर्देशनमा रही गरेको मालपोत कार्यालयको मिति २०६५/८/१८ को निर्णय कानूनबमोजिमको नहुँदा कायमै रहन सक्ने अवस्था नदेखिने ।
- विपक्षी आयोगको निर्णय पनि न्यायिक विवेक र कानूनी विधिगत प्रक्रियाअनुरूप प्राप्त अधिकारको सीमाभित्र रही गरेको नभई अधिकारको अतिप्रयोग गरी अनुचित कार्य र भ्रष्टाचारको सम्बन्धमा छानविन अनुसन्धान र तहकिकात गर्ने गराउने अधिकार पाएको निकायले सुनुवाईको मौकानै नदिई गरेको कारवाही एवं निर्णय पनि न्यायिक मान्यता र स्वच्छ सुनुवाईको सिद्धान्तविपरीत भएको देखिएको

छ । जसलाई मर्का पर्ने वा पीडित हो सो व्यक्तिलाई नबुझी गरिएको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत समेत देखिने ।

(प्रकरण नं. ३)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय
श्यामप्रसाद खरेल र शम्भु थापा

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता रमादेवी
पराजुली

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) र २४(२)

आदेश

न्या.चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) र सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४०(१) अन्तर्गत दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको हुँदा मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र निर्णय यसप्रकार छ:-

काठमाडौं जिल्ला, काभ्रेस्थली गा.वि.स. वडा नं. ५(ड), कि.नं. १०७ को क्षे.रो. २-१-०-० र ऐ. वडा नं. ५(घ) कि.नं. १२१ को ज.रो. ३-१-०-० जग्गाहरू पिता तोयनाथ तिमिल्सिनाको रै.नं. ७५९ भिडी दर्ता हुने निजी जग्गाहरू हुन् । उक्त जग्गाहरू साबिकदेखि नै पिता तोयनाथ र निजका परिवार निवेदकहरूले निर्वाधरूपबाट निजी जग्गाको रूपमा भोगचलन गरी आएका छन् । जग्गामा रहेको निवेदकहरूको भोग चलनमा कसैको कुनै प्रकारको दाबी विरोध रहेको छैन । जग्गा पर्ती कायम हुने प्रकृतिको रहेको छैन । नापीको समयमा पिता तोयनाथसमेत जग्गामा उपस्थित हुन असमर्थ रहेकोले त्रुटिवश उक्त कि.नं.का जग्गाहरूको विरहमा पर्ती जनिन गएको रहेछ । उक्त

लगत तथा अन्य लगतहरू समेतमा उक्त कि.नं. हरूको अतिरिक्त अन्य विभिन्न कि.नं.का जग्गाहरू रहेकोमा नापीको समयमा दर्ता हुन छुट भएकोले २०४१ सालमा दर्तावाला तोयनाथले दर्ताको कारवाही चलाउनुभएकोमा मिति २०६२।४।५ मा पिता तोयनाथको आफ्नै कालगतिले स्वर्गारोहण भइसकेको छ । निवेदकहरू पिता तोयनाथको हक खाने हकदार छोराहरू रहेका छन् । उक्त कि.नं.का जग्गाहरू दर्ता गरिपाउँ भनी दिएको कारवाही किनारा नहुँदै स्व. पिताजीका स्वर्गारोहण भएको कारणबाट निवेदकहरूले मुद्दा सकार गरेका थियौं ।

प्रत्यर्थी मालपोत कार्यालयबाट उक्त जग्गाहरू छुट दर्ता गर्ने सम्बन्धमा कारवाही भई स्थलगत सर्जमिन गर्ने, जग्गा के कस्तो अवस्थामा रहेको छ र कस्तो भोग चलनमा रहेको छ भन्ने सम्बन्धमा प्रतिवेदन लिने तथा संधियारसँग बुझ्ने, जग्गा दर्ता समितिमा पेस भई समितिबाट दर्ताको सहमतीको लागि मालपोत विभागमा पठाउनेलगायतका कारवाहीहरू भएका छन् ।

उपर्युक्तबमोजिमका कारवाही भई विचाराधीन रहेकै अवस्थामा उक्त २ कित्ता जग्गाहरूको सम्बन्धमा उजुरी परेको भनी प्रत्यर्थी आयोगबाट मिति २०६५।८।११ को "काठमाडौं जिल्ला, काभ्रेस्थली गा.वि.स. वडा नं. ५(घ) को कि.नं. १२१ को ३ रोपनी र ऐ. ५९ को कि.नं. १०७ को २ रोपनी सार्वजनिक जग्गा मालपोत कार्यालयका कर्मचारी र भू-माफियाको मिलोमतोमा तोयनाथ तिमिल्सिनाको नाममा दर्ता गर्न लागेकोले सो कार्य रोकी पाउँ भन्ने उजुरीया निज तोयनाथ तिमिल्सिनाको प्रमाण पुग्ने जग्गाहरू मिति २०४३।३।२५ मा नै दर्ता गर्ने गरी मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजारबाट निर्णय भइसकेको र काभ्रेस्थली ५(ड) को कि.नं. १०७ को क्षे.फ. २-१-० र ऐ. ५(घ) को कि.नं. १२१ को क्षे.फ. ३-१-० जग्गाको फिल्डबुकको जग्गाधनी जोताहा महल खाली भएकोबाट समेत उक्त जग्गा सरकारी प्रकृतिको जग्गा व्यक्तिको नाममा दर्ता गर्न मिल्ने अवस्था नदेखिँदा उल्लिखित कि.नं. १०७ र १२१ का जग्गाहरू नेपाल

सरकारका नाममा दर्ता गरी दर्ता पुर्जा जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा पठाई आयोगलाई पुर्जाको प्रतिलिपि पठाउन मालपोत कार्यालयलाई लेखि पठाउने भनी आयोगको मिति २०६५/७/२८ को बैठकबाट निर्णय भएकोले निर्णयानुसार हुन अनुरोध गरिन्छ ।" भन्ने व्यहोराको पत्र मालपोत कार्यालय, काठमाडौंलाई प्रेषित गरिएको छ ।

प्रत्यर्थी आयोगको उक्त पत्र प्राप्त भएपश्चात प्रत्यर्थी मालपोत कार्यालय, काठमाडौंले "अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको चलानी नं. ६३६, मिति २०६५/८/११ को निर्णय र कार्यान्वयन हुन पेस भएबमोजिम निर्णयका लागि पेस गर्दछु" भनी उठेको मिति २०६५/८/१८ को टिप्पणीलाई सोही मितिमा सदर गरी जग्गाहरू प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्ने गरी निर्णय भएको छ ।

प्रत्यर्थी मालपोत कार्यालय, काठमाडौंका उक्त निर्णयउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८ बमोजिम पुनरावेदन लाग्ने भएकोले श्री पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पुनरावेदन गरेका थियौं । उक्त अदालतबाट मालपोत कार्यालय, काठमाडौंको निर्णयलाई सदर गर्ने गरी मिति २०६७/१२/१३ मा फैसला भएकोले उक्त फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेरिपाउँ भनी यस अदालतमा नि.नं. ०६८-RI-०३४६ को निवेदनपत्र दायर गरी हाल यस अदालतमा विचाराधीन रहेको छ ।

निवेदकहरूको निजी जग्गालाई प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्ने गरी प्रत्यर्थी मालपोत कार्यालय, काठमाडौंले आफैले सबुद प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी स्वतन्त्ररूपबाट निर्णय नभई प्रत्यर्थी आयोगको निर्णय कार्यान्वयनसम्म गरी निर्णय गरेको छ । मालपोत कार्यालयको निर्णयउपर पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था भएकोले उक्त निर्णयउपर पुनरावेदन नगर्नु प्रत्यर्थी आयोगको निर्णयउपर सिधै रिट क्षेत्रमा आउँदा मातहत अदालतमा मुद्दा विचाराधीन छ भनी रिट क्षेत्र प्रयोग गर्न इन्कार गर्न सक्ने भएकोले

श्री पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट फैसला भएपछि आयोगको निर्णयलाई चुनौती गरी बदरमा दाबी नलिँदा यस अदालतमा विचाराधिन मालपोत कार्यालयको निर्णयउपरको निवेदन निरर्थक हुन सक्ने र जग्गा सरकारी ठहर गरेको निर्णयको विरुद्धमा रिट क्षेत्र नै लाग्ने भएकोले यो रिट निवेदन दायर गरेका छौं ।

प्रत्यर्थी आयोगले निवेदकहरूको जग्गा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्न निर्देशन दिने गरी निर्णय गर्दा निवेदकहरूलाई बुझी पक्ष कायम नगरिएको, ऐनको दफा ११, १२ १२क, १२ख लगायत बमोजिम कारवाही नगरेको जरीवाना गरेकोलगायतको प्रकृतिको आदेश नभई जग्गा दर्ता गर्ने निर्णय भएकोले निर्णयउपर ऐनको दफा ३५ग बमोजिम पुनरावेदन लाग्ने अवस्था नरही बैकल्पिक उपचारको सर्वथा अभाव छ । प्रत्यर्थी आयोगको निर्णय क्षेत्राधिकार विहीन रही आफैमा शुन्यपूर्ण रहनुका अतिरिक्त प्रत्यर्थी मालपोत कार्यालयले उक्त निर्णयको कार्यान्वयन गरी जग्गा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्ने निर्णय गरेपछि निवेदकहरू निरन्तररूपबाट उपचारको मार्ग अनुशरण गरी आएको तथा दुषित, अनाधिकार निर्णय सर्वथा शुन्यपूर्ण हुने भएकोले निवेदन गर्न विलम्बको सिद्धान्त आकर्षित हुन सक्ने अवस्था कदापी पनि छैन ।

प्रत्यर्थीहरूको उपर्युक्त कामकारवाही निर्णय र पत्रहरूले निवेदकहरूको संविधानको धारा १३, १९ समेतद्वारा प्रदत्त हक आघातित भएको र प्रत्यर्थीहरूबाट भएको काम, कारवाही, निर्णय र पत्रहरू बदर गरी हकको संरक्षण तथा प्रचलन गरी पाउने प्रभावकारी वैकल्पिक कानूनी उपचारको मार्ग नरहेकोले संविधानको धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्र प्रयोग गराई माग्न आएका छौं । काठमाडौं जिल्ला, काभ्रेस्थली गा.वि.स. वडा नं. ५(ड) कि.नं. १०७ को क्षेत्रफल रोपनी २-१-०-० र ऐ. वडा नं. ५(घ) कि.नं. १२१ को जग्गा रोपनी ३-१-०-० जग्गा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्न निर्देशन दिने गरी प्रत्यर्थी आयोगबाट मिति २०६७/५/२८ को बैठकबाट भएको भनिएको निर्णय, निर्णयको आधारमा लेखिएको मिति

२०६५/८/११ को पत्र, पत्रको आधारमा मालपोत कार्यालय, काठमाडौंले मिति २०६५/८/१८ मा गरेको निर्णय, निर्णयको आधारमा प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको नाममा तयार भएको दर्ता ख्रेस्ता तथा जग्गाधनी प्रमाण पुर्जालगायत सोसम्बन्धमा प्रत्यर्थीहरूबाट भए गरिएका टिप्पणी, आदेश, निर्णय, पत्राचारलगायतका सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू संविधानको धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकहरूले चलाएको छुट जग्गा दर्तासम्बन्धी कारवाहीको किनारा गरी जग्गा निवेदकहरूको नाममा दर्ता गर्नु गराउनु भन्ने परमादेशको आदेशलगायत अन्य जो चाहिने उपर्युक्त आज्ञा आदेश वा पुर्जि प्रत्यर्थीहरूको नाममा जारी गरिपाउँ ।

मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ को अधीनमा सम्बन्धित मालपोत कार्यालय, काठमाडौंबाट मात्र प्रयोग हुन सक्ने अधिकार प्रयोग गरी प्रत्यर्थी आयोगबाट भएको निर्णय सर्वथा क्षेत्राधिकार विहीन तथा अधिकार क्षेत्रको अधिक्रमण गरी भएकोले अ.बं. ३५ नं. समेतको विपरीत रही प्रथम दृष्टिमा नै बदर भागी छ । मूल निर्णय नै बदर भएपछि सो निर्णयको कार्यान्वयन गर्ने गरी प्रत्यर्थी मालपोत कार्यालय, काठमाडौंबाट भएको निर्णयसमेत कायम रहन नसक्ने विवादरहित छ ।

संविधानको धारा १२० मा व्यवस्था भएको काम, कर्तव्य र अधिकारको प्रयोग गर्नको लागि प्रत्यर्थी आयोगको गठन भएको हो । आयोगको गठन गर्ने संविधानले नै आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार के हुने भनी एकिन उल्लेख गरेको छ । यसरी काम, कर्तव्य र अधिकार तोक्दा जग्गा निजी, सरकारी, सार्वजनिक के हुने भनी मालपोत ऐनलगायत अन्य प्रचलित कानूनको अधिकार प्रयोग गरी जग्गा व्यक्तिको नाममा वा सरकारको नाममा दर्ता गर्ने निर्णय गर्ने अधिकार तोकेको छैन । संविधानले नै अधिकार क्षेत्र तोकेको अवस्थामा सो दायरा नाघी अधिकार क्षेत्रको प्रयोग गर्न किमार्थ पनि मिल्ने हुँदैन । जग्गा सरकारी प्रकृतिको रहेकोले सरकारको नाममा दर्ता गर्न निर्देशन दिने भनी

प्रत्यर्थी आयोगबाट भएको निर्णय तथा उक्त निर्णयको आधारमा मालपोत कार्यालय, काठमाडौंबाट भएको निर्णयसमेत उक्त संवैधानिक व्यवस्थाको स्पष्टतः विपरीत रही बदर भागी छन् ।

संविधानको धारा १२०(६) ले आयोगको अन्य काम, कर्तव्य र अधिकार तथा कार्यविधि कानूनद्वारा व्यवस्था भएबमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरी ऐनको दफा ४ ले आयोगको अधिकारक्षेत्र र दफा ६, ७, ८, ९, १० र ११ लगायतले कार्यविधिको व्यवस्था गरेको छ । प्रस्तुत जग्गा दर्ता गर्ने निर्णय दफा ४ ले व्यवस्था गरेको प्रत्यर्थी आयोगको अधिकारक्षेत्रभित्र नै पर्दैन भने दफा ६, ७, ८, ९, १० र ११ लगायतका कार्यविधिहरू अनुशरण गरिएको पनि छैन ।

प्रत्यर्थी आयोगलाई यसो गर्नु वा यसो नगर्नु भनी निषेधाज्ञा परमादेश प्रकृतिका परमाधिकारी आदेशहरू जारी गर्ने क्षेत्राधिकार संविधान र प्रचलित कानूनले प्रदान गरेको छैन । यस्तो अधिकार केवल अदालतहरूबाट मात्र प्रयोग हुन सक्दछन् । ऐनको दफा २८(१) मा सुझाव दिन सक्ने भन्ने व्यवस्था रहेकोमा उक्त व्यवस्थाअन्तर्गत यसो गर्नु वा नगर्नु भन्ने परमादेश निषेधाज्ञा प्रकृतिका आदेशहरू दिन मिल्ने नभई यस्ता निर्देशनहरू संविधान र कानूनको सापेक्षतामा मात्र सिमित रहने हुन्छन् । प्रत्यर्थी आयोगबाट भएको निर्णय सोबमोजिम नभई जे जुन सुकै विषयमा जे जस्तो सुकै निर्णय गर्न वा आदेश निर्देशन दिन सक्ने सर्वाधिकार आफूमा रहेको ठानी स्वेच्छाचारी तवरबाट भएकोले न्यायको रोहमा कायम रहन नसक्ने विवाद रहित छ । छुट जग्गा दर्तासम्बन्धी कारवाही सम्बन्धित मालपोत कार्यालय, काठमाडौंबाट भएपछि उक्त निर्णयउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) लगायतको आधारमा सम्बन्धित पुनरावेदन अदालतबाट पुनरावेदनको रोहबाट हेरी मालपोत कार्यालय, काठमाडौंबाट भएको निर्णय ठीक बेठीक के हो र सदर बदर के हुने हो भनी पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकारअन्तर्गत निरूपण गर्ने क्षेत्राधिकार सम्बन्धित पुनरावेदन अदालतको र उक्त निर्णय फैसलाहरू कानूनसम्मत

छन् छैनन् भनी हेरी निरूपण गर्ने क्षेत्राधिकार न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ तथा १२ ले सर्वोच्च अदालतलाई प्रदान गरेको छ । प्रत्यर्थी आयोगको निर्णयले पुनरावेदन अदालत तथा यस सम्मानित अदालतको क्षेत्राधिकारको अतिक्रमण गरेको कारणबाट निर्णय बदर भागी छ ।

प्रत्यर्थी आयोगबाट पिता तोयनाथले दर्ताको लागि कारवाही चलाई निरन्तर कारवाही चली रहेको जग्गाको सम्बन्धमा निर्णय गरिएको छ । उक्त निर्णय गर्दा जग्गा आफ्नो हो भनी दाबी गरी निरन्तर कारवाहीमा रहने निवेदकहरूलाई बुझिएको तथा सफाइ र सुनुवाईको मौका प्रदान गरिएको छैन । जग्गादर्ताको लागि तोयनाथले कारवाही चलाएको भन्ने निर्णयमा नै उल्लेख भएको छ । यसरी दर्ताको कारवाही चलाउने व्यक्तिलाई निर्णय प्रक्रिया निर्णयमा सरिक नगराई, सफाइ र सुनुवाईको मौका नै प्रदान नगरी दर्ता कारवाही चलाउने निवेदकहरूको विरुद्धमा कुनै निर्णय गर्न नै मिल्दैन । निर्णय प्रक्रियामा सरिक गराउन नपर्ने तथा सफाइ र सुनुवाईको मौका प्रदान गर्नु नपर्ने कुनै कारण निर्णयमा उल्लेख भएको छैन । हक प्रभावित हुने निवेदकहरूलाई निर्णय प्रक्रियामा सहभागी नगराई सफाइ र सुनुवाईको मौका प्रदान नगरी भएको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्तको सर्वथाविपरीत रहेकोले कायम रहन नसक्ने निर्विवाद छ ।

जग्गा नितान्त निजी रहेका छन् । निजी रहेको कारणबाट स्व. पिताको जीवनकालदेखि निवेदकहरूले निर्वाधरूपबाट भोगचलन गरी आएका छौं । जग्गामा निवेदकहरूको भोग चलनको सम्बन्धमा कहिल्यै पनि कुनै प्रकारको विवाद र खिचोला रहेको छैन । प्रत्यर्थी मालपोत कार्यालय, काठमाडौंबाट कारवाहीको क्रममा २०६३/१०/१५ मा मालपोत अधिकृतलगायतका कर्मचारीहरूलाई स्थलगत निरीक्षणको लागि खटाई प्रतिवेदन लिने, साँधियार बुझ्नेलगायतका कार्यहरू भएका छन् । उक्त सबै कार्यहरूबाट जग्गा निजी रही निवेदकहरूले साबिकदेखि नै निजीरूपबाट भोग चलन

गरी आएको भन्ने निर्विवादरूपबाट प्रमाणित भएको छ । यस्तो जग्गालाई कुनै आधार र कारण बिना मनोमानी र सनकको आधारमा सरकारी कायम गर्ने गरी भएको निर्णयले कानून र कानूनको शासनको गम्भीर उपहास गरेको कारणबाट बदर भागी छ ।

प्रत्यर्थी आयोग वा आयोगका पदाधिकारीले मनोगतरूपबाट इच्छाएको आधारमा जग्गा सरकारी कायम हुन सक्छ वा सक्दैन ? भनी निरूपण हुने होइन । यसको लागि वस्तुनिष्ठ र कानूनबमोजिमको आधार हुन अनिवार्य छ । कस्तो जग्गा सार्वजनिक हुने भन्ने सम्बन्धमा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २(ख) मा सरकारी जग्गाको परिभाषा गरेको छ । जसअनुसार "कुनै जग्गा सरकारी कायम हुनको लागि जग्गा सडक, बाटो, रेल्वे तथा सरकारी घर, भवन, कार्यालय रहेको जग्गा, सरकारको अधीनमा रहेको वन बुटेन, जङ्गल, नदी खोलानाला, नदी उकास, ताल पोखरी तथा सोको डिल, नहर कुलो, ऐलानी पर्ती वा अन्य जग्गा भीर पहरा डगर बगर हुनुपर्ने हुन्छ । निवेदकहरूले दर्ताको कारवाही चलाएको निवेदकहरूको निजी जग्गा उल्लेख भएमध्ये कुनै अन्तर्गत पनि पर्दैनन् । यस्तो जग्गालाई सरकारी ठहर गरी भएको निर्णय स्वच्छपूर्ण बदनियत पूर्ण र उक्त कानूनी व्यवस्थाको प्रतिकूल छ ।

जग्गाहरूको जग्गाधनी तथा जोताहा महल खाली भएको कारणबाट जग्गा सरकारी प्रकृतिको देखिएको भन्ने पत्रमा उल्लेख भएको छ । नापीको समयमा जग्गाधनी र जोताहाको नाम खाली रहेको कारणबाट जग्गा सरकारी कायम हुन सक्ने कदापी होइन । लिखत, लगत, मोठ तथा स्नेस्तालगायतका प्रमाणहरूको आधारमा मात्र जग्गा सकेको हो वा होइन भनी निरूपण गर्न सकिने हुन्छ । निवेदकहरूले उल्लेख गरेको लगतबाट भिडी रहेको जग्गा सार्वजनिक कायम हुन नै नसक्ने भएकोले निर्णय बदर भागी छ ।

मिति २०४३/३/२५ मा केही जग्गा पिता तोयनाथको नाममा दर्ता भएको कारणबाट कि.नं. १०७ र १२१ का जग्गाहरू दर्ता हुन नसक्ने भन्ने आशय निर्णय भएको छ । वस्तुतः मिति २०४३/३/२५

को निर्णयले उक्त कि.नं.हरूमा रहेको हक समाप्त गरेको नभई उक्त कि.नं.हरूको कारवाहीपछि हुने गरी अन्य जग्गाहरूको सम्बन्धमा निर्णय भएको हो । यस्तो निर्णयले जग्गामा रहेको हक नै समाप्त भएको भन्ने र मान्न नमिल्ने भएकोले निर्णय कायम रहन सक्दैन ।

अतएव: प्रत्यर्थीहरूको उपर्युक्त कामकारवाही निर्णय र पत्रहरूले निवेदकहरूको उल्लिखित हकको अतिरिक्त नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, १९ समेतद्वारा प्रदत्त हक आघातित भएको र प्रत्यर्थीहरूबाट भएको कामकारवाही, निर्णय र पत्रहरू बदर गरी हकको संरक्षण तथा प्रचलन गरी पाउने प्रभावकारी वैकल्पिक कानूनी उपचारको मार्ग नरहेकोले संविधानको धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम सम्मानित अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्र प्रयोग गराई माग्नु आएका छौं । काठमाडौं जिल्ला, काभ्रेस्थली गा.वि.स., वडा नं. ५(ड), कि.नं. १०७ को क्षेत्रफल २-१-०-० र ऐ. वडा नं. ५(घ), कि.नं. १२१ को क्षेत्रफल ३-१-०-० जग्गाहरू नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्न निर्देशन दिने गरी प्रत्यर्थी आयोगबाट मिति २०६७/५/२८ को बैठकबाट भएको भनिएको निर्णय, निर्णयको आधारमा लेखिएको मिति २०६५/८/११ को पत्र, पत्रको आधारमा मालपोत कार्यालय काठमाडौंले मिति २०६५/८/१८ मा गरेको निर्णय, निर्णयको आधारमा प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको नाममा तयार भएको दर्ता स्वेस्ता तथा जग्गाधनी प्रमाणपुर्जालगायत सोसम्बन्धमा प्रत्यर्थीहरूबाट भए गरिएका टिप्पणी, आदेश, निर्णय, पत्राचारलगायतका सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू संविधानको धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकहरूले चलाएको छुट जग्गा दर्तासम्बन्धी कारवाहीको किनारा गरी जग्गा निवेदकहरूको नाममा दर्ता गर्नु गराउनु भन्ने परमादेशको आदेशलगायत अन्य जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पुर्जा प्रत्यर्थीहरूको नाममा जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन मागदाबी ।

प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता गर्न मिल्ने नमिल्ने

सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकले रिटमा बदर गर्न दाबी गरेको मालपोत कार्यालय, काठमाडौं, डिल्लीबजारको मिति २०६५/८/१८ को निर्णय पुनरावेदनको रोहबाट पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट सदर गरेको र सो फैसलाउपर यसै अदालतमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ अन्तर्गत दोहोर्याई पाउँ निवेदन दायर गरेको भन्ने निवेदन लेखबाटै देखिन आयो । यसरी साधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत तहतह फैसला भई यस अदालतमा विचाराधीन रहेको विषयमा प्रश्न उठाई यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत प्रवेश गरी प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता गर्न मिलेन भन्नेसमेत व्यहोराको सर्वोच्च अदालतको का.मु. रजिष्ट्रारको दरपीठ आदेश ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिलसाथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु । लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने सर्वोच्च अदालत एकल इजलासको आदेश ।

काठमाडौं जिल्ला, काभ्रेस्थली गा.वि.स. वडा नं. ५(ड) कि.नं. १०७ क्षेत्रफल २-१-० र ऐ. वडा नं. ५(घ) कि.नं. १२१ क्षेत्रफल ३-१-० जग्गाहरू दर्ता नामसारी हुन नसकेको स्थिति रहेकोमा पुनः आफ्नो नाममा दर्ता गर्न तोयनाथ तिमिल्सिनाको निवेदन परी प्रयास गरेको देखियो । फिल्डबुकको जग्गाधनी जोताहा महल खाली भई विरह महलमा पर्ती उल्लेख भएकोबाट उक्त जग्गा सरकारी प्रकृतिको जग्गा देखिन आयो । यसप्रकारका जग्गाहरू कसैले पनि आफ्नो हकको प्रमाण पेस गर्न नसकेको र सरकारी प्रकृतिको जग्गा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गरी दर्तापुर्जा जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा

पठाई आयोगलाई पुर्जाको प्रतिलिपि पठाउन मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजारलाई लेखी पठाई दिने भन्ने निर्णय भएकोले सो निर्णय कार्यान्वयनका लागि मिति २०६५/८/११ को पत्रबाट लेखी पठाइएको हो। आयोगको मिति २०६५/७/२८ को निर्णयउपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५ ग बमोजिम विशेष अदालतमा पुनरावेदन लाग्न सक्ने वैकल्पिक उपचारको मार्ग हुँदाहुँदै सो मार्ग अवलम्बन नगरी विपक्षी सोझै रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेबाट पनि रिट निवेदन प्रथम दृष्टिमा नै खारेज भागी रहेको छ। आयोगमा परेका उजुरीको सम्बन्धमा अनुसन्धान गर्दै जाँदा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२, १२(क) र १२(ख) बमोजिम आवश्यक आदेश वा निर्देशन दिनुपर्ने देखिएमा सो आदेश निर्देशन दिने र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२० ले भ्रष्टाचार एवं अनुचित कार्यसँग सम्बन्धित उजुरीका सम्बन्धमा आयोगले अनुसन्धान र तहकिकातपश्चात मुद्दा चलाउने अधिकारसमेत पाएकोले आयोगले निर्णय गरेको हो।

विपक्षी निवेदकले मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजार, काठमाडौँबाट मिति २०६५/८/१८ मा जग्गाहरू नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्ने गरी भएको निर्णयउपर पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पुनरावेदन गरेकोमा सुरु निर्णय सदर गरी उक्त अदालतबाट मिति २०६७/१२/१३ मा फैसला भएको र सो फैसलाउपर दोहोर्‍याई पाउन भनी सम्मानित अदालतमा निवेदन दिएको कुरा निवेदनमा उल्लेख गर्नुभएको छ। अर्कोतिर निवेदकले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५ ग बमोजिमको मार्ग अवलम्बन नगरी लामो समयपछि विलम्ब गरी पुनरावेदन तहको निर्णय विचार गरी रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको देखिएबाट रिट निवेदन खारेज भागी रहेको प्रस्ट छ। आयोगबाट निर्णय भएको कि.नं. १०७ र १२१ को जग्गाहरूको विरहमा पर्ती जनिएको र नापीको फिल्डबुकका अन्य महलमा समेत खाली रहेको अवस्थामा निवेदकको निर्विवाद स्वामित्व कायम हुन सक्ने प्रकृतिको जग्गा

नभएको नापीका बखत साधिकार निकायसमक्ष उजुरी गरी आफ्नो कायम गराउन नसकेको जग्गालाई नेपाल सरकारका नाममा दर्ता गराउने भनी आयोगबाट भएको निर्णयबाट निवेदकको हकमा नै अपुरणीय क्षतिसमेत भएको नहुँदा रिट खारेज भागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट आएको लिखित जवाफ।

निवेदनमा उल्लिखित जग्गाहरू विपक्षीको भएको भए ऐनमा निर्धारित प्रक्रिया कार्यविधि र म्यादको अवलम्बन गरी कानूनबमोजिम आफ्नो नाममा दर्ता गराएको हुनुपर्नेमा सो नगरी हाल नेपाल सरकारको नाममा कायम भइसकेपश्चात मेरो हो भनी भन्नुमा अदालतलाई समेत भ्रममा पारी सरकारी जग्गा झुक्याई खाने विपक्षी निवेदकको नियत रहेको पुष्टि हुन्छ। यदि उल्लिखित जग्गा आफ्नो हो भन्ने कुराको अकाट्य प्रमाण रहेको भए निजले उल्लिखित निर्णय बदर गरी आफ्नो नाममा हक कायम दर्तासमेत गरिपाउँ भनी सम्बन्धित अदालतमा जानसक्ने वैकल्पिक मार्ग हुँदाहुँदैमा सो मार्गको अवलम्बन नगरी सम्मानित अदालतको रिट क्षेत्राधिकारमार्फत जग्गासम्बन्धी विवादमा जस्तो सबुद प्रमाण संकलन, विश्लेषण गरी निर्णयमा पुग्न सकिने पनि हुँदैन। उपर्युक्त आधार कारणसमेतबाट मागबमोजिमको आदेश जारी हुन नसक्ने भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट आएको लिखित जवाफ।

सरकारी र सार्वजनिक जग्गा नेपाल सरकारबाट उचित ठहर्‍याएको कुनै पनि कामका लागि व्यवस्था गर्न बाधा छैन। कसैले मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(२) ले व्यवस्था गरेअनुसार यो दफा प्रारम्भ हुनु अगाडि वा पछाडि कुनै सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषका नाममा दर्ता गरी आवाद गरेकोमा त्यस्तो दर्ता स्वतः बदर हुनेछ। त्यस्तो जग्गा व्यक्ति विशेषका नाममा रहेको दर्ता लगतसमेत मालपोत कार्यालय वा नेपाल सरकारले तोकेको अधिकारीले कट्टा गर्नेछ। उपर्युक्त उपदफा ३ अनुसार

सरकारी जग्गा वा सार्वजनिक जग्गासम्बन्धी मालपोत कार्यालयले दर्ता गरी अभिलेख तयार गरी अध्यावधिक राख्नुपर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको हुँदा कुनैपनि निकायले काम गर्दा प्रचलित कानून र विधिलाई अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ। विपक्षी निवेदकले दाबी लिएको जग्गाहरूको फिल्डबुकमा पर्ती जनिएको र जोताहा तथा जग्गाधनीको महल खाली रहेको निवेदकका नाममा दर्ता रहेको भनेर कुनै ठोस प्रमाण नै नभएको अवस्थामा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) बमोजिम सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषका नाममा दर्ता गर्न वा आवाद गराउन नहुने र मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २(ख) बमोजिम सरकारी जग्गा (पर्ती, बगर, नदी) को परिभाषाभित्र पर्ने देखिएकोले हाल जे जस्तो अवस्थामा भएपनि ऐ. ऐनको दफा २४(३) बमोजिम सरकारी जग्गाको अभिलेख पुगेको अवस्थामा सरकारी नै रहने गरी नेपाल सरकारको नाममा दर्ता कायम रहने गरी मिति २०६५/८/१८ मा निर्णय भइसकेकोले यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने होइन। रिट खारेज भागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मालपोत कार्यालयको तर्फबाट आएको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी आज यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत उत्प्रेषणयुक्त परमादेशसहितको मिसिल अध्ययन गरी रिट निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री श्यामप्रसाद खरेल एवं श्री शम्भु थापाले मेरो पक्षको हकभोगको काठमाडौं जिल्ला, काभ्रेस्थली गाउँ विकास समिति, वडा नं. ५(घ), कि.नं. १२१, क्षेत्रफल ३-१-० र ऐ. वडा नं. ५(ड), कि.नं. १०७, क्षेत्रफल २-१-० जग्गाहरूको फिल्डबुकमा जोताहा महल खाली भएपनि उक्त जग्गाहरू नापीको समयमा निवेदकका पिता तोयनाथसमेत जग्गामा उपस्थित हुन असमर्थ रहेको कारण विरहमा पर्ती जनिन गएको रहेछ। उक्त लगत तथा अन्य लगतहरू समेतमा २०४१ सालमा दर्तावाला तोयनाथले दर्ताको कारवाही चलाउनु भई उक्त अन्य १५ कित्ता जग्गाहरू २०४३ सालमा

नै दर्ता भई जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जा प्राप्त भइसकेको अवस्थामा दाबीका दुई कित्ता जग्गाहरूको हकमा भने निवेदकहरूका पिता तोयनाथको स्वर्गारोहण भइसकेको यी निवेदकहरू तोयनाथको हक खाने हकदारहरू हुनुहुन्छ। उक्त जग्गाहरू मालपोत कार्यालयमा छुट दर्ता गर्ने सम्बन्धमा कारवाही भई विचाराधीन रहेको अवस्थामा उजुरी परेको भनी विपक्षीहरूमध्ये अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले व्यक्तिगत जग्गालाई सरकारको नाममा दर्ता गर्नु भनी निर्णय गरी पत्राचारसमेत भई मालपोत कार्यालयमा लेखी पठाई जग्गाको हकभोगको प्रमाण बुझी निर्णय गर्नुपर्ने अदालतको क्षेत्राधिकारको विषयलाई हठातरूपमा सरकारको नाममा दर्ता गर्ने भनी निर्णय गरी अधिकार क्षेत्रात्मक त्रुटि गरी निर्णय भएको र सो निर्णय बदर गर्ने अन्य उपाय नहुँदा रिटमा प्रवेश गरी अदालतसमक्ष आएको अवस्था हुँदा रिट जारी हुनुपर्दछ भनी प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनियो। विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री रमादेवी पराजुलीले अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २८ मा अनुसन्धानको जुनसुकै समयमा सम्बन्धित कार्यालयलाई ऐनको दफा १२, १२क र १२ख बमोजिम आवश्यक आदेश वा निर्देशन दिनुपर्ने देखिएमा सो आदेश निर्देशन दिने कार्य आयोगबाट हुने गरेको कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गतकै कुरा हो। आयोगले मालपोत ऐनकै कानूनी प्रावधानबमोजिम पर्ती जग्गा खोला, पोखरीलगायतको विरह भएकोसमेत जग्गामा मालपोत कार्यालयले मालपोत विभागको निर्देशनमा मालपोत कार्यालय आफैले पनि मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(२) बमोजिम जग्गा सरकारको नाममा दर्ता गर्न सक्ने अधिकार छ। आयोगले भ्रष्टाचार एवं अनुचित कार्यको सिलसिलामा अनुसन्धान गरी निर्णय गर्न आयोग, कानून र संविधानतः अधिकार पूर्ण एवं स्वतन्त्र र सक्षम हुँदा आयोगको निर्णय बदर हुनुपर्ने होइन, रिट खारेज हुनुपर्दछ भनी प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनियो। दुवै तर्फका विद्वान् कानून

व्यवसायीहरूको बहस सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा रिट निवेदकको मागदाबीबमोजिम रिट जारी हुने, नहुने के हो ? त्यसतर्फ हेरी निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. यसमा प्रत्यर्थी आयोगले निवेदकहरूको काठमाडौं जिल्ला, काभ्रेस्थली गा.वि.स. वडा नं. ५(ड) कि.नं. १०७ र ऐ. ५(घ) कि.नं. १२१ को जग्गाहरूको स्वामित्व व्यक्तिको हकबाट सरकारको नाममा दर्ता गर्न निर्देशन दिने गरी निर्णय गर्दा निवेदकहरूलाई बुझि पक्ष कायम नगरिएको र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ११, १२, १२क, १२ख लगायत कारवाही नगरी जरीवाना गरेकोलगायतको प्रकृतिको आदेश नभई जग्गा दर्ता गर्ने निर्णय भएकोले निर्णयउपर ऐनको दफा ३५ग बमोजिम पुनरावेदन लाने अवस्था नरही बैकल्पिक उपचारको अभावमा क्षेत्राधिकार विहीन आयोगको निर्णय आफैँमा शुन्यपूर्ण रहनुका अतिरिक्त प्रत्यर्थी मालपोत कार्यालयले उक्त निर्णयको कार्यान्वयन गरी हामीहरूको हकको जग्गा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्ने निर्णय गरेपछि निवेदकहरू निरन्तररूपबाट उपचारको मार्ग अनुशरण गरी आएको तथा दुषित, अनाधिकार निर्णय सर्वथा शुन्यपूर्ण हुने भएकोले प्रत्यर्थी आयोगबाट मिति २०६७/५/२८ को बैठकबाट भएको भनिएको निर्णय र सोका आधारमा लेखिएको मिति २०६५/८/११ को पत्रको आधारमा मालपोत कार्यालयले मिति २०६५/८/१८ मा गरेको निर्णय र सोका आधारमा प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको नाममा तयार भएको दर्ता ख्रेस्ता तथा जग्गाधनी प्रमाणपुर्जालगायत प्रत्यर्थीहरूबाट भए गरेका आदेश, निर्णय, पत्राचारलगायत सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू संविधानको धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकहरूले चलाएको छुट जग्गा दर्तासम्बन्धी कारवाहीको किनारा गरी जग्गा निवेदकहरूको नाममा दर्ता गर्नु गराउनु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदकहरूको निवेदन मागदाबी भएकोमा काठमाडौं जिल्ला, काभ्रेस्थली गाउँ विकास

समिति वडा नं. ५(घ) कि.नं. १२१ को क्षेत्रफल ३-१-० र ऐ. वडा नं. १०७ को क्षेत्रफल २-१-० जग्गाहरू दर्ता नामसारी हुन नसकेको स्थिति रहेकोमा पुनः आफ्नो नाममा दर्ता गर्न तोयनाथ तिमिल्सिनाले प्रयास गरेको देखियो । उक्त कि.नं.का जग्गाहरूको फिल्डबुकको जग्गा धनी जोताहा महल खाली भई विरह महलमा पर्ती उल्लेख भएबाट उक्त जग्गा सरकारी प्रकृतिको जग्गा देखिन आयो । यस प्रकारका जग्गाहरू कसैले पनि आफ्नो हकको प्रमाण पेस गर्न नसकेको र सरकारी प्रकृतिको जग्गा देखिन आयो । यस प्रकारका जग्गाहरू कसैले पनि आफ्नो हकको प्रमाण पेस गर्न नसकेको र सरकारी प्रकृतिको जग्गा नेपाल सरकारका नाममा दर्ता गरी दर्ता पुर्जा जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा पठाई आयोगलाई पुर्जाको प्रतिलिपि पठाउन मालपोत कार्यालयलाई लेखी पठाइदिने भन्ने निर्णय भएको हो । सो कार्यान्वयनका लागि आयोगको मिति २०६५/८/११ को पत्रबाट लेखी पठाएको हो भन्नेसमेत विपक्षी आयोगको लिखित जवाफबाट देखिन्छ । आयोगको निर्देशनानुसार निर्णय गरी नेपाल सरकारका नाममा दर्ता कायम रहने निर्णय भएको हो भन्नेसमेत विपक्षी मालपोत कार्यालयको तर्फबाट लिखित जवाफ प्राप्त भएको देखियो । यसैगरी काठमाडौं जिल्ला, काभ्रेस्थली गा.वि.स. वडा नं. ५(ड) कि.नं. १०७ को क्षेत्रफल २-१-०-० र ऐ. वडा नं. ५(घ) कि.नं. १२१ को क्षेत्रफल ३-१-०-० जग्गाहरूका सम्बन्धमा भएको निर्णयसम्बन्धी प्रश्नका सम्बन्धमा मालपोत ऐन, २०३४ ले जग्गा प्रशासनका सम्बन्धमा निश्चित प्रक्रियासहित अधिकार, कर्तव्य र दायित्वसमेत तत् तत् व्यक्ति र पदाधिकारीलाई तोकिएको छ । ऐ. ऐनको दफा २४ को उपदफा (१) मा सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषका नाममा दर्ता वा दर्ता आवाद गराउन हुँदैन भन्ने व्यवस्था गरिएको छ । निवेदकले दाबी गरेको जग्गाहरू क्षेत्रीय किताबमा पर्ती जनिएको र जोताहाको महलमा खाली रहेको भनी निवेदक स्वयंले आफ्नो रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको हुँदा सार्वजनिक जग्गा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गराउने गरी तत्

सम्बन्धमा भएको निर्णयलाई कानूनबमोजिमको निर्णय मान्नुपर्ने अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन । उक्त जग्गाहरू निजको भएको ऐनमा निर्धारित प्रक्रिया कार्यविधि हदम्यादको अवलम्बन गरी कानूनबमोजिम आफ्नो नाममा दर्ता गराएको हुनुपर्नेमा सो नगरी हाल नेपाल सरकारको नाममा कायम भइसकेपश्चात मेरो हो भनी भन्नुभएको र सरकारी जग्गा झुक्याई खाने नियत रहेको पुष्टि हुन्छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफमा उल्लेख भएको देखिन्छ ।

३. निवेदकको निवेदन माग दाबी एवं विपक्षीहरूको लिखित जवाफमा लिइएको जिकिर अध्ययन गरी विचार गर्दा व्यक्तिगत जग्गादर्ताको विषयमा विपक्षी मालपोत कार्यालयले आफ्नो जग्गादर्ताको अधिकार प्रयोग गर्दा सबुद प्रमाण, साबिक दर्ता, स्थलगत सर्जमिन, नापी आदी गरी जग्गा दर्ता गर्न मिल्ने नमिल्ने भन्ने आफ्नो अर्धन्यायिक अधिकार प्रयोग गरी निर्णयमा पुग्नुपर्नेमा त्यसो नगरी प्रस्तुत मुद्दामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५/७/२८ को निर्देशन र सोको आधारमा गरेको विपक्षी मालपोत कार्यालयले जग्गाको दर्ता व्यक्तिका नाममा नगरी नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्ने गरी मिति २०६५/८/१८ मा निर्णय गरी दर्ता स्वेस्ता तयार गरी नेपाल सरकारको नाममा प्रमाणपुर्जासमेत तयारगरी स्थानीय जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा पठाएको कार्य कानून र विधीगत प्रक्रियाअन्तर्गत रही भए गरेको देखिएन । आफूले अर्धन्यायिक अधिकारको प्रयोग गर्न पाउने गरी मालपोत ऐन, २०३४ ले प्रदान गरेको जग्गा दर्ता गर्ने कार्य ऐन, कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्त प्रयोग गरी न्यायिक विवेकको आधारमा निर्णयमा पुग्नुपर्नेमा त्यसो नगरेको हुँदा विपक्षी आयोगको निर्देशनमा रही गरेको मालपोत कार्यालयको मिति २०६५/८/१८ को निर्णय कानूनबमोजिमको नहुँदा कायमै रहन सक्ने अवस्था देखिएन । विपक्षी आयोगको निर्णय पनि न्यायिक विवेक र कानूनी विधिगत प्रक्रियाअनुरूप प्राप्त अधिकारको सीमाभित्र

रही गरेको नभई अधिकारको अतिप्रयोग गरी अनुचित कार्य र भ्रष्टाचारको सम्बन्धमा छानविन अनुसन्धान र तहकिकात गर्ने गराउने अधिकार पाएको निकायले सुनुवाईको मौकानै नदिई गरेको कारवाही एवं निर्णय पनि न्यायिक मान्यता र स्वच्छ सुनुवाईको सिद्धान्तविपरीत भएको देखिएको छ । जसलाई मर्का पर्नेवा पीडित हो सो व्यक्तिलाई नबुझी गरिएको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत समेत देखिन्छ ।

४. अतएव: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०६५।७।२८ मा दिएको निर्देशन र सोको आधारमा भएको मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजारको मिति २०६५।८।१८ को निर्णय र सो आधारमा प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको नाममा तयार भएको दर्ता स्वेस्ता तथा जग्गाधनी पुर्जासमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिदिएको छ । अब निवेदकहरूले चलाएको छुट जग्गा दर्तासम्बन्धी विषयमा सबुद प्रमाण बुझी दर्ता हुने वा नहुने विषयमा निर्णय गर्नु भनी विपक्षी मालपोत कार्यालयको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुन्छ । विपक्षीहरूलाई रिट जारी भएको जानकारी दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमबमोजिम गरी अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत:विनोद रखाल
इति संवत् २०७३ साल जेठ ४ गते रोज ३ शुभम् ।

निर्णय नं. १६०८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७२।१२।३०।३
०७२-RB-०१४०

मुद्दा: बैंकिङ कसुर

पुनरावेदक / वादी : नेपाल राष्ट्र बैंक सुपरीवेक्षण
विभाग बालुवाटार काठमाडौंको पत्र जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : तिर्थलाल जोशीको नाति,
विष्णुलाल जोशीको छोरा, काठमाडौं जिल्ला
काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.३३
डिल्लीबजार घर भई तत्कालीन नेपाल
श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनेन्स
लिमिटेडका कार्यकारी अध्यक्ष हाल कारागार
कार्यालय, नख्खु ललितपुरमा रहेको वर्ष ६८
को रूबी जोशीसमेत

- नेपाल राष्ट्र बैंकबाट उल्लिखित संस्था
गाभिने सम्बन्धमा सैद्धान्तिक एवं
अन्तिम स्वीकृति दिइसकेपछि वित्तीय
संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा
१०(१) र नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत
निर्देशन, २०६७ विपरीत हुने गरी कर्जा
प्रवाह भएको सम्बन्धमा अनुसन्धान
गरी अभियोजन प्रस्तुत गरेको पाइयो ।
उपर्युक्तानुसारको कारबाहीको प्रारम्भ हेर्दा
नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी निर्देशन र बैंक
तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३
को विपरीत कार्य भएकाले कारबाहीको

प्रारम्भ भएको देखिँदै न भने अभियोग
लगाएको कानूनी व्यवस्था फरक रहेको
पाइने ।

- अभियोजक पक्षबाट अभियोजन लगाइएको
बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को
कानूनी व्यवस्था र प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यगत
अवस्थामा तारतम्यता रहेको देखिँदै न ।
बैंकिङ कसुर जस्तो गम्भीर प्रकृतिको कसुर
स्थापित हुन सोबमोजिमको कार्यकारण
घटित भएको कुरा वस्तुनिष्ठरूपमा
वादी पक्षले प्रमाणित गर्नुपर्ने हुन्छ । तर
नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशिका
र बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन,
२०६४ को बर्खिलाप गरे भएको कार्यहरू
बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४
अनुरूपको कार्य मान्न सकिने अवस्था
भएन । जुन कानून उल्लङ्घन गरेको
हो, सोबमोजिम सजायको मागदाबी
प्रस्तुत गर्नुपर्नेमा असम्बद्ध कानूनको
समुच्च्य दफाहरू विपरीतको कसुर भनी
अस्पष्ट र असान्दर्भिक दाबी लिएको
पाइयो । दाबी लिएका कानूनी दफाहरू
के कसरी उल्लङ्घन गरिए भन्ने तथ्य
पनि स्पष्टरूपमा प्रमाणित गर्न सकेको
छैन । साथै प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा
२५ अनुसार पनि कसुर प्रमाणित गर्ने भार
वादीको हुने हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा अभियोग
लगाइएको कसुर वादीबाट वस्तुपरक एवं
विश्वासिलो ढङ्गले प्रमाणित गर्न सकेको
नदेखिने ।

(प्रकरण नं.४)

- नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशन,
२०६७ विपरीतको कसुरमा बैंकिङ
कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ आकर्षित
हुने अवस्थामा देखिँदै न । बैंकिङ
संस्थालाई अनुशासित र मर्यादित बनाउन

जारी हुने निर्देशनले कानूनको रूप ग्रहण गर्न सक्ने पनि देखिँदैन । यसरी जारी भएको निर्देशनको अवज्ञा गर्ने व्यक्ति वा संस्थालाई गरिने कारबाहीको प्रकृति र स्वरूप पनि फरक हुने हुन्छ । निर्देशिकाले आफैँमा कानूनको रूप धारण गर्न नसक्ने हुँदा सो निर्देशनविपरीतको कार्य कानूनी कसुरजन्य कार्य पनि हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट: विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
उद्धवप्रसाद पुडासैनी
प्रत्यर्थी/प्रतिवादीका तर्फबाट:
अवलम्बित नजिर:
सम्बद्ध कानून:

- बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १०(१)
- बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५

सुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री भिमबहादुर बोहरा

मा.न्या.श्री बाबुराम रेग्मी

फैसला

न्या.देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(क) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ:

साबिक नेपाल श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनेन्स कम्पनी लिमिटेड नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडसँग गाभ्ने गाभिने सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट सैद्धान्तिक सहमति मिति २०६७/०८/१७ गते एवं अन्तिम स्वीकृति मिति २०६७/०९/१८ गते दिइसकेपछि पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १०(१), नेपाल राष्ट्र बैंकको

एकीकृत निर्देशिका, २०६७ को निर्देशन नं.६ को बुँदा ६(ख) विपरीत हुने गरी संस्थापक समुह (एन.बी.समूह) सँग सम्बद्ध बैंक, संस्था एवं कम्पनीको संस्थापक सेयरको धितोमा ऋणी राइजिड हाउजिड एण्ड कमर्सियल कम्प्लेक्स, नबिन श्रेष्ठ, विजयकुमार श्रेष्ठ र शैलेन्द्रकुमार श्रेष्ठको कर्जाको प्रयोजनसमेत स्पष्ट उल्लेख नभएको र अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थामा ठूलो परिणाममा भाखा नाघेको कर्जा बक्यौता हुँदाहुँदै बिना पुष्ट्याई व्यक्तिगत जमानीबाहेक कुनै धितोसमेत नलिई माग गरेभन्दा बढी हुने गरी ऋणी चण्डीराज ढकाल, प्रकाश घिमिरेलाई बदनियतपूर्ण तरिकाले कर्जा प्रदान गरी उक्त कर्जाहरूको हालसम्म कुनै सावाँ ब्याज तिरेका छैनन् । साथै उपर्युक्त व्यक्ति तथा संस्थालाई अनुचित फाइदा पुग्ने र वित्तीय संस्थालाई प्रत्यक्ष हानी नोक्सानी पुर्‍याएको पाइएकोले उक्त कर्जा प्रवाह गर्ने निर्णयमा संलग्न साबिक श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनेन्स कम्पनी लिमिटेडका सञ्चालकहरू रुबी जोशीसमेतलाई कारबाहीको लागि अनुरोध भन्ने नेपाल राष्ट्र बैंक सुपरिवेक्षण विभागको पत्र ।

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडमा नेपाल श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनेन्स कम्पनी लिमिटेड गाभ्ने सैद्धान्तिक सहमति २०६७/०८/१७ गते र दुवै संस्था गाभ्ने अन्तिम स्वीकृति मिति २०६७/०९/१८ गते दिइएको र मिति २०६७/१०/०९ गते दुवै संस्था गाभिएको, साबिक नेपाल श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनेन्स कम्पनी लिमिटेडमा कार्यकारी अध्यक्ष रुबी जोशी, सञ्चालकमा एलिजा वैद्य, डा.श्रीराम लामिछाने, गौरीशङ्कर चौधरी, मुकुन्द कर्माचार्य र जेन श्रेष्ठ रहेको, सो गाभ्ने गाभिने भनी सैद्धान्तिक सहमति भएपश्चात ऋणी राइजिड हाउजिड एण्ड कमर्सियल कम्प्लेक्सलाई रु.२,३०,००,०००/- NB ग्रुपको NCCB को गीता श्रेष्ठको नामको २२८७८ कित्ता सेयर, Capital investment and Securities Pvt. Ltd. को १,००,००० कित्ता सेयर र साग्रिला इन्भेष्टमेन्ट प्राइभेट लिमिटेडको एन बी ईन्स्युरेन्स

कम्पनीको ७३७५ कित्ता सेयर धितो राखी कर्जा प्रवाह गरेको, ऋणी नबिन श्रेष्ठलाई रु.५,०५,००,०००/- NB ग्रुपको NCCB को ४२,३०० कित्ता सेयर र सांग्रिला इन्भेष्टमेन्ट प्राइभेट लिमिटेडको NCCB को १४५५०० कित्ता सेयर धितो राखी कर्जा प्रवाह गरेको, ऋणी विजयकुमार श्रेष्ठलाई रु. ५,०३,००,०००/- सांग्रिला इन्भेष्टमेन्ट प्राइभेट लिमिटेडको NCCB को २३१०८० कित्ता सेयर धितो राखी कर्जा प्रवाह गरेको, ऋणी शैलेन्द्रकुमार श्रेष्ठलाई रु.२,३०,००,०००/- सांग्रिला इन्भेष्टमेन्ट प्राइभेट लिमिटेडको NCCB को १,८६,००० कित्ता सेयर र NB इन्भेष्टमेन्ट प्राइभेट लिमिटेडको NCCB को १५०१३० कित्ता सेयर धितो राखी कर्जा प्रवाह गरेको, ऋणी चण्डीराज ढकाल र ऋणी प्रकाश घिमिरेले रु.२,००,००,०००/- कर्जा माग गरेकोमा रु.२,०८,००,०००/- विना धितो व्यक्तिगत जमानीमा कर्जा प्रवाह भएको, ऋणी अल्का हस्पिटलका अध्यक्ष तिलकबहादुर थापा र निजकी श्रीमती विद्या श्रेष्ठलाई संस्थागत एवं व्यक्तिगत जमानतमा रु.२,५०,००,०००/- कर्जा प्रवाह गर्ने निर्णय भई कर्जा प्रवाह भएको, नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडले मिति २०६८/०१/०९ मा उक्त हस्पिटललाई ब्याज नियमित नभएको र धितो उपलब्ध गराउन या सम्पूर्ण सावाँ ब्याज चुक्ता गर्न पत्र पठाएकै अवस्थामा नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडको सन् २०११ मे १८ मा बसेको सञ्चालक समितिको १७३ औं बैठकले ऋणी अल्का हस्पिटल प्राइभेट लिमिटेडलाई प्रवाह भएको कर्जा चुक्ता गर्ने प्रयोजनको लागि तिलकबहादुर थापालाई रु.७०,००,०००/- तथा निजको श्रीमती विद्या श्रेष्ठलाई रु.२,००,००,०००/- निजहरूको व्यक्तिगत जमानतमा कर्जा प्रदान गरेको पाइएकोले नेपाल श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनेन्स कम्पनी लिमिटेड र नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेड एक आपसका गाभ्ने गाभिने सहमति दिइसकेपश्चात पनि केही ऋणीहरूलाई साबिक नेपाल श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनेन्स कम्पनी लिमिटेडबाट नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडका संस्थापक सेयर

धनीहरू एवं निजहरूको संस्थापक सेयरको धितो सुरक्षणमा कर्जा प्रवाह भएको पाइएको ।

ऋणी चण्डीराज ढकाल, प्रकाश घिमिरेलाई प्रवाह भएको कर्जाका सम्बन्धमा निजहरूले माग गरेभन्दा बढी रकम कर्जा उपलब्ध गराउने निर्णय गरेको पाइएको, ऋणी अल्का हस्पिटल प्राइभेट लिमिटेडलाई साबिक नेपाल श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनेन्स कम्पनी लिमिटेडबाट प्रवाह भएको कर्जा नियमित नहुदाँ कै अवस्थामा सोही कर्जा चुक्ता गर्ने प्रयोजनको लागि नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडबाट अर्को कर्जा प्रदान गरेको देखिन्छ भन्ने नेपाल राष्ट्र बैंकको निरीक्षण प्रतिवेदन, ऋणी राइजिङ हाउजिङ एण्ड कमर्सियल कम्प्लेक्स, ऋणी नबिन श्रेष्ठ, ऋणी विजयकुमार श्रेष्ठ र ऋणी शैलेन्द्रकुमार श्रेष्ठलाई मिति २०६९/०२/३२ गते बैंकले कर्जा चुक्ता गर्न ३ दिने म्यादसहितको सूचना दिएको सोही सूचनाको आधारमा ऋणी कम्पनीले मिति २०६९/०३/०३ को पत्रमार्फत सो कर्जा यसै बैंकको संस्थापक समूहसँग सम्बन्धित रहेको र सम्बन्धित संस्थापकहरूले आफ्नो नाममा रहेको यस बैंकको सम्पूर्ण सेयर बिक्रीका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकमा स्वीकृतिका लागि आवेदन गरेको र सो स्वीकृति पछि सेयरहरूको बिक्री गरी प्राप्त रकमबाट कर्जा राफसाफ गर्ने भनी प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ । ऋणी चण्डीराज ढकाल, प्रकाश घिमिरे, तिलकबहादुर थापा र विद्या श्रेष्ठले प्रवाह भएको कर्जाको सावाँ ब्याज तिर्नेतर्फकुनै तत्परता नदेखाएकाले कर्जा सूचना केन्द्रबाट कालोसूचीमा समावेश गरिएको भन्ने नेपाल बङ्गलादेश बैंकबाट नेपाल राष्ट्र बैंकलाई पत्राचार गरिएको। साबिक नेपाल श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनेन्स कम्पनी लिमिटेडको मिति २०६७/९/७ गतेको २३५ औं सञ्चालक समितिको बैठकबाट ऋणी राइजिङ हाउजिङ एण्ड कमर्सियल कम्प्लेक्सलाई थप रु.२,३०,००,०००/- कर्जा प्रदान गर्ने निर्णय भएको, सोही फाइनेन्सको मिति २०६७/०९/२९ गतेको २३७ औं सञ्चालक समितिको बैठकबाट ऋणी विजयकुमार श्रेष्ठलाई थप रु.५,०३,००,०००/-

कर्जा प्रदान गर्ने निर्णय भएको, सोही फाइनान्सको मिति २०६७/१०/०३ गतेको २३८ औं सञ्चालक समितिको बैठकबाट ऋणी नबिन श्रेष्ठलाई थप रु.५,०५,००,०००/- कर्जा प्रदान गर्ने निर्णय भएको, सोही फाइनान्सको मिति २०६७/०९/०७ गतेको २३५ औं सञ्चालक समितिको बैठकबाट ऋणी शैलेन्द्रकुमार श्रेष्ठलाई थप रु.२,३०,००,०००/- कर्जा प्रदान गर्ने निर्णय भएको, सोही फाइनान्सको मिति २०६७/०६/१७ गतेको २२८ औं सञ्चालक समितिको बैठकबाट ऋणी चण्डीराज ढकाल र प्रकाश घिमिरेलाई व्यक्तिगत जमानीमा जनही रु.२,०८,००,०००/- कर्जा प्रदान गर्ने निर्णय भएको भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक सुपरिवेक्षण विभागको मिति २०६९/०६/२३ गतेको पत्र ।

म नेपाल श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनान्स लिमिटेडको मिति २०६४ साल माघबाट सञ्चालक सदस्यको रूपमा नियुक्त भएको थिए, त्यस बखत सञ्चालक समितिको अध्यक्षमा उदय नेपाली श्रेष्ठ हुनुहुन्थ्यो । उदय नेपाली श्रेष्ठले राजीनामा दिएपछि २०६५ सालको श्रावण भाद्र महिनाबाट उक्त फाइनान्स कम्पनी लिमिटेड नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडमा गाभिएको मिति २०६७/१०/९ गतेसम्म म सञ्चालक समितिको अध्यक्ष भएको, कम्पनी सचिव, महाप्रबन्धकमार्फत आएका प्रस्तावहरू उपर छलफल गराउने, पास भएका निर्णयहरू कार्यान्वयनको लागि पठाउने मुख्य काम हुन्थ्यो । मैले सो फाइनान्समा एकजुकेटिभ चेयरमेनको पनि काम गर्थे । सो फाइनान्समा कर्जा स्वीकृत गर्नको लागि कर्जा शाखा, कम्पनी सचिव, महाप्रबन्धक र सञ्चालक समितिको भुमिका हुन्थो । सञ्चालक समितिमा म अध्यक्ष, गौरीशङ्कर चौधरी, एलिजा वैद्य, डा.श्रीराम लामिछाने, मुकुन्द कर्माचार्य र जेन श्रेष्ठ थियौं । महाप्रबन्धक पनि म नै थिए । फाइनान्समा गाभिएपश्चात सम्पूर्ण दायित्व नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडमा सरेको थियो । कर्जा उठाउने, कर्जा उठाउन ताकेता गर्ने सम्पूर्ण काम नेपाल बङ्गलादेश बैंकको हो । दुवै संस्था

गाभिएपश्चात बङ्गलादेश बैंकको सञ्चालक समितिमा बसेको थिएँ । पछि मेरो सट्टामा एन.बी. गुपले अर्को मानिस ल्याएकोले म सञ्चालक समितिबाट निस्केको थिएँ । नेपाल श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनान्स कम्पनी लिमिटेडको सञ्चालक समितिको निर्णयबाट राइजिड हाउजिड एण्ड कमर्सियल कम्प्लेक्स प्राइभेट लिमिटेडलाई रु.२,३०,००,०००/-, ऋणी नबिन श्रेष्ठलाई रु.५,०५,००,०००/-, ऋणी विजयकुमार श्रेष्ठलाई रु.५,०३,००,०००/- र ऋणी शैलेन्द्रकुमार श्रेष्ठलाई रु.५,०५,००,०००/- कर्जा प्रवाह भएको थियो । एन.बी. गुपको अन्तर्गतको सेयर धनीहरूको सेयर धितो राखी राइजिड हाउजिड एण्ड कमर्सियल कम्प्लेक्स प्राइभेट लिमिटेडलागायतका ऋणीहरूलाई कर्जा प्रवाह गरिएको थियो । कति कित्ता सेयर धितो राखेका थिए थाहा भएन । एन.बी. गुपका लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठको व्यक्तिगत दबाबका कारण उक्त कम्पनीलागायतका मानिसहरूलाई कर्जा प्रवाह भएको थियो । निजकै दबाब र मौखिक ग्यारेन्टीमा सो कर्जा प्रवाह गरिएको थियो । म, एलिजा वैद्य, डा.श्रीराम लामिछाने, गौरीशङ्कर चौधरी र मुकुन्द कर्माचार्यसमेत भई कर्जा दिने निर्णय भएको हो । सो कम्पनी र मानिसहरूलाई पहिला कर्जा प्रवाह भएको सम्बन्धमा मलाई थाहा भएन ।

नेपाल श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनान्स कम्पनी लिमिटेड नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडमा गाभिने अवस्थामा तरलता, अनिवार्य नगद मौज्जात तथा पुँजी कोषको अवस्था ठीक थियो । नेपाल राष्ट्र बैंकलाई राख्नुपर्ने अनिवार्य मौज्जात राख्नुपर्ने रकम पुगेको थियो । ऋणीहरूलाई कर्जा प्रवाह गर्न पुग्ने रकम थियो । संस्थाको अवस्था त्यति नाजुक थिएन । व्यक्तिगत जमानीमा कर्जा प्रवाह नदिनु भन्ने अभिप्राय मात्र नेपाल राष्ट्र बैंकको हो । बैंकको जोखिमलाई हेरी व्यक्तिगत जमानीमा कर्जा दिन पाइन्छ । सोही जोखिम हेरी ऋणीहरूलाई व्यक्तिगत जमानीमा कर्जा प्रवाह गरेको हो । कर्जा प्रवाह भएका ऋणीहरूको जाय जेथाबाट असुलउपर गरी लिने

कारबाही अगि नबढाइकन उनीहरूले लिएको कर्जा खराव भयो भन्न मिल्दैन । सो कर्जा असुलीउपर तर्फअगाडि बढेको देखिँदैन । ऋणीहरूले आफ्नो व्यवसाय सञ्चालनको लागि कर्जा लिएका हुन् । कर्जा लिएपश्चात सम्पूर्ण कागजातहरू नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडमा लगेकोले निरन्तर सुपरीवेक्षण तर ताकेता र लिलामी प्रक्रिया गर्ने काम पनि सोही बैंकको हो । मलगायतका सबै सञ्चालक समितिका सदस्यलाई एन.बी.ग्रुपका अध्यक्ष लक्ष्मी श्रेष्ठले कर्जा दिन असाध्यै दबाव दिने गरेका थिए । यो मेरो कर्जा हो बङ्गलादेश बैंकमा पनि मै हुँ, मैले नै तिर्ने हो २०६७ असार मसान्तसम्म सबै कर्जा राफसाफ गरी दिन्छु ढुक्क हुनुहोस् भनेकाले कर्जा प्रवाह गर्ने गरेका थियो । निज लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठले कर्जाका सम्बन्धमा कुनै कागजातहरू गरेका छैनन् । ऋणी नबिन श्रेष्ठले राखेको लक्ष्मीदेवी श्रेष्ठको नामको जग्गाको मूल्याङ्कन कर्ताको सम्बन्धमा मलाई एकिन थाहा भएन । कर्जा प्रवाह गर्दा कानूनसम्मत ढङ्गले कर्जा प्रवाह गर्ने गरेको हो । एन.बी. ग्रुपका लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठले दबाव र मौखिक ग्यारेन्टीसमेत दिने गरेका थिए । कर्जा फायल नेपाल बङ्गलादेश बैंकमा भएकोले नपुग धितो राखे राखेनन् थाहा भएन । धितो मूल्याङ्कन सम्बन्धमा खिमबहादुर डि.सी., मिनराजजंग शाही, युजकुमार बयल, भोलादत्त भट्टलाई थाहा होला । ऋणीहरूसँग नाता सम्बन्ध केही छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रूबी जोशीको बयान कागज ।

मिति एकिन भएन २०६७ माघ महिनाबाट नेपाल बङ्गलादेश बैंकमा गाभिनु अधिसम्म म नेपाल श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनेन्स कम्पनी लिमिटेडको सञ्चालक समितिको सदस्य थिएँ । मलाई उक्त फाइनेन्स लिमिटेडका संस्थापक सेयर धनी लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठले संस्थापक सेयरको प्रतिनिधित्व रहने गरी सञ्चालक समितिमा रहन सिफरिस गरेका थिए । फाइनेन्सबाट कर्जा प्रवाह गर्दा व्यवस्थापन ईकाईबाट महाप्रबन्धककोमा पुग्थ्यो । महाप्रबन्धकको अख्तियारी भए निजले नै दिन सक्ने र

महाप्रबन्धकको अख्तियारीबाहेक बाहिरको सञ्चालक समितिमा पेस हुन्थो । उक्त संस्थामा कर्जा कमिटी पनि थियो । फाइनेन्सको सञ्चालक समितिमा कार्यकारी अध्यक्ष रूबी जोशी, सञ्चालकमा म, डा.श्रीरामप्रसाद लामिछाने, मुकुन्द कर्माचार्य, एलिजा वैद्य र जेन श्रेष्ठसमेत ५ जनाको समिति थियो । नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडमा मेरो कुनै हैसियत थिएन । दुवै संस्था गाभिने क्रममा कर्जा फाइलसमेतका कागजातहरू बुझ्ने र बुझिलिनेबीच बुझ बुझारथ महाप्रबन्धक रूबी जोशी र नेपाल बङ्गलादेश बैंकबीच भएको थिए । यसरी मर्ज भइसकेपछि नेपाल श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनेन्स कम्पनी लिमिटेडको कर्जा उठाउने सम्पूर्ण दायित्व नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडमा सरेको थियो । नेपाल श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनेन्स कम्पनी लिमिटेड र नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडमा संस्थापक सेयर भएका एन.बी. ग्रुपको NCC बैंकमा भएको सेयर धितो राखी राइजिङ हाउजिङ एण्ड कमर्सियल कम्प्लेक्स लाई रु.२,३०,००,०००/-, ऋणी नबिन श्रेष्ठलाई रु.५,०५,००,०००/-, ऋणी विजयकुमार श्रेष्ठलाई रु.५,०३,००,०००/-, ऋणी शैलेन्द्रकुमार श्रेष्ठलाई रु.५,०५,००,०००/- कर्जा प्रवाह भएको थियो । सो ऋण प्रवाह गर्दा के कति सेयर सख्या धितो राखी प्रवाह गरिएको एकिन भन्न सकिदैन । विधिवतरूपमा मर्ज भएपछि सो ऋण असुली भयो भएन भन्ने सम्बन्धमा मलाई कुनै जानकारी भएन र सम्बन्धको विषय पनि नभएकोले जानकारी राख्ने प्रयास पनि गरिन । मलाई जानकारी भएअनुसार कर्जा प्रक्रिया पुगेर नै कर्जा प्रवाह भएका थिए । परियोजना के कस्तो थियो र परियोजनाअनुसार काम भयो भएन मलाई एकिन भएन । पहिला कर्जा दिए नदिएको मलाई एकिन भएन । एन.बी. ग्रुपको ५० प्रतिशत बढी संस्थापक सेयर थियो । निजहरूले माग गरेकोभन्दा बढी कर्जा पाएको भन्ने सम्बन्धमा पनि मलाई थाहा भएन । ऋणीहरूले कर्जा रकम बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन तथा निर्देशन सम्बन्धमा मलाई थाहा भएन । मैले नियतवश बैंकलाई हानि नोक्सानी

हुने गरी कर्जा प्रवाह गरेको होइन कर्जा प्रवाह गर्दा लिएको धितो, व्यक्तिगत जमानी, ऋणीको साख हेरी कर्जा प्रवाह भएकोले ऋणीको अन्य जायजेथा र व्यक्तिगत जमानीका व्यक्तिको जायजेथाबाट असुल उपर गरिने भएकोले नेपाल बङ्गलादेश बैंकबाट सोसम्बन्धमा अगाडि बढाइनु पर्दछ । परियोजना हेरी लगानी गर्नु पर्दथ्यो । व्यवस्थापनले हेर्नुपर्थ्यो । बैंक गाभिएकोले सञ्चालकहरूबाट अनुगमन भएन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी गौरीशङ्कर चौधरीको बयान कागज ।

म नेपाल श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनेन्स कम्पनी लिमिटेडमा २०६५ सालबाट सञ्चालक समितिको सदस्यमा नियुक्त भएको थिए । मेरो हैसियत सञ्चालक समितिको बैठकमा उपस्थित हुने सञ्चालक समितिको सदस्यको हैसियतले काम गर्ने र बैठकमा उपस्थित भई पेस भएका विषयवस्तुको छलफलमा भाग लिने थियो । कर्जा प्रवाह गर्दा व्यवस्थापन ईकाईबाट महाप्रबन्धकमा र महाप्रबन्धकको अख्तियारी भए महाप्रबन्धकबाट र महाप्रबन्धकको अख्तियारी बाहिरको भए सञ्चालक समितिमा पेस हुन्थ्यो । महाप्रबन्धकले के कति कर्जा स्वीकृत गर्ने अख्तियारी छ मलाई एकिन भएन । फाइनेन्समा कर्जा कमिटी पनि थियो । कर्जा प्रवाह गर्दा व्यवस्थापनबाट प्रस्तुत हुने एजेण्डामा प्रस्तुत भएको व्यहोराहरू अध्यक्षले सञ्चालकलाई पढीवाची सुनाउने गर्नुहुन्थ्यो । सोही प्रस्तावहरूमा सञ्चालक समितिमा छलफल भई निर्णय हुन्थ्यो । एजेण्डाको प्रस्तावको व्यहोराहरू एकिन भएन । सञ्चालक समितिको निर्णयअनुसार कर्जा प्रवाह हुन्थ्यो । यसरी मर्ज भएपछि नेपाल श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनेन्स कम्पनी लिमिटेडको सञ्चालक समिति विघटन भए लगत्तै मेरो फाइनेन्समा कुनै हैसियत रहेको थिएन । नेपाल बङ्गलादेश बैंकमा मेरो कुनै पदीय हैसियत थिएन । राइजिड हाउजिड एण्ड कमर्सियल कम्प्लेक्सलाई नेपाल श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनेन्स कम्पनी लिमिटेड र नेपाल

बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडका संस्थापक सेयर रहेका एन.बी. ग्रुपको NCC बैंकमा रहेको सेयर धितो राखी रु.२,३०,००,०००/- कर्जा प्रवाह गरिएको थियो । सो कर्जा प्रवाह गर्दा के कति सेयर संख्या धितो राखी कर्जा प्रवाह गरिएको थियो एकिन भन्न सकिदैन । मैले ऋण प्रवाह गर्दा निर्णयमा दस्तखत गरेको छु । सम्झौता दुवै बैंकबाट भई नेपाल राष्ट्र बैंकमा पेस हुँदा संशोधनार्थ फिर्ता भएकोले सो कर्जा प्रवाह अवधिमा कर्जा प्रवाह नगर्नु भन्ने कुनै निर्देशन थिएन । ऋणी नबिन श्रेष्ठलाई NCC बैंकको सेयर धितो राखी थप कर्जा प्रवाह भएको हो । म सो कर्जा प्रवाह गर्ने निर्णय हुँदा उपस्थित थिइन ।

ऋणी विजयकुमार श्रेष्ठलाई कर्जा प्रवाह गर्दा मैले कार्यकारी अध्यक्ष तथा नायब महाप्रबन्धक खिमबहादुर डि.सी.लाई कर्जा प्रवाह गर्न उचित हुन्छ हुँदैन भनी सोधेको थिएँ । किन भने मलाई शैक्षिक क्षेत्रको शिक्षक बैंकिङ क्षेत्रको बारेमा त्यति थाहा थिएन । निज कार्यकारी अध्यक्ष रुबी जोशी र नायब महाप्रबन्धक खिमबहादुर डि.सी.ले यस ऋण कर्जा प्रवाह गर्दा कुनै बाधा पर्दैन भन्ने जवाफ दिएपछि मैले सञ्चालक समितिको बैठकको निर्णयमा दस्तखत गरेको हुँ । के कुन परियोजनाको लागि कर्जा प्रवाह भएको थियो मलाई थाहा छैन । निजले पहिला कर्जा लिएको विषयमा मलाई थाहा छैन । कार्यकारी अध्यक्षको मौखिक राय अनुसार कर्जा प्रवाह भएको हो । कर्जा थाम्ने धितो थियो थिएन मलाई थाहा भएन । ऋणी शैलेन्द्रकुमार श्रेष्ठलाई कर्जा प्रवाह गर्दा कार्यकारी अध्यक्ष रुबी जोशी र नायब महाप्रबन्धक खिमबहादुर डि.सी.सँग जानकारी लिदा ऋण कर्जा प्रवाह गर्दा कुनै फरक नपर्ने भनी विश्वास दिलाएकोले मैले निर्णयमा दस्तखत गरेको हुँ । ऋणी शैलेन्द्रकुमार श्रेष्ठले पहिला कुनै कर्जा लिएका थिए थिएनन् । पहिलाको कर्जा चुक्ता नहुँदै थप कर्जा प्रवाह गर्ने व्यवस्थापनले सहमति दिई यसमा कुनै बाधा पर्दैन भन्ने विश्वासमा मैले दस्तखत गरेको हो । सेयर मूल्य थाहा भएन । ऋणी चण्डीराज ढकाल र प्रकाश घिमिरेलाई कर्जा प्रवाह हुँदा व्यवस्थापनले कर्जा प्रवाह

गर्ने राय दिएकाले कर्जा प्रवाह भएको हो । कति कर्जा प्रवाह भएको थियो मलाई एकिन भएन । यसमा अध्यक्ष रूबी जोशीले माग गरेभन्दा बढी कर्जा दिन मिल्छ भनी विश्वास दिलाएकोले साथै व्यवस्थापनले प्रक्रिया ठीक छ भनेकोले मैले सञ्चालक समितिको निर्णयमा दस्तखत गरिदिएको हुँ । के कुन परियोजनाको लागि कर्जा प्रवाह गरिएको हो मलाई थाहा भएन । अल्का हस्पिटल लाई कर्जा प्रवाह गरेको सम्बन्धमा अध्यक्ष रूबी जोशी र नायब महाप्रबन्धक खिमबहादुर डि.सी. लाई थाहा होला । मलाई सम्झना भएन । प्रवाह भएको ऋण तिर्ने दायित्व सम्बन्धित कर्जावालाहरूको हो । हालसम्म के कति तिरे मलाई जानकारी छैन । स्वीकृत भएको कर्जा रकम के कुन माध्यमबाट ऋणीहरू दिने गरेको थियो । सो बारेमा थाहा भएन । कर्जा दिने सिफारिस व्यवस्थापनले नै गर्ने गरेकोले कर्जा दिने निर्णय सञ्चालक समितिमा गर्ने गरेको थियो । पुँजि भए नभएको कुरा सञ्चालक समितिमा पेस गर्ने गरेका थिएनन् । त्यस कारण सो बारे मलाई थाहा भएन । मलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ र नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशन सम्बन्धमा मलाई थाहा भएन ।

कर्जा प्रवाह गर्दा व्यवस्थापनले सम्पूर्ण अध्ययन गरी सिफारिसको निमित्त सञ्चालक समितिमा पेस गरेको भन्ने कुरा व्यवस्थापनले विश्वास दिलाएकोले दस्तखत गरेको हो । प्रयोजनको सम्बन्धमा व्यवस्थापनले अध्ययन गर्नुपर्दथ्यो । यसमा कुनै अनुगमन भए नभएको कुनै जानकारी भएन । त्यस कारण प्रयोजनको वर्तमान अवस्था मलाई थाहा छैन । मैले कोही कसैको दबाब करकापमापरी कर्जा स्वीकृत गरेको होइन । कर्जासम्बन्धी विवरण बारे कर्जा समिति तथा सञ्चालक समिति र व्यवस्थापनसहित संलग्न भएको छलफलको आधारमा निर्णयमा दस्तखत गरेको हो । म बैंकिङ क्षेत्रको सम्बन्धमा अनभिज्ञ व्यक्ति भएकोले कर्जा स्वीकृत गर्ने क्रममा कर्जाको प्रयोजन र कर्जाका सम्बन्धमा सञ्चालक समितिका अध्यक्ष तथा नायब महाप्रबन्धक खिमबहादुर डि.सी.सँग

परामर्श राखी ठीक छ दिँदा फरक पर्दैन भन्ने सल्लाह दिएपछि ऋण प्रवाह गर्दा सहमति स्वरूप दस्तखत गर्ने गरेको थिएँ । ऋणीहरूसँग मेरो कुनै नाता सम्बन्ध छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी डा.श्रीरामप्रसाद लामिछानेको बयान कागज ।

म नेशनल हाइड्रोपावर कम्पनी लिमिटेड अनामनगरमा वरिष्ठ प्रशासन अधिकृत पदमा कार्यरत छु । एन.बी. गुपमा पनि छु । मैले बैंकिङसम्बन्धी र सेयरसम्बन्धी कामहरू हेर्ने गर्छु । मिति एकिन भएन सन् २०१२/१०/०१ र सन् २०१२/१०/०९ तिर होला सोमध्ये सन् २०१२/१०/०१ मा म एन.बी. को आफ्नै क्याविनमा थिए । दिनको अं.१५:०० बजेको समयमा चण्डीराज ढकालले मलाई बोलाएपछि बोर्ड रूममा गएँ । सोही बोर्ड रूमबाट प्रकाश घिमिरेले मलाई रु.१०,००,०००/- दिई प्रकाश घिमिरेको नाममा खाता सञ्चालन रहेको नेपाल बङ्गलादेश बैंकको खाता नं.०१९००२६९१५ मा रकम जम्मा गरिदिनु भनेकोले सोबमोजिम मैले रु.१०,००,०००/- रकम जम्मा गरी भौचरको अर्धकट्टी एन.बी. गुपको लेखापाल ऋषिकेश अर्याललाई दिएको हुँ । रकम जम्मा गरेको खबर मैले लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठलाई फोनबाट गरेको हुँ । त्यसैगरी सन् २०१२/१०/०९ मा मलाई एन.बी. गुपको अफिसमा रहेको अवस्थामा लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठको कोठामा बोलाइयो । एन.बी. गुपको कार्यालयमा रहेको लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठको कोठामा पुग्दा लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठमात्र कोठामा थिए मलाई लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठले रु.१५,००,०००/- दिई यो रकम लिएर प्रकाश घिमिरेको नाममा सञ्चालन रहेको नेपाल बङ्गलादेश बैंकको पुतली सडक शाखामा रहेको कर्जा हिसाबको खाता नं.०१९००२६९१५ मा जम्मा गरी जम्मा गरेको भौचर ल्याई एन.बी. गुपको लेखापाल ऋषिकेश अर्याललाई दिनुभनेबमोजिम मैले रकम रु.१५,००,०००/- प्रकाश घिमिरेको खातामा जम्मा गरी भौचरको अर्धकट्टी ल्याई लेखापाललाई दिएको थिए । मैले जम्मा रु.२५,००,०००/- प्रकाश घिमिरेको नेपाल बङ्गलादेश बैंकको पुतलीसडक खातामा जम्मा

गरेको ठीक साँचो हो भन्नेसमेत व्यहोराको राजु भन्ने सुन्दरराज पुडासैनीको कागज ।

म एन.बी. गुप कमलादी काठमाडौंमा office boy पदमा विगत १४ वर्ष अधिदेखि कार्यरत छु । मेरो काम अन्य कार्यालयमा पत्र लैजाने र अन्य कार्यालयबाट आएका पत्रहरू ल्याउने काम गर्छु । मिति सन् २०१२/१०/०९ गते म MB ग्रुपको कार्यालयमा रहेको अवस्थामा एन.बी. गुपका मेनेजिङ डाइरेक्टर लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठले मलाई बोर्ड रूममा बोलाई रु.२५,००,०००/- दिए र यो रकम लिएर नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडक शाखामा रहेको चण्डीराज ढकालको खातामा जम्मा गरिदिनु, खाता नं. बैंकमा सोधेपछि थाहा हुन्छ भनेकोले लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठले दिएको रु.२५,००,०००/- रकम झोलामा बोकी नेपाल बङ्गलादेश बैंक पुतलीसडकमा गई चण्डीराज ढकालको खातामा जम्मा गरी रकम जम्मा गरेको अर्धकट्टी भौचर ल्याई लेखापाल ऋषिकेश अर्याललाई दिएको हुँ भन्ने व्यहोराको दुर्गाप्रसाद अर्यालको कागज ।

प्रतिवादीहरू रूबी जोशी, एलिजा वैद्य, डा.श्रीरामप्रसाद लामिछाने र मुकुन्द कर्माचार्यले बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ७ को खण्ड (घ) र (च), दफा ८, दफा ९ को उपदफा (१) र (२) तथा दफा १४ विपरीतको कसुर अपराध गरेको पुष्टि भएको हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई सोही ऐनको दफा १५(२)(घ) बमोजिम सजाय गरी सोही ऐनको दफा १५(२) बमोजिम निजहरूबाट नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडलाई बिगो रु.२,३०,६६,६०४/७४ दिलाई भराई पाउन, प्रतिवादी खिमबहादुर डि.सि.ले बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ७ को खण्ड (घ) र (च), दफा ८, दफा ९ को उपदफा (१) र (२) तथा दफा १४ विपरीतको कसुर अपराध गरेको पुष्टि भएको हुँदा निज प्रतिवादी खिमबहादुर डि.सी.लाई सोही ऐनको दफा १५(२)(घ) बमोजिम सजाय गरी सोही ऐनको दफा १५(२) बमोजिम निजबाट नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडलाई बिगो

रु.२,३०,६६,६०४/७४ दिलाई भराई पाउन, प्रतिवादी प्रकाश घिमिरेले बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ७ को खण्ड (घ) र (च), दफा ८ र दफा १४ विपरीतको कसुर अपराध गरेको पुष्टि भएको देखिएकोले उक्त कसुर अपराध गर्ने निजलाई सोही ऐनको दफा १५(२)(घ) बमोजिम सजाय गरी सोही ऐनको दफा १५(२) बमोजिम निजबाट नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडलाई बिगो रु.२,३०,६६,६०४/७४ दिलाई भराई पाउन, प्रतिवादी चण्डिराज ढकालले बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ७ को खण्ड (घ) र (च), दफा ८ र दफा १४ विपरीतको कसुर अपराध गरेको पुष्टि भएको देखिएकोले उक्त कसुर अपराध गर्ने निजलाई सोही ऐनको दफा १५(२)(घ) बमोजिम सजाय गरी सोही ऐनको दफा १५(२) बमोजिम निजबाट नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडलाई बिगो रु.२,३०,६६,६०४/७४ दिलाई भराई पाउन, प्रतिवादी लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठले बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ७ को खण्ड (घ) र (च), दफा ८, दफा ९ को उपदफा (१) र (२) तथा दफा १४ विपरीतको कसुर अपराध गरेको पुष्टि भएको हुँदा निजलाई सोही ऐनको दफा १५(२)(घ) बमोजिम सजाय गरी सोही ऐनको दफा १५(२) बमोजिम निजबाट नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडलाई बिगो रु.२,३०,६६,६०४/७४ दिलाई भराई पाउन मागदाबीसहितको अभियोग ।

म गैर बैंकिङ क्षेत्रको व्यक्ति हुँ । बैंकिङ सम्बन्धमा मेरो अनविज्ञता छ, त्यसैले कुनै पनि निर्णय हुँदा सञ्चालक समितिका अध्यक्ष र कार्यकारी प्रमुख र नायब महाप्रबन्धकसमेतलाई सोधी यी कर्जाका निर्णय गर्दा के कस्तो प्रभाव पर्दछ भनी सोधपुछ गर्दथे, जिज्ञासा राख्दथे । यो जाहेरी व्यहोरा सम्बन्धमा पनि मैले जिज्ञासा राखी बुझ्दा केही फरक नपर्ने विश्वास उहाँहरूबाट प्राप्त भएपछि मैले निर्णयमा सही गरेको हुँ । मैले कार्यकारी अध्यक्षसँग जिज्ञासा राख्दा बैंकिङ कारोबारको प्रावधानभित्र ऋणीको हैसियतलाई व्यक्तिगत जमानीमा कर्जा प्रवाह गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा

मलाई बताउनु भयो सोही आधारमा उक्त कर्जा प्रवाह गर्ने निर्णयमा सही मैले गरेको हो । हाल उक्त कर्जाको केही ब्याज जुझाएको भन्ने सुन्नमा आएको छ । मैले कुनै बदनियतपूर्वक यो कर्जा प्रवाह गरेमा छैन । प्रावधानभित्र रही भएको हुँदा कर्जा कानूनी प्रावधानभित्र पर्दछ भन्ने मलाई विश्वास कार्यकारी अध्यक्षबाट प्राप्त भयो ।

निज प्रकाश घिमिरेलाई म चिन्दिनँ, निजलाई कुन प्रयोजनका लागि कर्जा प्रवाह गरिएको हो । त्यो मलाई जानकारी भएन । चण्डिराज ढकालको व्यक्तिगत जमानीमा उक्त कर्जा प्रवाह गरिएको हो । व्यक्तिगत जमानी कर्जा प्रवाह गर्ने प्रावधान छ र भनी कार्यकारी अध्यक्षलाई सोध्दा बैंकिङ प्रावधान भित्रै यो पर्दछ भनी आश्चर्य गराउनुभएको हुँदा ऋण कर्जाको निर्णयमा सही गरेको हुँ । नेपाल बङ्गलादेश बैंकमा गाभिने निर्णय भइसकेपछि कर्जा प्रवाह गर्न मिल्छ भन्ने विषयमा श्री लड्का मर्चेन्ट बैंकिङ कार्यकारी अध्यक्षले मर्जको सम्झौता पत्रमा सोकुरा उल्लेख नभएकोले कर्जा प्रवाह गर्न बाधा पर्दैन भन्नुभयो । उक्त निर्णय नं. २२८ बमोजिम ऋण रु. २ करोड ८ लाख प्रवाह गरेको हो । अभियोग व्यहोरा सुने, यसमा व्यक्तिगत जमानीमा ऋण प्रवाह गर्न मिल्छ भन्ने कुरा बैंकिङ प्रावधानमा रहेको भनी कार्यकारी अध्यक्षले जानकारी गराएको आधारमा उक्त कर्जा प्रवाह भएको यस पृष्ठभूमिमा मलाई लगाइएको अभियोगमा मैले भोग्नु पर्ने होइन । म निर्दोष छु । कुनै खराब नियतले निर्णयमा दस्तखत गरेको होइन । उक्त दाबीको रकम बारेमा मलाई थाहा भएन चण्डिराज ढकाललाई २ करोड ८ लाख कर्जा प्रवाह गरेको हो र प्रकाश घिमिरेलाई पनि त्यति नै रकम कर्जा प्रवाह भएको भन्ने अध्यक्षले बताउनुभएको हो । मैले बैंकिङ कसुर नगरेको हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने प्रतिवादी डा. श्रीरामप्रसाद लामिछानेले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा गरेको बयान ।

श्रीलड्का मर्चेन्ट एण्ड फाइनेन्समा कार्यकारी अध्यक्षमा २०६५ साल माघदेखि २०६७ साल फाल्गुणसम्म रहेको र सोभन्दा अगाडि म त्यहाँ सञ्चालकको पदमा रहेको थिएँ । २०६५ साल माघभन्दा

अगाडि थिएँ । बङ्गलादेश बैंकमा २०६८ वैशाखदेखि ऐ. मंसिरसम्म सञ्चालक समितिको सदस्य थिएँ । मेरो यी दुवैमा कुनै सेयर लगानी छैन । मैले र मेरो नजिकको कुनै व्यक्तिहरूले उक्त दुवै वित्तीय निकायबाट कुनै पनि कर्जा लिएको छैन । राइजिङ हाउजिङ एण्ड कमर्सियल कम्प्लेक्स, नबिन श्रेष्ठ, विजय श्रेष्ठ र शैलेन्द्रकुमार श्रेष्ठलाई दिएको ऋण ऐन कानून, नियमअन्तर्गत नै रहेर दिएको हो । यी कर्जाहरूमा केही धितोहरूसमेत छन् । घरजग्गा, अरू बैंकका सेयरहरूसमेत धितो राखिएका छन् । धितो नपुगे ३ महिनाभित्र थप धितो लिने निर्णय गरिएकोमा ऋणका फाइलहरू सबै नेपाल बङ्गलादेश बैंकमा गाभिएपछि त्यहाँ गएको हो । सो फाइल त्यो बैंकमा गइसकेपछि सोही बङ्गलादेश बैंकले नपुगेको धितो भए माग्नुपर्ने र असूलीको कारबाही अगाडि बढाउनुपर्नेमा त्यसरी गाभिएको झन्डै २ वर्षपछि ३५ दिने सूचना प्रकाशित गरेको छ । यसरी यी ऋणीहरूबाट असुल गरी लिने काम बाँकी नै छ ।

ऋणीहरूले ऋण चुक्ता नगरेको अवस्थामा उनीहरूले राखेको धितो लिलाम गरी असुल गरी सकिने नै छ । त्यसबाट पनि नपुग भएमा उनीहरूले गरेको व्यक्तिगत ग्यारेन्टीअनुसार उनीहरूको जायजेथाबाट पनि असुल उपर गर्न सकिने नै छ । यसबाट ऋणीबाट कर्जा नउठ्ने, बैंकको सम्पत्ति नोक्सान भएको हुन नसक्ने स्पष्ट छ । मलाई पक्राउ गरेको १ महिनाभन्दा बढी समय नाघी सकेपछि ३५ दिने कर्जा चुक्ता गर्न आउनु भनी सूचना प्रकाशित गरेको हुँदा पहिला प्रक्रिया नगरी हामीलाई थुनामा राखिएको छ । निजसँग त्यस्तो चिनजान, नाता सम्बन्ध केही छैन । निजको काका चण्डीराज ढकालको अनुरोधमा व्यवसायी सञ्चालन गर्नको लागि दिएको हो । चण्डीराज ढकालको व्यक्तिगत जमानीमा उक्त कर्जा प्रवाह गरिएको मिति याद भएन । तमसुकसमेतका कागजहरू सम्झौता गरी कबुलियत सम्झौताको आधारमा नै कर्जा प्रवाह गरिएको हो । उक्त सञ्चालक समितिको बैठक नं. २२८ को निर्णयको प्रतिलिपि देखाउँदा देखिँ सोमा भएको सही मेरोसमेत हो । यस कर्जाको ब्याज रु २५

लाख तिरेको अवस्था छ । कर्जा चाँडै चुक्ता गर्ने भनी नेपाल बङ्गलादेश बैंकमा सम्पर्कसमेत गरेको अवस्था छ । कर्जा चुक्ता भइसकेको छ, छैन हाल मलाई थाहा भएन । ऋण प्रवाहको पछाडि एन.बी. ग्रुपका लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठ श्रीलङ्का मर्चेन्ट फाइनान्सका मुख्य संस्थापक सेयरहोल्डर हुन् सञ्चालक समितिको बैठकहरूमा आएर बस्नु हुन्थ्यो, उहाँले नै ऋण निकासी गरी दिनु पर्यो भनेर अनुरोध गर्नु हुन्थ्यो । निजहरू बयानमा मैले भनेर गरेको भनी उल्लेख गरेका छन् त्यो झुट्टा हो । लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठले उनीहरूलाई मेरे अगाडि जोड दिएको हो । अभियोग दाबीबमोजिम मैले कसुर गरेको छैन । नियम कानूनबमोजिम कर्जा प्रवाह भएको हो । धितो सम्बन्धमा व्यक्तिगत जमानीमा कर्जासमेत प्रवाह भएको हो । सोहीअनुसार त्यस्तो व्यक्तिगत जमानीका सम्पत्तिबाट असुल हुने नै हुन्छ । त्यसैले मलाई कसुर नगरेको प्रस्तुत दाबीको अभियोगमा सजाय हुनुपर्ने होइन । कर्जा प्रवाह भएका सबै लोन एन.बी.ग्रुप र राष्ट्र बैंकमा लिखित स्वीकृतसमेत भएको अवस्था छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रूबी जोशीले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा गरेको बयान ।

तत्काल प्राप्त प्रमाण हेर्दा माग गरिएकोभन्दा बढी ऋण प्रवाह गरी विना धितो व्यक्तिगत जमानतमा एउटाले ऋण लिँदा अर्को र अर्कोले ऋण लिँदा अर्को गरी ऋण स्वीकृत गरेको र मिसिल संलग्न बुझिएका सुन्दरराज पुडासैनी र दुर्गाप्रसाद आचार्यसमेतले एकअर्काको खातामा मिलोमतो गरी रकम जम्मा गरेको भन्नेसमेत देखिन आएको हुँदा तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट यी प्रतिवादीहरू कसुरदार रहेको देखिन आएकोले यो मुद्दामा पछि बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी अहिलेलाई प्रतिवादीहरू उपर अभियोजन भएको कसुर माग दाबीअनुरूप मुलुकी ऐन, अ.बं.१२१ नं.बमोजिम सिधा खान पाउने गरी प्रतिवादीहरू रूबी जोशी र डा. श्रीरामप्रसाद लामिछानेलाई सोही महलको ११८ (२) नं. बमोजिम कानूनबमोजिम थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६९/०८/१८ को आदेश ।

श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनान्स लिमिटेडमा मैले ऋण माग्ने कार्य गरी प्रक्रियामा गएको हो । पछि सेयर प्राप्त नहुने अवस्था भएपछि मैले कर्जा लिएको छैन । हाल उक्त बैंक लिमिटेडमा मेरो कुनै सम्बन्ध र हैसियत छैन । सो बैंकमा मेरो सेयर छैन । प्रस्तुत मुद्दामा देखिएको लोनबाहेक मेरो सो बैंकमा अन्य कुनै कर्जा छैन मेरो नजिकको व्यक्तिले सो बैंकबाट कुनै कर्जा लिएको छैन । प्रकाश घिमिरेको नाउँमा ऋण उपलब्ध गराउने भन्ने कागजातमा उहाँलाई ऋण दिए हुन्छ भन्ने लिखतमा म साक्षी बसेको हुँ र उहाँको नाउँमा देखिएको भनिएको कर्जा सम्बन्धित प्रक्रियाअनुसार नै चुक्ता भएको कुरा पनि जानकारी गराउँछु । म र प्रकाश घिमिरेले एउटै प्रयोजनका लागि एउटै व्यक्ति र संस्थासँग एउटै प्रकृतिको उद्देश्यका लागि ऋण उपलब्ध गराउने कागजातमा हस्ताक्षर गरी निवेदनसम्म गरेका हौं । निजले २ करोड कर्जा माग गरेका थिए । सो कर्जाबापतमा म जमानीमा बसेको थिए । निज प्रकाश घिमिरेको हकमा लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठका भान्जा सविन श्रेष्ठको बुवाले रकम मैले नै चलाएको हुँ र म मेरो घर घरनाबाट मैले जारी गरेको चेकबाट प्राप्त हुन नसकेमा ऋण तिर्ने छु भनी निज लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठलाई साक्षी राखी दिएको कागजात र चेक पनि निज प्रकाश घिमिरेसँग भएको हुनाले आवश्यक परेमा यस सम्मानित अदालतमा उपलब्ध गराउने नै छौं । निजको नाउँबाट लिएको कर्जा पनि चुक्ता भइसकेको व्यहोरा अवगत गराउँछु । मेरो जमानी भनिएको कर्जाको प्रकृति र प्रयोग पनि उस्तै हिसाबको भएको कारण र सो रकम चुक्ता भइसकेको व्यहोरा सम्बन्धित बैंकबाट पत्राचार पनि भइसकेको अवस्थामा यसमा मलाई कुनै कसुर सजाय हुनु नपर्ने हो । अभियोग माग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्ने प्रतिवादी चण्डिराज ढकालले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा गरेको बयान ।

यी निवेदकले बयानसाथ पेस गरेको एन.बी. बैंकको मिति २०७०/०९/२१ को पत्रबाट देखिएको र आफूले बैंकिङ कसुर नगरेको भनी कसुरमा इन्कारी बयान गरेकोसमेतका तत्काल प्राप्त आधार प्रमाणबाट

प्रस्तुत मुद्दामा हालै यी प्रतिवादी कसुरदार रहेछन् भन्न सकिने अवस्था विद्यमान रहेको नदेखिँदा पछि बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल यी प्रतिवादी चण्डिराज ढकाललाई मुलुकी ऐन, अ.बं.४७ नं. बमोजिम तारेखमा राखि प्रस्तुत मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको मिति २०७०/०९/२२ को आदेश।

जाहेरीमा मलाई कर्जा प्रमुख भनिएको व्यहोरा गलत हो। सो पदमा तत्कालीन अवस्थामा मनिराजजंग शाह हुनुहुन्थ्यो। प्रस्तुत फाइनान्सबाट कर्जा लगानी सम्बन्धमा मेरो कुनै भूमिका रहेको छैन। कर्जा प्रवाह गर्दा प्रस्तुत मुद्दा र गाउँका अन्य मुद्दाहरूमा सञ्चालक समितिको ठाडो निर्णयबाट भएको हो। मेरो आफ्नो पदिय हैसियतले पनि कर्जा सम्बन्धमा कुनै संलग्नता रहँदैन। सञ्चालक समितिबाट भएको निर्णय तयार गरिदिने र अद्यावधिक गरिदिने साथै नायब महाप्रबन्धकको हैसियतले प्रशासनसम्बन्धी दैनिक काम हेर्ने मेरो जिम्मेवारी र भूमिका हो। निज र लगाउका मुद्दाहरूका कुनै पनि ऋणीहरूसँग चिनजान नाता सम्बन्ध केही छैन। यो कर्जा प्रक्रियागतरूपमा तलबाट जानुपर्नेमा ऋणीले सञ्चालक समितिमा निवेदन दिई सो समितिले ठाडो निर्णय गरी कर्जा दिएको हो। धितो सुरक्षणबापत के राखेको थियो थाहा भएन। प्रस्तुत मुद्दा र यससँग लगाउमा रहेका अन्य सबै मुद्दाहरूको कर्जा सावाँ ब्याजसहित मिति २०७०/०५/२६ भन्दा अगावै चुक्ता भइसकेको छ। प्रस्तुत मुद्दा र अन्य लगाउका मुद्दाहरूमा प्रवाह भएको कर्जा सम्बन्धमा सञ्चालक समितिको ठाडो निर्णयबाट कर्जा स्वीकृत भएको हो। म कम्पनी सचिव र नायब महाप्रबन्धकका हैसियतले काम गर्दा कर्जा प्रवाह सम्बन्धमा कुनै भूमिका र संलग्नता रहेको छैन। कर्जा सदुपयोग दुरुपयोग सम्बन्धमा हेर्नुपर्ने दायित्व कर्जा विभागको हो। श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनान्स मिति २०६७/१०/०९ मा नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडमा गाभिएपछि सोको सम्पूर्ण दायित्व बङ्गलादेश बैंकमा सरी गएको, सो यी आपसमा मर्जर भएपश्चात म बैंकको कुनै पनि हैसियतमा

नरहेकाले कर्जा सदुपयोग दुरुपयोग सम्बन्धमा मलाई थाहा भएन। कर्जा प्रवाह सम्बन्धमा मेरो कुनै संलग्नता रहेको छैन। व्यक्तिगत लाभका लागि मैले कुनै अनियमित कार्य गरेको छैन। मउपर लगाइएको अभियोग झुट्टा हो। सञ्चालक समितिबाट ठाडै निर्णय गरी कर्जा प्रवाह भएका हुन्। साथै हाल सम्पूर्ण कर्जाहरू चुक्ता पनि भइसकेकाले मलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन। अभियोगबाट सफाइ पाउनुपर्दछ भन्ने प्रतिवादी खिमबहादुर डि.सी.ले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा गरेको बयान।

यी प्रतिवादी उक्त बैंकको नायब महाप्रबन्धक र कम्पनी सचिवको पदमा बहाल रहेका, बैंकलाई हानि नोक्सानी हुनबाट रोक्ने कार्यमा कुनै पहल गरेको नदेखिएको र निजउपर लिएको आरोपित कसुरसमेतलाई विचार गर्दा पछि बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई मुलुकी ऐन, अ.बं.११८ को देहाय ५ र १० नं. अनुसार यी प्रतिवादी खिमबहादुर डि.सी. बाट नगद रु.२५,०००/- (पच्चीस हजार रुपैयाँ) वा बैंक ग्यारेन्टी वा सो बराबरको जेथा जमानी दिए लिई पुर्पक्षको निमित्त तारेखमा राखी कारबाही गर्नु। उक्त धरौटी वा जमानत दिन नसके कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको मिति २०७०/०९/२४ को आदेश।

कर्जाको लागि चाहिने आवश्यक प्रक्रिया सेयर खरिद गर्ने प्रयोजनार्थ अघि बढाएको हो। पछि सेन्चुरी बैंकको सेयर खरिद प्रक्रिया अघि बढ्न नसकेकोले माग गरेको कर्जा लिनेतर्फ चासो गरिएन। सोही प्रक्रियालाई आधार मानि लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठले मलाई कुनै जानकारी नगराई मैले सुरुमा माग गरेको कर्जा आफ्नो भतिजाको नाममा लिएका रहेछन्। सो कुरा मलाई पछि जानकारीमा आएपछि निज लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठलाई भेटी जिज्ञासा राख्दा मेरो नामबाट निकालिएको कर्जा आफैँ उपयोग गरेको र आफैँले तिर्छु भनी मलाई आस्वस्थ दिलाई निजका ज्वाइ रामेश्वरप्रसाद श्रेष्ठको नामबाट NCC बैंकको पछिल्लो शाखाको मलाई चेकसमेत दिएका हुन्। उक्त कर्जा मैले लिएको होइन छैन। हाल

निज लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठले मेरो नामबाट लिएको कर्जा चुक्तासमेत गरिसकेका छन् । जाहेरी व्यहोराअनुसार मलाई कुनै पनि कारबाही हुनुपर्ने होइन । मैले उक्त फाइनेन्स लिमिटेडमा सेन्चुरी बैंकको सेयर खरिद गर्न भनेर रु.२ करोड ८ लाख माग गरी आवेदन गरेको हुँ । तर उक्त बैंकको सेयर खरिद गर्ने प्रक्रिया अघि नबढेपछि मबाट उक्त फाइनेन्समा कर्जा लिने काम भएन । पछि मैले जानकारी पाउँ मेरो नाउँको कर्जा लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठले निजकै आफन्तहरूबाट उपयोग गरेको देखियो । नेपाल बङ्गलादेश बैंकले मलाई कर्जा चुक्ताको लागि पटक-पटक गरेको ताकेताको सम्बन्धमा मेरो भनाइ यो छ कि उक्त पत्र प्राप्त हुन साथ आफूले कर्जा नलिएको र मेरो नाउँको कर्जा देखाई लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठले आफू आफ्ना नातेदार मिलेर उपयोग गरेको खुलासा भएपछि निज लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठले त्यस पछि मेरो नाउँको कर्जा चुक्ता पनि गरिसकेका छन् ।

यसरी मेरो नाउँमा फाइनेन्स लिमिटेड हालको नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडको ऋण देखिए तापनि उक्त ऋण मैले लिएको होइन । सेयर खरिद गर्न भनी रकमको आवश्यकता परेकोले रु.२ करोड ८ लाख कर्जा ऋणको लागि तत्कालीन श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनेन्स लिमिटेडमा आवेदन गरी प्रक्रिया अगाडि बढाएको थिएँ । तर मैले खरिद गर्न खोजेको सेयरको खरिद प्रक्रिया अघि नबढेपछि मलाई ऋणको आवश्यकता परेन । ऋण भुक्तानी लिनभन्दा अगाडिका सबै प्रक्रिया पूरा गरेको तर पछि उक्त रकम आवश्यक नपरेपछि रकम भुक्तानी लिन प्रक्रिया अगाडि नबढाएको अवस्थामा उक्त ऋण रकम के कति कारणले लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठले आफ्ना नातेदारका नाउँमा उपयोग गरेको जानकारी पाएपछि निज लक्ष्मीबहादुर श्रेष्ठलाई भेटी जानकारी लिँदा उक्त रकम आफैले चलाएको र चाँडै भुक्तानी गरी दिने प्रतिबद्धतासहित आफ्नो ज्वाइँ रामेश्वर श्रेष्ठको नामबाट NCC बैंकको चेकसमेत उपलब्ध गराई उक्त ऋण चाँडोभन्दा चाँडो चुक्ता गरिदिने आश्वासन दिए । सोहीअनुसार केही रकम उहाँले उक्त ऋण खातामा

जम्मा गरिदिए र बाँकी रकम उहाँको बङ्गलादेश बैंकको सेयर बिक्रीबाट आएको रकमबाट चुक्ता गरिदिए । तसर्थ उक्त ऋण रकम मेरो नाउँमा देखिए तापनि मैले उपभोग नगरेको र सो कर्जा चुक्तासमेत भइसकेकोले मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन । अभियोग दाबीबाट फुर्सद पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी प्रकाश घिमिरेले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा मिति २०७०/०९/३० मा गरेको बयान ।

तत्काल प्राप्त आधार प्रमाणबाट यी प्रतिवादीले आफ्नो नाउँमा स्वीकृत ऋण निजले प्रयोग गरेको पुष्टि नभए तापनि निजले ऋण माग गरेको र प्रतिज्ञापत्रमा सहीसमेत गरेको अवस्था र ऋण भाखा नाघ्दासम्म तत्काल ऋण चुक्ता नभएको अवस्थासमेतलाई विचार गर्दा थुनछेक प्रयोजनार्थ यी प्रतिवादीका हकमा मुलुकी ऐन, अ.बं.११८ को देहाय २ को अवस्था आकर्षित हुने देखिएन । तसर्थ पछि थप प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल यी प्रतिवादी प्रकाश घिमिरेसँग मुलुकी ऐन, अ.बं.११८ को देहाय ५ र १० नं. बमोजिम रु.२,००,०००/- (दुई लाख रूपैयाँ) नगद वा सो बराबरको जेथा वा बैंक ग्यारेन्टी माग गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०७०/०९/३० मा भएको आदेश ।

यी निवेदक प्रतिवादीको उमेर ६४ वर्ष नाघिसकेको र निजलाई विभिन्न प्रकारको रोग लागी कारागारमार्फत् विभिन्न अस्पतालबाट समय समयमा उपचारसमेत गराइरहेको देखिएकोले निजको शारीरिक र स्वास्थ्य अवस्थासमेतलाई विचार गरी हाल निज प्रतिवादी श्रीरामप्रसाद लामिछानेलाई मुलुकी ऐन, अ.बं. ११८ को देहाय ७ बमोजिम थुनामा राख्न उपयुक्त नहुँदा अ.बं.४७ नं. बमोजिम साधारण तारेखमा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१/०२/१४ को आदेश ।

नेपाल राष्ट्र बैंकको पत्रसंख्या बै.सु. वि. / एन.बी., डेस्क/विविध/६/०७०/७१ मिति २०७०/०५/२६ को कर्जा ब्याज पूर्णरूपमा चुक्ता भइसकेको भनी लेखिएको पत्र मिसिल संलग्न रहेको

र सोही पत्रलाई आधार मानी यिनै निवेदक सरहका प्रतिवादीहरू श्रीरामप्रसाद लामिछाने प्रतिवेदन नं.०७०-RE-०१५० र प्रतिवादी गौरीशङ्कर चौधरीको प्रतिवेदन नं.०७०-RE-०१०७ मा यस अदालतको क्रमशः मिति २०७१/०२/१४ र २०७१/०२/०७ को आदेशबाट साधारण तारेखमा रहेको देखिँदा सोसमेतका आधारमा समान स्तरको निवेदक रूबी जोशीको हकमा पनि त्यस अदालतबाट भएको मिति २०६९/०८/१८ र २०७०/०६/०७ को आदेश मिलेको नदेखिँदा बदर गरिदिएको छ। निजलाई मुलुकी ऐन, अ.बं.११८ नं.को देहाय ७ बमोजिम थुनामा राख्न उपयुक्त नहुँदा अ.बं.४७ नं. बमोजिम साधारण तारेखमा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१/०३/११ को आदेश।

ऋणीको सामाजिक प्रतिष्ठा बैंक तथा वित्तीय संस्थासँग भएको पूर्व कारोबार वा अन्य कुनै कारणबाट बैंक वा वित्तीय संस्थाले पत्याएका व्यक्तिलाई कुनै धितो नलिकनै व्यक्तिगत जमानीका आधारबाट समेत कर्जा प्रवाह गर्न सक्ने र त्यस्तो परिपाटी बैंक तथा वित्तीय संस्थामा प्रचलनमा रहेको पनि पाइन्छ। कर्जा प्रवाह गर्ने साधिकार निकाय सञ्चालक समितिबाट कर्जा प्रवाह गर्ने निर्णय भएको पनि देखिन्छ। यस्तो स्थितिमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी भएको एकीकृत निर्देशिकाको परिपालना नगरी त्यसबाट निर्धारण भएको सर्त र प्रक्रियाको उल्लङ्घन गरी कर्जा प्रवाह भएमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ एवं बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ बमोजिम नियमनकारी निकायबाट आवश्यक निर्देशनसहित सम्बन्धित बैंक एवं वित्तीय संस्थाका सञ्चालक र पदाधिकारीलाई जरीवाना गर्न सकिने व्यवस्था रहे भएको परिप्रेक्ष्यमा स्पष्टरूपमा बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को बर्खिलाप कसुर भएको पुष्टि नहुँदासम्म त्यस्तो निर्देशन उल्लङ्घनको विषयलाई बैंकिङकसुर कायम गरी सजाय गर्न मिल्ने देखिँदैन। प्रतिवादीहरूले अभियोग मागदाबीबाट सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७१/०७/२० को

फैसला।

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी भएको एकीकृत निर्देशिकाको परिपालना नगरी त्यसबाट निर्धारण भएको सर्त र प्रक्रियाको उल्लङ्घन गरी कर्जा प्रवाह भएमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ एवं बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ बमोजिम नियमनकारी निकायबाट आवश्यक निर्देशनसहित जरीवाना गर्न सकिने विषय हो। तर प्रस्तुत वारदातमा बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ ले परिभाषित गरेको कसुर भएको पुष्टि हुने पर्याप्त आधार र कारण रहेका छन्। यसैगरी मुद्दा दायर भएपश्चात मात्र बिगो तिरेको अवस्थामा कसुर गर्दाका बखतको गैरकानूनी कार्यको परिणामस्वरूप सजाय हुनुपर्नेमा बिगो तिरेको आधारमा कसुरबाट उन्मुक्ति पाउने होइन। तसर्थ अभियोग माग दाबीबमोजिम प्रतिवादीहरूलाई सजाय हुनुपर्नेमा सफाई दिने ठहरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदनपत्र।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री उद्धवप्रसाद पुडासैनीले बैंकको सञ्चालक समितिका पदाधिकारीहरूको मिलोमतोमा गैरकानूनीरूपमा व्यक्तिगत लाभ लिने नियतले बिना धितो तथा व्यक्तिगत जमानीमा ऋण लिई दिई बैंकलाई हानी नोक्सानी पुर्याउने गरी खराब कर्जा प्रवाह भएको छ। राष्ट्र बैंकबाट दुईवटा बैंकिङ संस्था गाभिने सहमति प्रदान भइसकेको अवस्थामा ऋण प्रवाह नगर्नु भनी स्पष्ट निर्देशनसमेत भएको देखिन्छ। यसरी प्रदान भएको नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन एवं प्रचलित बैंकिङ कानूनसमेतको बर्खिलाप कर्जा लिने दिने गरी बैंकिङ कसुरको वारदात भएकाले प्रतिवादीहरूलाई सजाय हुनुपर्नेमा सफाई दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला बदर गरी अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्छ भनी प्रस्तुत

गर्नुभएको बहस जिकिर सुनियो ।

उल्लिखित बहस जिकिर एवं मिसिल संलग्न प्रमाण कागज अध्ययन गरी हेर्दा, प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, पाटनले गरेको फैसला मिलेको छ, छैन ? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दा र लगाउका मुद्दाहरूमा आपसी मिलेमतोमा बैंकको कर्जा लगानी नीति तथा नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशिकाविपरीत नेपाल श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनेन्स लिमिटेड र नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेड एक अर्कामा गाभिने भनी नेपाल राष्ट्र बैंकबाट सैद्धान्तिक सहमति भइसकेपश्चात दुवै बैंक गाभिन लागेको अवस्थामा कमसल सेयर धितो राखिएको, व्यक्तिगत जमानीमा ऋण प्रवाह गरिएको, प्रवाह गरिएको ऋण परियोजनामा प्रयोग नगरी संस्थापक समुहका व्यक्तिले प्रयोग गरेको, धितो नराखेको, कमसल धितो स्वीकार गरेको, सञ्चालक समितिकै सदस्य र नातागोताका व्यक्तिलाई ऋण प्रवाह भएको, भाखाभित्र ऋण फछ्यौट नभएको र बैंकको कालो सूचीमा परेका व्यक्तिलाई ऋण प्रवाह भएको आदि कार्यहरू बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐनअन्तर्गत पर्ने हुँदा सो ऐनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्ने मुख्य अभियोग मागदाबी रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत अभियोग मागदाबी अनुसारको कार्य बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ अनुरूपको वारदात हो, होइन ? सोसम्बन्धमा विवेचना गर्नुपर्ने देखियो । प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबी लिएको उक्त बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ७ को खण्ड (घ) र (च), दफा ८, दफा ९ को उपदफा (१) र (२) र दफा १४ को कसुरमा दफा १५(२) र (घ) बमोजिम सजायको मागदाबी लिएको देखियो । उल्लिखित अभियोग दाबी लिएका दफाहरूले परिभाषित गरेको बैंकिङ कसुर र प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यगत अवस्था विश्लेषण गर्नुपर्ने देखियो । सर्वप्रथम अभियोग दाबी लिएको उल्लिखित कानूनको व्यवस्था के रहेछ भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा निम्न व्यवस्था

रहेको पाइन्छ:

दफा ७ “अनधिकृतरूपमा कर्जा लिन वा दिन नहुने”
(घ) “आफूलाई प्राप्त भएको अख्तियारी वा स्वीकृत सिमाभन्दा बाहिर गई कर्जा, सुविधा वा सहूलियत प्राप्त गर्न वा उपलब्ध गराउन,”

(च) “वास्तविकरूपमा व्यवसाय सञ्चालन गर्न सक्ने वित्तीय हैसियत नभएको वा आफूले अनुचित प्रभाव पार्न सक्ने व्यक्तिको नाममा संस्था संस्थापना गराई त्यस्तो संस्थामार्फत् कर्जा लिन वा त्यस्तो कुरा जानी जानी कर्जा दिन,”

दफा ८ “कर्जाको दुरुपयोग गर्ने नहुने:- कसैले पनि बैंक वा वित्तीय संस्थाबाट जुन प्रयोजनको लागि कर्जा सुविधा लिएको हो सोही प्रयोजनमा नलगाई अन्यत्र प्रयोग गरी वा गराई कर्जाको दुरुपयोग गर्नु वा गराउनु हुँदैन”

दफा ९ “बैंकिङ स्रोत, साधन र सम्पत्तिको दुरुपयोग गर्न नहुने:- (१) बैंक वा वित्तीय संस्थाको संस्थापक, सञ्चालक, प्रचलित कानूनबमोजिम वित्तीय स्वार्थ रहेको मानिने सेयर धनी, प्रमुख कार्यकारी अधिकृत, कर्मचारी, सल्लाहकार, मेनेजिङ एजेन्ट वा सम्बद्ध व्यक्ति वा संस्था वा त्यस्तो व्यक्तिका परिवारका सदस्य वा नजिकका नातेदारले बैंक वा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा वा सुविधा लिई वा अन्य कुनै तरिकाले बैंक वा वित्तीय संस्थाको स्रोत र साधनको दुरुपयोग गर्नु हुँदैन ।”

दफा १४ “अनियमित आर्थिक तथा वित्तीय कारोबार गर्न गराउन नहुने:- बैंक वा वित्तीय संस्थालाई हानी नोक्सानी पुर्याउने उद्देश्यले कसैले पनि कुनै काम गराउन वा नगराउन, मोलाहिजा गर्न वा नगर्न, कुनै किसिमको रकम लिन वा दिन, बिना मूल्य वा कम मूल्यमा कुनै माल, वस्तु वा सेवा लिन वा दिन, दान, दातव्य, उपहार वा चन्दा लिन वा दिन, गलत लिखत तयार गर्न वा गराउन, अनुवाद गर्न वा गराउन वा गैरकानूनी लाभ वा हानि पुर्याउने बदनियतले कुनै कार्य गर्न वा गराउन हुँदैन ।”

३. उपर्युक्तानुसारको कानूनी व्यवस्था विपरीतको कार्य गरेकोले सोबमोजिमको कसुरमा सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग मागदाबी रहेको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य के रहेछ? सोसम्बन्धमा विश्लेषण गर्नुपर्ने देखियो । साबिक नेपाल श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनेन्स कम्पनी लिमिटेड नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडसँग गाभ्ने गाभिने सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट सैद्धान्तिक सहमति मिति २०६७/०८/१७ गते एवं अन्तिम स्वीकृति मिति २०६७/०९/१८ गते दिइसकेपछि पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १०(१), नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशिका, २०६७ को निर्देशन नं.६ को बुँदा ६(ख) विपरीत हुने गरी संस्थापक समुह (एन. बी. समूह) सँग सम्बद्ध बैंक, संस्था एवं कम्पनीको संस्थापक सेयरको धितोमा ऋणी राइजिङ हाउजिङ एण्ड कमर्सियल कम्प्लेक्स, नबिन श्रेष्ठ, विजयकुमार श्रेष्ठ र शैलेन्द्रकुमार श्रेष्ठको कर्जाको प्रयोजनसमेत स्पष्ट उल्लेख नभएको र अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थामा ठूलो परिणाममा भाखा नाघेको कर्जा बक्यौता हुँदा हुँदै बिना पुष्ट्याई व्यक्तिगत जमानीबाहेक कुनै धितोसमेत नलिई माग गरेभन्दा बढी हुने गरी ऋणी चण्डीराज ढकाल, प्रकाश घिमिरेलाई बदनियतपूर्ण तरिकाले कर्जा प्रदान गरी उक्त कर्जाहरूको हालसम्म कुनै सावार् ब्याज तिरेका छैनन् । साथै उपर्युक्त व्यक्ति तथा संस्थालाई अनुचित फाइदा पुग्ने र वित्तीय संस्थालाई प्रत्यक्ष हानि नोक्सानी पुर्याएको पाइएकोले उक्त कर्जा प्रवाह गर्ने निर्णयमा संलग्न साबिक श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एण्ड फाइनेन्स कम्पनी लिमिटेडका सञ्चालकहरू रूबी जोशीसमेतलाई कारबाहीको लागि अनुरोध भन्ने नेपाल राष्ट्र बैंक सुपरिवेक्षण विभागको पत्रअनुसार कारबाही प्रारम्भ भएको पाइयो ।

४. यसरी नेपाल राष्ट्र बैंकबाट उल्लिखित संस्था गाभिने सम्बन्धमा सैद्धान्तिक एवं अन्तिम स्वीकृति दिइसकेपछि वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १०(१) र नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशन, २०६७ विपरीत हुने गरी कर्जा

प्रवाह भएको सम्बन्धमा अनुसन्धान गरी अभियोजन प्रस्तुत गरेको पाइयो । उपर्युक्तानुसारको कारबाहीको प्रारम्भ हेर्दा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी निर्देशन र बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को विपरीत कार्य भएकाले कारबाहीको प्रारम्भ भएको देखिँदैन भने अभियोग लगाएको कानूनी व्यवस्था फरक रहेको पाइयो । यसरी अभियोजक पक्षबाट अभियोजन लगाइएको बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को कानूनी व्यवस्था र प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यगत अवस्थामा तारतम्यता रहेको देखिँदैन । बैंकिङ कसुर जस्तो गम्भीर प्रकृतिको कसुर स्थापित हुन सोबमोजिमको कार्यकारण घटित भएको कुरा वस्तुनिष्ठरूपमा वादी पक्षले प्रमाणित गर्नुपर्ने हुन्छ । तर नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशिका र बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६४ को बर्खिलाप गरे भएको कार्यहरू बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ अनुरूपको कार्य मान्न सकिने अवस्था भएन । जुन कानून उल्लङ्घन गरेको हो, सोबमोजिम सजायको मागदाबी प्रस्तुत गर्नुपर्नेमा असम्बद्ध कानूनको समुच्चा दफाहरू विपरीतको कसुर भनी अस्पष्ट र असान्दर्भिक दाबी लिएको पाइयो । दाबी लिएका कानूनी दफाहरू के कसरी उल्लङ्घन गरिए भन्ने तथ्य पनि स्पष्टरूपमा प्रमाणित गर्न सकेको छैन । साथै प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ अनुसार पनि कसुर प्रमाणित गर्ने भार वादीको हुने हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा अभियोग लगाइएको कसुर वादीबाट वस्तुपरक एवं विश्वासिलो ढङ्गले प्रमाणित गर्न सकेको पनि देखिँदैन ।

५. नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशन, २०६७ विपरीतको कसुरमा बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ आकर्षित हुने अवस्थासमेत देखिँदैन । बैंकिङ संस्थालाई अनुशासित र मर्यादित बनाउन जारी हुने निर्देशनले कानूनको रूप ग्रहण गर्न सक्ने पनि देखिँदैन । यसरी जारी भएको निर्देशनको अवज्ञा गर्ने व्यक्ति वा संस्थालाई गरिने कारबाहीको प्रकृति र स्वरूप पनि फरक हुने हुन्छ । निर्देशिकाले आफैँमा कानूनको रूप धारण गर्न नसक्ने हुँदा सो

निर्देशनविपरीतको कार्य कानूनी कसुरजन्य कार्य पनि हुन सक्दैन ।

६. उल्लिखित नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेड र नेपाल श्रीलङ्का मर्चेन्ट बैंकिङ एन्ड फाइनेन्स लिमिटेडका मेजर सेयरहरू एउटै ग्रुप अर्थात् एन.बी. ग्रुपको भएकोले मर्ज गर्ने प्रस्ताव पेस भई सोका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृति प्राप्त भएको तथ्य मिसिलबाट प्रस्ट भएको पाइन्छ । यसरी दुवै संस्थाहरू मर्ज भएपछि बैंकको चुक्ता पुँजी वृद्धि भई आर्थिक अवस्था सुदृढ हुनुका साथै वित्तीय गतिविधिमा समेत बढोत्तरी हुने असल नियतका साथ उक्त संस्थाहरू मर्ज भएको पाइन्छ । साथै दुवै संस्थामा एन.बी. ग्रुपको मेजर सेयरहरू भएको र एउटै ग्रुपबाट दुईवटा संस्था सञ्चालन हुनुभन्दा एउटै संस्था सञ्चालन हुनु उपयुक्त देखिई राष्ट्र बैंकबाट मर्जसम्बन्धी स्वीकृतिसमेत प्राप्त भएको देखिन्छ । यसरी मर्ज हुनेसम्बन्धी सम्झौता (MOU) मा पनि उपर्युक्तानुसारको स्वीकृति प्राप्त भएपछि ऋण प्रवाह नगर्ने सम्बन्धमा कुनै सहमति भएको पनि देखिँदैन । साथै गाभिने सहमति भएपछि कर्जा प्रवाह गर्न नमिल्ने गरी कुनै कानूनले रोक लगाएको पनि पाइँदैन । मर्ज भएपछि आफ्नोसमेत स्वामित्व रहने नेपाल बङ्गलादेश बैंकलाई नोक्सानी पुर्याउने उद्देश्यले कर्जा प्रवाह भएको पनि देखिँदैन । साथै उक्त कर्जाको असुलीका सम्बन्धमा नियमानुसार कारबाहीको प्रक्रियामा जानुपर्नेमा उक्त कार्य बैंकिङ कसुरअन्तर्गत पर्ने भनी गम्भीर कसुर कायम गरी सजायका लागि मागदाबी गरेको कुरा न्यायोचितसमेत देखिँदैन ।

७. साथै कर्जा प्रवाह हुँदा राखिएको संस्थापक सेयरको मूल्याङ्कन भएको छ भने राखिएको धितोले कर्जा खाम्ने अवस्था पनि देखिएको छ । अर्कोतर्फ व्यक्तिगत जमानीमा कर्जा प्रवाह गर्न नसकिने अवस्था पनि छैन । नेप्सेले निर्धारण गरेको मूल्यमा राष्ट्र बैंकको निर्देशनको अनुपातमा मार्जिन कटाएको पनि देखिन्छ । कर्जा प्रवाह गर्ने साधिकार निकाय सञ्चालक समितिबाट कर्जा प्रवाह गर्ने निर्णय भएको पनि

देखिन्छ । ऋणी चण्डीराज ढकालको व्यक्तिगत जमानीमा ऋणी प्रकाश घिमिरेलाई रु.२,०८,००,०००/- कर्जा प्रवाह भएकोमा सो कर्जा चुक्ता भइसकेको र उक्त कर्जा प्रवाह गर्दा सो कर्जा प्रवाहको प्रक्रियामा संलग्न भएका बैंकका कर्मचारी, सञ्चालक समितिका सदस्य एवं ऋणीका बीचमा मिलोमतो भई गैरकानूनी लाभ लिनुदिनुभएको थियो भन्ने कुराको अभियोजन पक्षबाट तथ्ययुक्त किसिमबाट पुष्टि गर्नसकेको समेत पाइँदैन । नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक सुपरीवेक्षण विभागको बँ.सु.वि./एन.बी.डेस्क/ विविध/०७०/०७१ मिति २०७१/०३/०३ को पत्र तथा नेपाल बङ्गलादेश बैंक लिमिटेडको NB: HO: CEO's Office/01/97/070/71 मिति २०७१/०२/२७ को पत्रबाट कर्जा चुक्ता भइसकेको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा चुक्ता भइसकेको कर्जाको विषयलाई आधार बनाएर बैंकिङ कसुर कायम गर्न मिल्ने देखिँदैन ।

८. तसर्थ, नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशिकाले निर्देश गरेको कार्य उल्लंघन गर्दा बैंकिङ कसुर गरेको नमानिने अवस्थामा प्रवाह भएको कर्जा चुक्ता भइसकेको र अभियोग दाबीबमोजिम प्रतिवादीहरू उपरको कसुर प्रमाणित हुन नसकेकोले प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने ठहर्याई पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०७१/०७/२० मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.जगदीश शर्मा पौडेल

इजलास अधिकृत : इन्द्रबहादुर कठायत
इति संवत् २०७२ साल चैत ३० गते रोज ३ शुभम् ।